Digitized by Google

V. 428|15

G. 142-1

ANTONII MARIÆ GRATIANI
A BURGO S. SEPULCHRI
EPISCOPI AMERINI
DE VITA
JOANNIS FRANCISCI
COMMENDONI
CARDINALIS
LIBRI QUATUOR.

Seminarij Laudunensis Oratorij

PARISIIS,
Apud SEBASTIANUM MABRE-CRAMOISY,
Regis Typographum, viâ Jacobæâ ſub Ciconiis.
M. DC. LXIX.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

ILLUSTRISS. ET AMPLISS. VIRO

IOANNI IACOBO

MEMMIO

COMITI AVAUXIO

CONSILIARIO REGIO

LIBELLORUM SUPPLICUM EXMAGISTRO

MAJORI PRÆSIDI DESIGNATO.

SI *quis vel ignotiſſimus Tibi*, VIR ILLUSTRISSIME, *egregio huic operi patrocinium à tuo nomine quæreret; næ ille haud abſur-*

dè feciſſe videretur. Litterarium nempe munus litteratiſſimo nomini; vitam hominis in rebus agendis exercitatiſſimi, ingenio ex Gentis tuæ peculiari dote, ad ſumma quæque negotia tractanda nato commodùm offerret. Ego verò, ſi aliunde huic libro fidei meæ ad editionem concredito, tutelam arceſſerem, non modò inconſultò egiſſe, verùm etiam ingratiſſimi animi crimen incurriſſe meritò viderer. Educatus enim ac penè innutritus, in ſinu magni illius Claudii Memmii Comitis Avauxii, cujus fama orbem Chriſtianum pervagatur; cui nutritia perſolvam quàm tibi tanti nominis, tantarum virtutum ex aſſe hæredi?

Ex alieno ſcilicet; cùm ex meo vix poſſim aliud quàm gratum animum præſtare, ac memoriam benevolentiæ, qua me Illuſtriſſimus Patruus tuus ab eo tempore, quo illi magno meo bono addictus fui, proſecutus eſt, ſanctiſſimè colere. Obverſatur profectò animo penè cottidie hominis humanitas, cùm me inter familiares quos ſibi tam acri & anxio delectu comparabat, licèt aliis ætate & meritis imparem adlegit; ſacris legationum adhibuit, exſcribendis videlicet epiſtolis, quas è conventu illo celeberrimo Monaſterienſi, in omnes ferè Europæ partes emittebat. Quæ ibi imperiorum arcana jam non mihi videbar intue-

ri? Principum certè varia pro cujuſque eorum ingenio ac utilitate conſilia; Legatorum in rebus agendis, aliorum prudentiam, candorem, fidem; aliorum aſtutiam, temeritatem, fallaciam introſpicere licuit. Cùm verò ea recogito quæ in tam felici rerum Gallicarum curſu ſuadendæ paci ad Regni Adminiſtros ſcribebat, ne ſcilicet hoc gaudium fortuna ægritudine aliqua corrumperet; tum verò non conſilia dediſſe, ſed oracula fudiſſe affirmare non dubitaverim. Enimverò ea tempora ſunt ſecuta, quæ hominis miram in proſpiciendis rerum eventis ſollertiam; profundam in rebus gerendis prudentiam, ni-

Digitized by Google

mis quàm verè, magno tamen Reipublicæ damno probaverunt.

Ego igitur, cùm in tali ludo tirocinium poſuiſſem civilis doctrinæ; fatendum quod res eſt, nonnullam rerum gerendarum habilitatem ac notitiam contraxi; quo nomine in Poloniam ſum ablegatus, vt negotiorum quæ nunc feruent maximè fundamenta ponerem. Quàm feliciter ceſſerit dicent alii, mihi haud decorum eſt. Omnem certè movi lapidem, omne ſtudium conſumpſi, vt res è ſententia Regis mei Chriſtianiſſimi ſuccederet. Statum ac regimen Poloniæ introſpexi; ingenia, mores, affectus & ſtudia Procerum qui maximè in eo Regno poſſunt,

quàm potui ſagaciter, odoratus ſum; celeberrimas de ſumma Republica tractationes pervolvi; antiquas cum novis comparavi, eas potiſſimùm quæ aut negotiorum ſimilitudine, aut tractandi ratione, aut aliquo denique nexu, ad rem præſentem pertinere videbantur. Hic libentiſſimo animo in laudes Patroni mei, Patrui tui, revolvor; cui conſortem, ac tanquam ejuſdem aræ Paredrum, me arceſſere Cardinalem Commendonum profectò non dedignaberis. Hos eximios viros, ne dixeris tantùm pares; prorſus ſimiles fuere. Mitto majore ſtilo ac Chæroneo quodam ore, celebranda virtutis, pietatis, candoris, ſapien-

tiæ, eloquentiæ parallela. In rebus certè Polonicis paria & ſimilia geſſerunt, quæ in memoria hujus gentis nunquam ſunt intermoritura. Alter ſanctæ Sedis Legatus, ne latiùs ſubnaſcentes hæreſes in eo Regno ſerperent, indefeſſo labore ac mira induſtria prohibuit; Rempublicam conſiliis ſalutaribus juvit; electioni Henrici noſtri prudentiſſimè præſedit, ac comitiorum æſtus compeſcuit, in mutuam perniciem erupturos. Quid verò in Germania & alibi dexterè feliciterque geſſerit, malo Te ex eleganti & copioſa quam damus hiſtoria cognoſcere, quàm ex jejuna mea oratione. Alter verò, Claudius ſcilicet Memmius Regis Chriſtianiſſimi in omnes penè Euro-

pæ partes Legatus; quot quantáſque res in celeberrimis conventibus Romæ, Venetiis, in Dania, Suecia, Germania geſſerit, multi locuti ſunt, plures loquentur. Mihi utcumque per triennium Polono, in ſola Polonia conſiſtendum eſt. Proh Dei hominúmque fidem! quàm grata, ſuavis, honorifica, apud hujus Regni Proceres rerum ibi ſupra omnem expectationem geſtarum ab Illuſtriſſ. Legato recordatio. Cùm à Suecis fortuna ſua inſiſtentibus, à Polonis repugnantibus generosè, inducias illas viginti ſex annorum, miris prudentiæ ac eloquentiæ artibus, expreſſit & penè extorſit. Iſtud verò pietatis ſpecimen lubens haud prætermiſerim; cùm fœdus de quo agimus, jamjam pactum,

in diſcrimen adduxit, ac tantum non abrupit, ni Livones Catholici profitendæ religionis publicam libertatem, à diverſæ partis hominibus obtinerent. Quocirca nullus mirari debet, ſi Agens in rebus Polonicis, ejuſmodi Heroum res in eo Regno geſtas aſsiduè in mente, in oculis habuerit: & ſi, cùm ex veteri Sapientum dicto, Deus ſimile ſemper adducat ad ſimile; hiſtoriam vitæ Commendoni, Illuſtriſſ. Avauxii hominis ei ſimillimi Tutelæ commendarit, ut commendatior in publicam lucem prodeat.

At non nemo regeret continuò, me longè aberrare à propoſito, vel Tibi velle illudere, qui præſtigiatoria quadam arte, Patruum pro nepote ſupponam. Abſit tantum crimen à me,

VIR ILLUSTRISSIME, *non impono Tibi; virtus tua impoſuit mihi. Omnino ita ſe res habet. Quoties intueor ingenii tui dotes egregias, mores compoſitos, animum ad magna erectum; pectus omni & ſeveriorum & amœniorum litterarum genere ſubactum; quodque caput eſt, genium illum rebus gerendis & negotiis tractandis natum factúmque; toties Excellentiſſ. Patruum tuum mihi videre videor vivum ac ſpirantem. Quidni ego? Cùm Rex noſter Chriſtianiſſ. inter cæteras divinæ mentis opes ingenii ſuorum perſpicaciſſimus indagator, idem judicium tulerit: cùm te jamdudum per veſtigia tanti Legati paſſibus æquis ingredientem, ad Septentrionis Reges Oratorem ante plures annos deſi-*

gnavit; cùm te pactis ſuis nuptialibus, quibus pax Chriſtiana ſancita eſt, teſtem adhibuit; cùm te denique ſacri Muſei participem eſſe juſſit. Habe igitur, Redivive AVAUXI, *jure merito quod Excellentiſſ. Patruo tuo tot nominibus debitum, ſinerent fata, perſolverem; quod tibi tot benevolentiæ, humanitatis ac bene affecti erga me animi teſtimoniis adſtrictus, debeo; aliàs etiam, vel ſolo virtutum tuarum reſpectu, lubens & volens ultrò oblaturus. Vale.* III. *Eid. April.* CIƆIƆC. LXIX.

Tibi addictiſſimus ROGERIUS AKAKIA.

LECTORI S.

CODEX manuſcriptus ex quo editio hæc noſtra expreſſa eſt, paratiſſimus erat ab omnibus quæ deſiderari poſſunt; vt quivis bonæ notæ liber fauſtis avibus in lucem prodiret. Viri ſcilicet eruditiſſimi & diligentiſſimi, à quibus manumiſſionem expectabat, nil prætermiſerunt, quo ornatiori cultu ſe daret in publicum. Præfationem elegantiſſimam, elogium ipſius ſcriptoris è ſelectiſſima Nicii Erythræi Pinacotheca præmiſere; indicem denique copioſiſſimum addiderunt; adeò vt totus ex ſe aptus Typographos ad amorem ſui pellicere videretur. Verùm ejuſmodi artificum hodie in Italia talis aut penuria, aut negligentia eſt, vt aliunde quærendi fuerint, qui optimum fœtum tollere, & ſibi vindicare vellent; quod tandem feliciter factum eſt, auctore ac fidejuſſore locupletiſſimo V. C. Petro Seguino Regiæ inſignis Eccleſiæ S. Germani Pariſ. Decano. Is cùm Italiam perambularet, in qua, tum humanitate tum doctrina, ſibi ſimiles complures amicos conciliavit,

Romæ in Muſeo Illuſtriſſ. ac Erud. Viri, opus iſtud egregium nactus eſt. Ægrè tulit profectò vir acerrimi judicii in dijudicandis ejuſmodi lucubrationibus, eximium ſcriptorem diutiùs in ea cuſtodia tanquam captivum latere ac detineri: Alapas ei à libri Domino facilè impetravit, libertatem & lucem Gallicam promiſit; illam in hoc ſplendidiſſimo Academiæ Pariſ. ſole præſtat. Fruere iſto doctiſſimi Seguini dono, LECTOR; quódque ingenui animi eſt, cui jam multùm debeas, perge plura libenter ei debere velle. Non potes ignorare, niſi ſis omninò amœniorum litterarum expers, & reconditioris antiquitatis incurioſus, quantùm debeamus ſcrutatoribus & interpretibus priſcorum numiſmatum, quantúmque ad hiſtoriam Græcam Latinámque intelligendam, ac temporum ſeriem digerendam conferant: At ille noſter inſtructiſſimum ejuſmodi Cimeliorum Muſeum poſſidet; ſed non tantùm ſibi: ſtudioſis latè patet, quos ſi quid vel abſtruſiſſimum ab eo illuſtrari velint, quâ eſt affabilitate ac ſollertiâ, promptè ac egregiè doctos dimittit. Noviſſimè verò, inviſas hactenus aliquot Deorum, Heroum, ac Regum effigies, aut

non intellectas earum inſcriptiones, mirâ Latini ſermonis puritate ac interpretationis felicitate, plaudentibus artis peritis edidit. Verumenimverò, pace illius dixerim, inter illas imagines licèt raritate & pretio eximias, eminet imago vitæ Commendoni, quam ejus beneficio tibi exhibemus, vnde viri Eccleſiaſtici, religionis & pietatis amorem; Politici rerum agendarum peritiam hauriant; Tu quiſquis es, LECTOR, virtutum omnium exempla depromere poſſis.

AMICO

AMICO LECTORI
B. R.

IN hiſtoria ſuperiorum temporum tametſi non ita hoſpites eramus, neque adeò rerum ignari, quin Joannem Franciſcum Commendonum Cardinalem & vixiſſe, & virum fuiſſe magnâ virtute, & ſapientiâ ſciremus; miniméque nos præteribat, Antonii Mariæ Gratiani librum de bello Cyprio à doctis hominibus legi, & laudari: nihil tamen ampliùs de his à nobis quærendum exiſtimabamus. Cùm ecce tibi ab Amico aliud mihi ejuſdem Gratiani ſcriptum de vita Commendoni, egregium, vt aiebat, legendum traditur. Quod cùm vix à limine ſalutaßem, ſtatim Heracliti celebre illud occurrit, Introite. *Ingreſſus igitur non priùs abſtiti, quàm ad extremum pervenirem, ea cum admiratione præſtantißimi operis, vt exinde palàm indignarer, adeóque ſtomacharer, libris omne genus hac tempeſtate ſine modo, ac diſcrimine prodeuntibus, jacere hunc in obſcuro, eíque lucem, & immortali-*

tatem, quam meritò poſceret, invideri. Accepit hæc generoſus quidam juvenis, librúmque nactus cùm perlegiſſet, & quâ eſt eruditione, & judicio vehementer probaſſet, illico animum induxit, occaſionem arripere, laudémque ipſe præripere ejus editione, non modò de præſtantiſſimo ſcriptore, ſed univerſa etiam de Republica benemerendi. Quamobrem diuturno tamquam carcere liberatum, eo quem vides nitore, & ornatu prodire juſſit in publicum, ídque noſtrâ ipſius curâ, & diligentiâ. Sed ne fortè quod titulum vitæ præfert, in præjudicium ipſi vertat, & fraudem perinde quaſi inane quoddam ſit opus anguſtis finibus, rerúmque minutarum ſterili narratione concluſum: contrà, prædicimus in hujuſmodi vita Chriſtianæ Reipublicæ, ac totius fermè Europæ multorum annorum vitam (vt ita loquar) comprehendi, rerúmque maximarum conſilia, adminiſtrationes, eventus dilucidè, copioſeque narrari. Neque enim vir ille, quo de agitur, intra domeſticos parietes privatis ſuis, aut civitatis tantùm ſuæ publicis curis occupatus, conſedit, ſed difficillimis temporibus, graviſſimorum Chriſtianæ rei negociorum pondus, & molem non ſolùm animo ſubiit, ſed & nobiliſſimis legationibus in regiones, & Regna longè diviſa,

vltro, citróque incredibili celeritate commeans, admirabili tum prudentiâ ſolertiáque, tum auctoritate, & eloquentiâ ſuſtinuit, atque in his Gratianum hunc ipſum perpetuò comitem, & conſiliorum participem habuit, rerúmque gerendarum fideliſſimum, & ſolertiſſimum adminiſtrum. Is autem quæ vidit, & quibus interfuit in hiſtoriam ita congeſſit, vt diſciplinæ ſapientiſſimi Heri ſui alumnum facilè agnoſcas, quem vt prudentiâ, & doctrinâ, cæteriſque expreſſit virtutibus, ita eminentiſſimâ dignitate, ad quam per ejus veſtigia viam ſibi muniverat, expreſſiſſet; ſed mors manum injecit. Cæterùm orationis munditiam, nitorem, & elegantiam, rebúſque aptum, & accommodatum dicendi genus, quo vtitur, judicio ipſe ſuo, & induſtriæ præcipuè debet: nonnihil etiam fortunæ, cùm in ea tempora inciderit, quibus ſcribendi rectè, & Latinè loquendi leges, atque præcepta religioſiùs aliquantò obſervabantur. Quæ quidem omnia, ERUDITE LECTOR, *tute optimè intelliges, præclarúmque ſcriptum non modò tecum gaudebis, ſed cum omnibus etiam doctrinâ, & judicio præditis, gratulaberis tandem aliquandò communicatum.*

ANTONII MARIÆ GRATIANI VITA

EX PINACOTHECA JANI NICII ERYTHRÆI.

QUAM multa ſæpè, ac ſumma ingenia in occulto latent, quæ, ſi amicâ cujuſpiam operâ in apertum proferrentur, maximum ſibi, familiæ, patriæque ſuæ, atque adeò orbi terrarum, ſplendorem, & ornamentum poſſent afferre. Nunc autem, cùm, tanquam ferrum humi defoſſum, in tenebris jaceant, ſuâ deſidiâ, tamquam rubigine exeduntur, & illorum vſus nequior efficitur. Atque, ne longiùs aberret oratio, niſi Antonius Maria de Gratianis, Biturgiæ, nobili imprimis loco, natus, in Cardinalem Commendonum incidiſſet, quicum Aloyſio fratri magnus vſus, & amicitia intercedebat, vel in caſtris vſu militiam didiciſſet, Julii patris exemplo, qui ſæpè in ea ordines duxerat, vel procul à Republica ſine litteris, ſine aliquo rerum vſu, agrum, à patre relictum, coluiſſet, vel per inertiam, deſidiámque, morti ſimilem vitam exegiſſet. Commendonus igitur, qui fortaſſe, quâ erat animi ſagacitate, adoleſcentis ingenium odoratus fuerat, Aloyſio fratri fuit auctor, ſuaſor, impulſor, vt liberalibus eum diſciplinis erudiendum, inſtituendúmque curaret. Itaque, annos natus

vnum & viginti, miſſus eſt in quoddam Forolivii oppidum, vbi notus quidam magiſter, brevi, ac novâ ratione, eas artes docebat, quibus ætas puerilis inſtitui ad humanitatem ſolet. At ipſe parentum, in ipſo erudiendo, negligentiam, diſcendi celeritate compenſavit. Nam cùm eò eſſet profectus, omnium rerum rudis, paucis pòſt annis an menſibus? reverſus eſt Latini ſermonis adeò peritus, ac doctus, vt diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoſcerent: at Commendonus adeò amplexus eſt hominem, vt eum numquam à ſe dimiſerit, ſed in filii loco dilexerit, ac magiſtri partes ſumens, in libris Ariſtotelis de Rhetorica, de Republica, ac de moribus, erudierit, tum ſemper ad manus habuerit, ejúſque & fide, & induſtriâ cognitâ, omnium conſiliorum eum eſſe participem voluerit, in illis octo nobiliſſimis legationibus, quibus functus eſt, quarúmque immortalis erit memoria. Quibus legationibus diligenter obeundis, ac fideliter adminiſtrandis, Commendonus ita ſe præbuit, vt eum omnes, tamquam è cælo delapſum, intuerentur. Nam, ſi repetere memoriam temporum placeat jam inde vſque ab initio naſcentis Eccleſiæ, inveniemus, nullum vmquam fuiſſe tempus Reipublicæ Chriſtianæ atrox, atque difficile, quin eodem tempore divinitus excitatus ſit aliquis, qui ingenio, auctoritate, ſapientiâ, arduis illis rebus, ac dubiis poſſet occurrere: idque cùm conſtet, tum ex antiquis, tum ex recentibus noſtrorum monumentis, ac litteris, non eſt neceſſe pluribus verbis oſtendere. Atque in Commendoni ætatem inciderunt hæc omnia, maxima atque graviſſima; Concilium Tridentinum, cujus convocandi gratiâ, bis miſſus eſt ad Ferdinandum Cæſarem, ſemel à Pio IV. Pontifice Maximo, iterum à Cardinalibus, qui ſacroſancto illi conventui præerant; tum, res in Polonia conſecutæ ſunt, implicatæ, atque difficiles, vnde magnus periculorum metus portendebatur: eò etiam profectus eſt, ſemel, atque iterum; primò Pii IV. juſſu, vt

Nuncii ordinarii provinciam adminiſtraret; quod munus cùm egregiè, atque ſapienter obiret, antequam inde diſcederet, creatus eſt ab eodem Pontifice Cardinalis: deinde coactus eſt rurſus illud iter arripere, miſſus à Pio V. Legatus ad Regem Auguſtum, vt, vxori Catharinæ nuncium remittere cogitantem, de ſententia dimoveret, & ad bellum Turcis inferendum impelleret; vbi etiam, cùm Rex ille diem obiiſſet ſupremum, omnes conatus adhibuit, vt in ejus locum ſuccederet aliquis, qui Catholicæ religionis cultor exiſteret; ac tantùm auctoritate potuit, valuítque eloquentiâ, vt Henricus Galliarum Regis frater, Rex Poloniæ, omnium ſuffragiis, eligeretur. Quibus actis, cùm Pontifex feciſſet illi poteſtatem redeundi in vrbem, rebus nondum planè in tranquillo collocatis, & hæreticis quamcumque ſors obtuliſſet rerum novarum occaſionem, paratis arripere, Antonium Mariam, de quo eſt ſermo reliquit, vt, ex Pontificis auctoritate, Epiſcopos, & Catholicos Regni confirmaret, novóque Regi adeſſet. Quem cùm adventare, jámque in Saxoniam perveniſſe, comperiſſet, ſexcentis fermè millibus paſſuum obviàm illi proceſſit, & quo loco Regni res eſſent, expoſuit; rationes, quibus illud ex ſententia adminiſtrari, & Catholica fides promoveri poſſet, oſtendit. Quæ ita Regi grata fuerunt, vt ea ſibi ſcripta tradi mandaverit, neque deinceps quidquam, niſi ex ejus auctoritate, atque ſententia, geſſerit. Inciderunt etiam in Commendoni tempora, alia quatuor, maxima, atque graviſſima: fides Catholica, totâ Germaniâ, labefactata, ac pænè convulſa; comitia Auguſtæ habenda; metus, ne Auguſtana confeſſio in ſummam Germanæ religionis perniciem, Auſtriæ civitatum populis permitteretur; fœdus adverſus Turcam inter Chriſtianos Principes ineundum. De his omnibus quater intra paucos annos, miſſus eſt in Germaniam Legatus ad Maximilianum Cæſarem, qui etiam fuerat placandus, quòd iniquo animo tuliſſet, Coſmo Mediceo à Pio V. Magni Ducis cognomentum fuiſſe

inditum, quòd ejuſmodi cognomentis, & appellationibus quemquam afficere, ad Imperatorem, non autem ad Romanum Pontificem, pertinere contenderet. In his omnibus adfuit Antonius Maria; neque quidquam ſine ejus conſilio geſtum eſt. Sentiebat enim Commendonus, quantæ ſibi ejus opera eſſet vtilitati, ornamentóque. Neque id Regem Henricum fugit; qui magnis ad ſe illum pollicitationibus, ſemel, iterum, ac ſæpius, invitavit, vt ejus operâ, quemadmodum expertus fuerat, egregiâ, atque fideli vteretur. Sed nulla tam luculenta conditio inventa eſt, quæ illum potuerit à Cardinali Commendono divellere; cui ſoli, neque alteri cuipiam, quoad viveret, ſuas operas deberi exiſtimabat. Qui Cardinalis cùm de referenda tot, tantíſque illius in ſe meritis gratia cogitaret, ſi non pari, grato tamen aliquo munere; die quodam ad ſe vocatum donavit ſyngrapho, in quo erat perſcriptum, vt ab argentario, quatuor ſcutorum millia, numerata perciperet, quæ vellet eſſe quaſi mercedem laborum, quos pro ipſo ſuſcepiſſet; ſimúlque petebat ab eo, ne hanc, quamvis exiguam, ſuæ in ipſum voluntatis ſignificationem aſpernaretur, ſed illud, quidquid eſſet, æqui, boníque conſuleret. Cui Antonius Maria reſpondiſſe fertur; quidquid feciſſet, ſe honoris ſui gratiâ feciſſe, verùm, ſi res ad calculum revocaretur, bene initâ, ſubductáque ratione, non par inveniretur ratio acceptorum, atque datorum: nam, ſe multò illi plura debere profitebatur, quàm ipſe ab illo accepiſſet: illum verò dolorem ſe non poſſe diſſimulare, quòd cerneret, eorum ſe loco, ac numero haberi, qui mercenariam ipſi operam darent: ſe enim, nihili antea hominem, ejus operâ, atque labore, factum eſſe alicujus precii, ipſíque Reipublicæ inventum eſſe, in vſu, probiorem, ac, petitâ ab eo demiſſè, & humiliter veniâ, ſyngraphum conſcidit. Admiratus Cardinalis magnitudinem animi, ſpernentis id, cujus alii cupiditate abrepti, fidem jurisjurandi, religionem, juſtitiam, bonam famam, exiſtimationémque contemnunt,

Digitized by Google

non ita multò pòſt locupletem Saxiferrati Abbatiam, ex qua bis mille ſcuta quotannis redibant, ſibi detractam, eſt illi, quamvis invito, ac repugnanti, elargitus. Mortuo Cardinali, Sixtus V. vſus eo eſt in Latinis litteris ſcribendis. Quo in munere perquàm diligentem, ac laudabilem illi operam dedit. Poſt cujus mortem, eodem gradu fuit apud Alexandrum Cardinalem Montaltum, eíque in quatuor illis conclavibus, quæ deinceps conſecuta ſunt, affuit; in ejúſque opera, Clementi VIII. ad Pontificatum Maximum adipiſcendum, longè maximus vſus fuit. Id quod Clemens non diſſimulavit, ſed ſæpè, multis audientibus, dixit ſe Antonii Mariæ in agendo dexteritati, prudentiæ, diligentiæque Pontificatum referre acceptum. Quapropter ornabat eum officiis, beneficiíſque pluribus: nam & Epiſcopum Ameriæ creavit, quòd ſuperiori Epiſcopo mortuo eſſet alter in illius locum ſubrogandus; & Nuncium ad omnes primùm Chriſtianos Principes, fœderis cauſâ feriendi contra Turcas, deinde ad Rempublicam Venetam miſit. Ubi, maximè duabus in rebus graviſſimis, ejus virtus eluxit. Etenim cùm de jure, imperióque quæreretur, quod Veneti in Adriatico mari exercent, pro Sede Apoſtolica libellum elegantiſſimum ſcripſit, qui etiam nunc in Tabulario Vaticani Palatii continetur: neque tamen eo offenſi ſunt Veneti; cúmque Alphonſo, Ferrariæ Duce, vitâ functo, Cæſar Eſtenſis, cognatione illi proximus, Ferrariam ſibi deberi contenderet, auctoritate, conſilióque perfecit, ne Senatus ille Cæſaris cauſam ſuſciperet, eámque armis tueretur; imò ab eodem obtinuit, vt Sedi Apoſtolicæ, plura armorum genera ad illius belli vſum ſuppeditarentur. Atque conſtat Clementem habuiſſe in animo in Cardinalium Collegium eum cooptare, ac non ſemel, ſed quoties Cardinalium comitia eſſent habenda, deſcriptum in illis habuiſſe, qui eo eſſent honore cohoneſtandi; ſed ſemper ſententiâ deſtitiſſe, deterritum à Petro Cardinali Aldobrandino, fratris filio, cui cum

Magno

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER PRIMUS.

De Origine, Familia, & Parentibus ejus.

CAPUT PRIMUM.

GENS Commendona apud Bergomum, nobilem Ciſalpinæ Galliæ vrbem, honeſtæ in primis, ac vetuſtæ originis habetur. Ipſi ſtirpem ſuam ad Germanos referunt. Inde virum quemdam domi nobilem nomine

Digitized by Google

Dogaldum, patriâ profugum, Bergomum veniſſe, & hoſpitaliter primò à Bergomatibus habitum, mox etiam in civitatem, publicúmque Conſilium receptum tranſlatis omnibus fortunis apud eos conſediſſe memorant. Poſt multos deinde annos, fortunæ proventu aucti, gentili amiſſo, cognomen ab dominatu oppidi Bergomatium agri, cui Commendono eſt nomen, accepêre. Et hodie eorum quidam non alio cognomento, quàm Dominorum, vtuntur, vocitanturque. Potentiæ, ac divitiarum familiæ multa, nec pauca ſunt argumenta. Præter Commendonum oppidum, Albinum quoque vicum in ditione habuêre. Et Bergomatium Epiſcopatus, quod non liberalitatis ſolùm, ſed pietatis etiam documentum eſt, ab iis auctus, ac latifundiis donatus eſt, in quibus inſignia Gentis lapidibus inciſa, quo monumentum munificentiæ ad poſterorum memoriam extat, in hodiernum diem manent. Joannes Galeatius Vicecomes Mediolanenſium Dux, cujus tantæ fuêre opes, vt ad Italiæ Regnum aſpiraſſe dicatur, Bergomo in poteſtatem redacto, Commendonam gentem in primis afflixit, penitúſque evertit, quia pertinaciùs pro Veneta Republica adverſus Galeatii partes ſtetiſſet. Concinus tum familiæ Princeps erat, quem patriâ, fortunîſque pulſum Veneti benignè excepêre, ſtipendia ei poſteríſque ejus, ac filiabus dotem de publico ſtatuêre, cujus rei in tabulariis Venetorum extant Senatuſconſulta

honorificis in Concinum, majoréſque ejus ſcripta verbis, quos inſignes viros magnis clientelis, & affinitatibus, magnis item opibus, & ſumma apud Montanos homines auctoritate præditos appellant; hiſque omnibus ob eximiam in Venetam Rempublicam fidem, atque ſtudium bello Mediolanenſi ſpoliatos teſtantur. Ab hac communi familiæ ruina, pars in vicinis vrbibus, quas ſibi quiſque exilii ſedes delegerat, manſere; pars Bergomum rediit, vbi hodie quoque inter honeſtos, ac locupletes cives habentur. Ex his, qui ſolo patrio ejecti, reverti Bergomum neglexerunt, proavus Joannis Franciſci, cujus nos vitam ſcribere inſtituimus, Venetias ſe, réſque ſuas tranſtulit, atque ibi vxore ductâ Joſephum filium reliquit, atque hic Antonium procreavit: Qui ingenuè à patre educatus vir evaſit in Philoſophiæ, ac Medicinæ ſtudiis non mediocriter eruditus. Quam quidem ipſe artem haud paulò liberaliùs, quàm pro more medicorum, exercuit, non pretium, ſed doctrinæ ac benevolentiæ officii fructum ex ea petens; fuitque ob id magna in civitate gratia, qua inde Patriciæ nobiliſſimæ virginis conjugium meruit: Quamquam id quidem non tam gratia aſſecutum tradunt, quàm quia vxoris frater, cùm ob ſordes animi grandem jam natu virginem, & parentibus amiſſis, quintum, ac vigeſimum tranſgreſſam annum domi in ancillaribus penè miniſteriis nullâ ætatis, aut dignitatis ejus curâ habere porro perge-

ret, atque eam locare pari, ne dotem adnumeraret, prorſus negligeret, ipſam ſibi, ne in illa miſeria ſeneſceret, conſuluiſſe, & Antonio, qui fortè ægram accerſitu fratris, curabat, vltro nupſiſſe. Hoc igitur Antonius fortunæ ſuæ modo contentus honeſto in otio conſenuit. Atque hæc gens, & is pater Joanni Franciſco fuit. Maternum autem genus ſplendidius, illuſtriúſque. Mater Laura Barbadica ſummo Venetiis loco nata, per quam nobiliſſimas Patriciorum familias propinquâ affinitate Joannes Franciſcus contingebat; Materna Avia Clara Bolania, cujus dote Barbadicorum ditata eſt Domus, in quam aureorum numûm ſupra 70000. intuliſſe dicitur. Proavus Marcus Antonius Barbadicus, cujus duo fratres natu majores, Marcus, & Auguſtinus, alius poſt alium Principes Reipublicæ ſunt creati. Marcus modeſtiâ, atque innocentiâ vitæ, & gloriâ ablati à paucis familiis, quæ ſe vetuſtate originis aliis præferebant, principatus, & ad numero plures penes quas hodie manet, tranſlati celebris. Prudentiæ laude, & rebus geſtis Auguſtinus major, clariórque, cujus Principis auctoritas in civitate tanta fuit, vt in potentiam verteret, majorem, quàm tutum communi libertati fore videretur, ni fides illi, & amor Reipublicæ ſanctior, potiórque omni regno fuiſſet. Auguſtinus enim majeſtatem Regis ſibi, quàm poteſtatem apud cives ſuos eſſe maluit. Quin eos moriens monuiſſe dicitur, vt ne poſthac quicquam vni

tantum juris eſſe in Republica paterentur. Quod & Veneti ſecuti conſilium ſunt, circumciſâ, ac ſeveris legibus coërcitâ Ducum poteſtate. Ex Laura Antonius quatuor liberos ſuſcepit, Joannem Franciſcum, qui natus eſt Venetiis anno 1524. xv. Kalend. Aprilis hora circiter ſexta diei; Joſephum, qui penè infans deceſſit, Clementiam, & Lucretiam. Hæc adultâ ætate aſpernata nuptias Patavii in contubernio ſacrarum Virginum, quo vſa à primis annis fuerat, deceſſit anno 1564. quo tempore Joannes Franciſcus legatione apud Polonos fungebatur. Clementia Venetiis nupſit Baldaſari Caveo patricii generis juveni; quas nuptias, abſente Joanne Franciſco, Philippus Mocenigus is qui poſtea Archiepiſcopus Cypri fuit, quicum Joannes Franciſcus à condiſcipulatu conjunctiſſimè vixerat, conciliavit. E Clementia tres nati filii: Joannes Franciſcus, Antonius, & Laura. Hanc virginem viginti jam annos natam, cùm Commendonus jam Cardinalis homini nobiliſſimo Silvio Gonzagæ deſpondiſſet, ante nuptias peſtilentia intercepit. Qua quidem peſtilentia ipſi quoque parentes ejus, & Joannes Franciſcus frater Patavii anno 1576. continuatis funeribus alius ſuper alio interiêre. Quem caſum, ſtragémque Domus ſuæ Commendonus ſicuti ſummo cum dolore accepit, ita eximiâ animi conſtantiâ pertulit. Antonius natu minimus ſuis omnibus ſuperſtes fuit, atque hic poſtea à Commendono vnicus hæres relictus, & aliquot diti-

bus ſacerdotiis auctus, vltimus ſtirpis fuit, cùm ſacris addictus prolem non propagarit.

De his quæ infanti acciderunt, ac de periculis ejus in navigando.

CAPUT II.

EDITUS primùm in lucem, cùm de more ab obſtetrice lavaretur, ipſo in alveolo ſua ſponte genibus ſtetiſſe, junctáſque in cælum manus tetendiſſe dicitur. Item quo die initiandus Chriſtianis ſacris, ſolemnique ritu ſacratæ infuſu aquæ abluendus erat, ad templum cùm deferretur, nebuloſo admodùm cælo repentè è mediis nubibus emiſſo ſolis radio infans clariſſimâ eſt luce perfuſus. Quæ ſeu caſu acciderint, ſive quod ſæpè eveniſſe conſtat, futuram pueri magnitudinem portenderint, conſtanter quidem tum de eo memorabantur. Vixdum quadrimus ſummum vitæ diſcrimen navigans adiit. Cùm mater è Clodia Venetias parvâ cymbâ tranaret, puer, nihil advertente matre ad latus navigii obrepſit, & manu aquam contingere adnitens in mare decidit, & cymba velo, ſecundáque aura ferebatur: exterrita ad filii caſum præcipitatura ſe illa in vndas fuit, ni conantem, ac propè amentem excepiſſent famulæ. At puer admirabili audaciâ, & celeritate nautæ ſervatus eſt, qui cla-

vum regens, animadverſo caſu, relaxato ſubitò fune, quo velum pandebatur, in mare proſiluit, ac ſuſcepto puero incolumem ad navigium, quod dejecto velo conſtiterat, nando retulit, matrique propemodum jam dolore exanimatæ reſtituit. Futura pueri dignitas fecit, vt non fruſtra tam evidenti Dei numine tanto periculo ereptus videretur. Nec ferè vnquam ille ſine periculo navigavit. Romam petens, cùm Clodiæ vt Anconam trajiceret, conſcendiſſet, fractâ per noctem ad Senogalliam navi, vadoſum ejectus in littus, trecentos ampliùs paſſus nandi ignarus, vndantibus ſupra pectus fluctibus, confecit pedibus; atque ægrè per tenebras in ſiccum evaſit, cùm eorum aliqui, qui eodem navigio vehebantur, aquis obruti perierint. In Belgis Oceani ſinum tranſmiſſurum ab Amſtelodamo cælo ſereno, ac ſecundo provectum vento, tanta eâdem nocte tempeſtas adorta eſt, vt obfuſis vndique denſiſſimis tenebris, cælo crebris, atque ingentibus tonitribus, fulgoribúſque omnium mentes pavore perſtringente, ac non vectoribus modò aliis, & comitibus ejus, ſed ipſis etiam territis naviculario, nautíſque, non longè abfuerit, quin magnitudine fluctuum navis hauriretur; ſed ſaluti omnibus ipſe tum vnus fuit. Nam cæteris horrore, nauſeáque jacentibus, animóque, & corpore abjectis, quorum in numero ipſe fui, qui hæc poſtea ſcripſi, ille quamquam adeò ſolutus aër in imbrem erat, vt completurus navim vide-

retur, ad officiáque diſcurrentes in os incidens impediret, tamen nullâ territus re, vno adjuvante cubiculario ejus. Dionyſio Viterbio Patavino, qui ſolus expers nauſeæ fuit, ad omnia nautarum munia occurrens, eóſque deſpondentes jam animum, nunc oratione, nunc vltro ſubeundo opera eorum confirmans navem ſervavit, cùm ſequenti die luce ortâ deſæviſſet tempeſtas, & reddita mari tranquillitas eſſet. Ne fluminibus quidem vnquam ſine adverſis caſibus navigavit. Vitandam omnem navigationem, mari, aquíſque abſtinendum, quòd fatale inde periculum immineret, prædicentes quoſdam, & monentes amicos, riſit ſemper, nec quoties res, atque opportunitas tulit, propterea committere ſe mari, navibúſque eſt veritus.

De prima ejus inſtitutione.

CAPUT III.

SUMMA Patris cura inſtitutus eſt; nam penè infans ſpecimina ingenii dederat, & ab Aſtrologis ingentia, atque ſumma portendi, talium haud incurioſo Patri reſponſum erat. Vix decimum annum agens Latina carmina non ſcriptitabat ſolùm, ſed etiam de re propoſita ex tempore edebat, erátque propterea in amoribus Principum civitatis, quorum amicitiâ florebat Pater,

Pater, vt multi ad ludum, vbi cum æqualibus inſtituebatur, ventitarent, quo pueri ingenium in ejus ætatis exercitationibus ſpectarent, cognoſceréntque an famæ, quæ de eo inter aliorum parentes puerorum erat, reſponderet, nec alio ferè cohortandi, aut increpandi liberos loco vterentur, quàm vt ejus ad imitandum exemplum proponerent. Magiſter illi erat Bernardus Felicianus, vir quidem eruditus, ac diligens, ſed quod fateri ipſe, ac præ ſe ferre ſoleret, Commendoni ingenio, quàm ſuo majorem in civitate famam adeptus. Unde cùm multi ad eum è Patritiis primorum filii ducerentur, ipſe tamen vnius excellenti indole, atque acumine gloriaretur, eóque ſtudioſiùs, & majori curâ omnibus doctrinis informabat, inſtituebátque, quas puerilis illa capere ætas poteſt. Ab hoc ad Antonium Ariam Hiſpanum nobilem Grammaticum ſe contulit, eodémque tempore Antonio quoque Eparcho ab Zacyntho Græcarum litterarum Doctore eſt vſus, & ipſe puer ad omnem diſciplinam cùm mirè docilis, tum quod paucis admodum vſu venit, memoria ſumma ad ea, quæ doctus eſſet retinenda erat; nam à quibus celeriter res percipiuntur, iis etiam facilè ſolere excidere, & contrà qui laborioſè diſcunt, firmiùs omnia aiunt retinere; veluti impreſſa difficiliùs, quàm quæ modò illita ſunt, delentur. Magnopere autem videbatur animus ejus teneri commemoratione inſignium Virorum, qui per virtutem ad magnam aliquam gloriam, ho-

norémque perveniſſent, eorúmque egregia facinora adeò cupidè audiebat, vt ſæpè ab ore narrantium talia penderet, ſæpè Patrem, Magiſtrúmque oraret, vt ſibi de claro aliquo viro commemorarent: ſive ea pueri natura, quod illi ætati accidere ſolet, curioſior fuit, ſive animus ejus jam tum magnæ laudis ſpem affectans, narratione alienæ virtutis geſtiebat. Quartum-decimum agens annum Patavium à patre diſcendi cauſâ eſt miſſus, vbi plures annos in optimis diſciplinis magnâ ingenii gloriâ eſt verſatus, captus primò Poëtarum ſuavitate, ita ſe Poëtices ſtudiis, legendíſque, ac ſcribendis carminibus dedidit, vt inde vel præcipuam ſibi famam comparaverit, tanto quidem majori immaturæ ætatis ejus admiratione, quanto non æqualibus modò ſuis in eo genere celeriter antecelleret, verùm etiam cum claris viris conferebatur, qui Poëtices laude præſtare tum exiſtimabantur. Philoſophiam deinde aggreſſus doctiſſimos homines audivit, aviditate ingenti Philoſophorum præcepta hauriens, maximè Platonis ſapientiâ delectatus, propterea quòd illum diceret propiùs, quàm cæteros à Chriſtianæ Philoſophiæ inſtitutis abeſſe. Multos ejus libros exercendi ingenii cauſâ è Græco in Latinum vertit, omnes ferè explicatione rerum, quæ obſcuriores eſſent, illuſtravit. Hi poſtea commentarii ejus in manus noſtras pervenerant, quos ſtudiosè conſervatos à nobis, cùm fortè ipſe multos poſt annos reperiſſet, conſcidit, atque incendit,

ſanè immerentes. Verùm dum his diſciplinis adoleſcens cupidè animum imbuit, & diſcendi dulcedine ſtudiis nullâ valetudinis curâ vſque indulget, nullúmque ſibi legendi, ac meditandi modum ſtatuit, in periculoſum, atque importunum incidit morbum oculorum, quo magnopere illi retardatus, ac pæne interciſus eſt omnis ſuſceptæ laudis curſus. Ab ſucco nimio corporis vis magna ſanguinis in oculos influens aciem obduxerat, curatione adeò difficili, vt cùm multa experto infeliciter omnia procederent, etiam ipſum quadriennium incluſus conclavi, atque impatiens lucis vim infeſti humoris, neque exſiccare, neque aliò derivare vllis remediis præſtantiſſimis adhibitis medicis valeret, deſperatâ valetudine, de illa ipſa Terentiana domo ad Vallis prata, quam Patavii conductam inhabitabat, emenda, omníque deinceps vita ibi agenda cogitaverit. Tandem Joannis Baptiſtæ Montani Veronenſis Medicorum tum longè principis conſilio, cauterium ſiniſtro in crure cùm feciſſet; ſive id repertum mali remedium, ſive ſuâ ſponte conſumpta vis morbi eſſet, lumen ei eſt reſtitutum, ita integrâ acie, vt qui acutiùs, aut longiùs cerneret, qui celeriùs objecta oculis percurreret, fuerit poſtea nemo. Toto verò illo tempore, quo oculorum captus vſu in tenebris egit, quamquam omnis ejus fuerit ſtudiorum ratio perturbata, non tamen ipſe ſe deſidiæ, aut languori dedit: Verùm aut dictandis carminibus, quâ re maximè adole-

ſcentis animus recreari videbatur, temporis ejus moleſtiam lenibat, aut legenti operam dabat, ſolatia mali inde petens, vnde contraxerat. Cùm maximè morbo vexaretur, patrem amiſit octo & ſeptuaginta annos natum, cùm eſſet ipſe decem & novem annorum; cujus morte magnam fecit familiaris rei jacturam, quæ illi tota comminuta, ac diſſipata eſt, cùm curare ipſe res domeſticas nec per ætatem, nec per valetudinem quiret, & Marcus Antonius Barbadicus avunculus ejus, qui tueri adoleſcentis rem debuit, homo effrenatæ avaritiæ etiam diripuit. Quæ tamen ipſe damna haudquaquam quanti erant æſtimavit, doctrinarum cupidine occupatus, & omnibus curis depellendo morbo intentus. Cùm convaluiſſet, conſilio eorum quibus à patre fuerat commendatus, ad cognoſcendum Jus Civile animum nequaquam libenter traduxit. Quo ipſo in ſtudio vt pares ab eadem celeritate ingenii progreſſus faceret, eóque magnopere lætarentur, quibus auctoribus eam doctrinæ viam ingreſſus erat, tamen Platonis, & Philoſophorum conſuetudinem vt abjiceret adduci cujuſquam auctoritate non potuit; & animus jam tum geſtiens enitendi, & navandi aliquid ſtudio, in iis maximè virtutis præceptis conſtitit, quibus ad res gerendas, vitámque in hominum luce agitandam inſtituitur, fruſtra ſuſcipi putans rerum abditarum ſcientiam, niſi ea ad hominum vſum, vtilitatémque compararetur. Eloquentiæ exercitationes omnes, ſine qua ipſa

vix ratio ſatis tueri munus ſuum poſſe videtur, ingenti labore eſt perſecutus, ſcriptitando, declamando, colloquendo. Nam & juvenis æqualis ſui ob cædem factam capitis arceſſiti cauſam Patavii apud Prætorem egit, tenuitque. Et cùm Patavinorum civitas Franciſco Donato Reipublicæ principatu de more gratulatum miſiſſet, orationem, quam Legati habuere, ipſe compoſuit. Quo ex ſtudio id ſanè eſt adeptus, quod poſteà magno ei fructui, ac decori fuit, vt promptâ, & expeditâ dicendi facultate rem propoſitam ſeu patriâ, ſeu Latinâ oratione, vel continuatâ, & productâ, ſi res deſideraret, ita explicare, ac peragere poſſet, vt cùm nihil conquirendis verbis, aut jungendis hæſitaret, quod pleriſque accidere ſolet, genus orationis minimè inquinatum, ac barbarum, & certè, quod difficillimum eſt, æquabile, & vndequaque ſui ſimile teneret.

De profectione ejus ad videndam vrbem, & quo auctore eam ſuſceperit.

CAPUT IV.

FACTIS per has maximè artes reliquæ vitæ fundamentis, motáque apud omnes magnâ ſui expectatione ad vigeſimum quintum ætatis annum pervenit, vt erecto ad res capeſſendas animo ita haud ſatis certus quam vitæ rationem ſe-

quereretur. Erat Patavii Aloyſius Cornelius inſignis eâ tempeſtate ſenex ille, cujus in valetudine tuenda tanta cura, ac religio fuit, vt cùm optimis, & ad concoquendum facillimis vteretur cibis, tamen appoſita libra, vt quidque edendum bibendúmque erat lancibus examinaret, & modum quem ſibi ab intelligentia ſui corporis ipſe præſtituerat, nihil excederet, vnde ei Sobrii cognomen accidit. Hunc colebant, obſervabántque fere Patavii quoſcumque aut generis, aut ingenii præſtantia nobilitaret; nam & ſplendidè ipſe ſemper, atque honorificè vixit, & ejus domus, quam ad Antonii ædificaverat, propter hortos & ædificii elegantiam vulgò viſebatur, & ducebantur homines non literatiſſimi illius quidem, ſed moderati, & maximè acuti, & jucundi ſenis ſermonibus. Itaque nullius frequentior Patavii domus erat; ipſéque mirificâ in omnes humanitate, incredibiliter præclaris ingeniis delectabatur, iíſque cùm opus eſſet, omnibus ſuis ſtudiis aderat. Commendonum ſenex adoleſcentem ſummè dilexit, in quo clariſſima induſtriæ lumina elucebant. Cùm igitur dubitantem quam potiſſimùm vitæ viam inſiſteret, ídque ſecum diu, multúmque deliberantem Cornelius aggreſſus (ſenſerat enim ſenex ſollicitum adoleſcentis animum) hortari inſtitit, vt ſe Romam conferret; in vna illa civitate virtuti cùm omnia paterent, tot inſtructo naturæ, ac doctrinæ adjumentis celeriter aditum ad res magnas futurum: denique eum ſibi vnum tan-

tæ induſtriæ curriculum videri. Id conſilium ab amantiſſimo ſui homine profectum, vt non aſpernatus eſt adoleſcentis animus, ita accipere, ac de ſe ſtatuere tanta præſertim de re non audebat, eo minùs, quòd cùm vnus ipſe Venetiis Commendonæ familiæ reliquus eſſet, interiturum cum eo, ſi ſacerdos fieret, gentis quoque nomen erat; & paterni amici, conjunctíque omnes Venetiis eum retinebant. Cùm ſæpe hac de re appellatus à Cornelio nihil ſtatueret, rogare ſenex eum cœpit, vt ſaltem Romam ad viſendam vrbem, formámque Reipublicæ illius cognoſcendam iret. Ad id quidem eo faciliùs perpulit, quòd is erat annus M. D. L. quo indicto à Julio III. Pontifice Maximo Jubileo, multi mortales, vel ab vltimis profecti terris Romam religionis cauſâ convenire ſolent; & vrbis templa, & Divorum ſepulcra, Petri maximè & Pauli oſſa eodem condita tumulo venerari. Sub finem ejus anni Commendonus Romam venit, comitibus Hieronymo Renaldo, & Antonio Altano, quorum amicitiâ Patavii plurimùm vtebatur. Quatuor admodum menſes Romæ eſt commoratus. Reverſus Patavium de Romanis rebus, déque tota ratione Romanæ aulæ, & quibus quiſque initiis, & quaſi oſtiis ad eam accedere, per quas artes, ad quem finem ſpectare, & tendere deberet, ita diſſeruit cum Cornelio, vt ſenex exclamaret, aut hunc ſummum Romæ virum fore, aut ſe rerum omnium imperitiſſimum eſſe. Audivi ego aliquot poſt annos, cùm adoleſcens Pa-

tavii literis operam darem, & Commendonus in magno honorum curſu, maximáque hominum ſpe, atque fama publicas legationes pro Romana re obiret, ſæpe hæc commemorantem Cornelium, qui nullâ re magis gloriari videbatur, quàm quòd Commendono auctor Romanæ profectionis ipſe fuiſſet. Singularis hujus viri extitit in Commendonum benevolentia, quam à pueritia ejus ſuſceptam ad vltimum vitæ conſervavit. Quam quidem vitam in tantum produxit, vt eo anno ſit mortuus, quo Commendonus legatione apud Polonos fungens Cardinalis eſt creatus. Quo quidem anno cùm ego ex Polonia rediens, quò cum illo eram profectus, Patavii recreandæ valetudinis causâ reſtitiſſem, & Cornelium paucos antequam moreretur dies adiiſſem, effuſiſſimè ſenex mihi Commendoni Cardinalatum eſt gratulatus, ex quo tantam ſe lætitiam cepiſſe aiebat, vt nihil meminerit ſenſiſſe in vita jucundius. Deinde quo die eſt mortuus, cùm inſtare ſibi vitæ finem præſentiret, déque ea re ita loqueretur, vt non de omnium maximè horribili, ſed veluti de migratione quadam in aliam domum, ſedens in lectulo, quo peranguſto & parvo vtebatur, & Veronica vxor adeſſet, anus ferè ejus æqualis, mihi magno prorſus, & integro vocis ſono, cauſas, propter quas non invitus de vita diſcederet, commemoravit, ac longo pióque habito ſermone, ad poſtremum hoc, inquit, vno minùs libenter migraturus è vita ſum, quòd Commendonum videre

re antè nequiverim, eo inſignem honore, cui à me tantò antè confiſo ejus virtute, præſtantíque natura ſpe deſtinatus fuit. Atque hoc loco multa ei, & ſumma cùm eſſet auguratus, epiſtolam ad eum ſcripſit ſua manu, qua certiorem mortis ſuæ inſtantis reddebat; hortabatúrque eum, vt pergeret iiſdem artibus, quibus virtutem ſuam in ampliſſimo gradu dignitatis collocaſſet, in dies magis de Chriſtiana Republica, & Eccleſia Dei bene, ac fortiter mereri; temperantiam coleret virtutum omnium genitricem, qua & mentis acies acuitur, & valetudo, maximum in humanis rebus bonum, integra, vigénſque conſervatur. Hæc cùm ſcripſiſſet, & vix putare ſe bidui vitam ſupereſſe ſibi diceret, nos diſceſſimus. Ille paulò pòſt abeuntem credo vitalem vim ſentiens arceſſi ſacerdotes Jeſuitas juſſit, collocutúſque cum iis de divinis rebus, cùm ſe antè Chriſtianis ſacris ritè procuraſſet, Crucifixi parvum ſimulacrum læva manu tenens, lætum ſe, ac bona ſpe fretum venire, ſimulacrum intuens proclamavit. Eo deinde poſito, decorè ſeſe in lectulo compoſuit, oculíſque occluſis, tamquam obdormiturus leni efflatu animam egit, cùm vix horæ tres ab eo ſermone, quem nobiſcum habuerat, interceſſiſſent. Nam ex illa victus moderatione, mente, ſenſibúſque integris ad poſtremum vſque ſpiritum vixit, quem ad octavum & nonageſimum annum ætatis perduxit. Hæc pauca de Cornelio, viro ac ſene clariſſimo, libuit interſcribere, quan-

do & memorabilis ipſe vir fuit, & Commendonum in primis dilexiſſe eſt viſus.

De primo ejus ad Rempublicam acceſſu; & de ratione quam primùm in vrbe habuit.

CAPUT V.

VISA Româ, perceptáque civitatis ejus formâ, nihil vltrà dubitavit, quin ſibi immigrandum in eam vrbem ſtatueret, eorum ſpretis conſiliis, qui ad eum domi retinendum, & honorifica illi conjugia, & acceſſum in ſcribarum Collegia offerebant, in quæ nonniſi honeſti de plebe homines, vetuſtæque in civitate originis, ſi modò patritio genere orti non ſint, admittuntur. Honores enim, & publicæ procurationes, & jus ſuffragiorum Venetiis Patritio tantùm patent: reliqui non in aliam Reipublicæ partem, quàm miniſterii admittuntur. Sed Commendono major, atque elatior animus, naturáque erat, quàm vt ſe, aut in ſcribarum humilitatem demitteret, aut in ea civitate vivere ſciret, in qua exors Reipublicæ, nec pari cum reliquis jure eſſet futurus. Nec magis alia res juvenem, vt Venetias, ac ſpem propagandæ familiæ relinqueret, compuliſſe creditur, quàm vt eò decederet, vbi nihil clauſum ſibi, nihil interdictum, nihil, quod, quominus virtute, atque induſtria niti poſſet, im-

pediret. Commodùm hæc cogitantem ſenior propinquus ejus Eccleſiaſticis beneficiis duobus in Patavino agro auxit, quorum ex vectigalibus ad trecenti numi aurei ad eum redibant, tantumdem ex patrimonii ſui reliquiis capiebat, præter id quod in ſororum dotem ſepoſuerat. Hoc igitur fortunarum modo compoſitis domi rebus, Romam conceſſit anno M. D. LI. nec diù moratus, viam, qua ſibi eundum eſſet, delegit. Plerique homines, qui Romam ad capeſſendas res vrbanas, quod quidem nemini, quantumvis longinquo, & alienigenæ non licet, quo potentis alicujus gratiâ, atque opibus adjuti faciliùs enitantur, in Principum, aut Cardinalium alicujus fidem conferre ſe conſuevêre. Sed Commendonus, qui ſe ita alteri adjungerent ratus non ſuâ, ſed alienâ fortunâ ferri, nemini vni ſe applicare, ſuus, non alienus Reipublicæ non partium ejus eſſe, ſtatim ab initio decrevit; inque eo vſque ad vltimum vno vitæ, & conſiliorum tenore permanſit. Itaque nactus Romæ Nicolaum Pontium Venetorum Legatum, eum qui poſtea civitatis ſuæ Dux eſt creatus, per hunc Julio III. Pontifici Maximo commendatus in familiam ejus, Cubiculariorúmque numerum, vt aſciſceretur impetrat; qui tum ordo perhonorificus Romæ habebatur, neque in eum niſi magno cum delectu honoris cauſâ aſſumebantur probatiſſimi juvenes, & ingenii, & generis dignitate commendati. Hoc modo ille non tam in Julii familiam adſcri-

ptum ſe, quàm in jus civitatis, ac Reipublicæ receptum putavit. Nam Romana res, etſi vnius imperio habetur, tamen quia is eligitur liberis ſuffragiis, neque ob provectam ætatem diu rerum potitur, nec ejus ipſius vllum eſt in ſucceſſore arbitrium, ac nemo ſpe, atque aditu honorum arcetur, ineſſe huic civitati, & aliæ ſpecies Reipublicæ videntur, vt cùm vnus ſummam poteſtatem, ſummúmque jus omnium rerum obtineat, nonnullæ tamen eſſe, & principum, & multitudinis opes videri poſſint. Itaque Commendonus gratiæ, amicitiiſque conjungendis animum intendit, magno judicio, delectúque, cujuſque enim ante omnia mores ſpectavit, ſtudiáque, quarum rerum ſimilitudine maximè familiaritas, & benevolentia confirmatur. Dedit igitur operam, vt qui eſſent in vrbe viri literarum, & doctrinæ nomine clari, eos haberet amore, & conſuetudine conjunctos; nec gratiam ſolùm inter illos, ſed ingenii quoque famam celeriter eſt aſſecutus. Quorum præter cæteros familiariter vſus eſt Hannibale Caro, propter morum, & doctrinæ elegantiam, & ſuavitatem, Gulielmo Sirleto, qui ei poſtea collega in Cardinalatu fuit, vir cùm innocentiâ ſummâ, tum memoriæ tantæ, vt cùm omnes omnium artium libros, omnia ſcripta Græcorum ac Latinorum vetera, recentiáque infatigabili labore perlegiſſet, eorum non ſingulas modò ſententias, ſed verba quoque memoriter recenſeret, cùm bibliothecæ inſtar, vel de abſtruſiſſimis re-

bus conſuleretur. Quod niſi congeſtis in vnius notitiam tot rerum doctrinis ingenium impar fuiſſet, memorabiliorem virum ætas noſtra non tuliſſet. Octavio præterea Pantagato, Jacobo Marmita, Baſilio Zanchio, Paulo Manutio, Julio Pogiano, viris Romanæ eloquentiæ principibus, qui omnes cùm eum ætate anteirent, tamen gravitate, modeſtiáque morum, & peracri in ipſis quoque doctrinæ ſtudiis judicio juvenis mirificè tenebantur. Nec minùs ſtudioſè è ſacerdotum ſocietatibus, maximè Jeſuitis, quorum (vt flagrantiſſima ſunt omnium initia diſciplinarum) longè tum ſanctitas, atque auctoritas inter omnes eminebat, qui ſcientiâ divinarum rerum, & morum, ac religionis laude commendarentur, amicitias coluit. Probatiſſimo cuique & proſperæ in civitate famæ diligi, carúmque haberi appetens, quod ſibi exiſtimationi, atque laudi rebatur fore. Et quamquam amicos non numero, ſed genere diſtinguebat, & doctorum hominum, ac proborum conſuetudine maximè vtebatur: tamen quamplurimos ex omni genere benevolentiâ, atque officiis devinctos vti haberet, & quàm latiſſimè gratiam propagaret, operam dabat. Cæterùm è Cardinalium ordine ingentes viros, longéque inter omnes pietatis, & ſapientiæ laudibus præſtantes, colendos ſibi, atque in vitæ, ac morum inſtitutis imitandos ſuſcepit. Horum obſervavit maximè Joannem Petrum Carafam, qui tum Collegii princeps erat, & Marcellum Cer-

vinum, & Reginaldum Polum Britannum. Quorum Marcellus Julio, ei ipſi deinceps Joannes Petrus in Pontificatu Maximo ſucceſſêre: & Polus nihil propius fuit, quàm vt Pontifex renunciaretur iis comitiis, quibus Julius ipſe creatus eſt. Proximos his habuit Jacobum Puteum, Rodulphum Pium, Joannem Salviatum, Federicum Cæſium, quibus omnibus adeò probatus eſt juvenis ſenibus, vt omnes ſui perſtudioſos, ſuíſque faventes rebus ſemper habuerit. Innocentium Montium, quem Julius non humilibus modò, ac ſordidis, ſed vix ſatis certis parentibus ortum, ac ne vllius quidem artis ſpecimine commendatum, inopia prolis adoptari à fratre juſſerat, atque in ſummum inde cooptato ordinem, ſummum gratiæ, atque rerum propè omnium arbitrium, prava, inſanáque indulgentia permiſerat, cùm vnum omnes appellarent, appeterent, ambirent, omnibus colerent officiis, Commendonus moribus originis ſuæ ſordibus imbutis, non novâ fortunâ, atque amplitudine dignis viventem, nec propriè obſervavit vmquam, & penitus ſe domo ejus abſtinuit: qui enim intelligeret quale cujuſque ſit ingenium ex eorum maximè moribus æſtimari ſolere, in quorum quis amicitiam ſe contuliſſet, maluit famæ ex graviſſimorum virorum familiaritate, quàm ambitioni ex vnius inconſulti, ac diſſoluti juvenis gratia inſervire.

Brevis tranſcurſus rerum, & honorum ejus.

CAPUT VI.

PAULÒ pòſt publicis rebus admotus eſt, atque honores velut impetu aggreſſus omnes contento propè curſu pervaſit, & quod mirabilius, &, vt nos ſenes longo vſu vrbanarum rerum peritos ſæpe narrantes de eo audivimus, prorſus ſingulare fuit, non ſuis, non cujuſquam potentis opibus nixo, non petenti, ac ſæpe recuſanti, miniméque ambitionis cauſâ alienis moribus ſervienti, vltro omnia delata, atque ingeſta ſunt. Anni quatuordecim à primo adventu ejus in vrbem ad Cardinalatum interceſſere, quibus numquam ferè vacuus à publico munere egit. Eodem quo Romam venit anno M. D. LI. Urbinum eſt miſſus: anno inſequenti in Belgas, atque inde in Britanniam. Inde regreſſus in Luſitaniam eſt profectus, atque his itineribus Julii quinquennium eſt tranſactum. A Paulo IV. M. D. LV. ſcribendis epiſtolis aſcitus, eodem anno Epiſcopus creatur; deſtinatus & Urbanus Prætor ab eodem Paulo, ſed mox Orator, ſive, vt novo quamquam vſitato jam, ac trito Romæ vocabulo vtar, Nuntius ad Carolum Cæſarem commorandi cauſâ apud eum eſt miſſus, ad quem tamen bello inter ipſum, & Paulum exorto non pervenit. Reverſus Romam ad concitandos ad bellum Principes Italiæ circummittitur,

atque iis aditis, Venetiis, vt in eamdem ſocietatem armorum Senatum adduceret, manere eſt juſſus, atque his quoque obeundis muneribus, quatuor ferme conſumpti anni, & Pauli Pontificatus exactus eſt. A Pio IV. quo anno Pontifex Maximus eſt creatus, qui fuit M. D. LX. Nuntius item ad Ferdinandum Cæſarem, Principéſque Germaniæ eſt ire juſſus, qua in peregrinatione annum & dimidium fuit. Poſt reditum inde à Cardinalibus Concilii præſidibus ad eumdem Ferdinandum Cæſarem remittitur, eóque celeriter confecto itinere, in Poloniam, vt Nuntius apud Sigiſmundum Auguſtum Regem, gentémque eſſet, protinus legatur. Sic Pii IV. anno item quinto, quo anno Pontifex moritur, abſens Cardinalis eſt creatus. Anno inde M. D. LXVI. à Pio V. legatus ad Maximilianum Cæſarem Germaniæ conventum Auguſtæ agentem ire jubetur. Ac biennio pòſt ad eum à præcipiti conſilio tribuendi Auſtriæ populis jus Lutheranæ hæreſis revocandum eſt miſſus: alióque item biennio pòſt ad eumdem Cæſarem, & ad Regem Poloniæ de fœdere jungendo adverſus Turcas novâ legatione eſt perfunctus. His itineribus, quibus omnes propè Chriſtianas provincias, quæ in Europa ſunt, peragravit, numquam æger fuit, viæ difficultates, laboréſque etiam voluptati habuit; non eum æſtus, non imbres, non immania Septentrionis frigora fatigarunt. Propoſito hoc veluti curſu rerum ipſius ſingula nunc ordine enarrare pergemus.

De

De prædictionibus futuræ dignitatis ejus.

CAPUT VII.

IMPUBERIS adhuc, & adoleſcentis tanta opinio, atque expectatio fuit, vt paſſim prædicarent homines eum ad ſummam aliquam laudem perventurum. Cùm Romam veniſſet, ſtatim eadem de illo orta ſpes. Hannibalem Carum, virum ſanè optimum, & vrbanarum rerum diuturno vſu, atque obſervatione in primis peritum, adoleſcens ego ſæpe audivi cùm diceret, duobus ſe æqualibus ſuis Nicolao Ardinghello, & Marcello Cervino primis diebus, quibus Romam venêre, perſpectâ eorum induſtriâ, Cardinalatum prædixiſſe, in neutro falſum ſe judicio eſſe; vtrumque enim per varias mandatorum munerum functiones, ſuâ virtute Paulo III. Pontifici Maximo probatâ in ſummum ordinem perveniſſe; quorum Ardinghellus deceſſerat, Marcellus in maxima hominum fama, atque ſpe ſupremi honoris tum erat. Quem poſteà honorem haud ita multis interjectis menſibus mortuo Julio eſt adeptus. Commendonum tertium eſſe Carus aiebat, quem magnis gerendis rebus factum eidem amplitudini ab pari ingenii æſtimatione, deſtinavit. Ei certè tantùm tribuit ſemper, vt nullius benevolentiam, atque amicitiam magis coluerit: illi fratris

filium in domeſticorum munerum miniſteria tradiderit, nec vllius fidei commendatam domum, ſuóſque magis cupierit: cæterùm comprobatam eventu conjecturam ſuam, vt impenſè, ita non diu lætatus eſt; iiſdem enim diebus jam ſenex eſt mortuus, quibus Commendonus ad vrbem Cardinalis venit anno 1566. Joannes Petrus Carafa Cardinalis, qui poſteà Paulus IV. eſt dictus, ſummæ vir gravitatis, & prudentiæ conſuetudine juvenis mirè delectatus, ſæpe inter ſuos parem eum omnibus honoribus, & brevi adepturum edixit, ipſúmque identidem accendens, hortabatur, vt pergeret ire quibus cœpiſſet itineribus, ad magna & ſumma perventurum. Idem cùm non multò pòſt Pontifex Maximus eum Epiſcopum faceret, ferrétque multis laudibus, adjecit:

Debile principium melior fortuna ſequetur.

Sed hæc ex moribus ejus conjectabant homines: Illa ex interpretatione aſtrorum. Quo tempore eſt natus reſponſum patri à Mathematicis eſt, magnum virum fore, ſummúmque imperium ad eum perventurum. Romæ eadem ſeu verè, ſive aſſentantes ſpei, quæ de illo erat, cecinêre, & quidem conſtanter, nec multùm variante judicio omnes. At in Luſitania cùm eò à Pontifice ad Regem miſſus veniſſet; inter eos, à quibus obſervari, adiríque officii cauſâ ſolebat, exul Hiſpanus nomine Maldonatus, ſtudioſiùs eum quàm cæteri perſolvit, homo Latinis, Græcíſque litteris doctus, & in Aſtrorum ſcientia memoriæ ejus

facilè princeps. Is in longo ſermone variè percunctando à Commendono elicuit non diem modò, ſed horam quoque ortus ejus. Tum poſitu cœli ſtellarúmque notato, quo quæque in ſigno, quæve earum inter ſe conjunctiones, motúſve, naſcente illo fuiſſent, ad eum rediit manu ferens parvam ſchedam, quam Commendono tradidit. In ea Mathematicorum notis ſitus ſyderum, deſcriptióque dimenſa, ac deſignata erat, & ſubſcripta brevis epiſtola. Natalem à ſe horam multorum inſpectam eſſe, quóque nati fato, quæve eventura iis ex aſtrorum obſervatione eſſe viderentur prædixiſſe: nullius ortum felicioribus ſignis concluſum animadvertiſſe. Pergeret porro, & quò Deus, & natura vocarent, ſequeretur, imperium ei, ac principatum deberi illius Reipublicæ ad quamcumque ſe contuliſſet, ſuam propè jam ætatem exactam eſſe, neque ad illud tempus producere vitam poſſe, filio mandaturum, vt ei à ſe obſignatas litteras afferret, orare vt memor à quo tantò antè hæc ſibi prædicta fuiſſent, tum aliquam filio gratiam referret, cùm prædictionem ſuam ſecuta res confirmaſſet. Tempus quoque definire non eſt veritus alterum & ſexageſimum ætatis annum, trigeſimum tum agentis, in quem annum incidit mors Gregorii XII. Pontificis Maximi, cui ipſe ſucceſſor, & votis bonorum, & ſtudiis Patrum deſtinabatur, niſi importuni morbi vis eum paucos ante dies, vt ſuo loco dicemus, præripuiſſet. Hunc Maldonatum ſatis conſtabat mul-

Digitized by Google

ta ab eadem ſcientia multis, quæ evenêre, prænunciaſſe. Ipſe in exilium ierat, quòd cùm Hiſpaniæ civitates à Carolo V. defeciſſent, interconcitatores popularium, vnus omnium acerrimè in illa verſatus cauſa erat. Quamquam antè conſulentibus amicis adverſum ſeditionis eventum, & ſuam ipſius calamitatem prædixerat, teſtatus officium nihilominus ſibi, atque fidem erga patriam omnibus rebus antiquiorem fore, nec neceſſario tempori ſuorum civium defuturum. Cùm exulatum in Luſitaniam veniſſet, Joannem Regem monuerat, vt maturaret Emanueli filio nuptias, negans eum adoleſcentiam evaſurum, cujus dicto & pater paruit, & filius intra vigeſimum annum ætatis extinctus fidem affirmavit. His conjectorum dictis ad ampliſſimas opes Commendonus incitari potuiſſet; ſed ea ille haud ignarus vanitatis Mathematicorum, & quæ ipſa portendunt aſtra, fallaciſſimo ab iis ſenſu judicari, trahique plerumque quò aut aſſentandi, aut obtrectandi libido rapit, per riſum, jocúmque accepit, nullam fati vim, omnia cœleſti numine contineri, ac regi exiſtimans, quæque hominibus proſpera, adverſáque eveniant, ea Dei nutu, atque poteſtate, à quo ſingula providentur, atque adminiſtrantur, non neceſſitate vlla fieri naturæ aiebat.

Quæ prima commendatio ejus ad Julium Pontificem.

CAPUT VIII.

HORTOS Julius extra Portam Flaminiam ſumptu, atque opere ſanè magno ædificabat, in eos nobilis, ac vetuſti fontis aquam virginem duxerat. Antiqui operis ſtatua eam virginis ſopitæ ſomno, ac ſuper vrnam recumbentis effundebat. Hanc celebrari carminibus varii generis, prout ſpatia lapidum erant, quibus incidenda eſſent, & Julius juſſit, & certatim non Romæ ſolùm, ſed per Italiam quoque arrepta materia eſt decoris ingeniis. Commendonus ſummum illud ſtudium ſuum, quo à pueritia fuerat incenſus, déque animi ad eam rem impetu plurimùm remiſerat; ſed tum incitatus ſtudio Pontificis, & contentione eruditiſſimorum hominum, & ipſe epigrammata aliquot, & argumento, & intervallis apta compoſuit. Quæ cùm Julius legiſſet, (& habebatur talium peracutus æſtimator) non probavit modò, ſed omnibus prælata inſculpi protinus juſſit. Vocato inde ad ſe Commendono variè percunctando juvenis animum exploravit, expendítque. Quo deinde dimiſſo ad adſtantes converſus, Majorum, inquit, laudum ſemina huic juveni inſunt, majúſque ingenium, quàm

vt condendis verſiculis occupetur. Et Commendonus, ſive quòd ſatis inde fructus, famæque partum ſibi, eâque decorari adoleſcentiam, virum alia decere exiſtimarit, ſive gravioribus intentus ſtudiis; nam Theologiam tum magnâ vi aggreſſus erat, totam rem prorſus abjecit, deſiitque, nec poſteà per omnem vitam attigit ampliùs, quamquam & factos ab aliis verſus legit libenter, & ſubtiliter æſtimavit. Sed ſuorum adeò pœnituit, vt etiam ab amicis accuratè conquiſitos, in quibus juſta aliquot volumina, & tragœdiæ, & comœdiæ erant, omnes incendit, non anteà ſcribendis iis, quàm tum abolendis intentior. Cùm multa ab eo de ſtudiis litterarum ſciſcitatus Julius, triennii operam cognoſcendo Juri civili inſumptam didiciſſet, collaudato inſtituto ejus reprehendit, quòd probari, & appellari Juriſconſultum neglexiſſet. Commendonus in id triginta dierum ſpatio impetrato Patavium excurrit, vt quo in loco eam hauſerat ſcientiam, ibi potiſſimùm ejus ab ſe ratio redderetur. Atque ab Hieronymo Torniello, cui anteà Doctori operam dederat, deductus, vt aſſolet, laudatúſque ſummâ Collegii approbatione Juriſconſultus appellatus, Romam ad diem commeatus rediit.

Quò primùm publicè miſſus ſit.

CAPUT IX.

GRATUM Julio, & obſequium juvenis, & celeritas fuit: itaque nihil jam non rectè committi induſtriæ ejus putans, paucos poſt dies eum ad Guidubaldum Urbinatium Ducem miſit Urbinum. Mittendi cauſa hæc fuit. Contendebant armis Cæſar, Gallíque; & cùm Sena nobilis Etruriæ civitas fatigata Didaci Mendotii importuno, ſuperbóque imperio, Hiſpanis ejectis Gallorum præſidium in oppidum accepiſſet, ad vindicandam, tuendámque eam magnâ vi bellum vtrimque parabatur: vtrique Guidubaldum, cujus erat ditio, vel ipſâ propinquitate bello opportuna, trahere in ſuas partes, militiámque propoſitis amplis ſtipendiis, optabant, Juliúmque Pontificem, cujus auctoritatem ſecuturus Guidubaldus videbatur, variè ſollicitabant. Et Julius veritus, ne Guidubaldus cupiditate haberetur, atque in vtram ille ſectam tranſiſſet, ſibi ab aliis imputaretur, eum retinere, ſibíque militare volebat. Qui igitur eum ab ſtudio factionum averteret, conducerétque Commendonum miſit. Et quia eodem tempore à Cæſaris Legatis miſſum ab vrbe certum hominem ad tranſigendum cum Duce intellexerat, dare operam Commendonum juſſit, vt diligentiâ & celeritate illum antecederet. Ex-

templò profectus, ac breviſſimè confecto itinere mandata Pontificis Guidubaldo expoſuit, planè jam ad accipiendas quas ei Cæſar conditiones offerebat inclinato, expectantíque eum quo coram de omnibus rebus paciſceretur. Sed cùm Commendonus ei, & voluntatem Pontificis, & anceps, nec vllam in partem tutum conſilium ſe, réſque ſuas duorum præpotentium Regum diſſidio, armíſque miſcendi oſtendiſſet, & auctoritate Julii, & Commendoni ſermone permotus, in poteſtate Pontificis futurum ſe reſpondit. Ita ſtipendio, pactíſque conventis in Pontificis militiam eſt adſcriptus, eique vrbis Præfectura tradita. His confectis cùm paulò pòſt à Gallis, Cæſarianíſque miſſi ſuperveniſſent, comiter atque hoſpitaliter ab Duce accepti Romam ſine effectu rediere. Mandaverat præterea Commendono Julius, vt ſi locus ei daretur, Guidubaldi animum de ſororis matrimonio exploraret, verùm ita vt nihil ſuis verbis cum illo ageret, æquum enim cenſebat priorem ſe de eo ab Duce appellari. Ea erat virgo per matrem Camertium Ducum hæres, cupiebátque Julius, vt Fabritio Montio fratris ſui filio deſponderetur. Commendonus cùm ſublatis poſt cœnam menſis, longo ambitu variæ orationis, Guidubaldum in hunc ſermonem de Pontificis affinitate traxiſſet, quàm multa commoda, quantáſque ad omnia opportunitates ea res habitura eſſet, diſſeruit, ſuámque in id Duci operam, atque ſtudium obtulit. Quod ille non aſpernatus, poſtulavit à Commen-

Commendono, vt ſuo nomine optare ſiquidem id, atque pervelle Julio diceret. His actis, eâdem nocte conſcenſis, & crebrò mutatis equis, Romam rediit, cùm Julius vixdum veniſſe eum Urbinum exiſtimaret.

De profectione ejus in Belgas.

CAPUT X.

DISSIDENTIBUS, vt dictum eſt, atrocibus inter ſe odiis Cæſare, atque Henrico Galliæ Rege, ac exitiabili bello Chriſtianam Rempublicam dilacerantibus, Julius, quod ſui in primis officii erat, de componendis Regum controverſiis, reducendíſque in gratiam eorum animis, Hieronymum Dandinum paulo antè à ſe in ampliſſimum Collegium cooptatum, ac tam præcipuâ apud Pontificem gratiâ, atque auctoritate florentem, Legatum ad Cæſarem miſit. Is Commendonum, cujus antè ingenium nonnullâ ejus conſuetudine probatum, perſpectúmque habebat, ſecum ducere cupivit, impetravítque à Julio. Celeriter juvenis gravitate, & modeſtiâ morum, & omni officiorum humanitate cum cæteris carus, jucundúſque, tum longè acceptiſſimus Legato haberi eſt cœptus, atque intimis quoque conſiliis adhiberi: Itaque ad Cæſarem cùm veniſſet, & nunciata paulò pòſt Edoardi Britannorum Regis mors eſſet, in Britanniam ab eo eſt miſſus: de

qua profectione priuſquam dicamus, cauſam paulo altiùs ab origine repetere operæpretium fuerit. Henricus Octavus cùm duodetriginta annos Catherinam Ferdinandi Regis Hiſpaniæ filiam, Caroli Cæſaris materteram in matrimonio habuiſſet, filióſque ex ea ſuſcepiſſet, ſeu defloreſcentis ætatis ejus, vergentíſque ad ſenium pertæſus, ſive alterius amore ab illa alienatus, ad cupiditatem ejus repudiandæ impotenti animo incubuerat, effrenatæque libidini, quâ præceps ferebatur, cauſam prætexebat, quòd Catherina antè Arturo fratri ſuo nupta fuiſſet, qui quartumdecimum annum agens intactam puellam relinquens morbo deceſſerat; & virgo petentibus enixè Regibus patre, ac ſocero ex auctoritate Julii II. Pont. Max. tradita Henrico fuerat. Cùm Romæ, vt matrimonium, quod ſibi non juſtum cum Catherina eſſe aiebat, dirimeretur, impetrare nequiſſet, amens cupiditate, ac ſcelere, ſpreto Pontifice Maximo, abjectóque religionis, & ſacrorum reſpectu, omni divinarum, atque humanarum legum jure contempto, exacta thoro, & conjugio ſuo Catherina, Annam Bolenam, quam perditè deperibat, vxorem duxit, & à Pontificum Maximorum fide deſciſcens, penitus ſe, regnúmque à Catholicæ Eccleſiæ corpore præſcidit; eundémque ſe ſummum in ſuo regno ſacrorum Antiſtitem appellavit. Quo facto veluti perrupto aggere omnis ille praviſſimarum opinionum, hæreſúmque oceanus Angliam inundavit. Unde

tanti, ac tam ſævi ſeditionis æſtus, tot monſtrorum ſpecies prodierunt, fruſtra obnitente, & acribus ſuppliciis auctores coërcente Henrico. Moriens inde Edoardum filium tertia vxore ſuſceptum ſucceſſorem Regni reliquit, puerum indolis probæ, ſed adeò à tutoribus, rectoribúſque in ſacrorum diſciplina corruptum, vt vna illi religio fuerit veræ religionis fundamenta evertere, funditúſque eruere. Verùm is ſeu morbo, ſeu fraude ſuorum intra XVII. ætatis annum extinctus, Regnum, excluſà Mariâ ſorore, Joannæ conſobrinæ ſuæ filiæ teſtamento reliquit. Hanc Dudleus Nortumbriæ Dux ſummam ſub Edoardo potentiam adeptus, nurum ſibi adſciverat, inſtrumentúmque transferendi in domum ſuam Regni habebat; ſed Maria, cognitâ fratris morte, haudquaquam ſegniter ad vindicandum jus ſuum exurrexerat, provectáque ingenti popularium favore, paucis diebus paternum Regnum recepit; & quod alterius Regni inſtar fuit, Nortumbrius ipſe, & Joanna, & maritus Guilfordius in poteſtatem ejus venêre. Nam Nortumbrius palam factâ morte Edoardi, quam ipſe dum deſtinata diſponit, triduum occultaverat, cùm teſtamentum Principibus coram aperuiſſet, ex eóque Joannam nurum Reginam nuncupaſſet, ac deductam in Londinenſem arcem, vt mos genti, in poſſeſſione Regni locaſſet; nuntiis mox de Maria allatis, depromptâ Regiis theſauris pecuniâ, ac magnâ largitione militibus ſibi, vt rebatur, firmatis, cele-

riter copias adverſus Mariam eduxerat, vt antè eam opprimeret, quàm ad convaleſcendum ſpatium haberet. Sed tanta repentè ad Mariam animorum facta inclinatio eſt, vt non deſtituerint modò Nortumbrium milites, ſed cuſtodiâ circumdatum Reginæ tradiderint. Maria juſto, quamquam infelici Catherinæ, & Henrici matrimonio erat nata, ac primâ ætate, cùm frater eâdem matre genitus intra infantiam mortem obiiſſet, non regio ſolùm cultu, regiíſque opibus innutrita fuerat, ſed vnicè dilecta parentibus, etiam in non dubiam ſpem Regni educata, nuptiæque ejus maximis Europæ Regibus ſunt appetitæ. Quâ fortunâ adeò poſt repudiatam matrem, prolapſúmque ad flagitia, & ſcelera patrem decidit, vt ex auctoritate ejus, de ſanctioris conſilii ſententia hæreditatis, ac ſucceſſionis in paternum Regnum jure privata, ancillaribus miniſteriis Henrici pellicibus famulari cogeretur. Nec poſt patris mortem honoratior apud Edoardum fratrem fuerat, abjecta, ſpretáque, ac procul Regia habita, magis divinâ ope, quàm cautione, & cuſtodia ſua Nortumbrii fraudes variè vitæ ejus inſidiantis, vitaverat. Fuit enim innocentiſſima fœmina, & pari Catholicæ religionis conſtantiâ, & vitæ ſanctitate, vt nihil adepta Regnum habuerit prius, quàm patris, fratríſque leges adverſus jura ſacrorum latas abrogare, ac priſtinum pietatis cultum reſtituere, vſque adeò in id intento ſtudio, vt monenti Carolo Cæſari conſilium ne ap-

properaret, neve tam immaturis rebus ſeſe indicaret, reſponſum ſanè memorabile reddiderit: Se dum deſerta, deſtitutáque in ſua calamitate jaceret, non alterius ſpe, atque ope, quàm Dei ſuſtentatam, ad Regnum inde provectam fuiſſe: Itaque ſtatutum ſibi, cui ſalutem, & dignitatem deberet, ei non cunctanter, aut obſcurè, ſed ſtatim, ac propalam gratiam profiteri. Nec quia ob id crebræ eam ſeditiones, tumultúſque quorundam, qui omnium rerum licentiæ, ac impunitati aſſueti, ac propè omni religione ſoluti ægrè ſub jugum ſuave, ac ſalubre Chriſtianæ diſciplinæ redibant, exceperunt, deſtitit incepto; ſed punitis fortiter auctoribus, ac multitudine ad ſanctitatem reductâ, eximia cum gloria & Regnum pacavit, & colendæ pietatis rationem conſtituit.

De ejus in Britanniam adventu, & actis ibi per eum.

CAPUT XI.

VERùm, vt vnde tranſgreſſi paulùm ſeriem rerum, temporíſque ſumus, eò revertamur in continentem poſt nuncium extincti Edoardi nihil niſi itum ad arma ab Nortumbrio, & gentem Mariæ ſtudere incertis rumoribus afferebatur. Nam ardente inter Gallos, & Cæſarem bello omnia plena ſuſpicionum erant, omnia littora,

ne quis ignaris præfectis, aut trajiceret in inſulam, aut inde appelleret, cuſtodiebantur. Poſtremò etiam deſertum à militibus Nortumbrium, & proſperæ Mariæ res nunciabantur. Hieronymus Dandinus Legatus, cùm Regni nobiliſſimi paulò antè vnius furore, atque amentiâ Regis à Catholica religione, & fide Pontificis Maximi avulſi ſalus ageretur, & Mariæ conatus aut adjuvandi à Pontifice, aut confirmandi eſſe viderentur, vehementer Britannicis nuntiis excubabat, qui ipſi, cùm nec certi, & ſecundi tamen venirent, aliquem in Angliam virum induſtrium, intentúmque, qui explorata, & certa omnia referret, mittere agitabat, cùm ei à Julio litteræ id ipſum jubentes redduntur. Nam Julius Edoardi morte acceptâ, Reginaldum Polum, qui tum ad lacum Benaci haud ſatis firmâ valetudine locorum ſalubritates ſectabatur, mittere in Angliam decreverat, ídque per litteras Polum docuerat. Cui cùm nihil properè agi, & certiora expectari placuiſſet, Dandinum de eo per celerem tabellarium monuerat. Tum ille Commendonum, quem gerendis rebus peracrem, cupidum navandæ operæ, & conſilio promptum cognoverat, appellat, hortatúrque, vt rem ejus ingenio, & ſolerti ſtudio dignam ſuſcipiat. Haud cunctanter Commendonus, quamquam magnæ, & in trajiciendo difficultates, & trajecto pericula proponerentur, operam profitetur. Collaudato juvene, rebúſque communicatis Legatus ei propria nulla mandata de-

dit, niſi vt diligenter omnia cognoſceret, quæ agerentur, quíque aditus, quæque ſpes recipiendi ejus Regni oſtenderentur. Si locus cum Maria agendi daretur, eam ad ſananda religionis vulnera, ſuúmque Deo reddendum cultum hortaretur, Pontificíſque ad id non ſolùm ſtudium, ſed etiam opes polliceretur. Denique omnia pro fide ſua, & prudentia gubernaret. Ille cùm per infeſtiſſimos Romano nomini hoſtes, & tum licentiâ, & futuri metu efferatos iter eſſet, ne ſe cujuſque crederet fidei, ſine comite, aut ſervo vllo Bruxellis profectus Gravelingam vno die itinere confecto venit. Quo ex oppido commodiſſimus erat in Britanníam trajectus: ibi duos ſibi corporis miniſtros ignaros ſùi conduxit, vtrumque Gallicæ, alterum etiam Anglicæ peritum linguæ. Cum his compoſitâ ſibi cauſâ, quòd avunculus mercaturam Londini feciſſet, multáque negotia haud ſatis explicata decedens reliquiſſet, navem conſcendit, ac nequaquam ſecundâ tempeſtate tranſvectus in inſulam, Londinum contendit, quò profectam Mariam, receptámque in itinere cognoverat. Eò cùm veniſſet, plena turbarum omnia, feroces adhuc licentiâ hæreticos, conantéſque Mariam à priſtina revocanda religione abſterrere, & Reginam illam magis, quàm Regni potentem invenit. Nam & ipſe interfuit, cùm auſus ſacerdos in templo adverſus novas concionari doctrinas, adeò iram inſolentis jam talium multitudinis commovit (& genus eſt omne hæ-

reticorum audaciâ, & temeritate præceps) vt non obſtrepuerint modò dicenti, ſed miles quidam è media concione nudatum pugionem in perſeverantem orare conjecerit. Quo facinore Commendonus eſt admonitus quanto ipſe in diſcrimine verſaretur, ſi aut quis, aut à quo, aut qua de cauſa veniſſet, reſcirent. Nec tamen hoc metu, ac difficultate deſtitit; quin ad ipſam jam adire Reginam parabat, cùm fortè Joannes Lius nobilis Anglus ei occurrit, quem ſub Edoardo ob religionem profugum in Italia familiariter noverat, nec parvis officiis devinctum habebat. Ac primò quidem perhumaniter amplexum offerenti ecquid eo tempore in Britannia quærenti, eadem avunculi negotia, pecuniámque ſibi pluribus in nominibus relictam obtendere. Pòſt vbi carum Reginæ eum, atque inter intimos miniſtro comperit, multáque amicè ſecum, ac fidenter ab illo de Republica, præſentíque rerum ſtatu, atque omnia pro priſtina familiaritate, & benevolentia fieri ſatis antea, vel ex conſtantia avitæ pietatis probato, cauſam adventus ſui aperit, celeritérque ab eo ad Reginam deducitur. Quod tamen ipſum non ſine difficultate fuit; omnia enim ſepta cuſtodiis, omnes clauſi aditus erant, ne quis externus cum Regina colloqui clam aliis poſſet: maximè Cæſar, & Pontifex ſuſpecti habebantur; quorum cum altero de matrimonio ſenſerant agi, alterum pollutæ religionis, bonorúmque à templis direptorum vltorem timebant. Reginam Commen-

Commendonus ad priſtinas ſacrorum ceremonias, fidémque reſtituendam, Regnum Catholicæ Eccleſiæ reconciliandum, ac referendam hanc ſtatim gratiam Deo, qui eam devictis ſine vulnere, ſine civili ſanguine perduellibus, atque hoſtibus ſuis, poteſtatíque ejus traditis, paterni Regni compotem feciſſet, cùm eſſet hortatus, atque omnes in id Pontificis Maximi facultates pollicitus, à Regina adventu ejus mirè lætata perbenignè eſt auditus; prolixè multa de ſe, déque fide, ac ſtudio ſuo erga Pontificem Maximum, & Catholicam Eccleſiam profeſſa, de ratione conficiendæ rei, conſilióque ſuo cum eo communicavit, juſſúmque redire ad ſe dimiſit; monitum priùs etiam atque etiam, vt cuſtodiam ſui haberet, diligentiſſiméque caveret, ne, quid acturus veniſſet, à quoquam ſentiretur, rebus enim tam turbidis periculum ejus præſtare ſe vix poſſe. Interea pacandis rebus intendit, multitudinem armatorum, & quorum ægrè coërceri licentia poterat, qui Reginam in Regni poſſeſſionem reducere, adeſſéque initiis ejus etiam repugnante ipſâ voluerant, in ſuam quemque domum dimiſit, civitatémque illâ turbâ, & colluvione hominum exhauſit, exoneravítque. Cum Cæſare matrimonium Philippi filii ſui offerente, quo ipſa communitura ſibi Regnum præpotentis, & propinqui Regis connubio videbatur, de fœderis, & affinitatis conditionibus occultè agebat, cauſámque Nortumbrii, quem in cuſtodia habebat, cogno-

F

ſci, perficíque juſſerat, ac in ſingulos dies magis convaleſcens, rerum, ac Regni potens efficiebatur. Commendono ad eam quoties vellet, atque opus eſſet, per eumdem Lium adeundi facultas erat. Cùm & fœdus cum Cæſare, & nuptias cum filio pepigiſſet, nec tamen id palàm eſſet, arceſſi Commendonum jubet, ei tum mentem, conſiliúmque ſuum omne patefecit, litteráſque ei manu ſuâ ſcriptas ad Julium Pontificem perferendas dedit, quibus ſe, Regnúmque in fide, & auctoritate Pontificum Maximorum fore pro certo confirmans pollicebatur; addens de cæteris rebus mandata ſe Joanni Franciſco Commendono dediſſe, de ipſo plura ſciturum. Summa mandatorum fuerat, Reginam habito Britanniæ ſanctiori Conſilio, ex ejus auctoritate patris, fratríſque ſcita, juſſáque de religionibus abrogaturam, ſtatímque Legatos Romam, qui Pontifici Maximo debitum fidei, & obedientiæ officium perſolverent, miſſuram: Interim poſtulare, ut Julius publicè Anglis ignoſceret, ne cui aſſenſiſſe Henrico, Edoardóque divinum ſibi jus arrogantibus, deſciviſſéque à majorum pietate, & Romanæ Eccleſiæ fide, fraudi, noxæve eſſet; Reginaldum Polum Cardinalem cum ſumma poteſtate Legatum in Angliam mitteret; à quo hæc omnia ritè fierent, réſque ſacræ ad priſtinæ diſciplinæ normam per eum ordinarentur. Cum his mandatis extemplò proficiſci parantem Regina biduum Londini retinuit, ut Nortumbrii damnationem, pœnám-

que præſens aſpiceret. Is enim à Judicibus rerum capitalium majeſtatis damnatus fuerat, productúſque in publicum capite pœnas luere eſt coactus, veniâ priùs filiis, nuruíque ab clementi Regina impetratâ, cùm ipſe ejuratâ hæreſi, cui non errore mentis, ſed cupidine potentiæ adhæſiſſe ſe confitebatur, ad Catholicæ religionis fidem rediiſſet, Catholicíſque ſacris ſeſe ritè procuraſſet.

De reditu ejus in vrbem.

CAPUT XII.

SUPPLICIO de Nortumbrio ſumpto, Regina Commendonum cum litteris, & mandatis, vt ſuprà oſtendimus, dimiſit, juſſum eum fide omnia ad Pontificem perferre: nec præterea cum vllo mortalium, præterquàm cum Polo communicare. Ille cùm triduo incontinentem tranſmiſiſſet Bruxellis à Legato Romam dimittitur, quò per equos, qui diſpoſiti ad celeritatem ſunt, continuato die, noctúque itinere, nona, poſtquam à Legato diſceſſerat die, pervenit, milliariis ampliùs mille propè incredibili curſu confectis. Quamquam diverterat ex itinere ad Polum, ac mandata ad eum Reginæ pertulerat, nunciaverátque Dandini verbis, vt profectionem ſuam tantiſper differret, donec tranquillæ in Anglia res compoſitæque eſſent. Id Cæſarem magnopere eum rogare; nam Cæſar matrimonio Mariæ Re-

gnum Angliæ filii opibus, ſuíſque adjungere maximè cupiens, cùm ſatis abhorrere ab ea voluntate Anglorum animos intelligeret, intentâ curâ obſervabat, ne quid conatui ſuo impedimentum afferret. Et Polum ipſum eſſe in Anglia, qui Reginæ maritum deſtinarent, intellexerat, ac ne ipſa quidem Regina initio eum aſpernata dicebatur, quæ à Commendono quæſierat, an eum lege ſacrorum, qua Polus adſtrictus erat, Pontifex ſoluturus fuiſſet; erat enim Diaconus, cui ordini ſæpe tributa legis venia eſt à Pontifice Maximo: ſed poſtea Gallorum vim metuens, quos adverſariis ſuis ſtuduiſſe compererat, nec Anglis ipſis ſatis jam fidens, ad Philippum inclinavit. Ex eo Cæſar Polum ante peractas filii nuptias tranſire in Angliam nolebat, non tam fidei ejus diffidens, quàm timens, ne adventu ejus territi hæretici ad res novas reſpicerent, ſtudiáque ad Gallum verterent, ejúſque adjuti viribus ſua conſilia diſturbarent. Romæ ſuſpenſa omnia, ac profectum modò in Britanniam Commendonum auditum erat, & Pontificem ingens cura, quis exitus rerum in Inſula futurus eſſet, intentum, ſollicitúmque habebat. Itaque Commendonum non certas ſolùm, ſed perfectas res, & ſupra ſpem lætas afferentem tanto gaudio accepit, vt lectis Reginæ litteris, quæque mandata ab ea, quæque geſta ad eam diem eſſent, totóque penitus illarum rerum ſtatu percepto, cuncta ordine referente Commendono, tenere lacrymas nequiverit. Ac tu verò, inquit,

fili, non lætus modò Nuncius mihi, ſed vnus miniſter præclari operis, atque effector extitiſti, plúſque nobis tua præſtitit induſtria, quàm nos auſi votis, & optatis, nedum ſpe concipere ſimus; arctéque complexus juvenem, ac multis præterea laudibus, vt dignum erat, proſecutus, Deo ſummas gratias egit, quòd potiſſimùm in Pontificatu ſuo amiſſum nobile Regnum ad officium, fidémque Catholicæ Eccleſiæ redire voluiſſet. Sed tantum ſolus gaudium cùm non caperet, impatiénſque moræ vellet extemplò ſuam felicitatem aliis impartiri, & Commendonum juberet comparare ſeſe, vt omnia ſequenti die Senatui, quem ob id eſſet vocaturus, renunciaret, non eſt veritus ille admonere Pontificem Reginæ voluntatis, ne ea tum efferrentur, ſuæque in id obligatæ fidei. Quam ego verò, inquit, ſi per te liceat, pari religione, ac tua juſſa apud Reginam ſum executus præſtitero. Admiratus conſtantiam juvenis Pontifex, quæque effanda, quæque reticenda eſſent cum eo conſtituit, ſéque ipſum ea Patribus expoſiturum oſtendit. Verùm in Senatu recitatis Reginæ litteris, reliqua ipſe, vt acceperat, enarrare orſus, medium ſermonem, cui non ſatis, credo, moderari poterat, repentè abrupit, ac vocari Commendonum, introductúmque Patribus coram expromere quæ ſibi pridie nunciaverat, juſſit. Quemvis, vel exercitatiſſimum Patrum, & dicere, & audiri in eo loco aſſuetum tam ſubita res, nullo ſpatio ad meditandum dato, pertur-

turbaſſet, nedum juvenem, quem aſpectus modò Pontificis, & conſeſſus ſummorum virorum, & majeſtas illius loci conterrere, & confundere potuit, præſertim cùm Latinè (peregrina nunc nobis lingua, neque enim aliter licet eo loco verba facere) ediſſerenda illa eſſent. Commendono id fere in omni vita accidit, vt initio dicendi rubore quodam ingenuo perfunderetur, timidiúſque inciperet; ſed vbi velut iter ingreſſus orationis erat, nemo illo ſolutior, liberiórque inceſſit, nam & ſententiæ illi percrebræ, & verba apta rebus ſuppetebant. Tum quidem, vt ſemper, non timidè ſolùm, ac dubitanter, ſed penè tremens eſt orſus, quod ei in modeſtiæ, ac verecundiæ laudem vertit. Nam ſumens inde paulatim animum, eo ordine, eâ copiâ, & prudentiâ orationis cuncta vt acta, vt ſibi à Regina mandata erant, expoſuit, atque de toto ſtatu Britanniæ diſſeruit, vt omnes Patres in admirationem ſui verterit, atque vnus eorum illud ex Evangelio dictum vſurpans: Quis putas, inquit, puer iſte erit? Ejus certè diei gloriâ ſatis creditur aditum illi, viámque ad reliquas res, honoréſque, quos deinde cepit, geſſitque, maximè muniviſſe. Nam & Pontifex perhonorificis eſt eum verbis proſecutus, & ſinguli poſtea Patrum accerſitum ad ſe domum juvenem complexi, & gratulati ei ſunt, & prolixè ſtudium, atque operam ſuam polliciti. Ante omnes Joanni Petro Carafæ Cardinali, qui in Britannia fuerat, ejúſque Inſulæ magnam notitiam habebat, mi-

rè eſt ex eo conciliatus. Nec apud Patres ſolùm, ſed in vulgus quoque celebre eſſe inde nomen illius cœpit. Julius ex litteris Reginæ, atque oratione Commendoni tridui ſupplicationes indixit, ſolemniáque ſacra inſtituit, quibus ipſe rem divinam fecit, ejúſque nuncii lætitiam omnibus rebus celebrari imperavit. Commendonum inde, quoties mentio rei incidiſſet, laudibus tulit, de menſa ad eum ſæpe miſit, magnóque in honore, ac pretio ſemper habuit. Quibus ille rebus nihilo elatior, cùm ei ab omnibus magna gratulatio fieret, in ſua ſe vitæ, morúmque modeſtia diligentiùs etiam, quàm anteà continuit.

De profectione ejus in Luſitaniam.

CAPUT XIII.

JOANNI Luſitaniæ Regi inter hæc Emanuel filius, quem vnicum Regni hæredem habebat, moritur. Eodémque die in afflictæ domus ſolatium Emanuelis conjux filium enixa eſt. Ad hunc igitur conſolandum Regem ægrum animi ex tam acerba morte filii, gratulandúmque alterius ortum, Julius Commendonum in Luſitaniam miſit. Eò cùm Galliam omnem ab Alpibus ad Pyrenæos, Hiſpaniámque item quanta in longitudinem patet, pedibus tranſgreſſus veniſſet, honorificè ac-

ceptus, comitérque habitus à Rege eſt, cujus ipſe cùm morum, atque ingenii dexteritate, tum de Britannis rebus, quarum recens adhuc fama erat, curioſe multa exquirentem facundè alloquendo, magnam ſibi gratiam conciliavit. Unde cum Rex etiam legere in militum, qui Chriſti appellantur, ſocietatem voluit, in quam Principes gentis pro magno dignitatis ornamento optari à Regibus ſolebant. Quod cùm ipſe alienum vitæ ſuæ inſtitutis ferens recuſaſſet, Joannes rubram ei crucem ſingulare ſocietatis ejus inſigne tradidit, poteſtatémque ei fecit, quem vellet, eo militiæ honore decorandi, dum ingenuis ortus parentibus, majoribúſque eſſet, idque Legato ſuo Romæ ſolemni ritu probaretur: quem ipſe honorem in nobiliſſimum juvenem amicum ſuum poſtea contulit. Diſcedens à Rege ad viſendum inclytum religione templum Divi Jacobi in Galitiam proficiſcitur, proſequente eum Joanne omnibus humanitatis, & benevolentiæ officiis. Nec aliâ re libentiùs Luſitanicam illam profectionem, munúſque ſuſceperat Commendonus, quàm quòd ei occaſio videndi tot exteras provincias futura eſſet, Galliam enim, Hiſpaniámque diverſis iens, rediénſque itineribus perluſtravit. Et fuit ſanè videndi, cognoſcendíque res externas ſingulari ſtudio. Nam & ſitus regionum, & opportunitates earum, quæ maria, qui portus, quæ flumina, quibus quæque rebus abundaret, egerétque, qui hominum mores, quæ ſtudia, quæ regendæ publicæ rei

rei ratio, diligenter admodum inquirebat, eáque adeò tenaci memoriâ complectebatur omnia, vt barbara quoque nomina hominum, locorúmque retineret. Quæ res ei, cùm propè omnem inde Europam ſtudio eodem, ac diligentiâ peragraſſet, magno vſui, atque laudi poſtea fuit. Ex Luſitania Romam cùm rediiſſet, Julius octavum & ſexageſimum agens annum, poſtremum vitæ diem obiit, vir ingenuæ, ac liberalis naturæ, planéque probus, & innoxius, ac ne litterarum quidem, & induſtriæ expers, ſed negligens rerum, & in Pontificatu adeò curas omnes, laboréſque refugiens, vt abditus hortis, quos immani ſumptu ædificabat, hilaritatibúſque intentus ſuis, ne Senenſes quidem, quos Coſmi Florentinorum Ducis, atque Hiſpanorum arma premebant, ad ſe vrbem, agrum, ſuáque omnia in Romani Pontificis ditionem dedenda venientes audierit, quamquam & Galli, quorum ope illi defendebantur, huic deditioni annuerent, neque adverſarentur Hiſpani. Iis temporibus ætatem degerat Julius, quibus gravitas, modeſtia, pudor pro triſtitia, atque inertia ducebantur, cunctáque voluptas, & lætitia, & effuſus in omnem jucunditatem animus habebat, nec aliàs Eccleſiaſtica diſciplina ſolutior fuit. Beneficia & ſacerdotia haud aliud, quàm alimenta luxuriæ haberi. Eorum plura, & quæ per leges non liceret capi: vt quidam tres Epiſcopatus vno tempore geſſerint: paſſimque ea gratiæ, non meritis dari. Amictus ſacerdotalis ad honorem,

& dignitatem inſtitutus, omnibus ſordere, ſagulum, quàm toga magis placere. Neque liberiùs vivere, ac ſe prorſus hilaritati dedere. Denique conviviis, ludis, ſpectaculis indulgere, cum mulieribus diſcumbere, cum iiſdem vnà vectari per vrbem turpe, ne gravibus quidem, & honoratis viris habebatur: adeò licentia, & conſuetudo mores, judiciáque corruperat. Hæc Julius eodem depravatus vſu, & fecerat juvenis, & fieri ſe Pontifice facilè eſt paſſus, virtutis cultor magis, quàm vindex vitiorum. Sed Commendono ſponte honeſtis, & priſcis moribus inſiſtenti tot inquinata corruptelis tempora in gloriam ceſſêre, cujùs etiam fructum ſecuta mox ſeverior ætas attulit.

De Marcelli, & Pauli Pontificum Maximorum ſtudio erga eum.

CAPUT XIV.

MARCELLUS Cervinus, qui ſecundus eſt appellatus, in Julii locum Pontifex creatur. Cujus tanta virtutis opinio fuit, tanta ſpes reſtituendi per eum antiquam diſciplinam, priſtinúmque cultum, ac ſplendorem religionis, & Chriſtianæ Reipublicæ, vt præclarè actum cum illo videri poſſit, quòd intra vigeſimum diem oſtentatus terris, ereptúſque fuerit. Neque enim erat mediocris ſapientiæ, motæ de ſe tantæ expe-

ctationi reſpondere. Et is quibus diebus Pontifex eſt renunciatus Commendonum vltro accitum inter familiares receperat. Et Joannes Petrus Carafa qui ei ſucceſſit, cui Paulo IV. nomen eſt inditum, ſtatim Pontificiis epiſtolis ſcribendis deſignavit. Cui muneri vnà cum illo Paulus inſignes dignitate, & eruditione viros, partitis inter eos provinciis præpoſuit. Joannem Caſam Archiepiſcopum Beneventanum, Annibalem Borzutum Archiepiſcopum Avenionenſem, Antonium Ælium Epiſcopum Polenſem, Angelum Maſſarellum item Epiſcopum, & Sylveſtrum Aldobrandinum Juriſconſultum, ad quem poſtea ob excellentem induſtriam, atque fidem, aliorum ſeneſcente gratiâ, rerum propè omnium ſumma delata eſt. Paulus non ſolùm dignitate princeps ampliſſimi ordinis, ſed ſacrarum rerum doctrinâ, eloquentiâ, magnitudine animi, innocentiâ morum, & totius vitæ ſanctitate; & ad hæc ætatis quoque honore longè inter omnes Patres eminebat. Itaque ei Commendonus in Cardinalatu præcipuam obſervantiam, cultúmque tribuerat. Et ipſe ſenex adeò juvenis ingenio eſt delectatus, vt multas ſæpe horas cum eo, legendo, diſſerendóque nunc de privatis, nunc de publicis rebus perfamiliariter, jucundéque conſumeret, eúmque haud ferme alio, quàm filii nomine appellaret. Pontificalibus comitiis prælato Marcello, cui ipſe quoque Paulus, etſi quinque & viginti annos natu minori ſuffragatus erat, omnes de il-

lo ſpes omnibus deciderant, concurrentibúſque ad Marcellum cunctis, deſertum, deſtitutúmque ab omnibus, quibus anteà coli, frequentaríque ſolebat, Commendonus tum maximè aſſiduus cum illo, majori, quàm anteà ſtudio affectari; deducere, obſervare, & ad omnia præſtò eſſe. Itaque ergo creatus Pontifex Commendonum ob modeſtiam adire ad eum differentem, vltro requiſivit, habitationem in Palatio, ſumptúmque largè præberi juſſit, Carolo, & Joanni fratris filiis commendavit verbis, & pluribus, & amantiſſimis, ac filium ipſum, quoties mandaturus ei aliquid eſſet, appellare perſeveravit. Arcanis & rebus, & ſermonibus inter intimos miniſtrorum admittens. Nullius denique operâ libentiùs vti, ac ne conſuetudine quidem, ac domeſtica collocutione cujuſquam æquè delectari eſt viſus. Primis inde Pontificatus diebus, ignarum, non ſolùm non petentem, Zacynthiorum Epiſcopum deſignavit, Venetorum Legato coram honorificâ oratione proſecutus. Abnuentem, ſéque imparem ferentem Pontifex oſculatus admonuit honores pari pudore recuſaret, ac peteret; quæ enim ei nullo ipſius ambitu, aut ſtudio, ſed vltro deferrentur ab eo, cui vis divinæ poteſtatis ineſſet, perinde accipienda, ac ſi manifeſto Dei ipſius inſtinctu obvenirent. Cum Epiſcopatu Beneficium ei in Veronenſi agro dedit, cujus annuum vectigal erat quingentorum aureorum numûm.

De novo ejus itinere in Belgas.

CAPUT XV.

EX his rebus non dubia opinio inceſſerat homines, juvenem nullis, aut pecuniæ, aut voluptatum illecebris corruptum, & inquinatiſſimo ſæculo vltro ſe majorum diſciplinæ ſubjicientem, ætate, viribus, animo vigentem, & ab his artibus acceptum Pontifici ad Cardinalatum vſque proferri. Quam ille opinionem occulere per modeſtiam, atque adeò obruere eam conabatur. Contrà quàm plerique faciunt, ſanè ineptè, qui famâ, ac prædicatione ſui haud minùs quàm ipſâ re efferuntur; monſtrarique, ac celebrari ſpes ſuas gaudent, ac levi auditioni ipſi de ſe ante omnes credunt, vt quidam prædives, & maximè ambitioſus, cùm ſuum nomen inter eos ferri, quos ſermo vulgi proximis Comitiis Cardinales deſtinabat, accepiſſet, ipſum dicitur appellaſſe Pontificem, magnum memorans totâ vrbe rumorem eſſe de conſtituta ejus voluntate cooptandi ſe in Cardinalium numerum, ac ſibi id multos affirmaſſe. Cui ſubridens Pontifex, At iſti, inquit, falſa narrant, nec tu iis vllam fidem habueris. Longè ab hac vanitate aberat Commendonus, nec tamen vitare invidiam potuit, quæ eò acrior erupit, quo minùs loci ad obtrectandum inveniebat. Verùm vt artificioſa, & callida malitia eſt,

Digitized by Google

quem crimine non poſſunt, laudibus eum ſuis oppugnare aggrediuntur, extollere ingenium, vim animi, corporiſque, & in gerendis rebus ſtudium, & induſtriam, & per ſpeciem honoris amandandum, habendúmque procul à Pontificis oculis curant, ita rati opportuniorem fraudi fore. Ad procurandam igitur Rempublicam apud Carolum V. Cæſarem, revocato inde Archiepiſcopo Conſanorum, qui ei muneri à Julio præpoſitus fuerat, deſtinatur. Sed quia eo tempore ſuſpenſum induciis bellum inter Cæſarem, & Gallos erat, Pontifex è Cardinalium Collegio Legatum ad Cæſarem creavit Scipionem Rebibam, eúmque in Belgas proficiſci, Cæſarémque cohortari ad pacem ex induciis firmandam, juſſit; miſſo eadem de re Carolo Çarafa Cardinale ad Henricum Galliæ Regem. Commendonus iter cum Rebiba ſuſcepit. Jam è Mediolano per Helvetiorum fines in Belgas egreſſi erant, cùm Maſtricum ad Moſam flumen, oppidum ditionis Caroli intrantem Legatum feſtinus tabellarius ab Urbe miſſus aſſequitur, eíque à Joanne Carafa Pontificis fratris filio litteras reddidit, quibus jura fœderum à Cæſarianis violata, inſidias Pontificis vitæ factas, bellúmque exortum nunciabatur, ipſéque, & Commendonus jubebantur, omiſſo itinere, quod inſtituerant, redire Romam, & incolumitati ſuæ, ſi poſſent, conſulere; cavereque diligenter, ne in poteſtatem adverſariorum venirent. Legatus eo nuncio vehementer perturbatus, quòd in me-

dia Germania, atque in Cæſaris ipſius Regno deprehenſus, quò, aut quà elabi poſſet, ignorabat, tradere ſe hoſti, & quemcumque ſors cogeret caſum ſubire parabat. Sed Commendonus vbi ea accepit, confuſum novitate tam ſubitæ rei Legati animum confirmat, docet quanti ad omnia interſit non intercipi eos, & publicas litteras, & publicarum rerum miniſtros in hoſtium venire poteſtatem, vt carcer, & reliqua captivitatis mala negligantur. Poſſe ſi conſilium, celeritáſque adhibeatur, antequam adventus ejus vulgaretur, aut nunciaretur Cæſari, aliquò inde evadi. Sibi videri, vt Cardinalis cultus, inſigniáque Legati deponerentur, & mutatis veſtibus, relictóque omni comitatu, cum paucis, atque expeditis extemplò ſe in Galliam proriperent. Hac approbatâ ſententiâ Rebiba regionum neſcius, & conſilii inops regendum ſe Commendono permittit. Depoſito igitur ſacerdotali ornatu, & familiarium ſagis, palliiſque aſſumptis, cum paucis oppido egrediuntur, dato mandato his, qui relinquebantur, vt ſi quis de Legato quæſiſſet, adventare eum, & mox adfuturum reſponderetur. Commendonus ex conſuetudine ſua omnia percunctandi, & nota loca, nomináque locorum, & qui circa fines, quæ proxima Gallorum oppida, præſidiáque antè inquirendo compererat. Nemo enim eo percunctator curioſior fuit, minutis teneri, quàm quid præterire quod ſcitu dignum eſſet malebat. Ad ea ducibus agreſtibus homi-

juſce belli, ſtatim vix tridui quiete conceſſâ, ad Principes beneficiarios Romanæ Eccleſiæ continendos in officio, ne quis auctoritate, & pollicitationibus Cæſaris abductus de fide decederet, eſt miſſus. Quorum Hercules Ferrarienſium Dux, etiam in ſocietatem armorum venit, infeſtúmque bellum in circumpadanis locis Cæſarianis fecit. Sed cùm maximè omnium cuperet Pontifex Venetos ſibi propter civitatis ejus opes, ac dignitatem adjungere, tantùm Commendoni induſtriæ, atque fidei tribuit, vt eum potiſſimùm Venetias mittendum cenſuerit. Quod quidem Veneto civi ante ipſum contigit nemini, præterquàm vni Petro Bembo, viro ætatis ejus famâ eruditionis præſtantiſſimo: quem Leo Pontifex ab ſimili cauſa Venetias ad Senatum miſit. Eáque res Commendono haud mediocri apud cives ſuos gloriæ fuit, cùm tantis de rebus vni commiſſum munus, vnus Principis latus tegens, cæteris omnibus infra ſe poſitis conſpiceretur. Quin etiam accidit, vt illis fortè diebus Antonius Trivultius Tolonenſis Epiſcopus, vir apud Inſubres claræ nobilitatis, qui tum pari Nuncii munere Venetiis fungebatur, in Cardinalium Collegium à Paulo ſit lectus: cujus honoris ornamenta ab Urbe ad eum miſſa, Commendonus illi ex authoritate Pontificis tradidit ſolemnibus in ſacris, quibus Princeps, Senatúſque celebrandæ rei cauſâ intererant, Antoníſque ad genua accidentis capiti purpurei galeri inſigne impoſuit; quod cùm

faceret, ſucclamatum à quibuſdam eſt; Antoni hanc poſtmodum reddere operam Commendono memento. Ea enim ejus erat virtutis fama, vt paſſim ſummos illi honores homines augurarentur. Cæterùm Commendonus vſque fere ad exitum belli in ea civitate eſt retentus, vbi ſæpe apud Venetos de iniquitate adverſariorum, de injuriis, de inſidiis Pontifici Maximo factis, de periculo in quo Romana res verſaretur, ac de Hiſpanorum cupiditate Italiæ Regnum affectantium, gradúmque ſibi ex ſubacto Romano Pontifice, populíſque ejus imperio parentibus ad reliqua, & ad ipſos Venetos ſtruentium, copioſis, crebríſque orationibus diſſeruit. Et quamquam Venetorum civitas pacis, & otii ſtudiis dedita armorum motus reformidet, Senatúſque exactæ ſenectutis Pontifici haud fidens, temerè in bellum adverſus præpotentem Regem non eſſe ſibi deſcendendum ſtatueret, tamen ne cadere quidem rem Romanam, & creſcere ſupra modum Hiſpanorum in Italia opes, non ad ſe magnopere pertinere exiſtimabat. Commovebatúrque Commendoni oratione, affirmantis, niſi Veneti opem tuliſſent, ſuáque pro Italiæ ſalute, & pro Antiſtite ſacrorum, & principe Chriſtianæ Reipublicæ juſta, & pia arma adverſus gentis externæ, & nequaquam vanâ ſpe omnium libertati imminentis vim oppoſuiſſent, oppreſſum in tanta, tam repentini, nec opinati belli mole Pontificem Maximum, cui ſi victo jugum ab ſuperbo hoſte injectum fuiſſet,

id verò non turpe ſolùm, ac deforme Venetis, qui confugientem ad eorum ſocietatem Pontificem aſpernati dicerentur: quod à pietate, & ſapientia Senatus alienum eſſet, ſed periculoſum quoque, atque adeò exitio proximum fore. Hæc Commendonus cùm apud Patres, tum apud amicos, & propinquos ſuos graviter, accuratéque diſſerens, civitatem in magnam curam, metúmque conjecerat, ne Hiſpani, gens imperii avida, imparatum aggreſſa Pontificem ſubigerent, atque nullo inde pudore reliquarum civitatum libertati vim afferrent. His anxii, cùm neque tutum civitati ſuæ eſſe videretur pati in tantum jam propagari Hiſpanorum in Italia opes, vt omnium rerum vis, ac poteſtas ad eos perveniret, neque tamen temerè ſe dubio implicare bello vellent, in præſentia medium ſequi conſilium placuit. Reconciliatores pacis ſe ferentes Franciſcum Frumentum ſcribam Reipublicæ cum litteris, & mandatis ad Albæ Ducem, qui pro Cæſare Italicis rebus cum imperio præerat, mittunt. Orant, vt vi, atque armis abſiſtat, neque ſacroſanctum Pontificem, quod invidioſum Hiſpanorum nomini, & à Cæſaris, Regíſque filii pietate abhorrens eſſet, oppugnatum eat: poſſe de quibus diſſiderent vtilius, ſalubriúſque per communes amicos componi. In eamdem ſententiam litteras in Hiſpaniam ad Regem dedêre. Videbantur & ad minas, denunciationéſque belli, ſi preces non valuiſſent, impelli poſſe, tantus metus inceſſerat civitatem,

ne Pontifex inermis, & impar opprimeretur, protinúſque inde ipſi à victoribus peterentur. Sed Carolus Carafa Cardinalis, vbi deſcendere ab Alpibus Gallorum copias accepit, ſpe victoriæ perinde ac ipſâ victoriâ inflatus, ac tumens, Venetias ipſe excurrerat, Senatúmque vrgendo ad capeſſenda ſimul arma, atque infeſtæ gentis ſpiritus infringendos, perſequendóſque communes hoſtes, & Italiâ pellendos hortabatur. Ingentem vim equitum, peditúmque invictæ juventutis è Gallia adventare, & tranſgreſſas Alpes eſſe, Pontificem ad vltionem ſui inflammatum enixè inſtruere bellum, juſtúmque exercitum habiturum. Accedere Ferrarienſium Ducem opportunum diſtinendo circa Padum hoſti; victoriam eſſe in manibus, magnáque victoriæ præmia: Venirent ipſi in partem, & augendi imperii occaſionem elabi ſibi ne paterentur. Hæc Carafa elatè, ac magnificè jactabat: Cæterum Senatum, quem metus ex periculo Pontificis ad curam rerum ſuarum converterat, tantæ oſtentatæ vires ſecurum ſui magis, quàm alieni ſollicitum reddiderunt. Itaque accepto, cultóque omnibus honoribus Carolo, & ſpecioſis reſponſis ſine vllo effectu dimiſſo, ipſi quietem egerunt.

Quomodo è Pauli gratia decidit.

CAPUT XVII.

CARAFA quamquam ſenſit hac jactatione virium laxatum ab ſe eum metum in Venetorum animis eſſe, quem Commendonus ſtudioſè intenderat, & quo vno trahi Senatus in cauſam poſſe videbatur, tamen errati ſui invidiam in Commendonum ipſum vertit, quem occultè oderat diſſimilitudine morum. Nam Commendonus arctiori amicitiâ ejus, vel vltro officiis invitatus abſtinuit ſemper, horrens ingenium hominis mente malâ imbutum, ac perditum flagitiorum conſuetudine. Unde obſequii jus obtinere apud eum, quàm gratiæ, & familiaritatis ſatius duxit. Ergo vitare arcanos aditus, temporáque, & publicarum rerum miniſterium, non malorum conſcientiam appetere. Si quando imprudens indecoris ſuperveniſſet, abire ſtatim, tamquam per reverentiam, adverſus eum. Venetiis ſolemnes poſt dapes, quibus Carafam Senatorum vnus acceperat, nobilium matronarum cœtum, ſaltationémque celebraturum, moris civitatis, quàm perſonæ ſuæ magis memorem, vnâ ingrediente, & in aſſentationem ejus hilarè, ac jucundè agente, togatâ comitum turbâ, ſolus Commendonus reliquit, fictâ ſibi diſcedendi cauſâ, veniáque impetratâ ab libente, ſed occultè ira-

ſcente, quòd exprobrari ſibi quos ille reſpueret mores, rebatur. Haud ignotum id Commendono, cujus & audita vox inter ſuos ſcientem ſe, ac prudentem labi; ſed honeſti, decoríque amor in juvenis animo ambitione validior erat. Offendebatur quoque Carafa, quòd cùm ipſe numquam de Hiſpanis, Regéque eorum mentionem ſine inſectatione, & contumelia faceret, furoríque ejus aſſentantes plerique aſſiduè probra ingererent, moderatiùs Commendonus ageret, & quamquam apud Senatum pro Pontificis cauſa acriter, tamen cum privatis nomen Cæſaris, Philippíque modeſtè, nec ſine honore vſurparet; ſedare, quàm intendere odia vtilius ad omnia ratus. Carafa igitur Romam reverſus frigidè rem actam à Commendono dicere, Hiſpanorum reſpectu, quibus occultè ſtuderet. Nec apud Paulum cupidine vindictæ flagrantem atrocius vllum crimen. Itaque rediens Romam Commendonus ad pedis oſculum admiſſus, brevi ſermone, nec pro priſtino amore comiter, atque amanter excipitur à Pontifice. Senſit ille ictum ſe Carafæ malevolentiâ, quam ſponte motam multi ſpei ejus invidentes aluerant, atque incitarant. Sed & fore ita providerat, nec remedia quæſivit. Non ipſe locum, tempúſque aptum alloquendi Pontificem, non per alium purgare ſe tentavit; tacitus, pacatúſque injuriam tulit. Manſit tamen ſua illi integra dignitas, neque re, neque dicto minùs liberali eſt violatus. Non ædes in Palatio ademptæ, non vi-

ctus præberi deſitus, ne aditu quidem, atque amicitiâ prohibitus, niſi quòd ipſe vltro ſe rebus ſubduxit, ídque Carafa ſatis habuit, virum inſontem, & ſecundiſſimæ famæ, vltrà inſectari, aut non auſus, aut non viſum. At reliqui ferme omnes, quicumque initio publicis negociis, conſiliíſque à Paulo admoti fuerant, graviùs perculſi, Palatio alii ejecti, alii carceribus incluſi, in exilium alii pulſi, in quibus & ii fuere, qui maximè Commendono obtrectaverant. Nam Carafa, vt ſolus omnium rerum potiretur, neminem vllo amicitiæ, aut gratiæ jure pollere apud Pontificem patiebatur, niſi qui ab ipſo provecti ejus beneficium agnoſcerent. Ita alium alia de cauſa omnes amovit, in locóque eorum clientes ſuos ſuffecit, homines, quibus nulla Reipublicæ, aut honeſti cura, ipſáque in illum fide, non religione, ſed vtilitate, ac ſpe improbâ creſcendi ex publicis malis ſtabat. Vacuus igitur Commendonus publicis muneribus, inſperatúmque eo tempore nactus otium, avidè ſtudia ſua repetiit, opúſque antè inchoatum à ſe de jure Romani Imperii ad Germanos tranſlati, de Pontificum Maximorum poteſtate, ac de publicorum Conciliorum vi pertexere, atque abſolvere eſt adorſus. Ob id aſſiduos in Vaticana Bibliotheca vetuſtos, ac ſitu, & pulvere obſitos libros excutere, evolvere, totam ſcrutari, atque eruere antiquitatem, multa librariorum, multa etiam ſuâ manu exſcribens. Per hæc ipſum fermè annum vtilibus, atque honeſtis ſtu-

diis cùm tranſegiſſet, poſtremò bona cum Pontificis venia anno inſequenti M. D. LIX. ab Urbe Venetias diſceſſit, inde Zacynthum, ac Cæphaleniam, quarum Inſularum Epiſcopus erat, tranſmiſſurus. Verùm dum ibi tempeſtatem ad navigandum idoneam opperitur ad XV. Kal. Septembris Paulus IV. deceſſit, tertium quidem & octuageſimum agens annum, ſed irâ, ac mœrore magis, quàm ſenio confectus, quòd ſcelerum Carafæ, fratrúmque, vt diu neſcius, ita ſerus vltor extitiſſet.

De Carafa, fratribúſque Urbe pulſis.

CAPUT XVIII.

CARAFÆ Cardinali duo fratres erant, natu major Joannes Dux Paliani, minor Antonius Marchio Montibelli, vterque titulum per alterius injuriam adeptus. Diverſi vitiis, ſed omnes arrogantiâ, & ſocordiâ pariter odioſi, inviſíque. Cæterùm diſcordes inter ſe, obſidendis patrui auribus, ne quid quod ipſorum ſcelera proderet, permanare ad eum poſſet, fraterna concordia, & fides ex mutuo metu. Uni Paulo fictæ probitatis, & innocentiæ ſpeciem præferebant; apud alios certabant flagitiis. Ac falſus ſimulatione Paulus iis ſe abutendum permiſerat, intentus ipſe jubendis novis legibus, queîs projectam homi-

hominum licentiam frenaret; & domeſticæ turpitudinis neſcius aliorum ordinabat mores. Unde pari odio & virtutes ejus, & vitia ſuorum habebantur. Quæ cùm omnem exceſſiſſent modum, extitit, qui miſereretur Pontificis, alioquin egregii, & publicæ rei percupidi; & in quo, præter aſperius adverſus repugnantes ingenium, vehementiorémque naturam, nihil quod magnopere reprehendi poſſet, invenires, quando ille in tantam invidiam, atque offenſionem hominum nullo ſuo merito adductus videretur. Is quicumque fuerit (nam & in occulto manſit, nec ſciri ad rem magnopere pertinet) dicitur veniâ impetratâ, quòd non hæc anteà detuliſſet, vitam, mores, facinora trium fratrum, ac dedecora domus omnia aperuiſſe, addito, quantum inde ad bonos offenſionis, quantum ad ipſum invidiæ, atque adverſæ famæ redundaret. Attonitus ea audivit Pontifex, & vbi haud vana referre viſo fides authori fuit, ingenti dolore, atque impetu exarſit, cùm quid potiſſimùm in eos ſtatueret pudore ſimul, iráque confuſo non ſatis ſuccurreret, in præſentia miſit, qui omnes, quicumque ſe aliquâ propinquitate contingeret, aditu, & conſpectu ſuo prohiberet, & Senatum in ſequentem diem, quia tum nox ſuberat, vocari juſſit. Cùm ventum in Senatum eſt, gravi oratione priùs de Patrum fide eſt conqueſtus, à quibus admonitum ſe oportuit eorum, quæ contra publicam rem, famámque, & exiſtimationem ſuam fieri animadverterent.

Quamquam ignoſcere ſe alienis dixit, quando à ſuis tam ſceleratè deceptus, ac proditus fuerit. Trucibus inde verbis in eos invectus, Carafam Cardinalem legatione Bononiæ, atque omni publicâ adminiſtratione removit: Joanni militarem ducatum, atque imperium, quod ei totâ Romanæ Eccleſiæ ditione erat, item Præfecturam claſſis ademit: Antonium ſuâ Burgi, & Palatii cuſtodiâ privavit, atque ipſos, & præterea reliquos gentiles, atque affines ſuos, præter Alphonſum Cardinalem Antonii filium ſpectatæ modeſtiæ juvenem, ante noctem excedere vrbe, & aſſignata cujuſque exilio in oppida abire imperavit; malum minatus, ſi quis aliquem eorum vllâ re juviſſet. Profeſſúſque graviora meritos, adjecit vlciſcendi ſui, ac dignas pœnas à ſontibus repetendi palmam ſucceſſori relinquere. Cùm multa in hanc ſententiam atrocia plenus iræ, vultu, voce, oculis terribilis intonuiſſet, (& inerat ei dicendi ſumma vis, ſummáque facultas, & gravitas, & trux cùm ira efferbuiſſet, oculorum obtutus) adeò exterruit Senatum, vt magis nutu, vultúque mitiora Patres precari viderentur, quàm quiſquam aggredi ſermone auderet. Et Ranutium Farneſium Cardinalem clementi ingenio, liberalíque naturâ, ac præſtanti facundiâ juvenem, vnum lenire iram, tegere reos, deprecari tam ſubitam damnationem, audiendóſque, & copiam adeundi patrui aures, diluendíque quæ objicerentur, aut clementiam implorandi fratris filiis

non negandam differere orſum reſponſo adeò ſævo pertulit, vt diceret, Si Paulus III. avus tuus, „ Ranuti, eâdem ſeveritate Petri Loyſii filii ſui facinora, moréſque coërcuiſſet, non illum fœdum „ in modum trucidatum, laceratúmque Placentini è feneſtris in viam publicam projeciſſent. Tum „ verò ne hiſcere quidem audente vllo exilium Carafæ, cæteríſque indicitur, denunciatúrque, nullam veniæ ſpem, niſi fortè in obſequio eſſe. Tum dilabentibus qui aſſiduè aſſectari, deducere, obſervare conſueverant, qui fere fortunæ auram, non amicitiæ jura ſequuntur, Commendonus, (nondum enim Româ diſceſſerat) quamquam Florentium domo pridem abſtinuerat, tum labefactos, preſſóſque omnibus officiis percoluit, maximè Cardinalem, à quo etiam decorum navatæ fidei teſtimonium tulit: cùm enim eum Vitellius Cardinalis Palatio exeuntem ſolaretur, & vt fit, bonam habere ſpem juberet, Carafa verſus ad Commendonum, qui ponè ſequebatur, dextrâque in humerum ejus injectâ: Quid, inquit, Vitelli, non æquo animo adverſa noſtra feramus, quando ſic tulit? Quem ſi nos audiſſemus, numquam hoc ſcopulo impacti tantam contumeliam ſubire nunc neceſſe haberemus. Ita Carafa Marinum exulatum abiit, cæteri item quò quiſque juſſus erat. Pontifex ad hæc eorum acta permulta reſcidit, quos ipſi publicis muneribus præpoſuerant, ſtatim ejecit, tributa, oneráque ſe inſcio ab iis impoſita populis ſuſtulit.

Nec tamen grata hæc in vulgus erant, quia non tam ex beneficentia in alios, quàm ira in ſuos profecta interpretabantur. Et quamquam illos amotos rebus, punitóſque gaudebant, tamen quiſque quid ſibi timendum eſſet, quando proximis tam implacabilis fuiſſet, reputabant. Quantum verò terroris ea ſeveritas in omnes effuderit, id argumentum ſit, quòd cùm fortè ignara rei in Urbem veniſſet, eo ipſo tempore Poliniani Marchionis vxor, Pontificis ipſius ſororis filia, inventus nemo ſit, qui eam domo reciperet, quæ vt venerat frequenti comitatu, imbre maximo, totam emenſa vrbem, ab ſingulis Principibus, cum quibus aliquod hoſpitii jus haberet, excluſa, ad publica diverſoria deſcendit, ſed ne ab iis quidem admiſſa, timentibus cunctis, ne quid contra voluntatem Pontificis facerent, poſt diuturnum ludibrium remota in Urbis parte ab caupone omnium ignaro, humili, ac ſordido tecto madida, deformíſque recipitur. Inde inſequenti die primâ luce Neapolim abiit. Et Carafa Cardinalis cùm ab ægritudine animi morbo quoque corporis graviter decumberet, medicóſque accitum Romam miſiſſet, nec ire ad eum, nec ea de re Pontificem appellare quiſquam eſt auſus. Non omittam hoc loco exitum horum fratrum, qui documentum mortalibus eſſe poſſunt, quàm incertis caſibus humanæ res verſentur, & quàm inſtabili gradu illi nitantur, qui fixam terræ mentem cœlo numquam erigunt. Hi ſatis amplâ do-

mi fortunâ orti, eâ mox per ruinam partium, quas ſecuti fuerant, dejecti, diu exules, atque egentes fuerunt, & Carolus vitam mercede militiæ ſuſtentavit. Ad eam inde potentiam pervenerant, vt potiundi Neapolitani Regni ſpem animo concipere, atque aggredi potuerint, rerúmque arbitri quatuor Romæ annos fuerint; tandem à patruo indelebili ignominiæ notâ Urbe expulſi, quandiu ille ſupervixit, exularunt. Poſtremò à Pio IV, qui poſt Paulum Pontificatum geſſit, Carolus, & Joannes capti, damnatíque, ac publici carnificis manu necati ſunt.

FINIS LIBRI PRIMI.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER II.

Ad Cæſarem, & Germaniæ Principes de Concilio mittitur.

CAPUT PRIMUM.

MORTUO, vt tradidimus, Paulo, Commendonus omiſſo conſilio in Græciam navigandi Romam eſt reverſus, eo animo, vt ſucceſſorem ſibi in Epiſcopatu à novo Pontifice poſtularet. Retinuerant enim eum in Italia ſui, nec paſſi trajicere

Zacynthum fuerant. Quid enim longinqua, atque inopi in inſula inter paucos, & ſordidos Græculos incultam, deſertámque ab amicis vitam ageret, vt maris, & navigationis incommoda non extimeſceret? Ipſe ſi non eundum ſibi, ne habendum quidem Epiſcopatum ſtatuit. Romæ poſt quartum demum interregni menſem renunciatur Pontifex Joannes Angelus Medices Mediolanenſis, qui Pii IV. nomen accepit. Ab eo facilè impetratum, vt alius Epiſcopus Zacynthienſibus præficeretur, arbitriúmque deligendi Commendono ipſi permiſſum, quem etiam honorificâ oratione Pius eſt proſecutus, virum talem Romæ ad vſus Reipublicæ retinendum ferens. Manſit igitur Romæ Commendonus imperio Pontificis non integrum annum. Quo tempore traditis in cuſtodiam Carafâ Cardinali, & fratre ejus Palliani Duce, cùm amici quoque eorum, & qui ſub Paulo aliquam partem Reipublicæ adminiſtrarant, & maximè belli conſiliorum participes fuerant, paſſim alii in vincula conjicerentur, alii fugâ ſibi conſulerent, ne aut diluere ſua, aut aliena prodere crimina cogerentur, Commendono tanta fides innocentiæ, atque integritatis fuit, vt neque ipſe in vllius culpæ ſuſpicionem Pontifici, aut Judicibus veniret, neque neceſſitas ei vlla impoſita ſit teſtimonio ſuo cujuſquam periculum onerandi. Interea Pius cùm multas Chriſtianæ Reipublicæ partes pravis religionibus turbatas, & præter cæteras Germaniam à Chri-

ſtianis ſacris palam deſciviſſe, & gliſcere in dies malum, remediúmque poſci maximè à Pontifice animadverteret, animo ſanè ingenti publicum omnium Epiſcoporum Concilium habere inſtituit: invitatus maximè opportunitate pacis paulò antè inter Gallos, & Hiſpanos compoſitæ. Ita edictis promulgatis, miſsiſque per provincias Concilium Tridentum convocavit. Quam vrbem Paulus, & Julius Tertii Pontifices Maximi antè delegerant, vt quia Germanorum causâ ea ſuſcepta res eſſet, eorum quoque commoditati in primis conſuli videretur. Eſt enim intra fines Germanorum in Rhetiis Alpibus ſita. Cùm ad ipſos mittere Germaniæ Principes, in quibus aliquot erant magnæ dignitatis, atque potentiæ Reguli, aliquem ſtatuiſſet, qui eos aut exciret ad Concilium, aut quid ſpei oſtenderetur ſanandi mentes tot hæreſum labe depravatas exploraret, deligendúſque ad id munus vir cùm fide, atque induſtriâ ſpectatus, tum doctrinâ, atque eloquentiâ promptus videretur, multi, vt fit, ſuam ad id operam profiteri, magníſque ſtudiis per potentes, & gratioſos homines apud Pontificem contendere inſtiterunt. Sed non judicio ſolùm, & ſermone hominum vni Commendono ea provincia deſtinabatur, illum parem tali negocio ferentium, qui præter litterarum, & ingenii laudes innocentiâ vitæ, & gravitate morum antecelleret. Sed Pontifex ipſe ſepoſitum ſibi in hanc ipſam Legationem eum pro aliis petentibus reſpondit. Vocato igitur

tur ad ſe, cùm ei ſuam ſententiam aperuiſſet, litteris, mandatíſque inſtructum dimiſit: juſſum ante omnes Ferdinandum Cæſarem adire, perlatâque ad eum Pontificis voluntate, ejus ad reliqua conſilio maximè vti. Commendonus præmiſſâ ſuorum parte, juſsíſque per Carnos in Regiam Cæſaris pergere, ipſe cum paucis diſpoſitos per equos Tridentum, atque inde Viennam contendit: quò circiter Kal. Januarii anno M. D. LXI. venit. Erant apud Cæſarem Pontificis Nuncii duo, Staniſlaus Hoſius Epiſcopus Varmienſis, Polonus, & Zacarias Delphinus Epiſcopus Pharenſis, Venetus, paulò antè de Ungaricis rebus ad Ferdinandum miſſus. Atque is proficiſci ad civitates, Regulóſque, qui Rhenum accolunt, eóſque ad Concilium invitare eſt juſſus, dum Commendonus trans Viſurgim, Albímque interiora Germaniæ peragratur. Cum his communicatis rebus vnà ad Cæſarem poſterâ die deducuntur, à quo Commendonus comiter, benignéque acceptus, litteras ei Pontificis manu ſcriptas reddidit, eáſque oratione ſubſecutus, quæ ſibi mandata erant, aptè, & copioſè expoſuit. Summa fuit, "Pontificem Maximum occurrendum tot hæreſibus, magna in dies incrementa capientibus ratum, poſtquàm & Dei, & cæleſtium opem, veniámque imploraſſet, & Regum cæterorum, & ipſius in primis Cæſaris ſententias perrogaſſet, Chriſtianæ Reipublicæ Concilium de integro cogere Tridentum decreviſſe, vt diſcuſſis, quibus

» Chriſtiana res in ſectas, ac diſſidia abit, errori-
» bus, antiquus decor, ſpeciéſque, & pax Catholi-
» cæ Eccleſiæ redderetur, aut ſi qui adamatas ſe-
» mel opiniones pertinaciùs amplecti voluiſſent,
» illi à cæteris manifeſtâ animi labe diſtingueren-
» tur. Quamquam autem omnes vniversè per edi-
» ctum evocarit, tamen dediſſe hoc Pontificem
» dignitati Germaniæ, ſuóque in gentem illam
» ſummo, ac ſingulari animo, vt duos Epiſcopos,
» ſe, & Pharenſem obire omne Germanicum no-
» men, & ſingulos Principes, liberáſque civitates
» ad id Concilium celebrandum, ac de communi-
» bus rebus in medium conſulendum adhortari iuſ-
» ſerit. Quod quo promptiùs, ac ſine vllo metu à
» cunctis fiat, velle, juberéque Pontificem omni-
» bus tutò veniendi publica ſub fide poteſtatem eſ-
» ſe, júſque liberè, atque audacter apud Patres diſ-
» ſerendi, qua quiſque de re ſeu conqueri, ſeu di-
» ſceptare, ſeu rogare Patres voluerit. Petere ergo
» à Cæſare, vt qui reliquos Reges dignitate præ-
» ſtet, exemplo quoque anteeat, & Tridentum pri-
» mo quoque tempore Legatos ſuos mittat, qui non
» peragendis modò, ſed inchoandis quoque rebus
» adſint, ſalutarémque hunc Pontificis conatum
» opibus, auctoritate, conſilio juvet. Cæſar collau-
dato Pontificis pio inſtituto, ſéque in auctorita-
te ejus futurum ſemper, neque paſſurum vllâ re
deſiderari ab ſe officium ſuum pollicitus, mo-
nuit Nuncios Germaniæ Principes illos, qui à Ca-
tholicæ religionis fide deſciverant, poſtquàm de

Pontificis Maximi voluntate habendi Concilium certiores facti ſunt, miſſis inter ſe Nunciis, locum, diémque ſtatuiſſe, quo & ipſi de ſuis rebus convenirent: Diem ad IX. Kal. Februarii, locum Nauburgium Miſniæ vrbem ad Salam fluvium ſitam delegiſſe. Quando commodiùs vniverſos coactos in vnum ipſi allocuturi videantur, ſibi quidem videri, vt eò vnà vterque Nuncius proficiſcatur, aut enim moturos aliquid, aut quid ſpei in ſingulis ſit, certiùs intellecturos; ſed leniter agendo, mulcendóque animos, pluſquàm caſtigando apud alienatos, atque contumaces profecturos. Se quoque idoneos viros ex ſuis eódem allegaturum, mandaturúmque iis, vt Nuncios, rémque ſtudioſè, vt locus dabitur, adjuvent. Verùm inſtare diem, nec Germanos credi diu Nauburgii moraturos, vt ſi in tempore adeſſe velint, ne differendus diſceſſus ſit, & iter maturandum. Pragæ certiora à Ferdinando filio ſuo ſcituros, & conſilium tempori accommodaturos. Quamquam Commendono ea profectio non probaretur, quòd diceret in tali conventu, neque Nunciis adeundi, ac agendi cum ſingulis, & conſilia eorum disjungendi, quâ vnâ viâ profici aliquid poſſe videretur, facultatem, & vnam omnium ſententiam fore, & aſperrimum quemque plurimùm valiturum, tamen cùm Collegis non refelli Cæſaris conſilium, quod ipſi poſcere, & ſequi juſſi eſſent, placuiſſet, ſequenti die Viennâ diſcedunt.

Acta per eum in conventu Germanorum.

CAPUT II.

PRAGAM ſeptimâ die, atque inde hieme ſævâ, atque adeò frigidâ, vt ferri vix poſſet, viâque per Bohemiæ ſaltus maximè nivibus impeditâ, die quintâ Nauburgium venerunt. Advenientibus nec obvium miſſum, nec vllum honoris, aut amicitiæ officium, nec omnino hoſpitale quidquam tributum. Biduo cognoſcendis rebus dato, tertiâ die conſtituunt, vt ſingulos ſuæ quiſque provinciæ privatim conveniat. Delphinus ad Palatinum Rheni, Commendonus ad Ducem Saxoniæ (ii quia è ſeptem viris erant, qui jus creandi Romani Imperatoris habent, cæteris præeminebant) mittunt, qui adeundi tempus poſtulent. Ab vtroque idem reſponſum, in communi conventu, nihil niſi de communi ſententia agi poſſe, relaturos ad ſocios, & voluntatem omnium ſignificaturos Romanis. Decernitur inde in eorum conſilio privatis colloquiis in re publica opus non eſſe: & verba Legatorum ab adverſariis venientium omnibus coram eſſe audienda. Ab hoc decreto mittunt cum militum cohorte, quam Saxo ad cuſtodiam corporis habere circa ſe conſuevit, primos amicorum, qui Nuncios in curiam deducant. Illi quamquam id quidem minimè voluiſſent, tamen recuſare non auſi, ne ſi ab his

excluſi forent, ab nullo deinde Germanorum ſatis benignè acciperentur, ire porro, & alloqui vniverſos ſtatuunt. Curru vectos, Germani, qui ad deducendum eos venerant, pedibus, quod honoris eſt, anteceſſerunt, & Principes ingredientibus ad ſe omnes aſſurrexêre; non tamen illis dextras ex more gentis porrexerunt, qui mos apud Germanos, ſicuti ſervatus amicitiæ pignus habet, ita prætermiſſus non dubium eſt alieni, atque averſi animi argumentum. Nuncii litteras Pontificis edictíque exempla ſingulis reddiderunt: vbi conſedêre prior Delphinus omnia quæ edicto continebantur, de voluntate Pontificis, de ſtudio, atque conſilio medendi tot morbis, quibus Chriſtiana Reſpublica ex mota ſemel religionis fide laboraret, eſt perſecutus. Tum ejus excipiens orationem Commendonus admonuit Germanos temporis ad ſacrum celebrandum Concilium peropportuni, re- »
conciliatâ nuper inter Gallos, atque Hiſpanos »
gratiâ, & pace conſtitutâ inter duos opulentiſſi- »
mos Chriſtiani nominis Reges, & eo nobis Pon- »
tifice ad regimen divinarum inter homines re- »
rum dato, qui curas, & cogitationes ſuas huc om- »
nes contulerit, vt pietas, cultúſque Dei purus, »
ſanctus, inviolatus habeatur, cuſtodiatúrque, & »
ſi quid negligentiâ irrepſit in publicas ceremo- »
nias, quod alienum à dignitate Chriſtianæ fidei »
videatur, id verò antiquari, atque abrogari velit, »
ac præterea corrigi, emendaríque, & ad veteris »
diſciplinæ normam reſtitui, quidquid in homi- »

» num moribus à majorum noſtrorum ſanctiſſimis
» inſtitutis deflexiſſet. At cùm Chriſtianos omnes
» gaudere hujus celebratione Concilii, quo priſti-
» nus Eccleſiæ decor, & moribus pudor reddatur;
» debere, tum verò ab his accipi animis libentibus,
» qui ſive errore decepti, ſeu callidâ quorumdam
» ſacrarum litterarum interpretatione inducti, ſe ab
» aliorum ſententia, placitíſque ſejunxiſſent. Cùm
» enim noſtra omnium ſalus verâ de cæleſti numi-
» ne opinione, atque fide maximè contineatur,
» nec fides eſſe vera, niſi vna, poſſit, eáque non à
» ſingulis pro cujuſque libidine animi dijudicari;
» ſed ab vniverſis ex cæleſtibus juſſis conſtitui de-
» beat, an vſquam meliùs, certiúſque exquiri, aut
» dilucidiùs explicari veritas queat, quàm vbi ex
» omnibus gentibus coacti doctiſſimi mortalium
» convenêre? Ubi à ſacratis viris nihil niſi rite, pla-
» catóque per preces, & ſacrificia Deo incipitur?
» Ubi omnia divino inſtinctu, afflatúque aguntur?
» Nec verò vltrà cunctandum, differendúmque re-
» medium eſſe; prolabi enim, ac ruere quotidie
» in deterius rem, divinos monitus, præceptáque
» detorqueri, perverti, depravari ab ambitioſis no-
» varum rerum auctoribus, quos dum neſcia ſui
» multitudo ſuſcipit, favoréque tollit, infirmari
» vim legum, & ipſa convelli fundamenta religio-
» nis, quæ quanto periculo moveantur, non ne-
» ceſſe eſſe apud expertos memorari. Neque verò
» Chriſtianam eſſe religionem inventu hominum
» comparatam, ſed cælitus traditam nobis, ac præ-

ſentis ore Dei inſtitutam, vt eam arbitrio ſubji- »
cere, attrectare, minuere, ſenſui ſuo accommo- »
dare mortalis nemo poſſit, quin idem ſe, & gra- »
viſſimo piaculo, atque inexpiabili fraude in per- »
petuum obſtringat, & erroribus inexplicabilibus, »
turbulentiſſimíſque involvat. Quippe ſacrorum »
dicta librorum, ſi quiſque pro captu ingenii ſui »
interpretetur, ídque verum ſit, quod cuique pro- »
babilius viſum fuerit, tum quot capita hominum »
tot fore de divinis rebus ſententias. Ab tali ar- »
rogantia, ac vanitate longè ſanctos illos abfuiſ- »
ſe viros, qui, quæ à præſenti Deo acceperant, »
nobis tradiderunt, traditáque capite, ac ſangui- »
ne ſuo ſanxerunt; nam Divos Paulum, & Barna- »
bam, vt Lucas rerum ab Apoſtolis geſtarum ſcri- »
ptor memoriæ prodidit, de controverſia inter »
Chriſtianos tum fortè Alexandriæ orta de Moy- »
ſis legibus, nihil auſos ſtatuere, Hieroſolymam »
petiiſſe, ac rem ad Concilium Apoſtolorum re- »
tuliſſe, decretóque eorum paruiſſe. Hinc noſtram »
à primordio ſui vniuſmodi de cæleſtibus fidem, »
immutabilémque manere, aliorum variam, mul- »
tiformem, nec vſquam firmè conſiſtentem eſſe. »
Nempe Dei cultum, ac religionem, quæ verâ »
ſanctitate nitatur, vſu, & conſenſu augeri, ac »
propagari, moráque, ac tempore ſtabiliri. Ho- »
minum commenta, quæ tantùm novitate pla- »
cent, atque impetu pollent, diuturnitate vane- »
ſcere, & extingui. Quot his paucis annis opinio- »
nes ſummis vulgi ſtudiis acceptas cum ipſis au- »

» ctoribus conſenüiſſe? Quot quotidie exoriri no-
» vas, aut veteres, & pridem exploſas, atque ob-
» ſoletas revocari? Ecquis in tanta licentia, atque
» impunitate modum audaciæ ſtatuat, ne ad vlti-
» mum impietatis provolvatur? Etenim quibus tam
» varii, ac diverſi ritus, & modò hæc, modò illa
» ſacra, ac ſemper prioribus rejectis noviſſima ma-
» ximè placeant, iis brevi nulla fore. Tollenda igi-
» tur hæc diſſidia, tantúmque coaleſcere, atque hæ-
» rere in Republica malum non ſinendum, quod
» & Dei in nos iram irritat, & ſi invaluerit, diſ-
» tracturum, ac debilitaturum rem Chriſtianam,
» & Turcis veris, & internecinis Chriſtiani nomi-
» nis hoſtibus, & jam pridem ab ſua immani po-
» tentia, noſtráque infelici diſcordia in omnium
» cervices imminentibus, aditum ad communem
» perniciem patefacturum. Proinde mitterent Le-
» gatos, & de quo vel minùs liqueret, vel ab aliis diſ-
» ſentirent, conditorum noſtrorum exemplo ad pu-
» blicum Concilium referrent. Magis hæc cum ſilen-
tio audita ſunt, quàm quidquam movere Germa-
nos, quos in eum locum ad confirmanda, & re-
novanda inter ſe fœdera contraxerat, non cura
concordiæ, aut religionis, ſed metus, ne quo
Regum conſenſu vis eis pararetur, armíſque, ac
bello parere Concilii voluntati, juſsíſque, & ra-
pta Eccleſiis reſtituere, atque ad auctoritatem
Pontificis redire cogerentur. Nunciis orantibus,
multi è Germanis Principibus, qui in conſilio ex
more aderant, ſingula verba excipientes, vtriuſ-
que

que orationem perſcripſerunt. Ac tum quidem
non alio reſponſo accepto , quàm deliberaturos
de poſtulatis eorum Principes, domum iiſdem
comitantibus Germanis , à quibus anteà deducti
fuerant, redierunt. Vix horæ vnius ſpatium inter-
ceſſit , cùm miſſi à Principibus tres viri eorum ,
quos ipſi , quia publicarum rerum participes , ac
miniſtros habenr, Conſiliarios vocant, advenêre:
introductíque litteras , quas Nuncii à Pontifice
Maximo ſingulis Principibus reddiderant, ad eos
retulerunt , his totidem ferme verbis vſi. Princi- „
pes , cùm has litteras eis redderetis , appellatos »
ſe filios à Romano Pontifice non adverterunt , „
quem quia ipſi parentis loco non habent, ne lit- »
teras quidem tali cum appellatione accipere ab »
eo voluerunt. Reſponſum à Commendono eſt , „
Non aliter appellatos à Pontifice Maximo Germa- »
nos Principes, quàm quomodo Cæſar ipſe , cæ- „
teríque Chriſtiani Reges , & Principes nuncupa- »
ri ab eo conſueverunt. Illi poſitis litteris abiêre. »
Nunciis quamquam rejecta legatio videbatur
non acceptis Pontificis litteris , ex quibus fides
dictis eorum habenda erat , tamen quia illi edi-
cta de Concilio retinuerant, opperiri paululùm rei
finem placuit. Germani remiſſis epiſtolis , ac le-
ctis edictis de reſponſo conſultant, ſententiáſque
alius alio ferociùs dicunt ; nam quo quiſque aſ-
periùs, & contumelioſiùs adverſus Romanos lo-
quebatur , eo plus laudis ab aliis, & gratiæ fere-
bat : audiebatúrque vt vſurpatorum ſacrorum , &

Germanicæ libertatis vindex. In quibus acerrimum fuiſſe Chriſtophorum Virtembergenſium Ducem accepimus, qui præter inſitam Germanorum ingeniis ferociam, magnas poſſidebat opes ademptas templis, vnde juſtos dominos exturbarat, ac ſupra centum millium aureorum vectigal ſibi ex illa rapina confecerat. In eadem noxa & cæteri ferè Principes erant: ſed Chriſtophorus eo infenſior nobis, quo plura eripuerat, increpare confidentiam Pontificis eos ad Concilium evocare auſi, & tentationem eam eſſe dicere, vt ſi molliri, ſi flecti leni, ac ſubdolâ oratione ſe patiantur, mox graviora moliatur, donec aut vi, aut dolis eos ſub antiquum jugum ſervitutis redigat. Ex hujus maximè ſententia, & repudiatæ litteræ Pontificis fuêre, & quæ inde contumaciter reſponſa ſunt, compoſita.

Principum Germaniæ ad Pontificis Maximi Nuncios contumeliæ plena oratio; & Commendoni reſponſio ad eos.

CAPUT III.

TRIDUO igitur pòſt expectantibus Nunciis, vt ad accipiendum reſponſum in Conventum vocarentur, decem ad eos Conſiliarii primarii homines magnâ comitum frequentiâ miſſu Principum venêre; inter quos dignitate

præſtabant Miſquitius quidam, & Gregorius Cracovius, amicorum intimi, ille Palatini, hic Saxoniæ Ducis. Omnes à Nunciis ſumma cum comitate, atque benignitate appellati, atque accepti cùm eſſent, Cracovius vir multarum linguarum peritus, nec ignarus dicendi, ita Latinè infit. Magnopere mirantur Germaniæ Principes
quâ tandem de ſe opinione, aut ſpe fretus Ro- »
manus Pontifex eorum tentare conſtantiam, & »
ſe compellare legationibus ſit auſus: cùm in- »
credibile ſit, ignorare eum quæ jura ſacrorum »
ſancta Germanis, quam de divinis rebus infixam »
animis fidem habeant ab eo tempore, quo eam »
ſcriptam, firmatámque, & comprobatam illu- »
ſtribus ſacrarum litterarum teſtimoniis Carolo V. »
Cæſari triginta abhinc annis Auguſtæ tradidêre. »
Sed neque tum temerè, aut levibus de cauſis fe- »
cêre, vt à Pontificum ditione, ac poteſtate, cui »
parere antea aſſueverant, deſciſcerent, quando »
non Jesu Christi nomen, aut gloriam pro- »
pagari, curaríve ab iis, ſed propriæ potentiæ, at- »
que amplitudini ſtuderi didicerant. Neque nunc »
ſibi ſtatuunt Pio IV. ad Concilium vocanti ob- »
temperandum, penes quem ne eſſe quidem vllum »
ejus rei arbitrium ſciunt. Etenim auditu etiam »
indignum eſt, eum diſceptatorem aliorum con- »
troverſiæ, ac diſcriminum ſtatui, qui ipſe diſcor- »
diarum, ac diſſenſionum omnium fons, & origo »
ſit, & in Judicis ſedere loco eum, quem maximè »
ſiſti ad judicium, inter reóſque haberi convenit, »

» & à quo vno veritas ipſa tam diu tam immaniter
» oppugnatur. Cui enim obſcura ſunt Pontificum
» Romanorum ſtudia committendi aſſiduè armis
» inter ſe nationes , diſſidiáque ſerendi , quò ex
» aliena pernicie ſuas ipſi opes , & potentiam au-
» geant ? Cui non nota inſectatio , ac ſævitia ad-
» verſus eos , qui à cultu ipſorum , atque inanium
» idolorum ad veram pietatem animum traduxe-
» runt ? Quis verò neſcit quantum contaminatæ
» ſuperſtitionis, ac falſarum opinionum diſperſum
» per gentes ſit à Romanis Pontificibus ; quantum
» tenebrarum Evangelii luci offuſum , & nunc ma-
» ximè offundatur ? vt tetriores , ac fœdiores erro-
» res ferat, foveátque veſter iſte Pontificatus, quàm
» olim ante cognitum Chriſtum gentes habuêre ;
» &, quod deteſtabilius eſt, res impias, & execrabi-
» les honeſtis nominibus tegitis, & morum, & ſa-
» crorum corruptores, vni ſacratarum legum aucto-
» res, & cuſtodes haberi vultis. Nos verò cùm ipſi
» cupimus, tum in omnibus eſſe populis non dubi-
» tamus probos , & Reipublicæ amantes viros, qui
» vanas iſtas fraudes , & impuras corruptelas , qui-
» bus deformatam Eccleſiam cernimus , aboleri ,
» auferríque cupiant , & veram , & cum cæleſtibus
» juſſis conſentientem diſciplinam reſtitui. Quod
» ſanè in primis curæ eſſe debuiſſet Romanis Pon-
» tificibus , qui ſibi tot ſæculis ſuperbum in Chri-
» ſtiana Republica titulum, ſummúmque ſacrorum
» jus arrogarunt. Sed nimirum conſtat eos id qui-
» dem minimè velle, qui vnâ dominandi libidine

occupati, cumulandis ſuperſtitionibus, quàm divinis rebus ordinandis magis intendunt. Falſò præterea, & iniquè Germani levitatis à vobis inſimulantur, & ſibi non conſtare, pluréſque in ſectas diviſi contrariis, & repugnantibus opinionibus jactari dicuntur, cùm vna noſtrorum omnium voluntas, & conſenſio ſit in eam doctrinæ formulam, quam ſcripto comprehenſam Auguſtæ ex auctoritate Cæſaris edidimus: ab ea noſtri Principes neque ſe diſceſſuros vnquam profitentur, & minimè verò leges imponi ſibi à Romano Pontifice paſſuros. Nullius enim mortalium, niſi Cæſaris imperio Germani continentur, quippe hic arbiter, ac princeps, & caput rerum eſt in Chriſtiana Republica, huic, non Pontificibus veſtris, juſta, & legitima Concilia cogere, atque habere jus eſt. A quo cùm Legati ad Conventum hunc venerint, iis ſuam de convocando hoc tempore Concilio rationem, ac ſententiam Principes exproment, cum Romano Pontifice omni rerum communicatione in perpetuum ſibi abſtinendum eſſe ſtatuunt. Vos verò iidem Principes, quia claris Venetorum familiis ortos, & egregiis virtutis, ac ſapientiæ laudibus excellentes eſſe viros acceperunt, omni quoque honore, & obſervantiâ dignos judicant, præſtitiſſéntque ea vobis, ſi privati huc, non Pontificis Romani juſſu ad eos veniſſetis. His acceptis Nuncii pauca inter ſe collocuti, non tacitis ea eſſe ferenda ſtatuunt. Tum Commendonus: Fecêre, inquit, prudenter veſtri

» Principes, qui quando talia reſponſuri erant, abſen-
» tibus ipſis ea, quàm coram dici à vobis maluerunt.
» Quò enim acerbitas iſta, ac licentia verborum
» adverſus eos, qui ad ſuum teſtandum ſtudium
» Reipublicæ, veſtrúmque in vltimam vſque Ger-
» maniam venire nos juſſerunt? Scilicet hunc quo-
» que morem à Doctoribus, ac Magiſtris veſtris
» didiciſtis inceſſendi contumeliis, invidiáque one-
» randi eos, quorum redargui rationibus, ac veri-
» tate revinci vos ſentitis, cujus tamen ea vis eſt,
» vt maledictis illuſtretur, non obruatur. Cæterùm
» ego dicta criminoſè à vobis in Pontifices Maxi-
» mos refellam, non imitabor, vt vos modeſtiâ
» quoque, & temperamento linguæ, non ſolùm
» cauſâ vinci à nobis intelligatis. Quo animo, &
» quo conſilio Pius Pontifex Maximus vocatum
» Germanos ad Concilium miſerit, dictum abun-
» dè à Collega, méque eſt nuper apud ipſos Prin-
» cipes; optimo ſcilicet, & cùm publicæ, tum in
» primis Germaniæ ſalutis cupido; licèt id vobis,
» vt cætera, ſuſpicioſè, criminoſéque libeat inter-
» pretari. In ſanandis enim Eccleſiæ morbis, nec
» juſtius aliud, nec vſu compertum eſt ſalubrius,
» vllum remedium, majores noſtri adhibuerunt,
» quàm auctoritatem publici Concilii, cujus tan-
» ta majeſtas, ſanctitáſque apud omnes Chriſtia-
» nos omnibus temporibus fuit, vt ejus juſſis haud
» ſecus, quàm cæleſtibus monitis paruerint homi-
» nes, ii etiam, qui aut proprio mentis errore, aut
» alterius impulſu lapſi, ab aliis diſcreparent. Quo-

ties enim accidit, vt ægrè, ac gravi, ac peſtilen- »
ti hæreſi laborantes provinciæ, Concilii auctori- »
tate acceptâ ad ſanitatem, officiúmque redierint? »
Et quis adeò projecti pudoris eſt, qui plus ſa- »
pientiæ, plus conſilii vindicet vni ſibi, quàm »
tribuat vniverſis? Et adverſari conſenſui eorum »
audeat, quos Deus nobis interpretes religionum, »
& ſacrorum magiſtros dedit, & quibus ipſe præ- »
ſentiam ſui in perpetuum eſt pollicitus, & ſæpe »
manifeſto numine declaravit? At vos etiam de »
exemplo, ac de jure Concilia convocandi, ha- »
bendique dubitare, & cavillari vultis? Unde ve- »
rò vobis venit in mentem hanc poteſtatem à »
Pontificibus Maximis, penes quos ab Eccleſiæ »
ortu, Dei, hominúmque conceſſu fuit, perpe- »
tuáque manſit, ad Cæſares transferre, qui nec »
vſurparunt vnquam vt ſuam, & Ferdinandus ipſe »
ad quem vos ſcilicet eam defertis, non recipit? »
Quippe diſcrimina ſui, & Pontificis muneris, & »
novit ille, & qui vir eſt antiquæ ſanctitatis etiam »
ſervat: ea autem quæ ſint, non eſt hujus loci »
diſſerere, neque omnino res vllum ſermonem de- »
ſiderat, cùm obſcurum nemini ſit, quâ fide, & »
obſervantiâ, & optimus quiſque Cæſarum Pon- »
tifices Maximos coluerit, & Ferdinandus colat, »
& quàm ipſe paterno animo, atque amore à Pio »
Pontifice habeatur. At ne illud quidem eſt igno- »
tum, quàm propenſa Pontificum Maximorum ſtu- »
dia in Germanos ſemper fuerint, quantáque orna- »
menta in hanc gentem contulerint. Unde enim »

» vobis Cæſares? Unde Imperii hoc decus,& jus Im-
» peratoris eligendi, quo cæteris nationibus præful-
» getis? An igitur Pius IV. Pontificum aliorum ve-
» ſtigia ſecutus,& officii,ac perſonæ memor,quæ illi
» divinitus eſt impoſita parentis,& rectoris humani
» generis,ſi errantis Germaniæ curam habet,ſi moni-
» tum vos,ſi patriâ charitate revocatum à praviſſimis
» erroribus,invitatúmque ad Concilium nos miſit,
» quorum tamen dignitati tribuere vos aliquid vi-
» demini, id ei audaciæ vertetis? mirari vos dice-
» tis? Videre vel hinc licet,quàm à recto majorum
» veſtrorum more, ac voluntate deſciveritis. Illi
» dubiis, aut incommodis eorum rebus nuſquam
» aliò fidentiùs, quàm ad Pontifices Maximos re-
» fugerunt. Vos Pontificem vltro admoventem
» vulneribus veſtris manus, iniqua cum exprobra-
» tione repellitis. Revocandi autem veterem diſ-
» ciplinam, ad eámque corruptos hominum mores
» emendandi curam ad Pontificem Maximum per-
» tinere, quod objicitis, & nos fatemur. Atque
» id quidem Pius IV. ſtatim ac eſt Pontifex renun-
» ciatus, enixè, ac ſtudioſè facere eſt aggreſſus,&
» nunc impenſiùs in idem opus incumbit; & quia
» magni negotii res eſt, quo abſolutiùs, perfe-
» ctiúſque conficiatur, omniáque, quæ vbique
» ſunt, incommoda comprehendat, vniverséque
» ad omnes permanet, de Concilii ipſius ſenten-
» tia, & ex conſulto Patrum ſanciri, conſtituíque
» voluit, ídque vobis ignotum eſſe non debuit;
» cùm & edicto contineatur, quod legiſtis, &

quæ

quæ Romæ aguntur, perferri ad vos quoque po- »
tuerint, niſi capere cuncta in deterius, & ho- »
neſta, rectáque neſcire, & tantùm ſecus facta »
reprehendere, atque inſectari liberet. Et quid »
ego nunc illam orationis veſtræ partem refellam, »
quâ nobis ſuperſtitionis crimen, ſi Deo placet, »
& obſcurati Evangelii invidiam, maculámque »
infligere, odio veri, ac libidine maledicendi »
occæcati, non eſtis veriti? Quibus gloriari lice- »
ret nullâ re æquè Romanam Eccleſiam cæteris »
Chriſtianis populis, quàm Evangelii propagatio- »
ne, cuſtodiâque præſtitiſſe, niſi à conſuetudine »
noſtra abhorreret, aliter, quàm in eo gloriari, »
cujus cæleſti numine hæc orbi terrarum ſalutis, »
& beatitudinis lux effulſit. Sed profectò conſtat »
omnibus antiquitatis monumentis veteres illos »
Patres, qui maximè ſanctitatis, & doctrinæ lau- »
de floruerunt, Chriſtianámque pietatem pariter »
moribus, atque ingeniis illuſtrarunt, ab vſque »
Apoſtolorum memoria, vt quæque res dubia, »
aut difficilis explicatu incidiſſet, Romanam Ec- »
cleſiam conſulere, ejúſque reſponſis haud ſecùs, »
quàm divinis oraculis ſtare conſueviſſe. Poſſem »
ego, ad quamcumque terræ plagam me verterem, »
percenſere Reges vltimarum quoque gentium, »
nationéſque, quæ ſacrorum jura petitum Romam »
miſêre. Poſſem & innumerabiles hominum mul- »
titudines, Pontificum Romanorum curâ, atque »
illius Eccleſiæ ſtudio ab impiis falſarum religio- »
num ludibriis, quibus captas mentes habebant, »

» ad Chriſti veri Dei cultum traductas commemo-
» rare, cùm nulla Chriſtiana provincia ſit, quæ
» aut acceptæ, aut conſervatæ Catholicæ religionis
» gratiam Romanæ Eccleſiæ non debeat. Sed vt
» alios mittam, (neque enim mihi apud vos agen-
» ti aliena exempla conquirenda ſunt) quæro à vo-
» bis, vnde Chriſtianæ religionis, fideíque primum
» nomen Germani audiveritis? Unde magiſtri pie-
» tatis, vnde Evangelii ipſius lumen, diſciplinâ-
» que ad vos pervenerit? An inficiari poteſtis, quòd
» Chriſtiani ſitis, quòd barbaras ſuperſtitiones exue-
» ritis, id ſecundùm Deum beneficium eſſe Ro-
» manæ Eccleſiæ? Ab hac prima Chriſtianæ pieta-
» tis ſemina jacta in vobis ſunt, ab hac ſacrorum
» jus, & Dei rite colendi, ac de divinis rebus verè,
» rectéque ſentiendi tradita ratio eſt, à qua ſum-
» mo iſto imperii, & majeſtatis honore præ cæte-
» ris gentibus aucti, atque decorati eſtis. Ab hac
» vos Eccleſia, quæ beneficiis meruit, vt parentis
» majeſtatem apud vos obtineret, poſtquam gra-
» tiæ obliti deſciviſtis ab hac veritatis, ac fidei re-
» gula, ad quam omnes, quæ rite Chriſtum Deum
» venerantur, gentes, ſuas de divinis rebus ratio-
» nes ſemper direxerunt, poſtquam declinaſtis, &
» quod vnum rectum eſt ad cælum iter reliquiſtis,
» in quos, Deus bone! & quàm devios amfractus
» deflexiſtis? quibus vos erroribus implicuiſtis?
» quibus mentes veſtras tenebris merſiſtis? At et-
» iam iniquo animo ferri à Principibus veſtris nu-
» per dicebatis, quod nos variâ, ac multiplici re-

ligione agitari, impellíque Germanos vobis adjecimus, ídque inficias ire verecundia non fuit. An poteſt clarius, an evidentius eſſe quidquam veſtris inter vos de tota cæleſtium rerum, ac divinarum ceremoniarum ratione diſſidiis, & concertationibus? Una eſt veſtrûm omnium conſenſio, & conſpiratio adverſus nos, Eccleſiámque à qua defeciſtis; cætera nihil diſſimilius, nihil disjunctius, nihil diſcrepantius. An verò id non teſtatum omnibus? An non omnis referta libris Germania eſt, contraria, & pugnantia docentibus? An adeò hebetes nos, ac rudes Germanicarum rerum eſſe putatis, iſta vt ignoremus? At Lutherus quidem ipſe, Paulus alter, vt vos vultis, qui præceps ſe ex Eccleſiæ navi in mare dejecit, à quo jactata à vobis Auguſtana formula conflata eſt, quando ſibi, aut in quo ſatis conſtitit? An iſtam ipſam formulam non quotannis quamdiu vixit, commutatam, diverſáſque in ſententias contortam edidit? An qui poſtea ipſum ſecuti ſunt, non æquè licenter trahendo eam, quò cujuſque libido rapuit, totam aliam fecerunt? Sed quot jam rixæ inter vos de dictis, ſententiiſque Lutheri? Et quotus quiſque eſt, qui quæ placita illi ſunt probet? Quot Melanchthon? Quot Oecolampadius? Quot Zuinglius? Quot denique Calvinus trahit? Quot alii ſexcenti, qui omnes de ſummis rebus à Luthero, atque inter ſe diſſentiunt? Non modò civitas, aut municipium; ſed ne domus quidem in Germania eſt

» vlla horum certaminum expers. Cum viro vxor, » cum parentibus liberi de fide ſacrorum, de divi» narum litterarum intelligentia altercantur. Fœmi» næ, pueri iñ circulis, in cauponis, inter pocula, » ludóſque, quod miſerandum eſt, de religione » conſtituunt. A vobis denique ipſis hoc ipſo in » Conventu, quanto laboratum eſt opere, vt ali» quam vniuſmodi mentis ſpeciem præferre poſſe» tis? Quod aſſequi tamen nequiviſtis: ſcilicet, vt » diſcrepare inter ſe vera, ita conjungi, & con» venire falſa non poſſunt. Et quantò quis ab Ec» cleſiæ portu magis recedit, quantò longiùs à ve» ra, ſtabilíque fide in errorum veluti pelagus pro» vehitur, tantò cæcioribus fluctibus jactatur, fal» lacioribúſque opinionibus involvitur. Quin vos » ipſa varietas, inconſtantiáque Doctorum veſtro» rum revocat aliquando ad cogitationem verita» tis, quæ ſimplex, neque plus vna eſt? Quin imi„ tamini Pauli Apoſtoli exemplum, ad noſtram „ eruditionem memoriæ proditum? qui cùm ni„ hil, niſi divino ſpiritu afflatus ageret, divinitúſ„ que traditam ſapientiam haberet, vt labi, atque „ errare nullo modo poſſet, tamen divinitus item „ admonitus de re, quæ juſtam dubitandi cauſam „ habere aliis videri poterat, ad Apoſtolorum Con„ cilium retulit, ne fortè, vt Lucas inquit, in va„ num curreret, aut cucurriſſet. Sed hæc vos vide„ ritis, Pontifex quidem Maximus pio, piíque pa„ rentis officio adverſus vos functus, omníque ni„ xus ſtudio, vt deviis quoque, & contumacibus

filiis ſalutem redderet, jure vobis, ac omni Germaniæ exprobrabit illud Evangelii, *Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina convocat pullos ſuos ſub alas; & noluiſti?* Quæ autem poſtremò honorificè de nobis ipſis dixiſtis, pro privato Principum erga nos ſtudio, privatas quoque gratias iis à nobis referre vos jubemus. Cæterùm ea nos non aliâ re deberi nobis, quàm ejus à quo miſſi ſumus nomine, profitemur. Hac à Commendono habitâ oratione, Germani nullo dato reſponſo diſceſſerunt, variè pro cujuſque ingenio dicta Nuncii accipientes; pars veritate perculſi taciti ingemiſcere, fremere alii, ac indignari, ea dicere tam celebri loco auſum. Et mox conventus ipſe diſſolvitur, renovatis fœderibus, & conſtituto, vt neque ipſi mitterent ad Concilium, & metum injicerent Germaniæ Epiſcopis, ne à cuſtodia rerum ſuarum abſcederent. Actum inter eos magnis certaminibus eſt de conciliandis opinionibus, quibus diſſidebant Palatinus, qui totum Calvinum amplectebatur, Lutherique explodendi locum quærebat, vt ad Auguſtanam formulam Melanchthonis quoque apologia adderetur, contendit: eo enim libro Melanchthon paulatim à Luthero, cui in docendi munere ſucceſſerat, deflectens, viam ad Calvini diſciplinam aperuerat. Alii item alia adſcribi demiſſè Auguſtanæ formulæ, vt cujuſque rationibus conducere, aut ingeniis aptiora eſſe videbantur, poſtularunt. Id cùm alii indignè ferrent, res in magnam eſt al-

tercationem adducta. Et Joannes Federicus Vemarienſium Dux, Friderici illius filius, qui à Carolo V. armis victus, ſeptemvirali dignitate privatus fuerat, ſuſceptum familiæ ſuæ inde ab initio Lutheri patrocinium tuendum ſibi exiſtimans, quamquam Palatini filiam in matrimonio haberet, tamen adeò ſoceri auctoritatem non eſt reveritus, vt palam eum Calvinianum, & Auguſtanæ formulæ deſertorem appellarit, protinúſque ſe concilio proripiens in ſuum regnum abierit. Quæ res actionem illam, & conſultationem omnem abrupit. Nuncii cuncta ordine Romam ad Pontificem perſcripſerunt, vbi maximè probata ab omnibus Commendoni oratio eſt, quâ contumaciam Germanorum tam licenter in Romanam Eccleſiam inſultantium, egregiè retudiſſe eſt viſus. Cùm enim aptè ad rem, veréque, tum moderatè ſimul, ac fortiter, & prorſus pro majeſtate Romani nominis locutum prædicabant. Nos exitum, actáque in eo conventu paulò fuſiùs tradidimus, quia & celebris res fuit, nec ſcitu injucunda, & veriùs diſſeri, quàm à nobis, qui omnibus rebus interfuimus, à nemine poſſe eſt viſa.

De reliquo ejus per Germaniam itinere.

CAPUT IV.

NUNCII Naumburgio profecti ad reliqua obeunda digrediuntur. Commendonus Saxoniam intrat, fide priùs ab Auguſto Duce acceptâ per regni ſui fines tutò tranſeundi. Is erat Auguſtus non immiti vir ingenio, & feſſus tantâ ſectarum varietate, naſcentium quotidie, atque intereuntium, aliquam gratiæ, ac pacis cum Pontifice reconciliandæ rationem iniri cupiviſſet; ſed in diſcordia, ac defectione audaciſſimi, atque infeſtiſſimi cujuſque, valentiſſima ſemper auctoritas eſt. Tum improbi, ac turbulenti furore, ſapientes neceſſitate reguntur. Altera, quàm à Naumburgio profectus eſt die, Lipſiam venit; inde Halam, vt ibi Archiepiſcopum Magdeburgenſium conveniret. Is erat Joachimi Brandeburgii ſeptemviri creando Cæſari, quos Germani à munere Electores appellant, filius: ſed eo non invento Berlinum ad Joachimi ipſius Regiam perrexit, Albi flumine ad Vitembergiam trajecto. Oppidum Lutheri furore, & Caroli V. victoriâ, & Federici Saxonis, & Lantgravii clade nobilitatum. Joachimus Alberti patris curâ in fide Romanæ Eccleſiæ diu retentus, poſt mortem inde patris, temporum illorum procellâ abreptus ſe hæreticis adjunxerat. Sed tamen ex ingenio ſuo

multa retinuerat de priſtinis ſacrorum ritibus, multa item ex diſciplina Lutheri reſpuerat. Advenientem Commendonum perhonorificè hoſpitio accepit, coluítque omnibus humanitatis officiis, plura vt ne à Catholico quidem præſtari potuerint. Cùm eadem apud illum Commendonus, quæ Naumburgii dicta ab ſe, Collegáque de Concilio fuerant, diſſeruiſſet, reſponſúmque pro cætera benignitate ejus accepiſſet, quo magnum pacis, & compoſitionis ſtudium declarabatur, ac de Pontifice, & Romana Eccleſia mentionem numquam ſine honore vſurpaſſet, cupientem deinde diſcedere, aliquot apud ſe dies precibus, & comitate retinuit, quotidie plures cum eo horas conſumens, vt numquam niſi ægrè à colloquio, ac ſermone ejus avelli videretur, viri ingenio, atque eruditione, vt ipſe ferebat, delectatus: inerat enim Commendono gravitas, & facundia par, & mira rerum variarum notitia, & ſerius, atque efficax ſermo. Itaque non difficile ei fuiſſet Joachimum ab illo errore, in quem credulitate lapſus erat, ad Eccleſiæ fidem reducere, fatentem jam ignota ſibi fuiſſe multa, quæ Commendonum diſputantem audierat, niſi ſuorum auctoritas eum continuiſſet. Nam Germaniæ Principes omnes ipſi doctrinæ, omnium exterarum rerum, morúmque expertes, mirum quàm ſe plerumque iis credunt, quos ſibi in conſilium aſciverunt, ſcientiâ juris, aut induſtriæ opinione commendatos. Ii Joachimum deterruêre, ne oratio-

orationi, cohortationibúſque Commendoni aſſentiretur. Ab eo profectus Brunſvigiis, Lunemburgiis, cæteríſque regionis ejus Regulis, Epiſcopíſque conventis, ad Rhenum per Veſtphalos iter vertit, viſis circa Paderbórnam campis, ſaltibúſque Varianâ olim clade, & Arminii victoriâ claris; quæ loca adhuc poſt tot ſæculorum ſpatium à Germanis cum gloria, & oſtentatione majorum ſuorum virtutis monſtrantur. Sed ingenti dolore animi circumiens Saxoniæ vrbes afficiebatur Commendonus miſeratione tot populorum à propria ſalute aberrantium, atque impiâ paucorum fraude tantis ſeſe erroribus, ac exitiabili ſuperſtitione obligantium. Nec tenere lacrymas poterat, aſpiciens tot monaſteria, quæ ſanè frequentia per omnem Germaniam immanibus ædificata ſumptibus viſuntur, tot templa magnificis ſtructa operibus, monumenta veterum pietatis, alibi ſpoliata, deſertáque miſerabiliter ſquallere, alibi prorſus diruta, ac vaſtata eſſe, quibuſdam etiam locis non in profanos modò, ſed etiam abominabiles canum, atque equorum vſus haberi, vt quibus altaribus ſacrificia Deum propitiantia fieri antè conſueſſent, iiſdem jumentorum præſepia locarentur; tantus in quibuſdam furor, tanta inventa rabies eſt. In Ubiis apud Agrippinenſem Coloniam, vrbis ejus Archiepiſcopum, atque inde bidui itinere adverſâ progreſſus ripâ ad Confluentem Moſellæ, Rhenique, Trevirorum item Archiepiſcopum adiit; eſt enim

vterque è ſeptemviris, qui Cæſarem creant. Tum navigio exceptus ſecundo flumine ad Oceanum vſque provehitur, tantùm ex itinere ad Clivenſem Regulum digreſſus. A mari Bruxellas petiit, conventâque ibi Margaretâ Philippi Regis ſorore, quæ cum imperio iis gentibus præſidebat, in Eburones ad Leodienſem Epiſcopum tranſiit. Unde eum haud parvi initium motus in Brabantiam (ea Belgarum regio eſt) revocavit. Lovanium eſt ampla, ac nobilis gentis ejus vrbs, in quam ſtudiorum, ac litterarum cauſâ magnus è totis Belgis, circumjectíſque Provinciis adoleſcentium numerus convenire ſolet. Ac tum doctiſſimis hominibus divinarum rerum, & ſacrarum litterarum interpretibus florebat. Inter hos quæſtio, ac diſſenſio magnis orta de rebus diſtraxerat civitatis ſtudia, vehementérque accenderat juvenum animos, vt non modò in ſcholis palam pro ſua quiſque ſententia contenderent: ſed ſcriptis quoque, libríſque placita tueri parabant; quæ res alieniſſimo tempore novum datura incendium, aditúmque hæreticis ad perturbandas Belgarum res factura videbatur. Eò accerſitus Commendonus vocatis ad ſe, qui vtriuſque factionis capita erant, quà comiter appellando, quà leniter caſtigando, & de rebus ipſis, quæ in diſceptationem venerant ex vſu diſſerendo, erumpentem illam flammam repreſſit, neque deſtitit, donec auctores quoque diſſidii in gratiam, concordiámque reduxit. Quæ res non parvam illi

famam; atque exiſtimationem adjunxit; quippe quos non Magiſtratus auctoritas, non imperium Præſidis revocare à pertinaci contentione potuerat, vnius viri prudentia, aptúſque mulcendis, tractandíſque eorum animis ſermo, ad pravam æmulationem deponendam pertraxerat. Hac re perfectâ, Pontificis Maximi litteris ad Daniæ, ac Sueciæ Reges vltimas Germaniæ, ac Septemtrionis oras incolentes, proficiſci, atque eos invitare ad Concilium jubebatur. Nec ille moram ſibi ad proficiſcendum fecit; properans difficillimum iter antequàm exiret æſtas conficere, ne hyeme in frigidiſſimis regionibus deprehenderetur. In Holandiam cùm tranſiſſet, conſcenſâ apud Amſterdamiam navi, Oceani ſinum, cui incolæ Zuderſeæ nomen dixêre, ſævâ vexatus procellâ trajecit; atque inde per Friſios in Saxoniam, ac Lubecam, nobile ad Balticum mare oppidum venit. Certos hinc homines ad vtrumque Regem miſit, & priùs voluntates eorum cognoſcere, quàm ipſe ſe tam barbaris nationibus committere ſtatuit. Ac Danus quidem juvenis aſpero, ac feroci ingenio, & vſque adeò vino, atque intemperantiæ deditus, vt raro ſobrius inveniretur, intérque ipſa pocula efferri inſolenter, ac jactari ſolitus, ſuperbè, ac ruſticè reſpondit, non eſſe, cur ſe Romanus Epiſcopus legationibus ſollicitaret. Suecum, qui miſſus eſt, comparatâ claſſe in Britanniam parantem trajicere, ab Eliſabetha Regina inani ſpe conjugii illectum, invenit. Hic

quamquam in Lutheranorum erroribus inſtitutus erat, & tum etiam, vt ſibi Eliſabethæ animum, cujus magnopere affectabat nuptias, conciliaret, Calvini ſcilicet ſapientiam amplexabatur; tamen magnificum exiſtimans ſe in vltimis poſitum terris tam longinquis legationibus adiri, benignè
» Commendono reſcripſit, ſive in Regnum ſuum,
» ſive in Britanniam, quò propediem tranſmiſſurus
» erat, ad ſe veniſſet, verba ejus libenter auditu-
» rum, neque ei vllum apud ſe jus hoſpitii abfutu-
» rum. Commendono, neque Sueciam petere, vnde profecturus Rex erat, neque eum in alieno adire Regno eſt viſum, ſed Pontificis juſſum de eo opperiri, atque interim in Belgas reverti decrevit. A Lubeca bidui itinere Namburgium venit, opulentum oppidum, ac frequens, non longè à mari, quà ſe Albis in Oceanum effundit tantus quidem, ac tam lato alveo, vt nos qui ab Namburgio Stadiam petentes medio flumine navi deſcendebamus, veluti magno pelago navigantes ripas fluminis ab neutra parte cernere ſatis poſſemus, neque ea latitudo non magnarum quoque navium capax, quæ ab Oceano ad mœnia vſque oppidi ſubvehuntur, variâ merce onuſtæ: Cymbros olim ea loca, Vandalóſque tenuiſſe credunt, & hodie ſeptem circa civitates pro communi libertate inter ſe nexæ fœdere, Vandalicæ vocitantur. Ad Bremam inde trajecto Viſurgi nobili item Germaniæ flumine, per Friſiæ, ac Veſtphaliæ fines in Holandiam, atque inde Bruxellas red-

iit. Ibi Pontificis litteras cùm accepiſſet, quibus comprobato conſilio ejus, vt omiſſâ ad Regem Sueciæ profectione in Italiam reverteretur, & ex itinere civitates, Regulóſque, qui Rhenum circa colunt, adiret iterum, eóſque, & maximè Epiſcopos ad Concilium exciret, jubebatur. Per Rhemos Lotharingiam petiit, & regionis ejus Regulo appellato in Treviros, atque ab his navigio per Moſellam vectus ad Rhenum deſcendit, ac Maguntiam, atque inde Aſſemburgium ad Maguntinorum Archiepiſcopum ſe contulit. Is eſt Archiepiſcopus ſeptemvirûm, qui Cæſarem ſuffragiis ſuis creant, loco, ac dignitate princeps. Paulùm inde à Rheno diſcedens ad Herbipolenſem, & Bambergenſem Epiſcopos divertit. Ab his Norimbergiam prævalidam Franconiæ vrbem, atque inde viſo Aiſtadii Epiſcopo, Monachium ad Albertum Bavariæ Ducem venit, atque ab eo diſcedens, decimo tandem, ac ſeptimo menſe, poſtquam profectus ex Italia fuerat, Tridentum pervenit, quò jam frequentes Patres ab Italia, Hiſpania, Galliáque ad celebrandum Concilium convenerant. Tridento Romam vocatu Pontificis perrexit, Germaniâ, quanta à Belgarum vltimis finibus, Britannicóque Oceano ad Oderam flumen, atque ab Dania, Cymbricáque, & Baltico mari ad Rhetias Alpes patet, omni peragratâ, omnibus latiſſimæ gentis populis, Principibúſque aditis, pari induſtriæ, atque innocentiæ opinione apud omnes relictâ. Miraban-

tur plerique, quòd cùm tot feroces, & Romano nomini infeſtas nationes obiviſſet, omnes non ſolùm intactus ab injuria, ſed ne riſu quidem, aut ludibrio vllo violatus evaſit, ſive hæc in ipſo cautio fuit, ſeu ſpectatæ virtutis, atque integritatis fama venerationem ejus etiam apud barbaros fecerat. Nam Germanorum ingenia aſpera, indomitáque, quemadmodum vera Dei religio, cultúſque molliverat, ac frenum ferocibus animis injecerat, ad humanitatémque traduxerat, ita ſolutis nunc, abjectíſque Chriſtianæ legis, ac diſciplinæ vinculis, quibus antea continebantur, efferari iterum, atque in antiquam revolvi truculentiam, barbariémque videntur, hæ maximè gentes, quæ longiùs ab exterorum commercio remotæ, interiora Germaniæ colunt. Romæ Commendonus in renuncianda apud Pontificem legatione, multa de Germaniæ vulneribus com-
» memoravit, nihil ibi intactum à pravis religio-
» nibus, nihil non pollutum, nihil non inquina-
» tum. Priſcæ ſanctitatis inſtituta omnia, aut vi
» ſublata, abolitáque ab hæreticis, aut novorum ri-
» tuum contagione contaminata, & corrupta. Ec-
» cleſiaſticum ordinem, amiſſâ majorum diſcipli-
» nâ, licentiam omnium rerum amplexum, ac
» pleroſque non tam officio, ac ſtudio religionis,
» quàm vtilitate, ac ſpe retineri. Epiſcopos præ-
» poſteris animis poſthabere divinarum rerum cu-
» ram, & vt ſuæ ſibi fortunæ, opéſque, & princeps
» ille ſplendoris, ac dignitatis locus, quo inter

cæteros eminent, ſalvus, inviolatúſque perma- »
neat, id enixè laborare. Hinc Regulis, ac po- »
tentibus hominibus, quos antè in ſua auctorita- »
te habere conſueverant, adulari, tantóque dedi- »
tos, atque obnoxios magis eſſe, quanto illos a- »
vidiùs, aut occupandis Eccleſiaſticis bonis in- »
hiare, aut occupatis incubare ſentirent: ſcilicet »
quorum cupiditati, conatibúſque obviàm ire, »
inſolentiámque coërcere, & deberent, & ſi ſe »
noſſent, conjunctáque, & concordia habere con- »
ſilia vellent, etiam poſſent, eos ipſi vltrò me- »
tuunt, ſuſpectóſque gratiâ, atque officiis lenire, »
& conciliare ſtudent. Quin Epiſcoporum quoſ- »
dam à fide Romanæ Eccleſiæ deſciviſſe, atque »
in Principum hæreticorum clientelam ſe tradi- »
diſſe, eorúmque tectos ope ex ſua libidine vive- »
re. Ad Concilium arbitrari ſe eorum venturum »
neminem, paucos miſſuros, ſi quidem ſibi, qui „
aut valetudine, aut ſenio invalidi, inhabiléſque „
ad laborem, itérque eſſent, prolixè pollicitos ſe „
Pontificis Maximi dicto audientes futuros, ac „
Tridentum primo quoque tempore venturos, cæ- „
teros manendi veniam omnes orare, negaréque „
ſine evidenti periculo poſſe ab ſe Eccleſias, réſ- „
que ſuas relinqui, patentes adverſariorum inju- „
riis, & abſentiâ ſuâ opportuniores, excubantibus „
in omnes occaſiones hæreticis futuras. Adverſus „
hæc tot incommoda, quæ apta, atque vtilia re- „
media, quibus Catholici, & Eccleſiaſtici præſi- „
diis, adjumentíſque fulciendi, confirmandíque „

» eſſe viderentur, quibus inter ſe fœderibus jun-
» gendi, obligandíque, quò ab inimicorum frau-
» de, atque vi tuti libertatem ſuam, munúſque
» vindicarent, ac neminem magnopere formidare
» neceſſe haberent, expoſuit. Quæ omnia magnâ, & locorum, & hominum, & rerum illarum notitiâ, memoriâque differentem attentè audivit Pontifex, acceptúmque, & collaudatum amantiſſimis verbis redire Tridentum, atque eadem Præſides Concilii edocere, iiſque tantam Rempublicam agentibus conſilio, atque operâ adeſſe juſſit. Profectus Tridentum cùm omnia Præſidibus, vt præceperat Pontifex, nunciaſſet, non diu moratus, vt ſe paucorum menſium otio à laboribus, curíſque tam diuturnæ peregrinationis reficeret, & familiares, ac domeſticas res ſuas, quæ ipſum aliquando præſentem magnopere deſiderabant, conſtitueret, impetrato commeatu Venetias conceſſit, vbi ingenti gratulatione acceptus à ſuis, omníque cultus honore, atque officio ab omnibus fuit. Quippe magnum jam eſſe ejus nomen, magna de rebus ab eo ſapienter, atque induſtriè adminiſtratis prædicatio. Æquè & acceptus Principibus civitatis, & gratioſus in vulgus, clarúſque haberi, vt nullum non virtuti ejus patere, atque adeò deberi honorem homines exiſtimarent.

Nova

Nova ejus ad Cæſarem profectio.

CAPUT V.

QUIETO, ac tranquillo animo rem ſuam familiarem, domeſticámque curantem, & jam cum ſtudiis, libríſque ſuis in gratiam redeuntem, inſtruentémque ſe ad ea, quæ pro ſententia dicturus de religionibus, de ſacrorum fide, de correctione, atque emendatione morum in Concilio erat, novum de integro injunctum iter ab inſtituto avertit. Ferdinandus Cæſar, acto Germaniæ conventu, in quo Maximilianum filium ſucceſſorem ſibi in Imperio deſignaverat, vt ex propinquo Tridentinis actionibus, Patribúſque adeſſet, Oenipontem acceſſerat, oppidum ditionis ſuæ haud ferme plus centum millibus paſſuum à Tridento diſtans. Hinc vt præſens aſſidebat Patrum conſiliis, mente vir optimâ, & magno in Chriſtianam rem ſtudio, & pietate: ſed ex eo genere hominum, qui quanto ſunt ipſi probiores, tanto difficiliùs eſſe alios improbos arbitrantur. Quæ ingenia maximè opportuna ſunt alienam ſimplicitatem per ſpeciem boni, rectíque ad fallendum captantibus. Itaque callidorum quorumdam inſtinctu, quædam interdum movebat, & à Præſidibus Concilii, Concilióque ipſo poſtulabat, quæ turbandis rebus magis, quàm ordinandis, quod ipſe cupiebat, fore vide-

bantur. Venerat ex Gallia Tridentum eo tempore Carolus Lotharingius Cardinalis, idem & Archiepiſcopus Rhemenſium, ſummâ auctoritate vir, ſummíſque & ſuis, & familiæ opibus: magno item vſu, excellentíque ingenio, ac doctrinâ præditus; denique animis, genere, dignitate ingens vir; ſed has laudes longè ſuperabat ambitio hominis propè immenſa, quâ elatum animum ſtimulabat inſana cupido cuncta ſub arbitrium, nutúmque ſuum revocandi. Galliæ Epiſcopi, qui ſatis frequentes partim ad Pontificis Maximi edictum, partim ipſum ſecuti Cardinalem Tridentum convenerant, non ſentire modò cum illo, ſed ne audere quidem ab ejus auctoritate diſcedere videbantur. Cæſaris quoque Legati ventitare ad eum, frequentare domum, ac pellecti conferre conſilia dicebantur. Incuſſit ea res curam Patribus, ne turbidi aliquid rebus tranquillè ad eam diem procedentibus, ex his coitionibus oriretur. Id ne fieret, cavendum in tempore rati Præſides mittere ad Cæſarem delectum è Patrum numero aliquem, à quo de Concilii, præſentiúmque rerum ſtatu ille erudiretur, & ſi quid incommodæ opinionis animo ejus inculcatum à ſuis hæſiſſet, evelleretur. Eum denique de Gallorum poſtulatis, ac de Lotharingii ingenio, atque animo ad vaſta ſemper, atque immodica aſpirantis, edoceret. Ad id vnus ex omnibus maximè idoneus viſus eſt Commendonus. Venetiis igitur evocatum proficiſci extemplò jubent. Ni-

hil cuiquam eâ tempeſtate in eo Concilio tam ſpecioſum, tam decorum, tam quod ſermones hominum ſubiret, quódque plus invidiæ ſuccenderet, accidit. Chriſtiani nominis conventus habebatur, quiſquis doctrinæ, quiſquis ingenii laudibus vſpiam totâ Europâ emineret. Trecenti ferme Epiſcopi, tot inſignes virtute viri Tridenti tum erant, quorum nemo non par, quantumvis magno negotio, nemo non in eam mitti legationem expetiſſet. Omnibus vnus, & abſens, & non petens eſt prælatus, tantùm ei ſuperior ad Germanos obita legatio nominis, tantùm exiſtimationis pepererat. Nec ipſe opinionem, ac ſpem ſui fefellit. Nam Cæſarem non modò ab omni cogitatione, ſi qua injecta illi fuerat, novandi aliquid, aut fovendi alterius cujuſquam conſilia, quibus arbitria Patrum labefactari, aut ſcindi conſenſus, voluntáſque eorum poſſet, abduxit; ſed in priore ſua mente, ac ſententia adeò confirmatum reliquit, vt Lotharingius ipſe paulò pòſt ad eum viſendum Oenipontem profectus nihil eum immutarit; atque exinde habitum, ac peractum ſine ſuſpicione vlla Concilium ſit.

In Poloniam Nuncius Apoſtolicus ad Regem mittitur.

CAPUT VI.

COMMENDONVM Tridento Venetias redire domeſticæ iterum res coëgêre. Sed ne ea quidem diuturna manſio illi fuit. Nam Pontifex certior factus turbatas magnopere in Polonia res, periculúmque eſſe, ne hæreticorum factio, quæ tum maximè valens, ac vehemens (vt fere ſunt acres primi deſciſcentium motus) ferebatur, per tumultum, ac ſeditionem ſtatum illius Regni perverteret; tamquam ſi, vt quæque pars Reipublicæ ægrotare cœpiſſet, hujus mandanda curationi foret, Commendonum Patavio, quò ſe ille tum contulerat, atque privatarum rerum curâ excitum in Poloniam protinus jubet proficiſci, maneréque apud Regem, & dare operam, cùm vt priſtinam ſacrorum fidem à perditarum ſententiarum contagione, quoad fieri poſſet, prohiberet: tum ſacerdotum ordinem primas in Polonorum Senatu, ac Republica partes obtinentem, in quem maximè incurri ab ſeditioſis illis, atque amentibus novarum opinionum auctoribus ſciebat, ab impetu, atque injuria tueretur, Regem in officio retineret, atque ad amplectendam religionis Catholicæ cauſam excitaret. Commendonus quamquam perexiguum ad

ſe comparandum ſpatium Pontifex concedebat, cupiens maturè eum gentis conventui, quem tum maximè indictum cogi Varſaviam acceperat, intervenire; tamen magnâ adhibitâ diligentiâ paucioribus, quàm quos Pontifex præfinierat diebus, cùm reliquis rebus ſplendidè inſtructus, tum egregio comitatu, viæ ſe dedit. Semper quidem ille magnam curam in comitum, atque familiæ delectu habuit, ne quem ſecum duceret, non temporibus, non moribus ſuis congruentem. Sed tum eo majori quàm antea ſtudio, quo in longinquiorem, & perturbatiorem Provinciam iturus erat, inſignes aſcivit viros, nulli in ea re impendio, aut ſumptui parcens. In quibus excellentes litterarum, & doctrinæ laude fuêre Paulus Emilius Joanninus exquiſitâ, ac multiplici eruditione vir, qui poſtea Montaltenſium Epiſcopus in Picentibus fuit; & Federicus Pendaſius, ſummus ætatis ejus Philoſophus, cujus non multò pôſt ex ipſa Polonia magnâ propoſitâ mercede à Veneto Senatu, vt Patavii publicè Philoſophiam doceret evocati, atque inde Bononiam tranſlati, nomen inter cæteros acuminis, & ingenii famâ claruit. Commendonus igitur Patavio Novembri menſe profectus, celeritate, quanta per ingruentem hyemem, impeditáſque multis rebus vias adhiberi potuit, iter intendens in Poloniam, atque Varſaviam in tempore venit. Præceſſerat magna de prudentia, ac virtute illius fama, cùm multorum gentis ejus hominum, quos

ipſe antea amicitiâ, & conſuetudine devinctos habebat, ſermone, & litteris celebrata; tum maximè prædicatione Staniſlai Hoſii Cardinalis Varmienſis, vnius è Concilii Præſidibus; cui cum Commendono plurimus vſus, & familiaritas intercedebat. Itaque & advenientem Chelmenſis Epiſcopus, & Plocentium Palatinus primarii homines perornato, ac frequenti comitatu ad tertium ferme lapidem obviam Regis miſſu egreſſi cum omni humanitatis, ac benevolentiæ ſignificatione acceperunt; & apud Regem ipſum ſingulari in honore, atque dignatione fuit. Vim enim illam ingenii, quæ in eo ſemper ſumma enituit, atque vitæ integritatem, & modeſtiam Rex adeò ſuſpexit; vt quamquam ipſe cupiditatibus ſuis impotenter parere aſſueſſet, tamen alienæ virtutis haud ſanè obtrectator, & diligere eum, & certè revereri magnopere viſus ſit.

De ſacrorum diſciplina in Polonia depravata.

CAPUT VII.

REGNUM Poloniæ Sigiſmundus Rex Augusti hujus, ad quem Commendonus venerat, pater, diu temperato, juſtóque imperio habuerat, filióque moriens firmum, atque ſtabile reliquerat, vir cùm cætera rectus, & rei ſuæ probè gnarus, ac prudens, tum eximiâ, & conſtanti in

Chriſtianam religionem fide. Qui cùm junctos ſibi amicitiâ, & affinitate Germaniæ Regulos aliquot haberet, iis ſacrorum jura turbantibus adeò non favit, vt graviter correptos miſſis legationibus ab exitialis ſententiæ auſu deterrere conatus ſit, florentem Germaniæ ſtatum, robúrque validiſſimæ gentis convelli, atque infringi confuſione illâ religionis identidem monens. Idem paulò pòſt ab eodem furore deſciſcentes cum omni propè Germania à Carolo V. Federicum, & Lantgravium, armáque moventes, & ſe ad ſocietatem ejus belli promiſſis ingentibus ſollicitantes, non rejecit ſolùm, ſed cladem, quâ mox afflicti corruerunt, vtrique prædixit; adeóque cavere, atque alieno periculo ſapere didicit, vt nec ipſe ſe in illud bellum interpoſuerit, nec privatim ex ſuo Regno quempiam vlli parti militare ſit paſſus, quod apud Polonos gentem ex legibus ſuis, non ex Regum libidine viventem, & maximè gaudentem libertate, non mediocris curæ, atque diligentiæ fuit: tantúmque omni tempore ſtudii poſuit in eo, ne qua contagio peſtiferarum opinionum in ſuum Regnum manaret, vt ne libera quidem ſuis commercia cum Germanis reliquerit. Mercatores, vt aditu in Regnum non prohibuit, ita licentiâ invehendi, ac per colloquia, cœtúſque diſſeminandi novam religionem, acribus edictis, ac pœnis frenavit, planéque coërcuit. Quin ne parentibus quidem, quod antea fiebat, mittere in civitates Germa-

niæ liberos diſciplinæ, ac litterarum cauſâ permiſit, niſi quas integras, nec illâ pollutas eſſe lue conſtaret, quamquam huic curæ ejus moleſtum adverſarium experiretur Albertum Brandeburgium ſocietatis Theutonicorum in Pruſia Magiſtrum, qui cùm à religione defeciſſet, idem virus, quo ſocietatem ſuam non multò pòſt oppreſſit, etiam in Polonia ſpargi cupiebat. Sed Sigiſmundus hoc ſtudio, curáque, quandiu vixit, ad vltimam vitæ ſenectutem pervenit, ſi non inviolatum à peregrinis religionibus Regnum præſtitit, certè incrementum ſumere eam peſtem non eſt paſſus. Poſt mortem inde ejus, nec conſilium par, nec animus ad eam curam Auguſto filio fuit. Ita ſpes erecta eorum, quibus per hæc creſcendi materia quæritur. Secutum filii, matríſque diſſidium, quo Regis, legúmque reſoluta majeſtas, latè aditum excubantibus in occaſionem hæreticis patefecit, continuóque omnis errorum, ac perditarum opinionum cohors irrupit. Fortè amiſsâ Iſabellâ vxore in amorem Barbaræ Radgivillæ Auguſtus illapſus erat, cui mulieri claro in Lithuania genere, ac principe familiâ natæ omnium rerum, quàm famæ major ſemper cura fuit. Proſtratâ pluribus pudicitiâ, ab iis ipſis formam, corpúſque, & mollem laſciviam laudantibus deductus ad eam primò Rex ferebatur. Cæterùm vtcumque potitus, adeò blanditiis, & conſuetudine ejus eſt irretitus, captúſque, vt brevi mulier non contenta vi, atque

que potentiâ, nomen quoque conjugii, & mox Reginæ appellationem affectarit. Idem Auguſtus ipſe eo impenſiùs cupere, quo plura adverſarentur, vt ferè humanum ingenium vetita flagrantiùs appetit. Id enimverò mater, ſororéſque Regis; haud aliter quàm dedecus ingens domus, ac dehoneſtamentum averſari. Mater erat Bona Sfortia, Galeatii, & Iſabellæ Aragoniæ filia, illius cujus injuriæ funeſtam illam, ac calamitoſam facem accenderunt, quâ, Italiâ Gallorum petitâ armis, ac diuturno vaſtatâ bello, omnis propè Patrum memoria conflagravit. Bonæ ingenio materni inerant ſpiritus, & minimè muliebres curæ, & viro aſſueverat ab ſenecta, ac miti naturâ vxori obnoxio, vt non conſortem modò Regni, ſed ſæpe arbitram ageret. Filium ipſum Regem imperioſè habuerat, eo exuentem matris obſequium impatientiùs tulit. Et Barbaræ amores ipſa exploratiùs norat, vt ferè turpia fœminarum fœminis, quàm viris celeriùs, certiúſque noſcuntur, & filio objectabat. Quæ igitur ne honeſtam quidem, & probam è privata domo nurum toleratura fuiſſet, ſcortum vſque ad æmulationem ſui, nuptiáſque, & regium nomen, quod ipſa jam ſpe ſatis polluiſſet, extolli ferociter fremebat. Eo Auguſti animus magis accendi, nec mora nuptiis fuit. Sed quia non vt conjugis, ita Reginæ quoque nomen, ornatúmque, & inſigne Regium tribui ab illo, aut ne tribueretur obſiſti, intercedíque à matre poterat, niſi Senatus vo-

luntas accederet, ſine cujus ordinis auctoritate
nihil in Republica decerni ex legibus Polonorum
poteſt, magnis jacturis conciliare, ac trahere ad
ſe quiſque Principum animos, ſingulorúmque
affectare ſententias. Auguſtus ſuum cuique dice-
re in deligenda vxore judicium, nec Regem non
„ æquâ cum cæteris conditione eſſe debere. Quæ
„ in matrimonii jus, in domum Regiam, in fortu-
„ narum, ac totius vitæ ſocietatem recepta jam ſit,
„ cur ei Regium nomen, & par cum viro honos,
„ qui mos in privatis valet, negetur? Bona adver-
„ ſus hæc turpitudinem nuptæ, incontinentiam fi-
„ lii obijcere, & ſi juvenis infirmitate lapſus nomi-
„ nis, ac decoris ſui curam abjeciſſet, publicam
„ fraudem, noxámque abeſſe debere, nec ipſos
„ alienæ intemperantiæ participes, ac ſuffragatores
„ fieri, ſcilicet Reginam appellarent, haberéntque,
„ quam nemo domi ſuæ nurum, ob vitæ probra
„ paſſurus eſſet. Vicit tamen reſpectus Regis, ma-
jeſtáſque, & conjux Barbara, & Regina appel-
lata eſt. Cæterùm dum diſcordant ipſi, Regia
vis hebetatur, & impunitas, & licentia domina-
tur. Ita Regnum brevi, ex leviſſimi cujuſque li-
bidine, peregrinis ſacris, inſtitutíſque, & opi-
nionibus novis oppletur, diſpergentibus latè vi-
rus multis novitatis Doctoribus, vt numquam
deſunt, quibus captæ errore mentes emolumen-
to ſunt. Nec ſecretò, atque intra privatos poſtes
Chriſtiani ritus contemnuntur, ſed in publico et-
iam, ac palam novarum diſciplinarum rationes,

Digitized by Google

ac præcepta traduntur, cœtus, concionéſque mixtæ hominum, mulierúmque turbæ habentur: novis ritibus res divinæ, precationéſque fiunt. Vetus & à majoribus ſanctè culta religio eluditur, irriſuíque habetur, inceſtóque ore, ac maledictis inceſſitur, ac multis paſſim locis aboletur: templa invaduntur, bona Eccleſiarum ab alienis dominis occupantur, fortunæ diripiuntur, ſacerdotes ſedibus ſuis pelluntur, omnes denique ceremoniæ, omnia pietatis jura confunduntur. Principes quoque viri, & ſerpenti latiùs quotidie malo pars magna Senatus, eâ contacti labe habebantur, validiórque factio erat, quàm vt leges, aut Regem timeret. Jam non impetu ſolùm, ſed tempore etiam invaluerat morbus, cùm Commendonus in Poloniam venit, atque hæretici Eccleſiaſticorum exitio maximè imminentes, ad eorum accidendas opes Senatuſconſultum à Rege proximo ſuperiore anno extorſerant, quo ſacerdotale jus magnopere minui videbatur, auctíque animi de vetuſtis legibus, quæ adverſus violatores ſacrorum inſtitutæ apud eos ſunt, abrogandis, agitabant. Et illi quidem (vt mos perpetuus omnibus hæreticis) quamquam diverſis ipſi ſententiis, rationibúſque inter ſeſe pugnent, ſtudia adverſus nos conjuncta habebant, ardentéſque animis, & conatu ſummo cœptis incumbebant.

De diſſenſione inter ſe Epiſcoporum in Polonia, & quorumdam conſiliis à Commendono repudiatis.

CAPUT VIII.

APUD Catholicos nihil acre, nihil vehemens, nihil quo ſtare, atque niti firmè conſilium poſſet, cernebatur. Segnes, & cui vni fidere videbantur, cauſæ indormientes agebant, & malis haud aliunde majus, quàm ex bonorum mœrore incitamentum. Epiſcopi, quorum ſemper in Senatu, & in Republica auctoritas fuit, quíque conjunctis viribus, animíſque facilè non reſtitiſſent modò adverſariorum conatibus, ſed etiam in officio manere eos, & parere legibus coëgiſſent, tantâ diſſoluti, ac diſſipati diſcordiâ, in tot ſciſſi ſtudia, tantíſque in occulto odiis, mutuáque invidiâ diſſidebant, vt nemo eorum non reliquis omnibus infenſus, inviſúſque eſſet. Ita nihil ab his in medium conſulebatur, adverſariorum amicitiis, gratiæque ſervientes, ſuæ quiſque privatim rei ſtudebat. Jus, ac Reſpublica in medio jacebat. Duo erant eorum, & ordinis ſui, & Senatus totius loco, & auctoritate facilè principes, Jacobus Ucangius Archiepiſcopus Gneſgnenſis, & Philippus Padnevius Epiſcopus Cracovienſis, ille honore, hic divitiis, & opinione in-

genii præſtabat. Inter hos præcipuè, nec obſcuræ ſimultates cùm eſſent, diſpares animis, conſiliíſque, par cupiditas miſcendi, ac turbandi res ſollicitabat. Ucangio inhæſerant novæ opiniones, quibus inquietabatur animus ſuâ ſponte varius, inconſtans, & novis vſque ſtudens rebus, vt ſi perturbatâ Republicâ invecta nuper diſciplina, religióque prævaluiſſet, exclusâ Romani Pontificis auctoritate, ſummum ſe Antiſtitem, ac Principem ſacrorum in Polonia fore, ad ſummáſque opes perventurum, vt ſuæ quiſque cupiditati blanditur, ſibi perſuaſerat: neque ex hæreticis deerant, qui aſſentando ſpei illius alimenta ſubjicerent. Apud Commendonum is priſcæ religionis ſtudium ſimulans, deplorabat perditas Catholicorum res, diſſidia Epiſcoporum, cæterorum languentes animos incuſabat, Regémque deditum adverſariis omnia illis indulgere querebatur. Hunc inde coërcendum minis, ac denuntiationibus terrendum eſſe diſſerebat. Catholicos infenſos ei eſſe omnes ob crebras in Magiſtratibus, publicíſque muneribus repulſas, & favorem in adverſarios; nec eorum defutura ſtudia, ſi ſe ipſe Romani Pontificis nomen, auctoritatémque præferens, Ducem præbuiſſet, ac Regem ipſum ingenio timidum, atque audenti opportunum, metu ſubactum, ſibi obnoxium feciſſet, ſcilicet his conſiliis averti Auguſtum à Pontifice, tradíque hæreticis, atque ita ſuas procedere rationes, cogitatáque cupiebat. Padnevius quoque idem de

Rege terrendo, quamquam diverſo animo ſuadebat. Neuter publico bono, ſed ſuæ quiſque rei tendentes, privata conſilia habebant, ad ea aptam ſibi facere Rempublicam cupiebant. Hic auctoritate, & gratiâ Regis tantus paulò antè fuerat, vt omnia arbitrio ſuo ſubjecta haberet. Eâ non deciderat ſolùm, ſed vt plerumque acrius ex magna benevolentia exurgit odium, inviſus, ſuſpectúſque irâ, atque invidiâ æſtuans agebat. Et ſuperbus, atque indomitus animus, & dominari aſſuetus, eminentibúſquè inter cæteros, opibus ſubnixus quieſcere non poterat. Regem ſibi magno aliquo periculo, metúque implicandum callidè rebatur, tum aut neceſſitatibus compulſum vltro ad ſe venturum, aut locum ſibi ad vltionem ex eo aliquem futurum ſperans. Eum igitur accuſans apud Commendonum magnis criminibus vt reum agebat, nihil leniter agendo profecturum, opponendas formidines, intentandas minas, denunciandum periculum eſſe. His infirmum, & fractum animum, & ex conſcientia omnia timentem in fide, atque Pontificis Maximi futurum. Nihil fallebant hæc conſilia Commendonum, qui & ipſe per ſe ſatis vtriuſque ingenia tractando perſpexerat, & percunctationibus, quibus primum ſemper tribuere tempus conſuevit, aperta & explorata omnia habebat. Itaque longè aliâ, quàm quâ ipſi voluiſſent viâ ingreſſus, Regem non aſperandum minis, quæ niſi prompta vis ad cogendum adſit, plerumque vanæ evadunt,

aut in intempeſtivè feroces recidunt: ſed crebris orationibus hinc confirmabat adverſus metus quoſdam, qui ei à falſis, callidíſque hominibus oſtentabantur; hinc monebat, ne ipſe ſe, Regnúmque in id diſcrimen vltro conjiceret, quod connivendo, atque indulgendo, vitare poſſe confideret. Quippe ſic quidem contrahi, majoráque in dies incrementa capere id malum, conſtare. Quid hac temerariâ licentiâ decedendi à fide, " quam majores noſtri de divinis rebus habuêre, " fieri aliud, quàm jus, morem, leges publicas " ſperni, infringi, ſubverti? Regni fundamenta " ſubrui, ac labefactari? Adimi Regibus vires, ac " tradi multitudini, & ſeditioſiſſimo, ac audaciſſimo " cuique adjungi? Eo ipſo, quòd ille ſæpe quereretur " eſſe quoſdam, quorum apud nobilitatem " auctoritas valeat, vt illi plus privatim, quàm Senatus, " ac pene quàm ipſe Rex polleant: propterea " quòd iis multitudo fidat, eorúmque orationi " aſſentiatur, admoneri eum, & ad cogitationem " rerum ſuarum converti debere, nec vltrà pati " invaleſcere eorum audaciam, qui excuſſâ omni " legum reverentiâ ex libidine ſua omnia agant, " cœtus cogant, Concilia habeant, concionibus " ſeditioſis homines à vero Dei cultu ad peregrinas " ceremonias, & pernicioſos errores avertant; qui " denique ſibi tantos ſpiritus, tantam arrogantiam " ſumpſêre, vt pæne jam nec ferri, nec corrigi poſſe " videbantur. Ad hoc Dei quoque metum injiciebant, " eum numinis ſui vindicem, vltorém- "

» que, ſeu neglectæ, ſeu pollutæ religionis futu-
» rum, tantóque graviores pœnas ab iis repetitu-
» rum, qui veluti in cuſtodia locati legum, ac pu-
» blicorum ſacrorum ſunt, quanto eos celſiores
» inter mortales honore, imperióque præſtare, ac
» præfulgere voluit; nam in minuenda, violandá-
» que divinarum ceremoniarum diſciplina, Deíque
» opinione, aut juſſis pervertendis, qui alios, cùm
» poſſint, ab impio auſu non coërcent, exitioſiùs
» peccare, quàm illos ipſos, qui alienâ fraude in-
» ducti, mentis errore labuntur. Excitabat præter-
ea illum parentis ſui ſummi viri, ac Regis in illa propulſanda peſte diligentiâ, ac pietate; interdum vicinæ Germaniæ, & tum maximè flagrantis Galliæ ruinas, cladéſque memorans, vt ex alienis malis vtilia ſibi exempla caperet, hortabatur. Epiſcoporum verò gratiæ reconciliandæ magno ſtudio, curáque intendit, rei cùm ſpiſſæ ſponte ſuâ, nodíſque inextricabilibus plenæ, tum eo difficiliori, quòd palam amicitia, & benevolentia ſimulabantur, odium, & obtrectatio in occulto erant. Ipſe & ſingulos monendo, rogando, obteſtandóque caſtigavit, & omnes in vnum coactos multis ſæpe, & gravibus verbis, eſt adhortatus, vt communem cauſam communibus conſiliis agerent, neu ſe, neu dignitatem ſuam pertinaci diſcordiâ proderent, ad eámque evertendam, gradum, aditúmque hæreticis ipſi facerent.
» Si conſentientibus ſtudiis, animíſque amplexi
» Rempublicam fuerint, non magno negotio vul-

nera

nera Eccleſiæ in eo Regno à paucis hominibus «
impoſita ſanari, & legibus, quas majores eorum «
ad ſanciendam Eccleſiaſtici ordinis majeſtatem, «
firmandámque religionis fidem piè, ſapientérque «
condiderunt, vim ſuam reddi, & aut falſa animi «
opinione deceptos revocari, aut nimia ambitio- «
ne, & cupiditate provectos cohiberi, & ſub le- «
gum jura compelli ab iis poſſe: Sed quo majores «
in Republica opes eorum, quo honor, dignitáſ- «
que præſtantior eſſet, eo promptiùs privatas ſi- «
multates pro publica ſalute deponere, & patriæ, «
& religioni, quæ tam ab diſſidio eorum, quàm «
ab alieno ſcelere graviùs laboraret, remittere de- «
bere. Id ab iis fidem, id munus, atque officium «
ipſorum poſtulare, id Regem, id Senatum velle, «
id omnes bonos flagitare. Quem quidem Regem «
ne quidquam ab ſingulis, aut incuſari, aut appel- «
lari, ſi vniverſi disjuncti, diſſipatíque ſeſe ab ad- «
verſariis obterendos, atque ſubigendos vltro tra- «
derent, qui vt intenti, vt vigilantes videantur, «
ſomno, ac ſocordiâ Catholicorum fieri, & auda- «
ciâ, & conſenſu eos, non viribus terribiles eſſe. «
Hujus generis orationibus ſicut planè mederi imbutis pravâ æmulatione, atque invidiâ animis non potuit, ita eſt aſſecutus, vt alios adjungeret ſibi, alios verecundiâ obſtrictos contineret, æquioribúſque & erectioribus ad omnia vteretur. Per hæc, taliáque cùm magnam ſibi fidem, atque exiſtimationem apud Regem, apud omnes feciſſet, multa ſalubria in Republica hortatu, at-

que conſilio ejus acta, multa, quæ evertendæ pietati fuiſſent, rejecta ſunt. Cùm tributum Rex decerni ſibi extraordinariæ magnæ pecuniæ in ſumptus belli, quo tum à Moſcis, trans Boriſtenem carpebatur, vehementer cuperet, hæretici per factioſos, ac populares homines rem impediebant. Id callidè molientes, vt inde conceſſi tributi mercedem decretum abrogandis, aut infirmandis legibus, quæ contra nova invehentes ſacra, aut de veteribus quidquam mutantes ſunt, auferrent. Etenim hoc vno telo multis in locis petita, graviſſiméque vulnerata religio eſt. Nam capti, percitíque pravis erroribus populis jus, quibus velint ceremoniis res divinas procurandi, ac de Deo, vt cuique viſum ſentiendi, loquendíque à Regibus pretio mercati ſunt. Et Reges ipſi proditam religionem à cultu, & pietate abductam ad præmium, & quæſtum tranſtulêre. Nil ergo mirum, ſi tempeſtate noſtrâ ſæpe eveniſſe videmus, vt & populi irato, & majeſtatis ſuæ violatores vlciſcente numine, omnibus diſcordiarum, ac bellorum cladibus affecti ſint, & Reges, quam ſemel multitudini licentiam peccandi in Deum, & in majorum inſtituta, empti, ac deliniti pretio laxavere, ad eam ne adverſus ſe quidem ipſos cohibendam potentes inde fuerint: juſtámque illis ea in pœnam verterit, vt inteſtinis ſeditionibus, ſuorúmque factionibus vexati, vno tempore, & imperii vim amiſerint, & exhauſti ſumptibus inopes, atque egentes, vſque

obſequi vulgi ſtudiis, & turbulentiſſimi, & audaciſſimi cujuſque libidini obnoxii agere cogantur. Id tum ne fieret vna obſtitit vigilantia Commendoni, atque induſtria, quâ factum eſt, vt & Rex pecuniæ collationem, quam voluit, ſit conſecutus, & animadverſâ fraude, ac malitiâ hæreticorum, etiam in poſterum intentiores ad cavendum, & Rex ipſe, & Catholicorum Principes fuerint.

De Bernardino Ochino, hæreticiſque aliis per eum à Polonia pulſis.

CAPUT IX.

PATEBAT eo tempore Polonia non civium modò, ſed exterorum quoque licentiæ, quorum erat omnium mira impunitas. Quicumque aut ob noxam, malúmque in religione ſenſum, patriâ pulſus, aut ne ſub legibus viveret ſponte profugus, in Poloniam ſe veluti in aſylum conferebat. Ibi nemini deerat ex nobilium numero aliquis, qui in fidem receptos tegeret, foverétque, alii inſitâ vanitate ingeniis, alii rerum ipſarum novitate illiciebantur. Ex Germania, Gallia, Italia corruptores aderant, ac prohibente nemine, & inaniſſimo quoque dictis applaudente, ſua quiſque ſomnia venditans, cœtus æmulantium ſtudia profligatæ doctrinæ habebant, & li-

centiâ linguæ graſſabantur. Eòdem Bernardinus quidam Ochinus confugerat, & præter cæteros magno concurſu, & aſſenſu audiebatur. Is erat ex Etruria Senenſis civis, qui cùm primam ætatem inter Franciſcanos, quos Minores vocant, egiſſet, inde deflexiſſe eos à moribus priſcis, longéque à Magiſtri ratione aberraſſe ferens, quæ contemptu humanarum rerum contineretur, ſeceſſerat ab iis, nactúſque ſententiæ ſuæ ſectatores, quos & auctoritas ejus & amor religionis attraxerat, ſocietatem Capuccinorum revocatis Franciſci inſtitutis, cum Matthæo quodam Urbinate, antiqui moris, & magnæ ſimplicitatis, atque innocentiæ homine conſtituerat. Horum eſt vita omnis (nam propagata inde diſciplina eſt, ac per omnem Italiam latè diffuſa, vigétque nunc maximè ſanctiſſimis, & innocentiſſimis referta viris) dura atque inops; cibus illis, victúſque in dies quæſitus ſimplex ſine lenocinio, aut conditione vlla; pellere non irritare famem, corporíque alimenta præbere, non etiam oblectamenta volunt: quod crebris inſuper jejuniis, vigiliíſque exercitum, domitúmque habent, quo purior mens, ſolutiórque divinarum rerum contemplationi, atque cultui vacet. Veſtitus cæteræ vitæ congruens horridus, viliſque, vnicâ tunicâ, ac brevi pallio operiuntur, è ciliciis, aut non abſimili materiâ confectis, perpetuóque iiſdem nullo æſtatis, aut hyemis diſcrimine, ſine calceis nudo pede per nives, per ſaxa, aſpretáque incedunt,

crepidati tantùm ſacra faciunt. Quietem aut humi, aut perangusto grabato, ſtramentóve recumbentes, capiunt, non aliâ, quàm quâ amiciuntur veſte contecti. Domicilia eorum raró in Urbibus, pleraque omnia in ſolitudine hominum. Denique omnis eſt in eo diſciplina, vt à corpore, humaníſque curis abſtractus animus divinis operetur rebus, paupere victu, cultúque, & religione gaudens. Ochinus aliquot annos in illa aſperæ, atque egentis vitæ patientia perduravit. Paſcebat ſcilicet, ſuſtentabátque animum hominis mirè levis, & ſui amantis, & ad omnem aſperitatem perferendam firmabat gloria, & ſanctitatis opinio, quæ illum ſic viventem eſt conſecuta. Et fuit præterea vir ipſe non ineruditus, quamquam majori multò verborum, quàm rerum doctrinâ excultus, ſed patrio ſermone (nam Latinas litteras vix didicerat) in eo quod ſciret adeò comptus, ornatúſque, & copioſus, vt mirum in modum captos ſpecie, ac nitore orationis teneret audientium animos. Nam hominum noſtrorum plerique conciones, quæ more antiquitus tradito de divinis rebus in templis habentur, frequentant, celebrántque, non tam quidem, quo mentem præceptis cæleſti doctrinâ hauſtis inſtruant ad religionem, ad pietatem excitent, quàm quòd ducuntur orantis ingenio, & genere illo ſpecioſæ, & omnibus luminibus, omnibus vndique floribus exornatæ, atque expolitæ orationis delectantur. Cæterùm inde nihilo meliores effecti,

planè iidem abeunt, qui venerant. Pari vanitate Concionatores ipſi quidam, quò ſibi audientiam faciant, hanc ipſam delectationem ſtudiosè aucupantur, auriúmque voluptati omni arte morigerantes inſerviunt omni verborum lenocinio, atque omnibus orationis illecebris influere in animos ſtudent. Quibus mihi non fructus, vtilitáſque propoſita populorum, eſſe videtur, quos docendos, inſtituendóſque ſuſceperunt, cujus rei cauſâ is eſt in Rempublicam vſus concionandi introductus, ſed placere ipſi, laudaríque, quàm proficere alios malle. Quò enim de rebus maximis, atque graviſſimis, de Deo, de pietate, de religione, de vitæ diſciplina, ſacratis in locis ante aras, ante ſimulacra Dei, & veluti ipſius inſtinctu numinis dicentibus, inanis ille, atque indecorus apparatus, ſonitúſque verborum? Quò illa tanto artificio, & varietate diſtincta, tanto delibuta fuco, tot floſculis conſperſa, tot compta concinnis, tot denique coloribus illita, atque picta oratio? Et hi quidem quam vim, quam auctoritatem habeant aut ad impellendos, aut ad continendos homines, vt vitiis abſiſtant, virtutem amplectantur? qui in re tam ſevera tam leves, ac diſſoluti ſint, & permulcendis modo animis, ac ſuavitate perfundendis, non frangendis, evincendíſque intendant? In quo tanta eſt ſæpe quorumdam intemperantia, tantum blandiendi, ac placendi ſtudium, vt nullâ quid rem, quid locum, quid ipſos deceat, ratione habitâ, ne te-

nerioribus quidem, & amatoriis verbis interdum abſtineant. Quîs non tam animi à terrenis abducti curis ad cæleſtium cogitationem eriguntur, quàm titillantur ſenſus, & ad jucunditatem, voluptatémque molliuntur. Res ſacræ, divinæque puram, caſtam, ſimplicem orationem, quales mores deſiderant: verba delecta, ſi vis, non tamen nimia cum cura exquiſita, & vndique excerpta, vt dignitatis major, quàm gratiæ, ac leporis ratio habita videatur. Sententiæ, quæ gravitate, ac ſeveritate laudentur, non tantùm ſpecie, ac venuſtate placeant: quæ admirationis, ac terroris audientibus, quàm delectationis plus incutiant, perrumpant pectora, vnde noxios affectus expellant, non molliter influentes foveant; denique doceant, & ad probitatem, pietatémque inſtituant, non ad levitatem, vanitatémque erudiant. In Ochino (vt ad inſtitutum revertamur) præter eloquentiæ famam, & hanc ipſam orationis ſuavitatem, & cultum, ætas, genus vitæ, horridus ille ornatus Capuccinorum, promiſſa, & fluens infra pectus barba, argentea canities, pallor, ac macies oris, & magno ſtudio, artéque ſimulata imbecillitas corporis, & ſanctitatis opinio, propè exceſſerant humanæ admirationis modum. Ubicumque concionaturus eſſet videre erat excitas ſedibus ſuis civitates, nulla templa multitudinem capiebant, mulierum turba pæne major, quàm virorum. Si quò tranſiſſet, vndique ex omnibus locis occurſus ad eum au-

diendum fiebant. Nec verò à plebe ſolùm ille, humilibúſque, ſed à principibus quoque viris, regulíſque colebatur. Advenientem hoſpitio, obviam itionibus accipiebant, pari ſtudio, honoréque abeuntem proſequebantur: & ipſe quantum poterat omni arte augere famam, ac venerationem ſui. Iter non aliter, quàm ex diſciplina nudis pedibus facere, tam tenui valetudine ætatéque jumento inſidentem nemo vidit. Quæ vitare nequiviſſet Principum hoſpitia ingreſſus, magnificentiâ ædium, veſtium, ornamentorum, nihil de inſtituto moveri. Apparatis epulis adhibitus cibo non plus vno, eóque communi, ac ſimplici veſcebatur; pari vini abſtinentiâ. Datis lectis mollibus, ac pulchrè ſtratis, oratus, vti feſſa membra quiete commodiori cubili ſumptâ reficeret, humi extento pallio cubabat. Hinc incredibile eſt, quantum ejus nomen totâ Italiâ, quantus illi honor ab omnibus haberetur. Cæterùm vt falluntur qui certam gloriam, quæ tantùm in vera virtute firmè conſiſtit, fictâ virtutis imagine ſe conſequi poſſe, & diuturnam pietatis ſimulationem ſuſtinere mente aliter affecti ſperant, inflatus, elatúſque tantis hominum in ſe ſtudiis, tantâ ſui prædicatione, animus ſua ſponte levis, & inconſtans adeò ſibi placere, ſeſe amare, ac tanti ſuam æſtimare fortunam cœpit, vt ſpem ad immodica, vaſtáque homo Capuccinus adjiceret: Sed cùm apud Pontificem Maximum non quanti ipſe crediderat ſe, ſuáque in Rempublicam,

blicam, ac religionem merita fieri, nec ſpei, & cupiditati ſuæ Pontificis judicio reſponderi intellexit; mente malâ irâque ſtimulante, ne continere quidem ſe potuit, quin ex ipſis concionibus quædam interdum ſub ambagibus jaceret, queis Pontificis ipſius majeſtas, auctoritáſque perſtringi, minuíque videbatur. Hæc vbi excipi, animadvertíque ſunt cœpta, & in vulgus quoque ſuſpicio manavit, ſub tanta ſanctitatis oſtentatione ambitioſum, & contumacem latere animum; paulatim digredi ab illo homines, in diéſque ſeneſcere ejus fama, gratia quoque, quâ latiſſimè pollebat, languere, minúſque quàm antea frequentari. Poſtremò cùm ad ipſum quoque Pontificem ea delata eſſent, Romam ire, & purgare ſeſe, & coràm diluere, quæ objicerentur, jubetur; nec tamen vincula, aut cuſtodes adhibiti, ſive parum creditum criminibus, ſive tantum dignitati ejus tributum. Veronæ apud Joannem Matthæum Gibertum civitatis ejus Epiſcopum fortè erat, cùm Pontificis maximi voluntas perlata ad eum eſt, quem commotum, dubitantémque cùm ſenſiſſet Gibertus, vir cùm egregiè pius, & Epiſcopalis officii laude excellens, tum Ochini ipſius ob innocentiæ opinionem in primis ſtudioſus, magnopere hortatus eſt eum, vt porro Romam iret, & veritate fretus animi, ac ſententiæ ſuæ rationem apud quos Pontifex juſſiſſet, exponeret, eáque, de quibus inſimularetur, conſtanter refelleret. Ille deterrente hinc

metu ex pravæ mentis conſcientiâ, inde hominum exiſtimationem verens, ſi defugere judicium videretur, Veronâ profectus conſilii atque animi anceps, tamen Bononiam vſque proceſſit. Ibi tum erat Legatus Gaſpar Contarenus Cardinalis, à quo benignè quidem pro priſtina amicitia hoſpitio eſt acceptus, ſed facultatem cum Legato de rebus ſuis colloquendi, quam cupiebat, non habuit, quòd æger Contarenus tum maximè decumberet eo morbo, qui ſupremus illi fuit. Itaque manere, atque opperiri tantiſper, dum Cardinali melius eſſet, juſſum; vt eſt ſuſpicax eorum ingenium, qui gravis alicujus delicti conſcii ſunt ſibi, qui omnia circumſpiciunt, omnia timent, & quam meriti ſunt pœnam ſemper ante oculos verſantem habent, ingens hominem occupavit ſuſpicio, ne per ſimulationem valetudinis, ipſe à Legato detineretur, quo inde appoſitâ cuſtodiâ etiam invitus ad dicendam cauſam Romam perduceretur. Hoc metu percitus, cùm rogando, inſtandóque introductus tandem ad Legatum eſſet, & cùm æſtuantem febri tantùm ſalutaſſet, eâdem nocte fugæ conſilium cepit: ſumpto communi ſago, abjectóque cucullato indumento primus diſciplinæ ejus deſertor cujus auctor extiterat, ad hæreticos transfugit; atque hic finis illi mentiendæ ſanctitatis, & ferendæ alienæ perſonæ fuit. Cùm enim ad eos homines, atque in illa caſtra veniſſet, vbi in ſumma rerum omnium impunitate pro ingenio cujuſque, ac libidine vi-

vebatur, ita ſe ſtatim in eorum formavit mores, vt ab illa continentiæ, ac modeſtiæ profeſſione, votóque, quo conſtrictus erat, ſacerdos, & Capuccinus, & ſexagenarius ſibi ante omnia virginem juvenculam per matrimonii nomen junxerat, omníque exutâ jejunandi, vigilandi, precandi, corporis domandi conſuetudine, memoriáque, cum adoleſcentula vxore liberis operam daret, atque vitam penitus eâdem cum cæteris licentiâ inſtitueret, vt non immeritò prioris vitæ auſteritatem, ac religionem occultæ ambitioni, novam intemperantiam moribus ſuis adſcriberent homines, ſed vt ferè perfugis vſuvenit, initio benignè, mox per contemptum habitus, ſpretúſque, apud quos in ſummo ſe honore futurum ſperaverat, ad tuendam nominis ſui auctoritatem, quod in primis populare, ac plauſibile rebatur, totam aggredi religionem, nec contentus iis, quæ tum erant falſæ, & ab Eccleſiæ ſcitis abhorrentes opiniones, novas ipſe invenire, conflare, & comprehenſas ſcriptis in vulgus edere, quæ ex Etruſca in Latinam linguam amici vertebant. Et quidem non, vt alii, de perturbata morum diſciplina, de Eccleſiæ inſtitutis, de cibis vetitis, de cœlibe vita ſacratis hominibus indicta, negatóque conjugii jure, de divina hoſtia populo aut in altera, aut in vtraque ſpecie impartienda, cæteríſque hujuſmodi, quæ quamquam gravia, & adverſantia veritati, tamen ſolemnia illis jam, & vſitata, ſed audaciùs ſe in ipſum profundum im-

mergens, ne ſeneſcentis Lutheri ſigna ſecutus videri poſſet, ac ſignifer ipſe, atque dux ferretur, in ipſam Dei notionem invaſit; & ſententiis Eccleſiæ diſcerptis, partibus, perſoniſque confuſis, & aut revocatis antiqui Arii opinionibus, aut deterioribus additis, ipſius nomen, atque vim Trinitatis nefariè, ac ſceleratè impugnare, atque perturbare cœpit, prorſúſque ad vltimum impietatis præceps ruere, & cùm initio apud Helvetios conſediſſet, pari inde inconſtantiâ ſedes, atque fidem in dies mutans, omnem pervagatus Germaniam, Britanniámque, atque vndique exploſus, poſtremò ſe in Poloniam contulerat, & Cracoviæ, vt oſtendimus conciones, cœtúſque habebat. Referre hîc non pigebit verba ipſa orationis ejus, quam primam ad Italicos homines habuit, qui ſtudio videndi, atque audiendi hominem frequentes quot Cracoviæ erant (& plures ibi negociabantur) ad illum adierunt; quæ nobis ipſi retulere, qui interfuerunt. Hos fratres
» appellans, Cavete, inquit, putetis ad alium vos
» hodierna die viſendum, quàm ad verum JESU
» CHRISTI Apoſtolum acceſſiſſe; Quin ego plu-
» res, & majores pro nomine, atque gloria Chriſti,
» & pro illuſtranda cæleſtium rerum veritate, la-
» bores, atque ærumnas perpeſſus ſum, quàm aut
» fides fiat pati hominem poſſe, aut vllus Apoſto-
» lorum vnquam tulerit. Neque verò propterea
» quòd mihi, vt illis, edere miracula, atque por-
» tenta facere datum non eſt, fidei minùs nobis

debetur, quàm illis, nam eadem nos ab eodem « accepta Deo docemus: ac ſatis magnum miraculum, atque prodigium eſt ea à nobis perferri potuiſſe, quæ tulimus. Atque hæc ille de ſe, ex « quibus vanitas hominis, & faſtus facilè perſpici poteſt. Verùm ad cætera ſacrilegæ doctrinæ portenta addiderat novum argumentum dialogorum de Polygamia, (ſic enim evulgatum à ſe librum inſcripſerat) in quibus colloquentes ſecum quoſdam facit, qui rationibus, exemplíſque ex ſacrorum librorum monumentis, & ex vtilitate Reipublicæ detortis, cuiquam plurimos gigni, ac procreari filios, ſobolémque ac multitudinem propagari conducit, non licere ſolùm, ſed etiam præcipi Chriſtianis hominibus aſſeverant, quas, & quot cuique placitum fuerit ducere, atque habere vxores: ſic intrudere nobis Barbarorum ritum conabatur, quibus nulla fides, nullus conjugalis amor, nulla charitas liberorum, nulla ſanguinis neceſſitudo, quæ omnia illis multitudine diſtractis vilia ducuntur; quippe alii decem, alii plures pro cujuſque facultatibus, aut libidine alunt vxores. Adeò Capuccinum hominem præteritæ continentiæ pœnituit, vt cùm ipſe refractis legum vinculis, inceſtis ſe, atque innuptis contaminaverit nuptiis, ad evertendam inde matrimonii ſanctitatem, turpis nequitiæ magiſter coortus ſit; cujus vim, atque nomen adeò ſanctum eſſe hominibus Chriſtianis Deus voluit, vt virum vxorémque, veluti mentem corpúſque,

vnum ex duobus fieri præceperit, penitúſque alterum alterius voluntati ſubjecerit, & fœdere ſempiterno, & indiſſolubili junxerit, ſic vt juſti conjugii ſolvendi, dirimendíque jus ne illi quidem ipſi reliquerit, quem poteſtatis ſuæ vicarium inter homines conſtituit. Hunc igitur, alióſque perniciosis opinionibus per Poloniam graſſantes Commendonus cùm apud Principes, & maximè apud Regem redarguens, crebris ſermonibus inceſſeret, tenuit, vt Senatuſconſultum fieret, vt exteri hæretici omnes à Regno abire cogerentur. Ita Ochinus Poloniâ exceſſit, ac omnibus jam terris extorris, ac profugus, cùm in vili Moraviæ pago à veteri amico hoſpitio eſſet acceptus, ibi ſenio feſſus cum vxore, ac duabus filiabus, filióque vno peſte interiit.

De nationali Concilio per Commendonum rejecto.

CAPUT X.

EXPURGATA perditis hominibus Poloniâ, & illis ſeditionum flabellis amotis, facilius fuit gentis quoque ipſius licentiam paulùm cohibere, & à templis ſacerdotibúſque vim, atque injuriam prohibere: ſed hæreticorum capita, in quibus erant Principes nobilitatis, & homines ſummæ potentiæ, & magnæ cùm apud multitu-

dinem, tum apud Regem gratiæ, & auctoritatis, quanto intentiùs rem agi à Commendono intelligebant, tanto ipſi acriùs cauſæ, conſiliiſque incumbere. Unum erat, quod ſummè optare, ſummáque moliri ope videbantur, vt gentis Concilium, quod vocant nationale, cogeretur; in quo ſine vlla auctoritate Pontificis Maximi de vniverſa religione inter ſe, prout ex ipſorum vſu, atque Republica viſum eſſet, conſtituerent: & nacti Archiepiſcopum cogitatis eorum opportunum, cujus dignitas pariter in ſacerdotum ordine, atque in Senatu emineret, ipſius intimas ſpes pollicitationibus fovebant, incitabántque, rati maximè per eum effici poſſe, vt tale Concilium haberetur. Eòdem intenta cupido Ucangii Archiepiſcopi rapiebatur ob eas, quas ſuprà attigimus cauſas. Id ergo vnum dies atque noctes ſecum volvebat, id clàm cum Friſio quodam intimo amicorum coquebat, homine obſcuro quidem genere, ſed Catholicæ Eccleſiæ, ac priſcæ pietatis inſectatione nomen adeptus, adverſus quam ſcripta à ſe multa volumina foras dederat. Neque hæc quidem conſilia Ucangii, & machinamenta hæreticorum Commendonum fugiebant: ſed quemadmodum intentiſſimo ſtudio id agebat, vt ne iis quidquam procederet, ita diſſimulanda, quæ ad ſe de Ucangio deferebantur, ſtatuerat. Quòd in tali tempore, in tantis hæreticorum opibus tantam vim hominis divitiis, amplitudine honoris, amicitiis adverſariorum pollentis mini-

mè exagitandam, irritandámque, ne in apertam turbam erumperet, rebatur; eo minus, quod ne Rex quidem talibus cogitationibus abhorrebat, cui multæ incommodæ opiniones ab hæreticis, atque ipſo Ucangio inculcatæ in animo inſederant, in quibus evellendis magnum in-
» de negotium Commendono fuit. Sed cùm ſæpe
» eum ſtudioſè docuiſſet, quàm ea res ad publicæ
» quietis, juríſque, & imperii ſui conſervationem
» pertineret, cùm quidquid hæreticis, & multitu-
» dini ſemper turbidæ, ac plerumque in ſuam per-
» niciem furenti adjiceretur jurium, id totum de-
» trahi majeſtati ejus neceſſe eſſet: vix eos tot le-
» gum auctoritate, tot ſcitis, exemplíſque majo-
» rum oppoſitis ſuſtineri; quid ſi juris aliquid pu-
» blici illorum audaciæ adderetur, fore? Quid in-
» de non timendum turbarum, ac ſeditionum eſſe?
» In Gallia biennio antè Regem puerum, & ſui
» non ſatis gnarum, quà imbecillitate matris, quà
» infidelibus ſuorum conſiliis inductum hæc feciſ-
» ſe, vt Poyſii habito Regni conventu diſcepta-
» tor ipſe, matérque inter Catholicos, hæreticóſ-
» que conſideret. Num aliud eam coitionem,
» quàm initium tumultuum fuiſſe, ac veluti buc-
» cinam civilium armorum, atque claſſicum ceci-
» niſſe? ita ab illa diſceptatione diſceſſum ad vim,
» atque ad bellum, cujus finis nullus cerneretur,
» fuiſſe. His Regis animum nihil magis, quàm inteſtinos motus, atque vim formidantem, à tali cogitatione penitus avertit. Itaque cùm agitata

res

res in Senatu eſſet inſtinctu hæreticorum, Rex mentionem ejus præcidit profeſſus de ſacrorum jure ſtatuere nihil ad ſe pertinere. Nam non ab Epiſcopis modò, ſed à multis præterea Senatoribus acriter, & conſtanter defenſa religionis cauſa fuerat: quorum Staniſlaus Volskius Caſtellanus Ravenſis non privatis vnius populi, aut gentis conventiculis conflari, & ſciſci divinarum rerum jura, & colendæ Chriſtianæ pietatis rationem dixit, quæ omnium ſalutem contineret: ſed in legitimis, atque œcumenicis Conciliis tradito à majoribus more ex Dei præcepto decerni, atque conſtitui. Atque ego, inquit, Auguſte, « te quidem Regem meum libenter agnoſco, & « confiteor: Pontificem Maximum eſſe mihi non « dubitanter nego. Ucangium ipſum palàm profi- « teri furorem non audentem, ne inde auctoritate Pontificis Maximi, & rei invidiâ, & conſenſu bonorum opprimeretur, partim per ſe in officio continebat, partim per Epiſcopos, Catholicóſque alios conatibus ejus obviàm ibat. Et ille dum ſuos occultare ſtudet ſenſus, atque vtiles quoque interdum ſententias in Senatu dicit, & venditans ſe Commendono cum hæreticis altercatur, ne illi quidem ipſi ſatis fidere ingenio ejus cœperant, quam ſuſpectionem Commendonus ſtudioſè alebat; atque ita hominum pro præſenti vſu habebat. Sed ille in hanc cogitationem incubuerat: & cùm Tridentinorum decreto Patrum iuſſi Archiepiſcopi omnes eſſent, ſuæ quiſ-

que provinciæ conventus agere ad res Eccleſiaſticas ex ſcitis eorum ordinandas, Ucangius aptam cogitatis ſuis occaſionem arripuit, & ſtudium parendi Patrum auctoritati præ ſe ferens, conſilium convocandi Synodum cum Commendono habuit, & reliqui Epiſcopi, & ferè optimus quiſque Synodum expetebant. Idem Commendonus maximè omnium probaſſet, niſi ſuſpectum Ucangii ingenium habuiſſet: verùm ne ſalutari rei, & in eam conſentienti bonorum ſtudio vnus adverſari, qui pro officii ſui munere favere maximè debebat, videretur, Petricoviam, ſic enim convenerat, indici patitur Synodum. Interea obſervat Ucangium, ejúſque conſilia quàm poteſt diligentiſſimè, explorat, à quo vt occultè invitatos hæreticos, capitáque eorum ſe comparare, vt Concilio intereſſent, comperit, per Nicolaum Volſcium Epiſcopum Chovienſem; vnum eorum, quos maximè deditos ſibi habebat, Regem, quæ clàm agitarentur, certiorem fecit, caverÍque initia civilium diſcordiarum monuit. Itaque ex auctoritate Regis per litteras ab Ucangio pariter, & à Commendono petentis, vt ea Synodi coactio in pacatius tempus differretur; rejecta res eſt, & Ucangii machinationibus ſine motu vllo occurſum, & magni negotii diſcrimen Commendoni ſolertiâ vitatum.

De Concilii Tridentini decretis à Rege, Senatúque acceptis.

CAPUT XI.

INTER hæc publicum Chriſtianæ Reipublicæ Concilium, quod Tridenti cum magnâ Epiſcoporum frequentiâ, tum Cæſaris, reliquorúmque Regum legationibus celebrabatur, tertio pòſt anno, quàm revocatum à Pio IV. vigeſimo, quàm à Paulo III. fuerat cœptum, ad finem pervenerat, explicatâ, atque conſtitutâ totâ ratione, atque diſciplinâ ſacrorum. Et Pontifex Maximus Concilii acta, decretáque cùm auctoritate ſuâ comprobaſſet, ratáque omnia habuiſſet, & referri in volumen, edíque, atque pareri legibus iis imperavit. Hunc librum ad Commendonum in Poloniam miſit, ac dare operam juſſit, vt publicè acciperetur, ex ejúſque præſcripto res Eccleſiaſtica adminiſtraretur. Ea res magnam Commendono curam incuſſit, magnæque illi difficultates proponebantur, quà ab hæreticorum factione prævalida, & Regi ipſi formidoloſa, quà ab Ucangio cauſas publici diſſidii, atque alienationis quærente. Agere cum Rege, & ei ſolùm librum tradere, vt tutius, ita neque ex dignitate rei eſſe, neque ſatis firmè receptum à Regno videri poterat, quod vnus non de ſuorum ſen-

tentia Rex accepiſſet. Reddere porro in Senatu, ne res in diſceptationem veniret, atque etiam ne contendentibus hæreticis dubio aliquo, atque incommodo reſponſo vulneraretur, timebat. Helſpergæ in Pruſſia erat, cùm id Pontificis mandatum accepit, profectus eò ad viſendum Staniſlaum Hoſium Cardinalem Varmienſem, tum maximè Tridento reverſum: is enim ob excellentes innocentiæ laudes, atque doctrinæ in ampliſſimum Collegium lectus Concilio ipſi Pontificis Maximi nomine cum quatuor ex eodem ordine Collegis præſederat, quo dimiſſo Varmiam, vbi Epiſcopus erat, ad muneris ſui functionem redierat. Ei Commendonus erat omnibus officiis, omnibus amicitiæ, atque benevolentiæ neceſſitudinibus conjunctiſſimus, vt facilè hominum voluntates ex morum, ſtudiorúmque ſimilitudine conglutinantur. Cùm igitur aut conandum id ſibi, vt à Rege, Senatúque acciperetur, aut aliter non reddendum eum librum ſtatuiſſet, participe conſilii ſui vno Varmienſe habito profectus ab eo magnis itineribus ad Regem contendit: qui longè inde in Lithuaniæ finibus Parzoviæ conventum Regni habebat. Eò Commendonus cùm veniſſet, priuſquàm aliud inciperet, aut rem cum vllo communicaret (nolebat enim ſpatium Ucangio, hæreticíſque adverſandi, ſéque contrà inſtruendi, eſſe) Regem convenit, atque cum eo de tota re diligentiſſimè egit, quo ſibi ex ſententia præparato, cùm placuiſſet Regi

eâdem die verba Legati audiri, Commendono
in cubiculo ſuo relicto, ſeque ibi opperiri juſſo,
Senatum ipſum ipſe ingreditur, nec diu moratus
ad accerſendum eum duos Senatores miſit, à
quibus in Senatum, qui frequentiſſimè jam con-
venerat, eſt introductus, auditúſque magno ſilen-
tio. Ille à cauſis convocandi, habendíque Con-
cilii exorſus, celebritatem, progreſſionem, ex-
itum denique ejus expoſuit. Nihil ibi actum, ni- “
ſi rite ex veterum conſuetudine, & tradito à “
conditoribus ipſis Chriſtianæ diſciplinæ more: “
nihil prætermiſſum, quod ad explicandam divi- “
narum rerum rationem, atque omnia ſacrorum “
jura conſtituenda res poſcere viſa ſit, quod liben- “
tiùs feciſſe Pontificem Maximum, vt Patrum “
conſulta rata approbatione ſuâ faceret, & aucto- “
ritate additâ promulgari, edíque, atque iis ſtari, “
ac pareri ab omnibus juberet. Horum igitur de- “
cretorum volumen ab ſe Regi reddendum miſiſ- “
ſe, vt qui eo in Concilio Oratorem ſuum teſtem, “
auditorémque omnium conſiliorum habuiſſet, “
ejus quoque ſcita Poloniæ populis ediceret: eſſe “
verò eum cæleſtibus præceptis, legibúſque refer- “
tum librum, & cùm vniverſæ Chriſtianæ Reipu- “
blicæ vtilem, tum ægris, & ab hac novarum “
opinionum pravitate laborantibus provinciis ſa- “
lutarem, vt quibus ad eum fortè diem fluctuanti- “
bus mens in ambiguo fuiſſet, eorum jam in ex- “
plicatâ, conſtitutâque ſententiâ animi conquie- “
ſcerent. Cùm enim ab trecentis ferme Epiſcopis, “

„ & quicquid hominum doctorum totâ Europâ fuit
„ ſingulis accuratiſſimè perpenſis „ examinatiſque
„ ea condita, atque ſancita decreta eſſent, quem
„ tandem tantæ arrogantiæ, & contumaciæ fore,
„ qui non ſedulò iis obtemperet? & legitimo, at-
„ que œcumenico Concilio, quod cœleſti numine
„ regi dubitare nemo poſſit, qui Chriſti nomine
„ contineri velit, ipſo auctore Deo, atque ex ipſius
„ doctrina Chriſti hauſta vitæ, & pietatis præce-
„ pta tradenti ſuam gravatè ſententiam ſubjiciat?
Atque hîc quanta in Eccleſia fuerit ſemper, & quàm neceſſaria ſacrorum Conciliorum auctoritas ad tenendam, tuendámque pietatis, & fidei regulam, ne imbecillitate humanæ intelligentiæ à vero, atque recto vllam in partem inflecti, aut detorqueri vnquam poſſet, diſſeruit: refutavítque amentes eorum errores, qui ab Eccleſia deſciverunt, & ſeſe veluti à ſalutis navi in mare dejicientes, nullo inde animi portu incertis aſſi-
„ duè fluctibus agitantur. Quid enim tam abſur-
„ dum, & ab omni ratione abhorrens, quàm ex
„ ſuo quemque ſenſu fidem ſibi, ac religionem fin-
„ gere? Judicem vnumquemque, atque arbitrum
„ cæleſtium rerum, & opinionis, & cultus, & ce-
„ remoniarum, queîs adorari, queîs placare divi-
„ num numen debeat, fieri: & quæ ab ipſo Deo
„ tradita ſunt veræ pietatis præcepta, quæque di-
„ vini homines ſervanda nobis litteris mandavêre,
„ ex vniuſcujuſque libidine ſtatui, diſtrahi, detor-
„ queri? Id verò incommodum ne ipſos quidem

deſertores Catholicæ religionis non intellexiſſe, «
quamquam id quidem illi re magis fateri cogun- «
tur, quàm verbis concedere velint: quippe eos «
juſtum, ac legitimum Apoſtolicæ Sedis Magiſtrá- «
tum Chriſto Deo auctore inſtitutum, pro cujus «
fide rogavit ipſe, ne vnquam deficeret, & quem «
converſum confirmare aliquando fratres ſuos juſ- «
ſit, reſpuentes, poſt concitas paſſim multitudi- «
nes, poſt omnes ſollicitatos ad defectionem po- «
pulos, omniáque tumultibus, ſeditionibus, ar- «
mis denique, ac bello confuſa, ac perturbata, «
novos ſibi Magiſtratus, novos Pontificatus, aut «
Genevæ, aut Vittembergæ, aut aliis neſcio qui- «
bus in angulis condere neceſſe habuiſſe; & quam «
in Eccleſia Catholica non ferunt poteſtatem, «
eam in cœtibus, & conciliabulis ſuis nullo jure, «
aut more coactis quærere, & Calvinos, & Lu- «
theros, & hujuſmodi hominum quiſquilias ſacro- «
rum Principes, & religionum interpretes pati. «
At Tridentum ad Concilium veniendi factam «
omnibus poteſtatem, nec vniverſos modò, ſed «
ſingulos quoque benignè invitatos; datam pu- «
blicè fidem, ſeu diſceptare quis, ſeu petere, ſeu «
monere, ſive etiam expoſtulare aliquid voluiſſent, «
nemini noxæ, aut fraudi futurum. Adverſus id «
quàm abſurdè, quàm intoleranter multa hæreti- «
cos? vt cætera ſileantur, quàm illud indignum, «
quòd non Pontificis Maximi, non Patrum, non «
mortalium cujuſquam judicium, aut diſceptatio- «
nem admittunt? Ipſam quoque veterem ſanctiſſi- «

» morum virorum teſtatam litterarum monumentis
» de Chriſtianæ religionis fide conſenſionem reji-
» ciunt,& qui id agere, id ſpectare videantur,vt ex-
» leges, & cupiditatibus ſuis parentes vivant, impo-
» tentiæ ſuæ, atque expetitæ rerum omnium licentiæ
» divinarum litterarum nomen, & Dei verbum præ-
» tendunt : hoc ſe tegunt, in hoc deliteſcunt, hoc
» mutuo diſceptatore diſſeri de ſacrorum jure de-
» bere contendunt : hominum judicium fluxum,
» infirmum, quod labi, errare, decipi poteſt, ſci-
» licet aſpernantur ; tamquam ſi aut homines ipſi
» non eſſent, aut errore capi, fallíque mortalium
» vni non poſſent, & id modò pro vero, ſanctóque
» habendum omnibus eſſet, quod opinati illi fue-
» rint; ea ſacrorum librorum interpretatio, ſenten-
» tiáque accipienda, quam ipſi probarint, aptám-
» que rationibus ſuis duxerint. Religionis, & fidei
» jura ex ſacris hauriri, atque conſtitui litteris nega-
» re neminem poſſe, ſed ne illud quidem dubium
» eſſe ſacrarum litterarum dicta aliter ab aliis intel-
» ligi, extollíque. Quot enim ea de re omnibus
» temporibus Eccleſiæ cum hæreticis controverſiæ?
» quot nunc & nobis cum illis, & illis inter ſe de
» cæleſtium dictorum vi, atque intelligentia con-
» tentiones? Cùm verò obſcura multa, & quæſtio-
» nem, & dubitationem habentia ſint in divinis
» litteris, quæ veteres illi ſanctiſſimi, atque doctiſ-
» ſimi viri Auguſtini, Hieronymi, Bernardi, Ba-
» ſilii, Chryſoſtomi, Gregorii vt intelligerent, a-
» liíſque explicarent, tantum ſtudii, laboríſque ex-
hauſerunt,

hauſerunt, ea nos perſpicua, illuſtria, intellectu «
facilia eſſe dicemus? Veriùs, dilucidiùs, ac mi- «
nori negotio, quàm illi, nos perſpicere, interpre- «
taríque poterimus? qui neque vitæ, neque inge- «
nii laudibus conferendi ſumus cum illis clariſſi- «
mis ſapientiæ, atque innocentiæ luminibus: & «
quam Eccleſiæ tribuere auctoritatem gravamur, «
eam aut nobis ipſis noſtræque auctoritati arroga- «
bimus, aut ad Calvinum, ad Lutherum turbu- «
lentos, ac peſtiferos homines deferemus: qui, vt «
perpetuus hæreticis mos, verba Dei interverten- «
tes, ac per ſummam arrogantiam ad ſenſus, cu- «
piditatéſque ſuas accommodantes, omnem diſſol- «
vunt Chriſtianæ pietatis diſciplinam: & cùm om- «
nis ſemper Eccleſiæ Catholicæ cum omnibus hæ- «
reticis lis, & controverſia de ſacrorum librorum «
ſententia fuerit, ſítque maximè cum iis, qui ne- «
fariâ impudentiâ Dei verba ſemper in ore ha- «
bent, ab iis diſcedi non oportere vociferantur, «
quaſi ea, aut repudientur à nobis, aut vlla lex, «
vllum in Eccleſia colendæ religionis inſtitutum «
ſit, quod non in divinis litteris habeat funda- «
mentum: tamen illi cùm vrgentur, vſque recur- «
runt eò, in eámque ſe arcem recipiunt, vt dicta «
Dei, ſicut ipſi aut intellexerunt, aut malitioſè in- «
terpretati fuerint, objiciant: denique nullam, «
niſi quam ipſi invenerint, aut probaverint ſen- «
tentiam recipiant. Solos-ne igitur Calvinos, & «
Lutheros, aut alios ab his peſtibus ortos verita- «
tem inveniſſe? Solos divinæ mentis internuncios, «

Digitized by Google

» atque interpretes nobis divinarum legum è cælo
» demiſſos eſſe? niſi hæc edita in lucem monſtra,
» atque portenta forent, genus humanum merſum
» æternis errorum tenebris futurum fuiſſe? quam
» malum amentiam, quem huic ſæculo furorem
» objectum, vt ſalutem perditorum hominum ſom-
» niis addictam habere, & de re omnium maxima
» ex paucorum aut inſcitia, aut ſcelere ſtatuere non
» pudeat? Ergo Catholicæ Eccleſiæ contemnetur
» auctoritas, cum qua Deus ipſe futurum ſe vſque
» ad conſummationem ſæculi, nec portas inferi
» prævalituras adverſus eam eſt pollicitus? Uſurpa-
» tores iſti verbi Dei, & nominis ejus dignitate ad
» fallendos imperitorum animos abutentes audien-
» tur? Qui & ipſi arripiunt, & aliis faciunt poteſta-
» tem ſacrorum librorum dicta flectendi, torquen-
» díque, quò cujuſque animi aut error, aut libido
» tulerit? Hi non eo, quod plures de Deo, déque
» Dei verbis, ac ne, quod omnes quidem cenſue-
» rint, conſenſeríntque, teneri ſe velint, verbum
» Dei ipſi opponant, aſſiduéque jactent, quod in-
» de in quam placitum fuerit ſententiam detor-
» queant, eóque ſtari oportere, vnúmque habere
» diſceptatorem pugnent; juſtos ejus rei judices re-
» fugiant, ac detrectent, atque inſuper iniquitatis
» inſimulent? Quod perinde eſſe, ac ſi non Regem,
» non Senatum, non Judices audiendos, ſed juſſa
» legum ſpectanda, atque iis parendum eſſe con-
» tendatur, quæ inde quiſque ad voluntatem fin-
» gat, & quocumque cupido tulerit, detorqueat;

quid verò id eſſe aliud, quàm omnes leges, om- «
ne diſcrimen, omnia jura confundere, omnem «
tollere hominum ſocietatem? Nec finem vllum «
his malis, diſſidiiſque imponi velle? id adeò no- «
vorum Magiſtrorum ſcelere, atque fraude fieri, «
qui quò vulgi ſtudia retineant, ab omni pacis, & «
concordiæ mentione, vt à peſte abhorrent: quip- «
pe quibus in eodem verſari, mergíque errore «
multitudinem expedit, & reconciliatâ populo- «
rum cum Catholica Eccleſia gratiâ, pace, & tran- «
quillitate conſtitutâ, ſedatâ, atque compoſitâ «
Republicâ, nullos ſe fore intelligant. Ergo has «
lites, & controverſias ſerunt, alúntque, atque eò «
maledicendi, atque evertendi omnia libidine «
provehuntur, vt nullum inter homines relictum «
Eccleſiæ ſuæ Caput, ac Rectorem, nullum cer- «
tum Magiſtratum, ac Judicem, ad quem dubiis, «
difficilibúſque de rebus referatur, datum eſſe con- «
tendant, pugnacitérque defendant: & quod vitii «
ne humanarum quidem legum latores, aut vllius «
quantumvis barbaræ Reipublicæ conditores, ſi «
habeant, ferendi ſint, id cæleſti Numini, divi- «
næque rationi objicere execrandi homines non «
verentur: Eccleſiámque morte, ac ſanguine JESV «
CHRISTI Dei ad ſalutis ſpem revocatam, nec «
hominum conſiliis, ſed ejuſdem Dei ſapientiâ «
conſtitutam, veluti navem ſine gubernatore, cœ- «
tum ſine rectore, corpus denique ſine mente re- «
lictum aiunt: quod haud ſatis ſciri, vtrum contu- «
melioſiùs dicatur in Deum, an hominibus exitio- «

ſius futurum fuerit. Commemoravit inde clades multorum Regnorum, Provinciarúmque Chriſtiani nominis, quas obiens ipſe proximis annis oculis aſpexiſſet ſuis, & quot inteſtinas ſeditiones, quot motus armorum, quot bella, quot cædes, direptiones, vaſtationes, quot ſacrilegia, quot ſacerdotum à templis, ſedibúſque ſuis expulſiones, quot denique converſiones, atque adeò everſiones Regnorum, ac Rerumpublicarum hæ pravitates opinionum peperiſſent, multis verbis luculenter, atque accuratè diſſeruit: ipſius quoque Poloniæ vulnera aperuit, ab hac eadem peſte impoſita, priſtinam ejus gentis tranquillitatem, religionem, conſenſionem, atque ex eo vim, & robur, florentémque eorum omnium ſtatum cum præſentibus incommodis, ac perturbatione comparavit: Hortatúſque inde eſt ad retinendam patriæ dignitatem, geminámque gloriam iis à majoribus relictam Catholicæ pietatis, & bellicæ virtutis incumberent; quæ ad id vnica eſſe ratio, viáque videatur, œcumenici Concilii ſcita, decretáque ſuſciperent; ex iis remedia ſanandis eorum animis, atque tot Reipublicæ incommodis haurirent: atque hæc tam varia, tam multiplicia ſacra, tot, ac tam diſſimiles, ac pugnantes opiniones, quas paucorum improbitas invexit, plurimùm aut error, aut levitas, aut licentia aluit, propagavit, & vt malorum omnium ſegetem, vt morum peſtem, & omnis bene conſtitutæ Reipublicæ tollerent. Poſtremò conteſta-

tus Deum eſt, ſe, quæ ſaluti eorum vtilia eſſent, & privatim ſæpè, & tum publicè monuiſſe Pontificis Maximi verbis, eadem ſupremo illo vniverſitatis caſu, atque vltimi judicii die, cùm omnes homines ad Tribunal Dei aperti, nudíque, ac nullis tecti involucris conſtiterint, objecturum iis, atque teſtaturum, atque hæc dicens reddidit Regi librum. Quæ quidem omnia tantâ vi, tantâ gravitate, atque contentione peroravit, vt non commoverit modò Senatum, & maximè ſeniores, qui & priſtinam Regni valetudinem, & ejus initia morbi recordabantur, ſed ipſos quoque hæreticos obſtupefecerit. Ego quidem, qui præſens pone ipſum aderam, librum manu ferens, affirmare poſſum, pleroſque lacrymantes me animadvertiſſe. Cùm finem dicendi Commendonus feciſſet, vellétque Senatu abire, manere eum Rex juſſit. Haud enim, inquit ſubridens, minùs « liberè apud linguæ noſtræ ignarum, quàm ſi ab- « eſſes, ſententiæ à nobis dicentur; ac ſtatim ex- « quiri cœptæ ſententiæ. Ucangius Archiepiſcopus Gneſgnenſis, qui primus rogatur, ab ingenio ſuo non diſcedens, cùm magno honore verborum, & Pontificis Maximi ſtudium, & Patrum Tridentinorum ſapientiam extuliſſet, accipiendum quidem in præſentia librum, ſed Commendono reſpondendum cenſuit, Regem poſteaquam illa decreta cum ſuis legerit, quid ſententiæ habeat indicaturum: Cum Epiſcoporum, & Catholicorum omnium fremitu aſpernantium orationem ejus

eſt auditus, quâ ſub arbitrium Regis, Senatúſque revocari ſcita Concilii videbantur. Tum Rex non expectatis aliorum ſententiis, quas ex murmure perſpexerat, ſatis ſcire ſe dixit eam à Commendono orationem ex tempore habitam, cùm accerſitu ſuo eâ die in Senatum veniſſet, neque ita futurum divinare potuiſſet, vt quæ tantâ vi, atque ordine pronunciaſſet, ea divini numinis inſtinctu magis, quàm præmeditatione, aut facultate ſuâ dixiſſe, ac monuiſſe eum exiſtimari poſſet. Itaque ſibi placere, vt Concilii œcumenici juſſa accipiantur, iíſque, vt convenit, & decet, obtemperetur. Atque in hanc ſententiam per Vicecancellarium, vt mos Regi, reſponſum Commendono eſt redditum, déque eo Rex, Senatúſque multis inde, & gravibus verbis eſt ab ipſo collaudatus.

De ejus ſtudio peragrandi Poloniam.

CAPUT XII.

INDE ab dimiſſo Varſavienſi conventu Commendonus conſilium ceperat Poloniam omnem perluſtrandi, præter inſitum ingenio ejus videndi, ac peragrandi ſtudium haud rebus ipſis inutile ratùs, ſingulas obire Provincias, cum Eccleſiarum Præſidibus colloqui, & ſingularum noſcere incommoda, quo iis, quantum poſſet, mederetur, & vltimis quoque gentibus, queis nun-

quam antea viſus Apoſtolicæ Sedis Nuncius eſſet, ſpecimen ſui oſtendere. Viſtulâ nobili Sarmatiæ flumine Dantiſcum ad Balticum mare deſcendit, & ex itinere ad Plotiam, & Uladiſlaviam, & Culmam Epiſcopales omnes vrbes ad ripam fluminis ſitas appulit. Dantiſcum frequens eſt, ac celebre oppidum ad Viſtulæ oſtium, ac nobile Septentrionalis plagæ emporium portu maximè inclytum, quem Viſtula lato ſe ore in mare effundens efficit, vbi ſæpe ſexcentæ naves majoris formæ ex Livonia, Suecia, Dania, Germania, Belgia, Britannia, Gallia, atque Hiſpania varias ferentes, petentéſque merces videri dicuntur. Præter hunc duo ſunt in Pruſſia portus ad Albingam, & Chiniſpergam, ſed nullus celebritate cum Dantiſcano conferendus, quamquam Albingenſis magnas habere opportunitates dicitur. Iis ex Regnis vinum, oleum, ſaccarum, atque aromata, & lanei panni, & ſerici advehuntur, exportantur frumenta, vinum, oleum, mella, cera. Hanc vrbem loci opportunitate ducti Teuthonici ſodales condidere paulò poſtquàm in ea loca ad res contra Pruſſos gerendas à Pontifice Maximo miſſi venere, quæ cùm poſtea injuriis coacta ſe in Polonorum poteſtatem tradidiſſet, ab iis mutatæ fidei præmium libertatem cum legibus ſuis vivendi accepit, quam miſcendo ſe inde alienis diſcordiis ſæpe auxit, interdum etiam omnem amiſit, ſed pecuniâ, atque auro omnia damna ſarcivit; quo quàm armis validior civitas, tectiórque

ſemper fuit, frumenta enim, aliáque quæ Poloni ad eorum vrbem deportant externis mercatoribus, aut omnino alteri, quàm Dantiſcano civi vendere per leges eorum non licet, quo fit, vt iis parvo veneant, quæ inde ipſi quamplurimo vendunt. Hinc magnæ illis, & privatim, & in commune divitiæ, quibus adhuc ſuam retinent, ac tuentur libertatem, atque vrbem publicis, & privatis ædificiis egregiè nobilem incolunt. Et eſt Pruſſia ferme omnis, quàm Polonia ædificata elegantiùs: nam raræ apud Polonos è lapidibus domus, è ligno, ſuppetentibus facilè materiam vaſtis, & frequentibus ſylvis, extruunt, nec id genti ſtudium laxè, aut ornatè habitandi. Pruſſia Germanis ferè incolitur, vnde cuncta illic Germanicò more, quamquam paſtores, cultoréſque agrorum nec Germani ſunt, nec Germanicè ſciunt: reliquiæ antiquorum Pruſſorum eſſe putantur, nec hos Lutherana hæreſis omnes, vt vrbanos, traxit cùm linguæ commercio diſcretos, tum quâ ſemel imbuti erant, religionem conſtantiùs retinentes. Ne autem omnis à priſcæ pietatis cultu, in novas, diverſáſque ſectas Pruſſia abierit, maximè virtus obſtitit, ac vigilantia vnius Hoſii Cardinalis. Is & ſuam ditionem (nam pluribus oppidis Varmienſis Epiſcopus imperitat) à contagione ejus labis prohibuit, & inductum in Pruſſiam Jeſuitarum Collegium Brumſpergæ, veluti in ſtatione adverſus hæreticos collocavit, & multos ſanctitas viri, innocentiáque continuit, vt quam-

quamquam latè in omnes fuſum id malum ſit, tamen inter ipſam nobilitatem nonnullæ in Eccleſiæ fide familiæ permaneant. Pruſſi vt dicti à veteribus ſint haud ſatis ne inter ipſos quidem conſtat: partim Germanis adſcripti, partim Sarmatis videntur, & hodie vtrâque miſti ſunt gente: ſed tum nulla cum his populis commercia, ideo ne cogniti quidem ſatis; ſub Nerone profectum Pannoniâ Equitem Romanum ad emenda ſuccina in ea loca penetraſſe vt miraculum referunt. Pruſſorum nomen à Boruſſis accepere, qui è Scythia, vltimíſque Europæ terminis, quà ortum Tanais habet, profecti eam regionem vaſtatam, deſertámque à Gothis inſedêre: ibi diu patrio ritu, nullis ædificiis, nullo agrorum fructu, niſi quem terra ſponte ferret, nullo aut in Deos, aut in homines cultu, denique nullo imperio, aut lege egêre, melle quod paſſim per ſylvas apes fundebant, & lacte, & ſanguine equorum, & ferarum carnibus veſcentes; tanta barbaries inerat, vt ſine vllo conjugii nomine, aut diſcrimine fœminas in quaſcumque, aut ſors, aut libido impuliſſet, brutorum ritu inirent. Ex tam prompta, & promiſcua venere ingens brevì propagata multitudo, quâ prægravante, ne anguſtiæ inde finium vrgerentur, infantibus, quæ fœminæ ederentur, necatis, mares tantùm ſuſcipi, nutriríque inſtituerunt, nec vlla toto biennio muliebris ſtirps ſervata. Graves accolæ finitimis jam erant, nihil circà non infeſtum latrociniis, ac rapinis

juventute eorum relinquente, nec ipſis moderari facilius erat nullo rectore, aut lege agentibus. Ob id cùm de Republica aliquando coïviſſent, vnus Barbarorum haud ſanè ſtolidi ingenii, nomine Viduutus, qui piraticam faciens nonnihil
» etiam opibus eminere inter eos cœperat, Quin,
» inquit, ab iis apibus, quarum quotidie paſcimur
» fructu, vivendi quoque exemplum capimus? An
» videtis, vt illæ vni parere didicerunt, vt ab eo
» æquo jure habeantur, vt inertes ad laborem co-
» guntur, ſtrenuis, atque induſtriis optimæ in ſuis
» cavis ſedes dantur? Dictis aſſenſere omnes, atque ipſum Broterum ſuum eſſe Regem apum, ipſi ſuâ linguâ ſic vocabant, juſſerunt. Non defuit illi animus, atque indoles Regis, ab illa promiſcua cum qualibet ſe miſcendi conſuetudine revocavit, conjugiáque, & diſcrimina liberorum inſtituit, & aliquod quoque legum frænum Barbaris injecit; ſed ante omnia Deorum metum, opinionémque incuſſit, quâ pluſquam vllis legibus multitudo continetur, ſumpto à finitimis Samogitis, atque Lithuanis more, ſerpentes, rarum in frigida regione animal, vt Deos vereri docuit: deinde feras quoque, quas in victum antè aſſiduè venabantur, quò iis parceretur, ſylvarum numina eſſe dixit: poſtremò ſylvas ipſas quaſdam conſecravit, & diviſos inter omnes agros colere juſſit. Sed vicinis populis eò terribiliores Barbari erant, quòd ſub Regibus diſciplinam viribus addiderant, cùm Maſſovios (Poloniæ populi ſunt)

populationibus, cladibúſque fatigatos in magnum metum ſuarum rerum conjeciſſent. Conradus eorum Rex ad Pontificem Maximum Romam confugit, adhibitis Germanorum quoque, & maximè Saxonum precibus, qui & ipſi ægrè Barbaros à finibus ſuis ſubmovebant. Ab eo, quia Chriſtiani à contemptoribus Dei oppugnabantur, miſſi in Pruſſiam ſunt Teutonici ſodales, qui tum maximè Syriâ à Saracenis pulſi, novam ſedem militiæ à Pontifice Maximo expectabant. Ii ad xxx. millia hominum fuiſſe dicuntur, Germani omnes genere; cæteræ enim omnes nationes eâ ſocietate excludebantur, quæ paucis orta initiis, aucta, confirmatáque Pontificum Maximorum auctoritate ad magnam dignitatem, opéſque pervenerat. In Pruſſiam profecti ſedes accepêre citeriorem Viſtulæ ripam, Culmenſémque omnem tractum, multóſque annos vario marte cum Pruſſis bellarunt. Poſtremò ſecundis aliquot præliis attritis Barbarorum rebus, & magnâ multitudine eorum interfectâ, omni Pruſſiâ potiti ſunt. Gens Chriſtiana ſacra accipere coacta, miſſis à Pontifice Maximo, qui eos in Chriſtianæ diſciplinæ ratione erudirent, quam adeò Barbari aſpernati initio ſunt, vt Aldebertum Balemum Archiepiſcopum, virum, quem ſanctitas morum, & miraculis affirmata religio in Divorum retulit numerum, ad eos à fœdo cultu beſtiarum avertendos Româ profectum, ſacra facientem aggreſſi obtruncarint; & ſæpè, quam metu, & ſimulatio-

ne ſuſceperant, Chriſtianam religionem exuerint. Sed Pontifices Maximi Provinciam omnem in Epiſcopatus diviſerunt, datis Epiſcopis, qui eos regerent. Horum operâ paulatim mollitæ Barbarorum mentes, & ad pietatis ſtudium traductæ ſunt, violatis eorum lucis, ſerpentibúſque, & aliis diis interfectis, atque abolitis. Manſit ergo Pruſſia in Teutonicorum ſodalium ditione, & Romanæ Eccleſiæ fide vſque ad memoriam noſtram, & vires, atque imperium in eam amplitudinem propagarunt, vt aliquando cum ſexaginta millibus equitum in aciem deſcendiſſe dicantur, ad eorum præfecturam viri Principes Regio quoque orti ſanguine ſummis ſtudiis aſpirarent, magnúmque decus, ac titulum in familiam ſe intuliſſe putaret, qui iis præpoſitus cum imperio fuiſſet; ipſi Magiſtrum appellabant, & Regiâ præditum poteſtate Regio quoque cultu habebant. Quamdiu ille ferus, & internecinus hoſtis exercuit, manſit ei integra diſciplina, cujus vnus eſt cuſtos optimus timor, qui vbi domitis, ac debellatis Pruſſis deceſſit, in omnem præcipites licentiam, luxuriámque decidêre, elatíque ſucceſſibus, nec jam Pruſſiæ dominatu contenti, animo ad vaſta, atque immodica adjecto, ſæpè Samogitios, atque Lithuanos armis tentarunt. Sed longè atrociſſimum, maximéque diuturnum cum Polonis bellum geſſerunt, quorum in primis rogatu in ea loca miſſi fuere. Cum iis per centum & quinquaginta annos vario eventu de potentatu

contenderunt. Poſtremò à religione, ſacríſque Romanis deſciſcentes, cum Catholica fide etiam imperium amiſère. Pervaſit enim velut continens incendium omne Germanicum nomen exitialis Lutheri doctrina, atque hos Pruſsiæ, & Livoniæ ſodales (nam in ea quoque gente objecti Barbaris erant) tantus furor inceſſit ſuper novitatis ſtudium inſitum mortalium mentibus, ſtimulante animos cupiditate occupandi, & hæreditarias ſibi, ſuíſque faciendi præfecturas, quas à ſocietate habebant, vt non abjecerint modò cruces, quas in ſignum inſtitutæ adverſus Catholicæ religionis hoſtes militiæ collo ſuſpenſas, ex lege ſocietatis aſſiduè geſtare antè conſueverant, ſed eas per ſummam Chriſtianæ pietatis contumeliam, atque ludibrium, figerent pro ſigno, telíſque inceſſerent, & ſclopis collimantes trajicerent, ac perfringerent. Juſtâ igitur læſi Dei irâ factum eſt, vt ea nobilitatis ſubſidia, atque induſtriæ præmia Germanico ſanguini, ac nomini erepta interierint. Nam Albertus Brandemburgius ſocietatis Magiſter per ſpeciem finiendi diutinum cum Polonis bellum, quod ægrè jam ſuſtinebat, ſublato omni ſocietatis jure, ac nomine, cujus ipſe ſuffragiis ad eum honorem pervenerat, publicas opes ad privatam potentiam vertit, & Romani Pontificis, & Germani Cæſaris ſpretâ auctoritate, partitâ cum Polonis Pruſſiâ, ſe in fidem, ac ditionem eorum dedidit, cum eo, vt Dux Pruſſiæ appellaretur, atque conceſſi ſibi imperii

jus filios quoque, poſteróſque ejus ſequeretur. Ipſe immemor religionis, votíque, quo ſe Deo obſtrinxerat, per licentiæ magiſtram diſciplinam Lutheri, ad quam tranſierat, vxorem duxit, filiúmque propè ſeptuagenarius ſuſcepit. Hunc ipſum Albertum ego, cùm obirem Pruſſiæ partem eam, quæ Regni illius eſt, apud Chiniſpergam vidi, & vt externus, & qui cum Romano Legato in ea loca veniſſem, (nam Commendonus apud Cardinalem Varmienſem Hedſpergi ſubſtiterat) benignè, atque hoſpitaliter ſum invitatus, & cœnæ adhibitus, in qua ipſe medius inter duas matronas, quæ illi cibum miniſtrabant, interdum etiam ori admovebant, diſcubuit; erat enim confectus ætate nonageſimum annum agens. Sermo ejus comis, & vt fermè ſenum, multùm de temporum ſuorum rebus, quæ mecum, aut à me intelligi volebat, Latinè loquebatur, ſed adeò inconditè, ac barbarè, vt pleraque me fugerent, præterquam quòd lenta ob ſenium, ac parum explicata oratio ejus erat.

De Pruſſia feris.
CAPUT XIII.

ABEUNTEM, datis qui ad ſepta ferarum viſenda (hac enim potiſſimùm causâ veneram) deducerent, quæ quinque inde millia paſſuum apud novam domum ille habet, multa

cum humanitate verborum dimiſit. Ferarum, quas Pruſſia habet, paucas narraſſe ſat fuerit: cùm id mihi ſuſceptum non ſit, nec deſint ſcriptores, quibus id ſolum propoſitum. Ex omnibus maximè differunt à noſtris Uri, ac Biſſontes, ſylveſter vterque bos, vtrique natura ferè eadem, ſed ſpecies diverſa, etſi plerique auctores nullo diſcrimine eos tradidêre. Vis, velocitas, feritas, magnitudo vtrique pæne paria, ſed forma in nulla re à domeſticis bobus, præterquam pilo differt, qui horridior belluæ, & ſubniger nonnihil, & mole corporis bovis magnitudinem excedit. Julius Cæſar paulò infra Elephantes poſuit. In Mazoviæ ſylvis circa Ravam armenta eorum eſſe feruntur, nec ferè alibi in Polonia Uros capi, ſeu natura loci gignit, ſive alibi venatu agitati, pulsíque eò congregantur, vbi capitale fuerit præterquam ex auctoritate Regis eos violaſſe, aut omnino in ea loca venatum iſſe. In Pruſſia vitulos vidi, quos ſtabulo emiſſos celeri ſanè motu concurſantes, & laſcivientes ſpectavi. Horum carnibus veſcuntur Poloni, & Principum conviviis adhibent, paulùm frigoribus antè maceratas; & ipſi edimus, nec mihi à veri bovis carne magnopere diſtare ſunt viſæ. Fertur ſylveſtris, ac fera bellua agreſtes vaccas inire interdum: verùm nec genitum ex his vivere, & pelli armento, qui ſe alienis miſcuerunt: cingula quoque diſſecto ferè corio fiunt, queîs juvare mulierum partus dicuntur. Biſſontibus & vis, &

figura atrocior, pandâ, atque latâ cervice, deducta cornua, ac majora, quàm Uris torta, vt Taurorum, erectáque ad ictum, & acuta, colore nigro, tactu lenia, intus cava, aures parvæ, vt juvencis, grandes oculi, rubentes, atque ignei, torvo intuitu, ac truci, cùm iraſcitur, flat minaciter naribus, mento vt barba pendet juba, eadem collum omne, armóſque veſtit, & anteriora crura hirſutis villis, & nigris: à collo ſuper humeros declive tergum, graciles clunes, poſterior omnis pars ſtrigoſior. Cauda vt Tauri, quam per iram in curſu erigit, vibrátque. Rariùs hunc, quàm Urum conſpiciunt. Biſſontem ego in Alberti ſeptis vidi juvencum, cui cùm ſepimentum ingreſſus, in quo ille claudebatur, temerè contemplandi cupidus appropinquarem, admonitus ab eo ſum, à quo ducebar, pedem vt referrem; ſi fera impetum feciſſet, ſpatium ad recipiendum me in tutum extra ſepta non habiturum, quamvis paſſus non ampliùs viginti progreſſum, & bellua pæne ad lapidis ictum abeſſet, tantùm ei ineſſe aiebat pernicitatis. Paſcebatur vnà agreſtium boum armentum, à quo ille non abſceſſit, ſed in nos verſus intentus, & ferox reſpiciebat. Neutra ferarum facilè aut conficitur, aut capitur; Biſſonti eam vim eſſe ferunt, vt vnà equum, ſeſſorémque ictu cornuum ſublimes tollat, & celeritatem, vt ſi porro concitus inſequatur, nullius equi quantumvis pernicis ope effugias. Qui capere vivos volunt, quod rarò accidit, foveis inſidiantur,

ſidiantur, ſed non facilè quò velis impellas, vltro in hoſtem irruentem duplex aggrediendi ratio. Sagittandi periti in equis diſponuntur, qui etiam averſi, & fugientes tendere arcum Scytharum ritu, ac mittere jacula norunt, in quem primum fera canibus excita impetum dederit, is conjectis telis capeſſit fugam: inſequentem magnâ vi excipit alius, in hunc priori relicto avertitur, ita ſubinde pluribus ſubeuntibus, ac repetentibus pugnam, atque illo in eum ferente ſemper impetum, qui ſe ei noviſſimus obtulerit, fatigata, ac ſagittis confixa concidit. Eſt & alia adoriendi via. Venatores deligunt arbores non magnitudine, ne circumeundæ curſu ſint, ſed aptas corporibus ab ictu belluæ tegendis, & quas levi motu corporis ambiant. Ad has conſiſtunt crebris circa ſtationibus, fera canibus, & miſſilibus irritata, in quem primum conſpexit accenſa fertur: ille arbore tectus declinat ictus, & inferentem ſe venabulo appetit, bellua in arborem, velut in hoſtem ſævit, & percita rabie, & evulſura radicibus ſubmittit cornua, tantóque atrociùs furit, quanto interea graviùs à venatore foditur: in eo certamine haud minùs quàm cornu beſtiæ, linguam, caudámque timendam eſſe venatores aiunt, quam exertam injicit, & quâ eſt aſperitate abripit, vel ſi ſummam modò veſtem apprehenderit, qui amovere ab arbore, ſéque, ac feram, & quietem capere voluerit, rubrum è capite projicit pileum, in quem illa veſano impetu ruit,

vel à tergo vlulans, telúmque conjiciens alter in ſe avertit, ac pari ratione ex arbore pugnam ciet, donec laſſitudine, aç vulneribus confecta cadit. Capitur item iiſdem ſylvis animal, cujus conſimilis cervo figura, niſi quòd paulùm magnitudine antecedit, cornua vt cervis magna, & ramoſa, eo tantùm differunt, quòd non erecta conſurgunt, ſed flexa reclinantur in dorſum, nec teretes eorum rami, ſed lati, ferme vt pedum anſerum palmæ junguntur; data ad pugnam non videntur: nec fera ipſa invadentes canes cornibus, ſed calce petit, interdum lethali ictu; capitur ferè validis circumdatis plagis, in quas à tergo clamoribus, aut canibus acta præceps curſu ſe induit: ſi catulos ſuſcipias, aláſque vti cervæ manſuefiunt, atque ad homines aſſueſcunt, vngulâ eorum curari comitialem morbum conſtans eſt ferè apùd omnes opinio, Quidam omnibus vngulis eandem eſſe vim, quocumque tempore, aut modo cæſis contendunt, quidam dextera poſteriori crure viventi abſciſſum oportere eſſe tempore, quo maximè ardore libidinis ſævit. Correptos morbo comitiali, cùm viſu, ſenſúque ablato affligantur, vngulæ parte, quantúmvis parvâ tactos excitari credunt; anuli ferme ex ea fiunt, quos item qui in digito habent, corripi eo morbo negant, & vulgò feruntur. Itali Beſtiam magnam ab corporis mole vocant. Poloni Onagrum, recentes ſcriptores Alcem indidêre nomen. Onagri ſylveſtres ſunt

Aſini, quos Aſia, & Africa, & præcipuos Phrygia, & Licaonia ferunt; nec huic ſimile quidquam. Alcibus Julius Cæſar Caprarum maximè formam, & varietatem tribuit, & mutilas cornibus eſſe, & crura ſine nodis, articulíſque habere ſcribit, & ne quietis quidem causâ procumbere, ſed applicare ſe arboribus, quas ſubrui à venatoribus ſolere, vt cùm ſe fera in eas reclinaverit afflictis pondere arboribus vnà concidat. Quarum rerum huic viſæ à nobis Alci nihil convenit. Plinius Alcem in Septemtrionalibus oris gigni jumento ſimilem, niſi proceritas aurium, & cervicis diſtingueret, tradit. Et feros equos in Alberti ſeptis vidi, qui in vaſtis Pruſſiæ, & Samogitiæ nemoribus capiuntur nullum ad vſum: nam præterquàm quòd parvi ſunt, ac deformes, & domari, & ſeſſorem pati ob infirmitatem crurium poſſe, & omnino manſuefieri negant; ab hominis certè conſpectu ſtatim refugiunt; carnibus eorum, vt reliquarum ferarum incolæ veſcuntur.

De Succino.

CAPUT XIV.

IN Pruſſici maris littore Succinum legitur inter reliqua maris purgamenta rejectum, &, quibus ea cupiditas eſt, etiam inter fluctus ſcrutantur, & vel arenâ obrutum, limóve eruunt. Captura

ejus publicè præconi ſubjicitur, & cupidè, & ſæpe magno redimi pluribus licentibus ſolet, nec levis quæſtus ex eo, quamquam non quantus antea fuit, & Romanis olim tanto fuiſſe in pretio, luxúque videtur, vt petitos bello hos populos Domitiano Cæſare ob Succinum memoriæ proditùm ſit, & Barbaros mirantes rem nullius vſus tanti à Romanis æſtimari, non inſulſè tradito, quod viliſſimum apud eos, & belli cauſa erat, pacem recepiſſe; & Plinius tradit, quantumvis parvam hominis è Succino effigiem vivorum, & valentium hominum pretia exceſſiſſe. Minuit, & minuta majeſtas religionis hoc ſæculo illi pretium, cùm antea in Dei, Divorúmque imagunculas formatum à piis hominibus magnâ mercede pararetur, fingeretúrque vis ingens in parvos globos, quibus filo trajectis preces numerantur, quæ ad Virginem Genitricem propitiandam tradito à majoribus ritu fiunt, crebróque ad certum numerum repetuntur, quas ab quadam ſimilitudine coronas appellamus, iiſque haud minùs noſtræ fœminæ, quàm cætero ornatu, quo nitere, ac ſplendere ſtudent, lætantur. Nunc capta ea gens novis erroribus, hæreſibúſque ab religioſo vſu vertit in ludicra, latrunculos, coclearia, vaſculóſque fingens, caveas quoque, quibus concinentes aviculæ includuntur, vidimus affabrè factas, ſed nullo vſu ob fragilitatem: hoc fit, vt nec appetatur, vt antea, nec tanti væneat. Quæ illi natura, aut ex quo gignatur nondum

ſatis compertum, quamquam non incurioſè quæſitum à multis, variántque de eo auctores, non veteres ſolùm, ſed etiam noſtri. Credibile eſt in Septemtrionis inſulis, ſive ſcopulis, ſive arboribus manare liquorem, vt ceraſis gummi, & mox concreſcere gelu, ac in mare delapſum durari aquis, expuíque inde fluctibus in contrarium littus. Hoc gigni modo argumento ſunt quiſquiliæ, aliáque quæ in pellucidis cernuntur; nam culices, apes, muſcas, araneos ipſi vidimus, quas liquenti adhæſiſſe humori, ínque dureſcente incluſas exiſtimare licet, nullâ parte ſui corruptâ, læsáve. Martialis ludere in omnia verſiculis ſolitus non apem modò, & formicam, ſed viperam quoque Succino interceptam: ipſos verſiculos ſubjicere non pigebit.

APIS.

Et latet, & lucet Phaëthontis condita gutta,
Ut videatur apis nectare clauſa ſuo.
Dignum tantorum pretium tulit illa laborum,
Credibile eſt ipſam ſic voluiſſe mori.

FORMICA.

Dum Phaëthontea Formica vagatur in vmbra,
Implicuit tenuem ſuccina gutta feram.
Sic modò quæ fuerat vitâ contempta manente,
Funeribus facta eſt nunc pretioſa ſuis.

VIPERA.

Flentibus Heliadum ramis dum vipera ſerpit,
Fluxit in obſtantem ſuccina gutta feram.
Quæ dum miratur pingui ſe rore teneri,
Concreto riguit vincta repentè gelu.
Ne tibi Regali placeas, Cleopatra, ſepulcro,
Vipera ſi tumulo nobiliore jacet.

De Ruſsia.

CAPUT XV.

DANTISCO Commendonus Elbingam, atque inde Varmiam petiit, fuítque plures cum Staniſlao Hoſio Cardinali Varmienſium Epiſcopo dies, vt ſuprà diximus. Viſâ Pruſſiâ regreſſus in contrarium latiſſimè patentis Regni latus, quà maximè in meridiem vergit, multis peragratis populis, Roxolaniam, hodie Ruſſiam vocant, tranſiit, adito, vt docuimus, ad Parzoviam Rege: à quo dimiſſus Lublinum, atque inde per Chelmiam, & Belzam Leopolim venit. Caput hæc Ruſſiæ eſt ejus, quæ Polonorum imperio paret, Archiepiſcopali honore nobilis, quin quod raròvlli civitati accidit, duo ſunt Archiepiſcopi; nam præter Catholicum, & Romanæ Eccleſiæ cultorem, cui civitatis, & ſacrorum cura mandata eſt, Armeniorum natio ſuum in ea

civitate Archiepiſcopum habet. Ea Turcarum preſſa ſervitio ſedibus ſuis relictis, cùm Euxinum tranſmiſiſſet ab hoſtio Danubii per Valachiam in Ruſſiam tranſgreſſa permiſſu Regum ibi conſedit, vſuſque ſunt Armeni Ruſſis, quòd dediti mercaturæ cum Turcis, Perſíſque, & aliis Euxini accolis negotiantur, externáque multa in Poloniam inferunt, & immunitatem vectigalium inter Barbaros habere dicuntur datam iis à Mahomete, quem Turcæ, multæque Orientis nationes relatum inter cæleſtes pro Deo colunt. Hunc educatum in Armenia, & ab iis benignè habitum, poſtquàm ad magnum imperium pervenit, vetaſſe ferunt vllum ab Armenis portorium exigi. His Leopoli, ſacríſque eorum Archiepiſcopus præeſt, magnúſque ei cultus, honórque ab illis habetur. Is advenientem Commendonum extra vrbem obviàm egreſſus, præcipuâ gratulatione accepit, eúmque demiſſè admodum, & humiliter eſt veneratus. Armeni in Romanæ Eccleſiæ fide ſe eſſe prædicant, & Pontificem Romanum in jus Divi Petri Apoſtolorum Principis ſucceſſiſſe, ac divinæ poteſtatis inter homines vicarium eſſe confitentur, ſacra tamen ab Armeniorum Patriarcha petunt, & Patriarcham ipſum à Romano Pontifice ex eo aiunt non petere, quod remiſſum id illi à Pontificibus Maximis, irrogatúmque hoc genti Armeniorum privilegium ſit, tum ob longinquitatem itinerum, tum ne eâ re Turcas offenderent, magíſque in ſe irritarent.

Hæc differentes ipſe audivi, & graviter ferentes, ſi quis ſecretos ab Eccleſia Romana eos diceret, cujus ſe in fide, ac ditione eſſe contendunt. Sed credibile eſt, vt in externos ritus degenerarunt, ita errores quoque in mentes eorum multos irrepſiſſe. Matrimonia ipſa magnâ religione habent, rem divinam facientem ego Archiepiſcopum eorum ſpectavi eodem fermè cultu, quo nos, ac pari collucentium circà luminum, ac veſtimentorum apparatu, quæ ne formâ quidem magnopere à noſtris differunt. Azimum panem, vt nos, immolant, ſublatámque manibus ſacratam hoſtiam populo adorandam noſtro more præbent, ſacrum omne magnâ religione conficiunt: leges, carmináque divinarum rerum Armenicis ſcripta litteris, ac linguâ habent, ſed ea præter ſacerdotes pauci intelligunt, vulgò ipſi Scythicâ, & Turcicâ linguâ loquuntur, Latinè neſciunt, ſed Latinos ſcriptores divinarum litterarum interpretes aliquot in Armenicum verſos habent, plurimúmque auctoritatis iis tribuunt. Ephrem Armenium inter Divos relatum colunt, ſcriptíſque ejus maximam fidem habent. Præter Armenios, qui ferè Leopoli, & Carmeneſii habitant, fuſus totâ Ruſſiâ eſt ingens hominum numerus in ſacrorum diſciplina Græcorum rationem, atque inſtituta ſequentium, Rutheni vocantur, & Chioviæ (quæ civitas eſt ad Boriſtenem in citeriori ripa ſita, & latè caput earum gentium olim fuit) Antiſtitem, atque Principem ſacrorum habent, quem

quem ipſi Metropolitanum Græco vocabulo appellant, dictóque ejus audientes per Ruſſiam, Vallachiam, Lithuaniam multi Epiſcopi ſunt, & aliquot etiam trans Boriſtenem in Moſcorum Regno. Ipſi Conſtantinopolitani Patriarchæ imperio, vt reliqui omnes in eadem ſecta ſunt, continentur. Chioviæ Metropolitanus fuit Iſidorus, qui cum ſplendido comitatu centum equitum è Ruſſia Florentiam vocatu Eugenii IV. Pontificis Maximi ad clarum illud orbis terrarum Concilium venit, ad quod non Græci tantùm, atque Armenii cum Patriarchis, & Præſulibus ſuis convenêre, ſed cum Pontifice Maximo Imperator ipſe Græcorum à Conſtantinopoli claſſe advectus interfuit, in quo cùm diu de veteribus inter noſtros, & Græcam nationem controverſiis diſceptatum eſſet, poſtremò causâ, & rationibus victi Orientales in Catholicæ Eccleſiæ ſententiam omnes conceſſêre: honoríque gentis datum ab Eugenio eſt, vt duo eorum doctrinâ, & dignitate præſtantes in Cardinalium Collegium legerentur, quorum alter Beſſario Nicænus ætatis ſuæ vir religione, & virtute longè clariſſimus. Alter Iſidorus Chiovenſis Antiſtes fuit. Sed Græci aſſenſi magis ſunt in præſentia Concilii auctoritati, quàm inde decretis paruerint. Et Iſidorum apud Moſcos Catholicæ pietatis diſciplinam, vniverſæque Eccleſiæ conſenſionem prædicantem Barbari ſpoliatum omnibus fortunis, injuriis abire provinciâ, ac redire Romam coëgerunt, vbi

Pontificum Maximorum liberalitate ſuſtentatus, reliquam vitam ſuam egit. Rutheni præter ea, quæ ſacerdos rem divinam faciens ex ipſo ſacrificii loco de ſacris recitat libris, nullas de religione, & cæleſtium rebus conciones ad populum habent; ſcilicet multitudinem piè colere acceptam de Deo fidem, non difficultatibus, & captum ejus excedentibus quæſtionibus agitare, impellíque eorum mentes volunt. Hinc retinentiſſimi ſuorum ſacrorum, & depravatis variâ hæreſi tot circà populis, cum quibus ipſi & linguæ, & rerum omnium commercia habent, incorrupti manent, nec vllis ſe novis opinionibus infici patiuntur. Judæorum quoque hæ gentes admixtam multitudinem habent, non vt in pleriſque locis inopem vitam fœnore, & ſervilibus operibus tolerantium, quamquam ne hoc quidem genere quæſtus abſtineant, ſed qui & agros poſſideant, & mercaturam faciant, & litterarum quoque ſtudiis, maximè Aſtrorum, & Medicinæ ſe excolant, & ferè vectigalibus publicis præſint, ac ad honeſtam fortunam perveniant, vt non æquentur modò ingenuis, ſed interdum etiam imperent: nec tegumento capitis, vt apud alios, aut vllâ omnino inſigni re à Chriſtianis diſtinguuntur, quin arma ferunt, & cum telis incedunt, & planè æquo cum aliis jure vivere videntur. Commendonus ab Leopoli Camenetiam progreſſus Cotthinum Vallachorum oppidum in vlteriore ripa Tyræ aſpexit: atque deflectens inde ad or-

tum per vltimos Polonorum fines, & loca paucis antè diebus Scytharum incurſione vaſtata ad Boriſtenem circumiit, & relictâ ad dexteram Chioviâ, vbi vetuſtæ, ac nobilis vrbis veſtigia, ruinæque viſuntur, per Oſtrorogum, & Luxicum Leopolim rediit ab Alberto Leſcio Polonicæ juventutis tum facilè principe cum egregia equitum manu deductus: inde Jeroſlaviâ, Priſmiliâ, Taſnaviâ aditis, vbique ſummis ſtudiis, atque officiis, & publicè, & privatim à Regulis, & Principibus cultus in Poloniam, atque Petricoviam contendit: quò Rex Concilium gentis indixerat, frequentéſque adeſſe Principes juſſerat.

De Podolia, déque ejus frequentanda conſilio Regi allato.

CAPUT XVI.

ADVENIENTEM Rex benignè, amantérque accepit, multa ſuper populis Regni ſui, quos obiviſſet, ab eo ſciſcitans, qui Podoliam (pars hæc eſt Ruſſiæ) locáque incolunt inter Tyram, & Boriſtenem, quæ flumina *Nieper*, & *Nieſter* Polonis vocantur, atque altero à Vallachis, altero à Moſcis, Scythíſque dividuntur, latiſſimos agros, & ſummæ fertilitatis habent; versâ leniter terrâ ſemen jaciunt, nec deinde ampliùs ſementem, niſi cum falce ſecandam revi-

ſunt, adeò nullam culturam bonitas ſoli deſiderat, & quidem acceptum tanto cum fœnore reddit, vt ex vno frumenti ſextario quinquaginta atque ampliùs gignat; quin fama eſt, ſi paulùm modò in metendo ſpicas decuſſeris, ex granis, quæ deciderint, ſequenti, atque item tertio anno ibidem meſſem habiturum, nihil arato agro, nihil culto. In vaſta planitie, vbi terra intacta omni culturâ ſuo ingenio parit, tantâ fœcunditate luxuriant herbæ, vt maximæ ſuperare altitudine hominem dicantur: latéque odorem fundere, & pecora, quibus illi magis, quàm arvo ſtudent, abigi paſcuis, ne pabulo nimio intereant. Haud minùs totâ illâ regione copiam mellis mirere, ne id quidem vllo incolarum labore, aut induſtriâ quæſitum: ſponte ſuâ per omnes ſylvas. fuſa apum examina arboribus inſident, & ſicubi cavi aliquid repererint, ſpargunt mella, quin rimis quoque terræ, hiatibúſque ſe condunt, paſſímque vim ceræ, mellíſque fundunt. Advenientia examina (nam mos apibus ſe invicem pellere, acribúſque prœliis, veluti juſtis aciebus inter ſe concurrere, agreſtes prohibent, quò veteribus, veluti hæreditariæ ſuæ ſedes maneant: hic vnus cultus illis habetur; plurimùm mellis irrepertum, neglectúmque perit, incolæ ex eo multùm efficiunt radicis ſucco acri admixto, quo nimiam dulcedinem coërceant, atque hoc potu Podolii, Ruſsíque, & vndique accolæ gaudent, eóque magnâ intemperantiâ ſe ingurgitant. Ver-

num longè optimum putant, Lipiezum ipſi appellant, nec alius mellis vſus ferme apud eos, ſed & frumenti non pluſquam quantum abundantiæ eorum ſatis ſit, ferunt: ſunt & crebri per Ruſſiam, Podoliámque lacus, quidam etiam de induſtria, opere, & manu facti, magníque proventus ex iis: certare fœcunditate cum terra aquæ videntur, tanta vis editur piſcium. Optimi omnium Lucii, & magnitudine reliquos excellunt. Sale condiunt, viciníſque populis impertiunt, nec aliud ferè vberius illis vectigal. Quibus propinquæ, ac plures piſcinæ, ſecernunt genera, nec promiſcuè habent: fortaſſe ne mutuâ conſectatione, aut metu minùs ſuboleſcant. Piſcantur maximè hyeme, cùm frigorum vi rigent omnia; & flumina, & lacus haud ſecùs, quàm marmora ſic duruerunt, vt non homines modò, equóſque, ſed ingentia quoque plauſtra onuſta ferant; tunc crebras veluti feneſtras dextrâ, ſiniſtráque perforatâ glacie aperiunt, paribúſque ſpatiis ad perticarum modum, quas in introitu lacus ſub glaciem vtrinque immittunt; has ab ſua quiſque parte per proximum foramen exceptas furcis tranſmittunt ad aliud, atque deinceps aliud, donec ad vltimum, quod opportunè perfoſſum in diverſa parte eſt, coëant. Perticis ſuſpenſa retia toto lacu, aut per quantum ipſi ſpatii complexi foraminibus fuerint, explicantur, panduntúrque, & cuncta ſubtus converrendo, quantum eſt piſcium trahunt, ídque fit ſiccis pedibus, &

nullo labore. Hoc loco rem vix fidem habituram pigeret referre, niſi graviſſimos viros permultos, & ipſum quoque Regem auctorem haberem, qui omnes vidiſſe ſe ſanctè affirmarunt. Accidit aliquando hiberno tempore, cùm ita piſcatur, vt ab imis lacubus involutum retibus extrahatur in littus globoſum quid molle, & informe, quod videatur madidis, diúque maceratis plumis compactum, ſed ne id quidem ſatis diſpici poſſit, vti eſſe caro recenti vrſæ fœtus dicitur, niſi quòd hoc nigrum, & majus; ſi moveas, projiciáſque inanime dicas: at idem ſi in hypocauſta, in quibus ferè Poloni ob magnitudinem frigorum agunt, calidáque admodum habent, intuleris; paulatim calore recreatas, excitáſque reviviſcentes, & mox etiam avolantes hirundines cernas. Hæ aves adventante hyeme magno numero coire, vnáque vnguibus roſtro inter ſe complicatæ mergi aquis dicuntur, atque in fundum delatæ terræ tepeſcentis vapore foveri, atque intolerabili rigentis cæli frigore defendi, totámque hyemem, aut humore, aut ipſo veterno nutriri: vere novo emergere, avolaréque; an ſpirent ſub aquis volucres, & ademptâ ſpiritus mittendi, recipiendíque facultate, vt vivant, quærant, quibus cordi eſt ſcrutari abdita naturæ: nos rem apud eos minimè dubiam retulimus. Lacum quoque eſſe in vltimis Podoliæ finibus haud longè Ciazovia ferunt nomine *Cozbeiu*, cujus aquæ æſtivis ſiccatæ ſolibus in ſalem omnes ab-

eunt, aſportaríque eum à Ruſſis quotannis coacto magno plauſtrorum numero. Sed ſæpè accidere, vt occurſu Scytharum, qui prædæ ſimul hominum, ſimul jumentorum inſidiantur armis, ac prælio cum iis contendant, nec raro Scythas, conjectis in fugam cuſtodibus prædâ potiri. Id quoque è Scythiæ miraculis non omiſerim, quod tamen ego à nullo, qui ſe vidiſſe diceret, accepi; ſcriptores prodidêre, multíque fidem iis affirmant. In fluminibus, maximè Boriſtene, & Boccho per æſtatem noctu gigni vim magnam vermium: hos manè aquis ſupernare, meridie innatis pennis circum ipſas volitare, cadente ſole omnes occidere, & circa Belzam, & Chelmiam ſylveſtres pinus, quas ferè Poloniæ ſylvæ habent cæſas, aut ſponte ad terram delapſas in humum putreſcentes, intra biennium lapides fieri. Sed hæc nos paulò ab inſtituto abduxerunt. Uberrimi Podoliæ agri partem maximam, quà Pontum Euxinum aſpicit, deſerta, atque vaſta ſolitudo tenet; quòd & infeſta loca ſunt Barbarorum excurſionibus, & ſuas fruges quò aſportent, habitatores non habent: neque enim ipſi vt reliqui Poloniæ populi, aut Viſtulâ, aut in Viſtulam influentibus amnibus frumenta, & reliquos terræ fructus devehere Dantiſcum, atque inde per Balticum mare in externas mittere terras poſſunt: quorum flumina ab Ruſſiæ finibus ad meridiem verſa omnia in Euxinum ferunt. Commendonus igitur ſatis exploratis inquirendo rebus Auguſto

oſtendit poſſe fertiliſſimam Regni ſui partem non coli tantùm, & frequentari, ſed ad magnam quoque opulentiam pervenire, auctórque conan-
» di fuit. Venetorum vrbem amplam, & maris la-
» tè potentem, maritimarúmque rerum ſcientiâ,
» vſúque longè exteris præſtantem in medio ſtare
» mari, ducentíſque ampliùs millibus hominum
» habitari, celebraríque nullo circà proprio agro,
» quem colat, neque ad tantam multitudinem a-
» lendam ſæpe ſufficere, quod à vicinis populis con-
» vehitur: poſſe Venetias frumenta è Ruſſia depor-
» tari, nec longinquitate itineris, nec aliis, quæ
» ſe primò oſtendunt, difficultatibus deterreri de-
» bere: nihil enim Regi, ſi adſit induſtria, ſtu-
» diúmque, inſuperabile fore. Ante omnia agen-
» dum cum Turcis eſſe, vt metu, atque auctorita-
» te imperii ſui Vallachos, & maximè Scythas à
» latrociniis contineant, quod Turcas credi liben-
» ter eſſe facturos, quippe ex crebro illo navium
» commeatu, & eorum portus celebrari, & vecti-
» galia augeri, & pacem iis cum Polonis pariter,
» & cum Venetis eſſe: tum ad ripam Tyræ loco, qui
» viſus maximè opportunus fuerit, deligeret op-
» pidum, atque novam vrbem conderet, vbi tutam
» mercatoribus ſtationem præſtaret, ne ſubitis in-
» curſionibus finitimorum pateret, vel levi muni-
» mento, ac ligneis mœnibus, vt eſt mos iis in
» terris oppidum firmaſſe, ſat fore adverſus Barba-
» ros inermes, & nullis belli inſtrumentis, queîs
» ſepta modò loca tentare audeant, inſtructos, &

inſcios

inſcios ejus rei, aſſuetóſque tantùm in latiſſimis «
campis excurrere, brevíque certamine, aut in fu- «
gam vertere, aut fugere hoſtem, venturas Vene- «
tiis naves, portúmque ad Bialogradum in oſtio «
Tyræ, aut alibi, vt commodum fuerit, capturas, «
frumentáque ſecundo flumine devecta ad mare «
Ægeum in Adriaticum invectas ſinum Venetias «
redituras; nec Venetis hominibus novum id «
iter, aut mare futurum, ſuetis paucis antè annis «
longiorem illam navigationem ad Tanam vrbem «
Tanais amnis oſtio ſitam ſuſcipere mutandarum «
causâ mercium, & ex iis ipſis Podoliæ campis ad «
inficiendas lanas ſemina quædam exportare, quo- «
rum fructus, qui cum eo commercio deſierunt, «
repeti poſſent. Vinci omnia ſuperaríque ſpe, & «
cupidine lucri, multáque diem, atque vſum in- «
venturum, queis quotidie negotium proclivius, «
expeditiúſque reddatur: nec frumenta ſolùm, «
ſed vbi procedere res cœperit, vim magnam «
mellis, ceræ, piſcis, cinerum, pellium, quæ nunc «
neglecta ſine emolumento habentur, Venetis mer- «
catoribus vendituros: eóſque ipſos varias, varií- «
que vſus, quas Venetiæ ferunt merces, quarúm- «
que indiga Polonia eſt, vltro advecturos, nec «
dubium frequentem novam vrbem brevi ipſum «
quæſtum, vtilitatémque effecturam, mollituràm- «
que, & manſuefacturam feros quoque Barbaro- «
rum animos, qui & ipſi mercari, quæ externa navi- «
bus ſubvehuntur, & ſua exhibere, & denique «
commercio, & fructu advenarum lætabuntur. «

» Ita coaleſcere rem, & coli, habitaríque regio-
» nem ſalubrem cælo, vberem ſolo, ac ſitu oppor-
» tunam poſſe, ex quo ingens, & publicè, & pri-
» vatim emolumentum Polonia eſſet captura. Cùm magnopere probata Regi res eſſet, relatáque ad Concilium ſuorum approbatione omnium acciperetur, magnæ ob id Commendono gratiæ actæ, vehementérque ex eo incitata ſunt hominum in illum ſtudia, quem & amantem gentis ſuæ, & de commodis eorum Reipublicæ cogitantem omnes prædicabant. Ipſi quoque hæretici diligebant, ac reverebantur eum, nec palam minori, quàm Catholici cultu, & honore dignabantur; ventitabant etiam domum, & conſuetudine, & ſermonibus ejus commoti quidam ſeſe collegere, & reſipuere, minúſque jam eorum acres in Eccleſiam impetus erant. Cæterùm de Podolica re cùm appellaſſet Turcarum Regem per Legatos Auguſtus, nec ille abnuit, & Veneti vltro gratias ei, Commendonóque egerunt. Sed Palatinus Ruſſiæ, aliíque quibus datum negotium circumeundi, luſtrandíque eam omnem oram, & maximè Tyram amnem inſpiciendi erat, retulere à Camenetia aliquot dierum iter ſecundo flumine provectis occurriſſe vada ſaxis ingentibus impedita, nec vltrà pervium navigiis amnem fore, niſi iis aut amotis ſaxis, aut cæſis locus aperiretur; nec opus eſſe parvi laboris: verùm, etſi Commendonus oſtenderet poſſe, quod difficile, atque impeditum naturâ videretur, con-

ſilio, atque arte ſuperari, nec omnino magnâ mole illa confringi, aut amoliri ſaxa; tamen huic præter ſpem objecto ſcopulo negotium hæſit, ac tum dilatum, pòſt etiam totum omiſſum eſt.

De Rege cupiente divortium cum vxore facere, per Commendonum ab tali conſilio abducto.

CAPUT XVII.

AD cætera inteſtina mala, quibus vrgeri Polonia videbatur, acceſſit aliud gravius multò, ac periculoſius, vnde tragici illi Angliæ motus, & ex pari cauſa par quoque exitium haud dubiè imminebat, ſi in Commendono, aut minùs fidei, aut minùs induſtriæ, animíque inventum fuiſſet. Regem pugnacem in vitiis ſuis ingens cupido inceſſerat vxoris repudiandæ, cujus in matrimonio decimum jam annum agebat. Primum huic cum Iſabella Ferdinandi Cæſaris filia conjugium fuerat, ne id quidem ipſum ſatis concors, aut diuturnum, quæ cùm ſine liberis deceſſiſſet, Barbaram, de qua ſuprà mentionem fecimus, amore ejus, atque illecebris irretitus, ipsâ maximè adverſante matre, ſibi copulavit, brevíque amiſit, quòd mulier meretriciis imbutâ artibus, dum aſſiduis medicamentis, ſibi conciliare partum ſtudet, pro fœtu morbum concepit, eóque abſum-

pta interiit. Hujus deſiderio Rex diù in mœrore, luctúque fuit, ac ne perſeveraret in cælibatu, magis ſuorum hortatu, & aliquâ cupiditate liberorum, quàm ſponte ſua fecit, quo indignitas proximi cum privata, ac famoſa connubii levaretur, & ſimul inopia non diſpari ſe jungendi, Legatos ad Ferdinandum Cæſarem vnam ex ſororibus Iſabellæ prioris vxoris petitum miſit: nam Ferdinando fœcunda proles vndecim filiarum erat; ac ne ipſi quidem facile ſingulis ob multitudinem invenire viros Majeſtati ſuæ non indecoros. Sed quia matrimonia in tam arcta affinitate ſcitis, & juſſis Eccleſiæ prohibentur, poſtulatum à Julio III. Pontifice Maximo eſt, vt lege ſolverentur; quod cùm difficulter impetrarent, tergiverſante Pontifice rari, & parum fauſti rem exempli inducere, tandem ſummis ab vtroque Rege adhibitis precibus, ſummè conducere vtriuſque Regni rationibus eam renovari affinitatem contendentibus, annuit Pontifex, atque legis veniam dedit. Ita Catherina vidua, quæ antea Federico Mantuanorum Duci nupta fuerat, ad Auguſtum in Poloniam, atque in ſororis thorum deducitur. Omnino communi errore in matrimoniis jungendis laboratur, vt non mores, non ingenia penſentur eorum, quibuſcum agenda omnis vita ſit; ſed vna commodorum, aut inconſulti, & citò deſituri amoris ratio habeatur: Hinc plenæ diſcordiarum domus. Id cùm privatis adverſum, tum ferè Regibus vſu venit, quibus non ſolùm

cognitæ, aut viſæ nunquam ſunt, quas in lecti, in liberorum, in vitæ, & fortunarum, & rerum omnium ſocietatem aſciſcunt: ſed plerumque longinquis in terris natæ, ſermone, ritu, inſtitutione diverſæ ad eos adducuntur, vt mirum videri non poſſit, ſi qui more, ac pæne naturâ inter ſe diſſimiles ſunt, non facilè inde ſenſibus, & voluntate conjungantur: atque adeò evenit ſæpe, vt vnde neceſſitudo, atque amicitia quæritur, inde odia, inimicitiæ, ac interdum ſæva etiam bella oriantur. Auguſtus recentibus novæ nuptæ amplexibus, obſequiiſque delinitus primò lætari novo conjugio eſt viſus. Mox vbi ſatietas ex multa copia orta, & ſuo vterque vivere, & noſci ingenio cœpêre, paulatim digredi, ac ſecumbere, nec illa mariti amores, ac incontinentiam tacita ferre, & ipſe eo in dies magis alienari, donec non Regni, non fortunæ conſors, non itinerum comes, deſerta, ſpretáque Radomii ſeponitur: tertiúmque jam annum ſeparati agebant, quotidiéque diſſidium, quà Reginæ queſtibus, quà pervicaciâ Auguſti augebatur. Et Ferdinandi Cæſaris injuriam filiæ querentis, & interdum minarum aculeos in generum jacentis crebræ litteræ, legationéſque non remedium, ſed irritamentum ad Auguſti animum cupiditatibus ſuis mirè cedentem fuêre. Cauſæ tam alienati ab ea animi Regis variæ traduntur. Vulgò ferebatur Auguſtum muliebrem mundum atque omnem veſtium apparatum, qui Barbaræ fuerat, cujus deſiderium in animo ejus

novæ non extraxerant nuptiæ, Catherinæ munus danti, quàm accipienti gratius obtuliſſe: ab illa negante turpis, atque impudicæ ornatum, cultúmque veram decere Reginam, mariti donum, quamquam magni pretii rejectum, altiúſque id in Auguſti animum penetraſſe, atque inde ortum initium diſſidii. Pleríque alii aiebant non conveniſſe mores, & Polonos, Germanóſque pæne naturâ diſſidere: ac Polonos quidem, quemadmodum in aliena terra, alieni ritus, linguæ, veſtitus, totiúſque vitæ conſuetudinis mirus eſt imitator, ſtatímque ſe ad eorum format, atque fingit arbitrium, vſúmque, apud quos vivit, ita in ſua peregrinum non facilè admittit, aut patitur, morem, & tam ipſe apud externos, ne rideatur, moribus patriis abſtinet, quàm inter ſuos ridet, atque aſpernatur alienos. Rex præter hanc ingeniorum diſſimilitudinem, quam vtique ſe toleraturum fuiſſe aiebat, comitiali morbo viſu, oréque fœdo, ac deformi eam corripi ſolere affirmabat, ejus morbi ſe non aſpectum ſolùm, ſed cogitationem quoque ipſam horrere. Præter hæc fides quoque ejus in gravi ſuſpectione, atque culpa ponebatur, quaſi ementiri partum, ſuppoſitúmque alienum filium alere pro ſuo tentaſſet. Alii medicamentis partum abegiſſe ſibi mariti, atque gentis odio inſimulabant: quamquam id quidem nec Rex ipſe pro comperto affirmavit vnquam, & ſpectata probitas, & innocentia Reginæ ſatis refellere videbatur: de co-

mitiali morbo conſtantior fama erat: cæterùm probri vllius inſimulare eam adeò nemo vnquam eſt auſus, vt veram pudicitiæ laudem præconiúmque & Rex, & cæteri omnes illi ſemper tribuerint: ſed ſive ab iis cauſis, ſive fato aliquo, ſeu juſto numine peccata eorum vlciſcente, à conſuetudine ejus, ſuprà quàm exiſtimari, aut credi poteſt, Auguſtus abhorrebat. Adeò vt de via, & ratione, ſi qua inveniri poſſet, amoliendi illam matrimonio ſuo occulta conſilia habere cœperit. Non deſunt vnquam, qui Regum quantumvis pravas cupiditates acuant, inciténtque, ignavi aſſentatione peſſimâ, & vitiorum altrice, & gratiæ parente, alii quò difficilem, & præcipitem in locum deductos obſtringant ſibi, atque obnoxios habeant. Auguſtus & cum intimis rem coquebat, & hortatu eorum cum Ucangio Archiepiſcopo Gneſgnenſi, & Painevio Cracovienſi Epiſcopo communicaverat; vtriuſque conſiliis implicito ancipiti curâ, negotióque Rege opus erat. Sed Ucangius etiam novis, ac turbidis rebus lætabatur; atque ab hoc maximè fota Regis ſpes additúſque ad audendum eſt animus. Ratio agendæ rei compoſita, vt Rex idoneos præpararet homines, qui Equitum nomine, in cujus ordinis manu Reſpublica Polonorum eſt, palam in ſenatu ab ſe poſtularet, quando maximè intereſſet Reipublicæ Regem filios procreare, vt aut cum Regina habitaret, liberíſque operam daret, aut promeret cauſam cur ab ea tam diu ſejunctus age-

ret. Cùm Rex impediri religione ſe reſpondiſſet, quòd juſtum ſibi conjugium cum vxoris ſuæ ſorore non eſſe intellexiſſet, tum ex auctoritate gentis Legati ad Pontificem maximum dirimendo matrimonio mitterentur. Hæc quamquam ſtudioſè occultabantur, ne quid antea emanaret, quàm omnia, vt res poſcere videbatur, inſtructa eſſent, tamen & comperta Reginæ erant, & Commendonum ipſum nihil fugiebat, qui Anglicam tempeſtatem animo proſpiciens, tantámque ſibi molem negotii imminere, intentiſſimâ in id curâ excubabat. In eo verti negotium omne rebatur, ſi res in apertum non erumperet, & illa ad Pontificem Legatio non decerneretur. Nam ſi palam Rex in cauſam deſcendiſſet, publicam ſuorum auctoritatem, poſtulatúmque ferens, tanto præterea ſtudio hæreticorum adiutus, qui ſe locum aut gratiâ, & opibus apud Regem creſcendi, aut eum à Pontificis Maximi amicitia, fidéque avertendi nactos rebantur, quomodo ſiſti res poſſet, non cernebat. Rex ipſe hunc maximè ſuis inceptis adverſarium timebat, in multis aliis expertus quàm cum acri, & intento res ſibi eſſet futura. Tentare fidem, quòd omnia ſummâ religione, atque conſtantiâ ſepta, obfirmatáque antea ſenſerat, non auſus, tantam viri vim lenire, omníque cum humanitatis, atque officii genere ſibi devincire contendebat, beneficiis quoque ac liberalitate demereri : ſed nullus apud Commendonum largitioni locus fuit : pro-
feſſus

feſſus enim gratiam recipere, rem conſtantiſſimè ſemper remiſit. Rex inde ſtudio ejus magis incitatus per Petrum Miſcovium Plocenſium Epiſcopum deſignatum, quo intimo conſiliorum miniſtro vtebatur, Commendono inſtitit ſuam ad Cardinalatum commendationem offerre diligentem, accuratámque, & addebat ad perſuadendum Miſcovius, cùm aliorum Regum rogatu externos, & Romanæ civitati ignotos in illum ordinem Pontifices Maximi ſæpe cooptaſſent, haud dubium videri, quin Regi Poloniæ hominem magnis in Rempublicam meritis commendanti gratificaturus Pontifex foret, præſertim quòd ex quo regnare Auguſtus cœpiſſet, nemini eum honorem petiiſſe conſtaret. Quin & miſſurum deditâ operâ Romam, qui hoc ſummis precibus à Pontifice contenderet, Regem pollicebatur. Ille haud magis cupidine honorum, quàm antea munerum ſuam labefactari conſtantiam eſt paſſus, & qui in ipſa Urbe ſuffragatores nunquam quæſiviſſet, ne Regis quidem vſurum commendatione reſpondit ad eum honorem, cui ſe parem non duceret. Et cùm vni Pontifici Maximo operam, & fidem obligaſſet ſuam, non alterius quàm Pontificis judicio ſua merita, ſéque exiſtimari debere; vetuítque verbum vllum ea de re Romam ſcribi, in eóque ita perſtitit, vt Miſcovius, qui eum præcipuâ benevolentiâ colebat, mecum ſæpe queſtus ſit, eum dignitati ſuæ ineptè deeſſe, qui vltro ſeſe offerentem fortunam

contumaciter repelleret: non ſanè parvo moderationis, & abſtinentiæ documento, cùm neque dubia ſpes oſtendi, neque adverſari mos videretur, & plura, & recentia exempla extarent eorum, qui Regum gratiâ in eum dignitatis gradum aſcendiſſent, & tum quoque niti quidam dicerentur. Sed is mos tantùm abeſt, vt probandus, imitandúſque Commendono videretur, vt dicere ſoleret non aliunde graviora, aut plura detrimenta Romanæ rei eſſe importata. Dum enim quidam ejus, ad quem venerint, non à quo miſſi fuerint, gratiæ ſerviunt, & in rem miſſi publicam, ſuam agunt privatam, eos non ſolùm liberè, ac fortiter mandatum munus non obire, ſæpe de fide, atque officio decedere, ſed ſemel cupiditate, atque ambitione prolapſos, ipſam quoque Rempublicam prodere, per cujus opes creſcere animo deſtinarunt. Quod Pius Quartus Pontifex Maximus ſerò quidem poſt lectos ab ſe in Senatum quoſdam ſuſpectionis ejus maculâ aſperſos, ſed aliquando ſenſit, decretóque ſcivit, ne cui Regis, aut Principis, ad quem Legatus fuiſſet, ejus ad honores commendatione vti liceret; qui feciſſet, ei noxæ eſſet. Auguſto quanto admirabilior hæc integritas, invictúſque adverſus omnem cupiditatem, & gratiam animus erat, eò acriùs objecturum ſe conatibus ſuis eum ſuſpicabatur. Laudibus igitur eum ferre, induſtriam, prudentiam, fidem, pietatem omni ſermone prædicare; traditos, commendatóſque ab

eo augere, ornaréque, hæreticos edictis coërcere; denique vt cum Senatore Regni ſui de Republica conferre, conſilium exquirere, & plerumque vti. Hæc incuſſerant metum Reginæ, ne Commendonus ad juvandum inceptum Regis ſuſcepiſſet, quam illi ſuſpectionem malevoli quidam inculcaverant; cujus ignarus Commendonus rediens à Ruſſia Radomiam, ad viſendam eam, etſi ſuſpectum id Regi intelligebat, divertit. Benignè admodum hoſpitio acceptus, poſt epulas remotis arbitris Regina omnia, quæ machinari Regem ſenſerat, Commendonum edocuit, quæque ſibi objicerentur refutavit: inde quantâ injuriâ, & quàm indignè afficeretur, multis cum lachrymis expoſuit: Regis nomen nunquam aliter quàm ſummo cum honore vſurpans, omnémque ab eo culpam in quoſdam, qui plurimùm gratiâ malis artibus quæſitâ apud eum valerent, avertens. Commendonus bonum animum habere eam, & cauſæ, & innocentiæ ſuæ fidere juſſit, ſibi & ante omnia explorata, & præparatos è Catholicis probos, & recti amantes, qui ſi moliti aliquid adverſus eam hæretici fuerint, ſe eis audacter opponant, nec vlla in re officio ſuo ſe defuturum. Hac mota oratione Regina ſimpliciter aperuit quæ delata ad ſe de illo eſſent. Per eum cum Pontifice Maximo de ſuo dirimendo matrimonio agi jam cœptum, atque ipſum, quo Regi gratificetur, huic rei favere, neque ſi adverſaretur tanto in honore, at-

que dignitate apud impotentem cupiditatis hujus futurum, quæ tamen nec credita ab ſe eſſe, cùm contraria famæ ſint, quæ de ejus integritate, ac religione circumferretur, nec celare eum voluiſſe. Pauca adverſus hæc Commendonus: atque illud primum ſanctè affirmat, ſe cum Rege ea de re verbum nullum vnquam eſſe locutum; cæterum ad ſe quod attinet, ſic vitam inſtituiſſe, vt non opinantium, aut obtrectantium ſermonibus, ſed rectæ mentis conſcientiâ ſtaret, & in omni negotio fidem ſuam rebus quàm verbis purgatam, probatámque mallet: Quæ Cæſari fratri, quæ familiæ vniverſæ cum Pontifice Maximo gratia, & benevolentia intercederet, & cum parente ſuo viro optimo, & ſanctiſſimo interceſſiſſet, ſatis quidem ab hoc metu ſecuram eam reddere debuiſſe. Sed Pontificis ipſius fide multò ſecuriorem eſſe eam debere, qui quod divinam vim, atque ſanctitatem habet, id vt reſcinderet, nullius mortalis gratiæ, aut dignitati daturus vnquam eſſet. Tum verò Regina dextram ejus amplexa effuſo fletu, per ſacerdotium, quo præditus eſſet, per virtutem ejus, noménque, & exiſtimationem, quam partam apud omnes bonos haberet, per parentis ſui memoriam, cui charus ipſe in primis fuiſſet, orare eum, atque obſecrare inſtituit, vt ſolicitudini ſuæ ſubveniret, ſéque indignè proditam, deſertam, abjectámque ab omnibus vnus pro officio, & fide ſua tuendam ſuſciperet, atque hæc adeò demiſſè: & tam

crebris inter fletum, lacrymáſque ſingultibus egit, vt Commendonum tam claræ, tantíque faſtigii feminæ miſeratio confunderet. Conſolatus eam, ſuámque illi fidem, ſtudium, diligentiam non defuturum pollicitus diſceſſit. Petricoviæ Rex cùm frequens Concilium conveniſſet per eos, quibus data provincia erat, quod antè diu concoxerat, occultéque habuerat, conſilium proferre inſtitit. Bifariam Poloni de Republica coëunt. Rex cum Senatu, in quem Epiſcopis, Palatinis, Caſtellanis (hæc ſunt honorum, & magiſtratuum vocabula apud eos) jus eſt veniendi, centum & quinquaginta ferme hominibus, cùm omnes adſunt, quod haud ſcio an vnquam accidat, conſultat. Equites, quo ex ordine Senatores leguntur è ſingulis regionibus (in plures autem Poloniæ Regnum dividitur) binos, ternóſque, aut plures etiam Legatos ad Concilium mittunt, qui de Republica in medium conſultant (terreſtres Nuncios ipſi appellant) ii ſeparatim conveniunt, & quæ viſa fuerint ad Regem, & Senatum referunt. Hi nuncii initio ad id modò mittebantur ad Concilia, vt decreta Senatus domum ad ſuos renunciarent: ſed ſub Auguſto novam, & veluti Tribunitiam poteſtatem invaſerant, cùm ex licentia ſacrorum audaciores ad omnia facti fuerint, ipſo fovente eos Auguſto, minuere dignitatem Senatus optante, & ipſe cupiditatibus ſuis licentiùs indulgere. Hinc citiùs, quàm ipſi ſperaſſent, omnis ferme Reſpublica

ſub arbitrium Equitum iit : non tributa decerni, niſi accepiſſent, non leges fieri, quas ipſi non probaſſent, nihil denique pati in Republica, niſi ex auctoritate, & libidine eorum agi, omnibus aliis intercedere ; nec dicto audientem fore nobilitatem denunciare. Ipſe interdum Senatus, penes quem publici Conſilii majeſtas, correptus, atque acribus verbis objurgatus ab iis eſt. Quin Senatorum quidam omiſſo ampliſſimo ordine tranſire ad Equites, crearíque Nuncii malebant, quò populares haberentur, plúſque in Republica pollerent, & vnus, qui cohibere vim eorum poterat, Rex, incitabat. Inter hos Commendonus è Catholicis acerrimum, atque optimum quemque familiaritate, & benevolentiâ conjunctum habebat, à quibus & de rebus, quæ religionis cauſam attingerent, edocebatur, & ipſi conſilia cum eo conferebant. Itaque cùm referente Oſtrorogio quodam diſerto homine, ac nobili in primis viro, & ſummo hæretico, de Regina agi cœptum eſſet, quâ ſterili, ac filios non gignente Reipublicæ opus non eſſe injecerat ; adverſantibus, qui à Commendono inſtructi erant, magnis contentionibus eſt certatum. Ad extremum & hæretici tenuêre vtì rogaretur Rex, vt in gratiam cum Regina rediret, cúmque ea conjunctè, & amanter viveret, neque liberorum ſpem ſuis præcideret ; & Catholici, vt omnis repudii, dirimendíque matrimonii mentio omitteretur. Ut ventum in Senatum eſt (in quo Rex

de induſtria adeſſe noluit, ſeu pudore abſterritus,
ſive ex dictis Nunciorum, quæ reſpondenda ſibi eſ-
ſent, meditaturus) idem Oſtrorogius ſummam
Reipublicæ agi præfatus, copioſâ oratione Sena-
tum eſt adhortatus, Ut non præſentibus modò re- «
bus conſulerent, ſed longè in poſterum, quod ſa- «
pientiam eorum deceret, proſpicerent. Vivo Re- «
ge non alium rectorem deſiderare Rempublicam, «
ſed hominem eum, & progreſſum ætate, & mor- «
ti etiam obnoxium: Rempublicam æternam eſſe «
oportere, quam, ſi quid Regi humanitus acci- «
deret, in cujus manus venturam? Sic eum de ſe, «
ſic majores ejus meritos, vt non ipſum modò re- «
gnare, ſed in ipſius manere domo Regnum ve- «
lint, quod quî fieri ipſo filios non ſuſcipiente «
poſſe? Filios porro qui ſuſcipiat tertium jam an- «
num ſepoſitâ, & procul habitâ vxore? ipſorum «
eſſe partes, qui parentum ſanctitatem apud Re- «
gem meritò obtinerent, eum in gratiam cum Re- «
gina reducere: eodem tempore & Poloniæ po- «
pulis ſpem propagandæ Regiæ ſtirpis oſtendere, «
& exemplum parum integrè culti conjugii ab ho- «
minum oculis amovere; ne ſpretum inde in ma- «
lum publicum erumperet. Et paucos hæc quò «
ſpectaret oratio, fallebat, quòd gravis jam eſſe
hujus rei fama cœperat, & vt aſſentatio, & ne-
gligentia publicè ferè prævalent, etiam qui Re-
ginæ injuriâ movebantur, reſpectu Regis ſilebant.
Ucangius, qui Senatus ob Archiepiſcopalem di-
gnitatem erat princeps, ſequenti die in Senatu,

Digitized by Google

quæ Equites moviſſent, expoſuit Regi, adjecítque Senatus verbis, quæ apta rei ſunt viſa. Rex ad mœſtitiam compoſitus poſſe ab ſe & Reipublicæ occupationes opponi, quibus curis diſtentus per hoc omne tempus fuit, & morem majorum, quibus placuiſſet Reginas à publicis conſiliis abeſſe, queſtóſque ſæpe multos matrem ſuam, dum vixit, nimis ſe publicis rebus immiſcere ſolitam, quòd ferè ſecuta virum, filiúmque Concilia Regni habentes ſit, ſed prompturum ſe apud eos ſimpliciter, quæ animum
» obturbant ſuum. A probis, & in ſcientia divina-
» rum rerum apprimè verſatis hominibus injectam
» ſibi religionem eſſe, negantibus juſti conjugii
» jus ſibi eſſe cum Regina, cujus ſororem antea in
» matrimonio habuiſſet. Hinc ſe vehementi con-
» flictari curâ, ne inceſtis implicitus, & pollutus
» nuptiis, Dei iram in ſe quotidie magis incitaret,
» petere ab iis, vt ſe conſilio juvarent. Reſponſum ab Ucangio rem non eſſe hujuſmodi, de qua ſtatim dicendæ ſententiæ viderentur. Ita ſpatium ad cogitandum, componendúmque conſilium eſt ſumptum. Ucangius Epiſcopos omnes, qui tum præſentes erant, & præterea ex ſacerdotum ordine quicumque aliquam doctrinæ opinionem in ſacrarum litterarum ſtudiis haberent, convocavit in Templum, & ad Commendonum miſit ſimul ſignificatum, de qua re id Concilium eſſet habiturus, ſimul quæſitum, an ipſe adeſſe vellet, qui cùm maximè velle reſpondiſſet,

diſſet, ſequenti die manè ſummo in Templum perrexit: Ventum ad certamen, ídque vni ſibi excipiendum, ſuſtinendúmque eſſe exiſtimans, quando Epiſcoporum in aliis animus, & audacia, in aliis fides deſideraretur. Conſedit medius inter Epiſcopos Commendonus, in eum omnium oculis, auribúſque intentis. Tum Ucangius Regem cùm ſe ſolvi non potuiſſe exiſtimet, divinâ lege, quæ eſt de matrimoniis inter conjunctos affinitate, quanta illi cum Regina eſſet, non ineundis, ſtatuiſſe cum ea ſibi divortium faciendum eſſe. Hæc dicentem Nicolaus Volcius Uladiſlavienſium Epiſcopus interpellavit, negans Regem ita eſſe locutum. Tum Padnevius Cracovienſium Epiſcopus Regem ait admonitum à ſuis, oratúmque, vt cum Regina pro conjugii ſanctitate, quo obſtricti inter ſe eſſent, viveret, objeciſſe religionem, quâ ſe diceret deterreri, propterea quòd vereretur, ne lege, quæ matrimonio inter ſe tam propinquos jungi vetat, ita tenerentur mortales, vt eâ exſolvi vllo modo ipſe potuerit; proinde Epiſcoporum de eo ſententiam rogaſſe, vt eorum potiſſimùm conſilio vteretur, qui divinarum rerum, & ſacrorum interpretes ſunt conſtituti. Id excipiens Ucangius Commendonum oravit, vt ipſe eos doceret, quid conſilii ad Regem ſuper tanta re afferrent. Ille nihil cunctatus, ac ſi rem in tam celebri, ac frequenti cœtu explicuiſſet, ſéque palàm indicaſſet, ſiſti vel ruentem jam poſſe ſperans. Et rem Rex,

» inquit, rite, & ſapienter fecit, qui de quo illi
» incuſſa religio fuit, haud alios, quàm Epiſcopos
» conſulere elegit; & ego à vobis ſtatim ei occur-
» ſum, omnémque ex animo ejus ſcrupulum con-
» tinuò erutum mallem, quàm de re minimè du-
» bia deliberando ſpeciem dubitantium præbere,
» & Regis augere hæſitationem: Matrimonium
» rem inter mortales ſanctiſſimam eſſe, & Jesu
» Christi voce ſancitum, & præceptum, vt
» quos Deus conjunxit, homo non ſeparet. Pau-
lùm hîc orationem interpellans Ucangius: Re-
» ctè, inquit, ſed, vt ego audivi, eſt apud Juriſ-
» conſultos, quod initiò conſtare non potuit, id
» ne tempóre quidem perfici, aut invaleſcere. At-
» qui, inquit Commendonus, hæc inter propin-
» quos conjugia maximè conſtare, & jungi initio
» poterant, nullo enim vel Dei juſſu, vel naturæ
» lege, ſed tantùm inſtituto, ac decreto Eccleſiæ
» prohibentur; cui cùm in honorem duorum Re-
» gum Pontifex Maximus jam derogavit, tum
» ipſos illo decreto ampliùs non teneri: nam quod
» Levitico præcepit Deus, Sororem vxoris tuæ in
» pellicatum non accipies, ad hanc rem non per-
» tinere; ſubjeciſſe enim illico Deum, Non rele-
» vabis turpitudinem ejus adhuc illâ vivente: & il-
» lud in Evangelio, Non licet tibi habere vxorem
» fratris tui, eandem rationem habere vetantis vi-
» væ conjugis ſorori corpus miſcere, aut detractam
» fraterno lecto vxorem ſibi inceſtis nuptiis con-
» jungere. Ergo, inquit Ucangius, ad eundem

Pontificem Maximum eſt Regi confugiendum , «
qui quos lege ſolvere potuit , quâ jus ineundi ta- «
le conjugium adimitur , profectò dirimendi quo- «
que ex auctoritate ſua conjunctos poteſtatem ha- «
bebit. Longè verò aliter ſe res habet , inquit «
Commendonus , nam poſtquàm legis , ex qua «
jus connubii non erat , ſublatâ vi, maritali ſe fœ- «
dere conjunxerunt , tum verum , & juſtum inter- «
cedit matrimonium , quod dirimi , aut ſolvi nul- «
lius mortalis ope jam poſſit , tantâ eſt religione , «
ac ſanctitate ab ipſo Deo munitum, & confirma- «
tum ; & poteſtatis quidem Pontificis fuit iis ve- «
niam legis dare , ſed devinctos jam matrimonii «
vinculis diſſolvere , nec Pontifex Maximus , nec «
mortalium quiſquam poteſt , quemadmodum o- «
leum ſi in ignem non injicias , non incenditur , «
at idem ſi in ignem effuderis , continuò conci- «
pit flammam , nec jam voluntate , & permiſſu a- «
lieno , ſed ſponte , ac naturâ ſuâ ardet, ſic vt ex- «
imi , aut vindicari ab incendio nullo modo poſ- «
ſit , niſi aut ipſum abſumptum , aut ignis extin- «
ctus fuerit. Pari ratione matrimonia inter con- «
junctos iniri non poſſe Eccleſiæ lege interpoſitâ , «
ſed legem ſi ſuſtuleris, oleum in ignem injeceris : «
tum rectè conjunctum conjugii fœdus naturam , «
aut vim ſuam aſſequitur , quæ eſt hujuſmodi, vt «
abrogari , aut reſcindi nullâ re , niſi morte poſ- «
ſit. Mulier alligata eſt legi, quanto tempore vir «
ejus vivit ; quòd ſi dormierit vir ejus , liberata «
eſt à lege , cui vult nubat. Iis qui matrimonio «

» juncti ſunt, præcipio non ego, ſed Dominus,
» qui vxorem ſuam dimittit, & aliam duxerit, a-
» dulterium committit ſuper eam; & ſi vxor dimi-
» ſerit virum ſuum, & alteri nupſerit, mœchatur:
» quod quî fieret, ſi per remiſſum vxori nuncium
» matrimonii vis ſolveretur? Propter hoc dimittet
» homo patrem, & matrem, & adhærebit vxori
» ſuæ, & erunt duo in carne vna. An hac poteſt
» neceſſitudine obſtringi quidquam arctiùs? Atque
» hæ divino ſunt conſilio, atque voce ſancitæ ma-
» trimonii leges: quibus nemo mortalium manus
» attulerit. Secundùm hæc Anglicas tragœdias, feróſque illos caſus, atque eventus Angliæ, quos ipſe cognitos habebat, recenſendo ordine multis verbis copioſè, vehementer, & propè tragicè expoſuit, ſic vt qui aderant magnopere animis commoveri, atque exhorreſcere viderentur.
» Adjecit, atrocia quidem hæc, & auditu gravia eſ-
» ſe, ſed eo magis deflenda, quòd Eccleſiaſticis ho-
» minibus, & Inſulæ Archiepiſcopo auctore Hen-
» ricus maximè ad cupiditatem dimittendæ vxoris
» eſſet incitatus, qui dum Regis ſtudiis obliti mu-
» neris ſui blandiuntur, & ad ejus voluntatem lo-
» quendo gratiam aucupantur, nolle ſe commemo-
» rare quas pœnas ſinguli Deo perſolverint. Id tan-
» tùm dicturum, non ipſos ſolùm dignitate, atque
» fortunis, ſpoliatos, ſed omnem inde Eccleſiaſti-
» cum ordinem ſtrage ingenti afflictum, funditúſ-
» que everſum in Anglia fuiſſe. Adjecit inde duos
» Henricos ætatem noſtram Reges, alterum Angliæ,

alterum Galliæ tuliſſe: hos diſpares animis par ad «
imitandum, cavendúmque exemplum homini- «
bus præbuiſſe, inſigni vtrumque judicio Dei no- «
bilitatum. Gallum quidem fidei in matrimonii «
ſanctitate non violanda, quam adeò conſtanter «
coluit, vt cùm vxorem familiâ longè infra ma- «
gnitudinem ſuam poſitâ duxiſſet, eáque quintum «
jam annum nullum enixa partum, haud dubia «
ſigna ſterilitatis dediſſet, nec fratres Regi eſſent, «
quorum liberi exciperent, & intra domum con- «
tinerent Regnum, & Gallia omnis charitate «
Henrici ſtirpem ex eo precibus, votíſque expo- «
ſcere vehementer ſollicitaretur, & ipſa vxor non «
gravatè ceſſura thoro, ſéque in ſepta ſacrarum «
virginum abditura fuerit, ne ſpem, optatáque «
tot populorum vna diutiùs moraretur; tamen «
omnibus rebus antiquiorem religionis, & con- «
jugii fidem habuit, nec admittens quidem auri- «
bus cohortationes eorum, qui aliter conſulebant. «
At Henricum Anglum, quem ex ſummo, & vir- «
tutum ingentium gloria, & fama rerum geſtarum «
viro in ſævum, atque importunum tyrannum, at- «
que adeò in teterrimam belluam vnius ſceleris fu- «
ror commutavit, ſatietate vxoris, in cujus conſue- «
tudine, & convictu duodetriginta annos, liberis «
quoque ſuſceptis, egerat, ortam clariſſimo æta- «
tis ejus Rege matrimonio ſuo expuliſſe, agita- «
túmque libidinum furiis, brevi aliis necatis, a- «
liis repudiatis vxoribus ſextis vſque nuptiis jura «
conjugii violaſſe. Quid ergo evenit? huic ex tot «

» conjugiis nullam ſupereſſe prolem; illi vnicam, & » diu ſterilem egregiam ſeptem liberorum ſobolem » peperiſſe, quos ille moriens ſuperſtites omnes re» liquiſſet; non enim effrænatâ libidine liberos, ſed » juſti, caſtéque culti matrimonii conjunctione » procreari, quam Deus non ad propagandum mo» dò genus inſtituit, ſed illius ſocietatis, quâ ille » Eccleſiæ ſuæ arctiſſimè copulatur, & conjungi» tur, ſignum, atque indicium, id eſt, ſacramen» tum eſſe voluit; in quo ſuſcepti filii veri numinis, » veræ fidei, & pietatis cultores educantur. Proin» de mitterent ipſi has conſultationes de re, quæ » dubitandi, aut deliberandi cauſam non habet, » quibus alitur id malum, non diſcutitur; & ab » initio præciderent hanc in Regis animo cogita» tionem, & radicitus evellerent, ne ſtirpes rena» ſci vnquam poſſent, quas qui ſerere conantur, » eos improbos, & Regis, & Reipublicæ, & bo» norum omnium hoſtes ducerent: dum enim per » ſpeciem religionis fallaces, & importuni homi» nes revocari ſtudent à falſi flagitii, peccatíque » conſcientia Regem, efficiunt, vt verè, & publico » periculo peccet, piaculóque graviſſimo ſe, Re» gnúmque obſtringat. Regum cupiditates fræna» ri, non incitari oportere; tanto enim majore vi » ferri, quanto ex altiori dignitatis faſtigio erum» punt, niſi amicorum occurrat fides, quæ eos ve» luti fræno contineat, regátque; quòd ſi peſtifer » aliquis aſſentator præcipites porro impulerit, » haud ſecùs quàm ſaxum ex edito monte per de-

clive evolutum nullâ vi, aut conatu ſiſtas, donec ad «
imum vallis cum magna rerum ſtrage pervenerit. «
Quo magis iis cavendum, providendúmque eſſe «
id moliri, ac impellere ſaxum improbi aſſentato- «
res ne poſſint; docerent ipſi Regem nihil eſſe, cur «
animum variâ religione ſolicitum habeat, quan- «
do in ejus, & Reginæ conjugio vitii nihil ſit (quæ «
æquitas, & pietas ipſius eſt) cùm quanta ſancti- «
tas, & quàm indiſſolubile vinculum ejus, intel- «
lexerit, abſiſtet moleſtis ſe afflictare curis, & in «
Dei voluntate, & Eccleſiæ placitis acquieſcet. Hoc «
quo Regis animus ſtimulatur ſcrupulo erepto, «
omníque dubitatione ejus ſedatâ, futurum vt in «
priſtinam cum Regina gratiam rediret, vnáque «
concorditer, & conjunctè, vt eorum neceſſitudo «
poſtulat, viverent. Verùm ſi ab recenti hoc diſſi- «
dio in convictum, & conſuetudinem ejus reduci ſe «
continuò Rex non patietur, vim illi afferendam «
non videri: Tempus, Deúmque; rationem, ac «
viam reconciliationi eorum aperiturum: ipſi piis «
vtrumque precibus Deo commendarent, atque in- «
terea darent operam, vt ſi qua incommoda opinio, «
ſi qua offenſio hæſit in Regum animis, ea ſtu- «
dio, ac ſedulitate eorum tolleretur, atque ſanare- «
tur. Adjecit poſtremò, vt cogitarent, quàm a- «
lieno tempore tam periculoſas, & inutiles res «
moverent, cùm & gravi bello à Moſcis pre- «
merentur, nec vlla circa ſatis fideli à finitimis «
populis pace niti poſſent, & multis præterea in- «
teſtinis incommodis ægra, atque afflicta eorum «

" Reſpublica eſſet. Hæc cùm Commendonus compoſitè, copioſéque, & ſumma cum gravitate, quæ propria omnis ſermonis, actioníſque ejus ſemper fuit, diſſeruiſſet, omnium non approbatione ſolùm, ſed admiratione conſtantiæ, integritatis, & prudentiæ accepta oratio eſt; qua & rem ipſam perſpicuè, & diſtinctè enodatam expediviſſe eſt viſus, & perſtrictos qui Regi ſuaſores, adjutoréſque exitioſi conſilii putabantur, egregiè deterruiſſe, atque caput ipſum hujuſce mali recidiſſe. Nullius præterea rogata ſententia eſt, & tergiverſante, & nutu magis, & motu corporis, quàm dictis aſſentiente Ucangio, Padnevius gratias Commendono, ſuo, & aliorum nomine ampliſſimis verbis egit, atque ita prorſus facturos, quemadmodum ipſe cenſuiſſet, dixit. Sequentibus diebus ſeparatim optimus quiſque, qui illi concilio interfuerunt, domum ad eum venere, gratias, laudéſque habentes, ejúſque virtute liberatam eorum Rempublicam, diſcuſsúmque ingens periculum prædicantes. Miſerat Rex accitum eum ad ſe poſtquam à Nunciis res in Senatum adducta prodierat, & antè quoque ſæpe injecerat, habere ſe, de quo magnopere colloqui cum eo vellet. Eo plus negotii Commendono in mitiganda, ſedandáque Regis perturbatione fuit, quòd rationem omnem aſpernabatur ægritudo
" animi ſui non potentis. Præfatus id illud eſſe,
" de quo multo antè agere cum eo ſtatuiſſet, cujus
" & prudentiæ tribueret meritò plurimùm, & pietatem

tatem in Rempublicam, & in ſe ſtudium, ac be- «
nevolentiam, & omni re fidem, ac religionem «
ſpectatam, cognitámque haberet, à cruciatu, «
quo ſe dies noctéſque aiebat torqueri, à lachry- «
mis, à deſperatione exorſus omnia perpeti ſup- «
plicia, omnia adverſa paratum ſubire, famam, «
vitam, Regnum amittere faciliùs poſſe, quàm «
cum illa vivere. Præterquam quòd ingenia, quòd «
mores non congruerent, ab illa ſe fœditate co- «
mitialis morbi, vt à peſte, & morte abhorrere, «
& quo haud minùs terreretur, non ab vno ſibi, «
ſed à pluribus ſpectatæ fidei, atque doctrinæ vi- «
ris affirmatum, verum inter eos matrimonium non «
conſtare. His animum confici, ac lacerari aſſiduè «
ſuum. Ab ipſo pro amore, quo complexus eum in- «
de ab initio adventûs ejus in Poloniam eſſet, pro «
fide, quam ei rerum ſuarum omnium quantam «
vix vlli ex intimis amicorum habuiſſet, petere, «
orare, obteſtari, vt viam, & rationem, quæcum- «
que eſſet, eripiendi ſe huic miſeriæ aliquam in- «
veniret: iterum ſibi vitam, iterum datum Re- «
gnum exiſtimaturum: aut ab ipſo liberari ſe, aut «
à nemine poſſe. Nihil verò poſtulatum à ſe, ni- «
hil factum, nihil obtentum, niſi ritè, ac de Pon- «
tificis maximi voluntate, & conceſſu velle. Quæ «
cùm diceret, non in vultu modò dolor animi ingens eminebat, ſed crebræ etiam oculis emanabant lacrimæ. Animadvertere hîc libet, quantam fortuna facultatem Commendono in manus tradidit, Regem ſibi immortali beneficio devin-

ciendi, ſi modò blandiri paulùm cupidini ejus, fovere ſpem, & offerre operam, & ſtudium polliceri ſuſtinuiſſet: ſed ejus non tam abſtinentia, conſtantiáque tentata eſt, quàm ipſe ſimul dolore, ſimul difficultate hæc audiens afficiebatur. Tam amanter animum profundenti in ſe Regi adverſari durum, atque inhumanum, adeò impotentem, inflammatúmque, ac propè affectu nimio amentem mitigare, ad rationem, ad conſilium revocare maximè arduum, & ſpiſſum videbatur. In re tam ancipiti ab integritate, atque fide ſua ſubſidium petiit; & ſummis humanitatis meritis Regis in ſe prædicatis, nec vlli ſe, qui majorem ex caſu ejus dolorem caperet, profeſſus concedere locum, qui ſibi vnicus daretur, gratiam ei aliquam referendi, & ſuam in eum fidem & pietatem teſtandi, prætermitti à ſe non debere. Reges quò majore poteſtate, & copiâ rerum omnium cæteris hominibus præſtent, eò ferè magis ab amicis, à quibus vera audiant, inopes eſſe. Nam probos quoque, & conſtantes viros ſubigi cupidine, aliíſque auctoritate, & opibus, quæ Regum gratiâ parantur, excellendi, & nullâ re faciliùs, quàm ad alterius voluntatem loquendo, aſſequi. Hinc omnia auribus dari, nihil veritati: Hinc ſæpe magnos Reges in ſumma veri ignoratione verſari, atque ex eo innumerabilia peccata oriri, validiſſimáque Regna ſæpiùs perniciofis adulantium illecebris, quàm hoſtium armis eſſe ſubverſa. At ſibi ſtare eum Regem,

cujus tanta haberet benignitatis & amoris offi- « cia, blandâ, & ad gratiam compoſitâ oratione « non fallere. Si res facultatem haberet, cujus ille « ſtudio tam vehementi teneretur, nullius operam « illi promptiorem fore, cùm verò ejus ne fingi « quidem ſpes vlla poſſit, cur eam alat cogitatio- « nem, quæ Regi & curam, ægritudinémque augeat, « & periculum creet? cur vt placitura loquatur, ve- « ra, atque vtilia ſileat, in quo & ipſe à fide, at- « que officio diſcederet, & Regem humaniſſimè « de ſe meritum non turpi ſolùm, ſed peſtifera aſ- « ſentatione decipiat? In ipſos inde Nuncios acri- « ter eſt invectus, negans eos aut Regis, aut Rei- « publicæ ſtudio hæc movere, ſed locum turban- « di præſentem rerum ſtatum quærere: Nuncios « eos appellari, quia legati à ſua quiſque civitate « ad Concilium ſint, cùm certis præfinitis, atque « etiam ſcripto comprehenſis mandatis, quæ mu- « tare, à quibus diſcedere illis jus non eſſe. Jube- « ret eorum ſibi mandatorum ab ſingulis com- « mentaria exhiberi, facilè deprehenſurum nihil « illis publicè à ſuis ea de re imperatum. Labem « perfidiæ proximam non ſolùm de eo, quòd juſ- « ſi non ſint contra civitatum voluntatem re- « ferre ad Senatum auſos, ſed ex ſua libidine Re- « gem ipſum arguere, ei vivendi leges ferre, atque « ejus intima domûs, & lectum ipſum genialem « ſcrutari, & ſi quid rixæ ſibi cum vxore ſit, inqui- « rere, denique rem periculi, atque offenſionis « plenam ciere non veritos, qui ſi Reginæ vicem «

» dolebant, aut Regem cupiebant ab inclementi in
» illam animo, aut etiam ab errore aliquo revocare,
» an non priùs, quod nos divinæ docent litteræ,
» ipſum ſolum admonitum, & precibus cum eo
» actum oportuit ? ſtatim nullâ modeſtiâ, nullo
» more, nullo majeſtatis ejus reſpectu penè accu-
» ſatoriè palam in Senatu Regem perſtrinxiſſe; ni-
» mirum eos aliud ſpectare, turbas quærere, &
» quâ audaciâ religionem, & omnium ſacrorum
» jura violarunt, eâdem occaſionem novandi in Re-
» publica res captare, & moturos aliquid, quod
» deinde ſiſti ſine magno negotio non poſſit, niſi
» ipſe effrenatæ eorum licentiæ obviam ierit, & in-
» tra muneris ſui fines manere coëgerit. His in-
» cuſatis eadem illa repetiit, quæ nuper apud Epi-
» ſcopos diſſeruerat de vi, ac ſanctitate matrimo-
» nii, quod ſemel ritè initum infringi, aut dirimi,
» niſi morte, non poteſt, iis ab eo vinculis, eâ im-
» mutabili lege eſſe conſtrictum: nec ipſum affini-
» tate, quæ illi cum Regina erat, à conjugio ejus
» prohiberi, quando ex auctoritat ePontificis Ma-
» ximi antè de jure Eccleſiaſtico derogatum fuerit.
» Quod non datum à Deo (nam ſic quidem attin-
» gere, aut ſolvere ſcelus inexpiabile foret) ſed ab
» Eccleſia ſcitum, quo periculis, quæ maximè in
» convictu, & domeſtica propinquarum conſuetu-
» dine eſſe videbantur, occurreretur, & peccandi
» licentiam hominibus reprimeret, & cohiberet.
» Aut ergo imperitiſſimos divinarum litterarum,
» aut improbiſſimos mortalium eſſe, quicumque

animum ejus turbare vanâ religione his injectis dubitationibus conati eſſent; nimirum callidos homines rimatos eſſe Regis ſenſum alienatum, abhorrentémque ejus à Regina animum intellexiſſe, atque hunc ineundæ gratiæ locum nactos protinus invaſiſſe. His falſis ægri animi medicis haud aliam mercedem deberi, quàm ſi Regi æſtu, ac febri ardenti gelidam aquam obtuliſſent, eam depellendo morbo, & recreando corpori eſſe affirmantes : quâ avidè epotâ multò inde graviùs, vehementiúſque, quod ferè fit, afflictaretur, atque etiam in magnum ſalutis, & vitæ diſcrimen adduceretur. Quæ pœna ſive temeritati, ſive malitiæ negetur deberi? an vt gratiam levatæ paulùm in præſentia ſitis captet, aliquis Regem ſuum, & in Rege Rempublicam prodat, atque in extremum periculum adducat? an quis mihi publico periculo ludat? Næ hos non amicos, non ſalutis, non tranquillitatis ſuæ ſtudioſos duxerit, vanum incutientes timorem, vbi non eſt timor. Angliæ deinde recenſuit ruinas, atque Henricum pari aſſentatorum peſte corruptum, & cum nobiliſſimo Regno perditum, ad vltimúmque exitium præcipitatum fuiſſe; ídque ipſum poſteà eum inter ſuos aliquando queſtum conſtare, & quanta commutatio morum ejus ſecuta eſſet, quem inter omnes ætatis ſuæ Reges clariſſimis virtutum laudibus longè præſtantem, & ab talibus corruptoribus depravatum, atque inductum in tam ferum evaſiſſe monſtrum, vt truculentio-

» rem Tyrannum ne veteres quidem ſcriptores me-
» moriæ prodiderint, & quæ natura Tyrannorum
» eſt, cùm cædibus ſuorum, rapiníſque graſſaretur,
» haud ſecùs, quàm ſi expilandum, vaſtandúmque
» ſuum ipſe Regnum ſuſcepiſſet, adeò ſuſpectam
» omnium fidem habuiſſe, vt ne vxoribus quidem
» ſuis, quas ſingulis propè annis pari incontinen-
» tiâ dilexit, & inconſtantiâ abjecit, fideret; ac ne
» ipſe quidem minùs ſe ſuſpectum omnibus, atque
» execrandum eſſe ſentiret. Quin Gallorum ipſo-
» rum, & quorumdam Germanorum, quorum amici-
» tiâ ſe, ac fœdere junxerat, inſidias timere ſoli-
» tum, & cavere omnia, & circumſpicere, tam-
» quam ſi terrarum orbis ad eripiendum ei Re-
» gnum, & immania ſcelera, queis ſe contamina-
» verat, vindicanda, conſpiraſſet, ad omnia pave-
» re, & in mediis voluptatibus, in quibus aſſiduè
» volutabatur, interdum ſubitis terroribus corripe-
» retur, tantíſque curis, angoribus, ſollicitudini-
» bus, ſuſpicionibus diuturnis, nocturníſque adeò
» fatigaretur, interdum vt profeſſus inter amicos
» ſit, nihil ſibi accidere poſſe morte optabilius.
Audivit hæc attentè Auguſtus magno ſilentio, nec dicentem interpellavit vnquam, ſed gemitus crebros, & ſuſpiria ab imo pectoris ſubinde mittebat, vt facilè appareret vinci magis veritate eum, quàm ſuam ab ipſo cupiditatem vinci poſ-
» ſe. Poſtremò, Et mihi, inquit, mori ſatius eſt,
» quàm cum illa vivere: cui malo privato vnquam
» nuptiæ infeliciores contigere? Conjugem non

habeo, & conjugii vinculis adſtrictus teneor, & «
cùm præter me nulla tot Regum in Polonia ſtirps «
reliqua ſit, mihi ætate, & valetudine integrâ «
præciſam ſpem liberorum cerno, quod vnicum, «
& domus, & vitæ ſolatium, & Reipublicæ ſtabi- «
limentum erat, & vnà mecum Regum ſtirps, no- «
men familiæ eſt interiturum; vnus infinitæ, at- «
que intolerandæ miſeriæ, nec remedium, nec «
modum, nec finem invenio, cum vxore cælebs, & «
maritus ſine vxore, prodigium, atque oſtentum «
matrimonii futurus perpetuò ſum. Hæc ingenti «
motu animi cùm dixiſſet, iterum orare, atque
obſecrare Commendonum inſtitit, vt ſi qua ra-
tio iniri poſſet, ſibi & Regno conſuleretur; nam
ad cæteram infelicitatem ſuam accedere ſtudium
popularium ſuorum, vt ipſe ſuſcipiat liberos, iíſ-
que operam det, déque eo ſæpe moleſtas voces
auribus ſuis accidere. Commendonus cùm adeò
impotentem cerneret, vt quas refellere rationes
nequiret, eas tamen per mollitiem, atque infir-
mitatem reſpueret, iterum hortatus eſt eum, Ut
animum ad conſtantiam, firmitatémque revoca- «
ret, neque huic ægritudini ita ſuccumberet, vt «
ſe de rationis, & prudentiæ ſtatu dejici pateretur, «
reputaret omnino quanta, & quàm ad multa per- «
tinens res moveretur, & quæ nunc fortuna, quæ «
conditio Regni ſui eſſet: quanto inteſtino mor- «
bo laboraret turbata, & pravis opinionibus, er- «
roribúſque omni ſacrorum diſciplina, & audaciâ, «
atque licentiâ Magiſtratuum, atque legum ma- «

Digitized by Google

» jeſtate convulsâ, & multis Principum alienatis de
» eo decreto, quo publicis vectigalibus, boniſque
» cedere eos coëgiſſet. Ad id tot propè hoſtes cir-
» cumſtare Poloniam, quot circà eſſent finitimi
» populi. Imminere Ruſſiæ Vallachos, Tartaros
» populari Podoliam, Lithuaniam gravi Moſcorum
» bello vrgeri: Regibus Suetiæ, Daniæque, Litua-
» niam carpi, Germanos naturâ infenſos, ereptam
» Pruſſiam fremere. Cæſarem ipsâ illâ ſuſpicione
» ſollicitari, quòd armis ſe à Tranſilvaniæ Regulo
» petitum Rege auctore opinetur, queſtúmque de
» eo apud ſuos ipſum non ignorare. Quid ſi hæc
» inſuper ignominia non illi ſolùm, ſororíque,
» ſed vniverſæ Auſtriæ familiæ imponeretur? Ab-
» ſiſteret iis conſiliis, queis ſe gravi curâ, & Re-
» gnum ancipiti diſcrimine implicaturus eſſet, &
» deſineret ea ſperare, quæ humanas vires exce-
» dunt, in quo graviùs ipſe, quàm Anglus Henricus
» eſſet peccaturus, quòd de eo perfectum judicium,
» ſancitáque lex fuerit, ejúſque tam recenti, tam
» inſigni, atque exitus tam funeſti exemplo deterreri
» omnes poſſint. Hæc ſe ei tam liberè nunquam fuiſſe
» dicturum, quæ inſolentia, graviáque auribus ejus
» fore meritò ſuſpicari poſſet, niſi pari & officii fi-
» de, & pietatis ſtudio erga ipſum afficeretur. Gra-
» tiam ſe quidem ejus maximi facere, ſed pluris
» ſalutem, atque incolumitatem æſtimare. Po-
» ſtremò Auguſtus, quamquam perturbatione, ac
» dolore diſrumpi videretur, tamen vim, inquit,
» afferre inſuperabilibus equidem, Commendone,
nolo:

nolo: meo infelici fato, quando ita neceſſe eſt; «
parebo. Tu autem cave putes tuâ me oratione, aut «
libertate offendi: nam vt mihi gravis, atque a- «
cerba res ſit, de qua diſſeruiſti; tuus tamen in «
me animus, & hæc fides, & religio non jucunda «
eſſe non poſſunt. His ſermonibus ſedatus non- «
nihil eſt Regis animus, atque in præſentia omnis ejus rei mentio omiſſa; neque datum Nunciis reſponſum, neque ab iis petitum; ita compreſſum eſt oriens illud incendium, quod ſi vires cepiſſet, ſi Commendonus paulùm modò cupidinem Regis foviſſet, aut loci aliquid ſpei ei reliquiſſet, haud dubium erat, quin conflagraturum validum, ac nobile Regnum, interiturúmque fuerit. A Cæſare paulò pòſt hac ipsâ de re Legati venêre imbuti eâdem de Commendono ſuſpicione, quam ei faſſa de ſe Regina fuerat, eorundem malevolorum, atque obtrectatorum artificiis. Cæſaris auribus inculcatâ. Sed brevi ab Legatis ipſis non deprehenſa ſolùm calumnia eſt, ſed omnem erumpentis ejus flammæ impetum vnum excepiſſe, vnum reſtinxiſſe compertum: & magnæ ea de re actæ à Cæſare, Legatíſque gratiæ; nec ab iis cœptum inde quidquam, aut actum in ea re, niſi de conſilio ejus eſt: qui cùm antea pertentaſſet Regis animum, excuſato comitiali Reginæ morbo, nec perpetuum eum, nec incurabilem eſſe oſtendens, adeò à conſuetudine ejus averſum animadvertit, vt auctor Legatis fuerit non ſolùm vt de concubitu, ſed ne de convictu quidem

mentionem vllam facerent, ne Rex ſi ſe vrgeri ad id ſentiret, quod mortis inſtar exhorreret, præceps inde ad divortii conſilia revolveretur, omníque abjecto pudore, omni ſpreto periculo ruere iterum inciperet. Ab Regina obſequiis, & officiis deliniendum, permulcendúmque eſſe, donec tempore quoque ipſe animus ejus molliretur, ac mitigaretur. Et paruêre quidem conſilio ejus Legati. Cæterùm Regina impatiens contumeliæ non multò pòſt per ſpeciem viſendi ſuos, egreſſa Regno Viennam ſe ad fratrem contulit; quod à nobis inferiùs ſuo loco tradetur.

FINIS LIBRI SECVNDI.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI CARDINALIS

LIBER III.

De eo in Cardinalium Collegium cooptato.

CAPUT PRIMUM.

AB his rebus magnum Commendoni in Polonia nomen, magna omnes cœperat admiratio, cùm viri fides, religio, & conſtantia morum in ore erat, tum verò virtutem, induſtriam laudibus ferebant. Ante omnia miraculo erat eum, & Regem ab tam ef-

frænata, atque impotenti cupiditate cohibere potuiſſe, & eundem ei aditum, eundem amicitiæ locum manere, adeò quidem integrâ gratiâ, vt etiam aucta exiſtimatio ejus apud Auguſtum, majoréque in honore, ac dignatione haberi videretur, & cùm hæc, tum præterea impetus hæreticorum in religionem egregiè repreſſi ab eo, Sacerdotes, qui perculſi, abjectíque videbantur, erecti, protectíque. Ad hæc multas ab illo ordine ſtudio, ac ſedulitate ejus prohibitas, ac propulſatas injurias eſſe; nunc ipſos excitando, animandóque Epiſcopos, eorúmque cauſæ Catholicos adjungendo; nunc Regem variâ arte tractando, continendóque ne ab officio diſcederet; nec parum exemplo innocentiæ, religioníſque ex crebris cohortationibus ejus ad Eccleſiaſticæ diſciplinæ cultum, quæ pæne jam omnis intercideràt, obſoleverátque, profectum eſſe paſſim homines ſermonibus celebrabant. Haud Romæ minor fama de præclaris hiſce actionibus percrebuerat, cùm ipſorum prædicatione, ac litteris Polonorum, qui ad ſuos hæc perſcribebant (eſt enim genus omne perquàm curioſum, & loquax, miréque omnia obſervitant, nec ſegniùs cujuſque ſeu bene, ſeu malè facta ſermonibus differunt) tum etiam ipſis Pontificis Maximi teſtimoniis, qui cùm de ſuſceptis à Rege, gentéque, vt ſuprà docuimus, Tridentini Concilii decretis litteras à Commendono accepiſſet, recitare in Senatu apud Patres juſſit; atque eas ipſe verbis am-

pliſſimis eſt proſecutus; eo quippe gratior, celebriórque res erat, quo plus habituram difficultatis rati erant in Regno, vbi nec vni omnia parent, nec vniverſis eadem mens, idem de ſacrorum jure ſenſus, ac pleriſque etiam averſus ab Eccleſiâ, veróque animus eſſet. Necdum quid cæteræ Provinciæ feciſſent, allatum erat, vt inde initium probandi, accipiendíque Concilii leges ortum, vnde minùs tam promptum obſequium ſperari poterat, læti, & Pontifex, & Romani Patres acceperint. Subſecuta & reliquarum fama actionum, & metus, quouſque Rex tantâ libidine dimittendæ vxoris incenſus proceſſurus eſſet: & mox idem ipſe metus vnius virtute, conſtantíque prudentiâ, ac ſedulitate ſublatus; quâ vnâ re fatebantur omnes magno non negotio ſolùm, ſed etiam periculo Rempublicam fuiſſe liberatam: & actæ ob id Pontifici Maximo à Cæſare gratiæ, qui repulſam, prohibitámque ab ſeque, ac ſorore, & Auſtria familia iniquiſſimæ contumeliæ injuriam vnius ſe fidei, induſtriæque debere teſtabatur. Itaque Commendoni virtus, atque excellens in difficillimis rebus adminiſtrandis, explicandíſque conſilium, ſolertiáque in magna laude, & prædicatione erant. Sed ex præclaris hiſce, & maximis pro Republica laboribus ad eum plurimùm gloriæ, nihil fructus redibat, vt ferè virtus laudatur, & alget. Quod ferentes ægriùs amicos, & induſtriæ præmia ambitioſis, divitibúſque intercipi querentes ſæpe ri-

debat Commendonus, ipſa rectè facta, eorúmque conſcientiam probis, ac modeſtis viris ſatis magna eſſe operæpretia differens, & mereri honores, quàm eorum aſſequi ornamenta pulchrius eſſe. Ut initio oſtendimus, eam ipſe ſecutus viam, rationémque in Republica fuerat, vt in nullius ſe clientelam, aut fidem traderet, probatiſſimi cujuſque Patrum amicitias appeteret, ſtudens eorum ſibi gratiam, & benevolentiam decori, atque ornamento eſſe, adjiceret tamen ſe nemini. Eo fiebat, vt qui probarent, laudarent, diligerent etiam, atque ornatum cuperent multi: qui ſuſciperet, proferret, enixéque commendatione, ac ſtudiis contenderet (quod ſæpè pro iis fit, qui fortunam ſuam alterius opibus applicarunt) eſſet prorſus nemo, vt in Principum amicitiis plus ſplendoris illi, quàm opis eſſe videretur; ſed qui verâ virtute, ac religione nituntur, & nullas ſui ſecuti ſpes, charitate Reipublicæ communi ſaluti cum fide conſulunt, ii nimirum in Dei tutela ſunt, qui quamquam vera merces maximis meritis ipſe ſit, ne tamen hoc quidem carere ſplendore dignitatis, atque præſtantiæ eos patitur: atque hinc Commendonus, & abſens, & nihil petens, quem nec opinari poterat laudum, & honoris ſui fautorem eſt nactus. Pio IV. Pontifici Maximo fratris priùs fortunâ; deinde ſuâ ex obſcuro, atque infimo loco ad altiſſimum, atque ſummum mortalibus gradum dignitatis evecto, in tanta felicitate, proventúque

rerum nihil feliciùs contigiſſe exiſtimare licet, quàm quòd Carolum Borromeum ſororis filium habuerit, quo rerum, atque conſiliorum interprete, ac miniſtro vteretur. Hunc ipſe adoleſcentem claro genere, honoratâque, ac principe familiâ Mediolani ortum ab ſimplicitate ingenii, probitatéque tantâ charitate, atque benevolentiâ complexus eſt, vt primis Pontificatûs ſui diebus lectum in ampliſſimum ordinem, vnum rerum ſummæ præpoſuerit: qui quidem in maxima poteſtate tantâ modeſtiâ, ac religione egit, vt avunculi ſtudium in eo ornando, augendóque, ingentibúſque inſtruendo opibus nimium ipſe magna ex parte cohibuerit. Idem Federico fratre, quem Pontifex ad immodicam potentiam effuſâ indulgentiâ efferre videbatur, defuncto, cùm ſe ſermonibus hominum ſucceſſorem fratris fortunæ, regiiſque inde nuptiis commutatâ vitæ ratione deſtinari ſenſiſſet, nec ab tali conſilio alienum Pontificis animum ſuſpicaretur, ſtatim ſacris initiari, obſtringíque antevertit, atque ex eo tempore cùm totum ſe pietatis ſtudiis dediſſet, ad perfectam illam Chriſtianæ diſciplinæ laudem pervenit, quam admirati magis homines ſunt, quàm imitari potuerunt: Nam & vivo avunculo cùm in ſumma gratia, & auctoritate, quâ longè omnes anteibat, ſummáque copia, atque affluentia rerum omnium tot eum circumſtarent illecebræ voluptatum, quæ vel progreſſam, & confirmatam ætatem pellicere, ac labefactare potuiſ-

ſent, adoleſcenti ad edenda virtutum ſpecimina incitamenta fuere, qui ſe adeò ab omni luxuriæ, & avaritiæ omníque intemperantiæ contagione integrum præſtitit, vt in moribus ejus clarum innocentiæ, modeſtiæ, ac religionis exemplum elucceret. Et mortuo deinde Pontifice ad ſuum munus Mediolanum profectus (erat enim civitatis ejus Archiepiſcopus) omnes quibus eum largè, ac munificè avunculus cumulaverat, aut egentibus elargitus eſt opes, aut ſacrarum rerum cultui erogavit: ipſa etiam beneficia, quæ permulta, atque vberrimorum vectigalium habebat, novo Pontifici remiſit, quo liberior vni Epiſcopalis officii, & ſacrorum curæ vacaret: neque hæc, vt quidam per ambitionem, & gloriam; ſed conſtanti decreto, & prorſus quomodo fieri niſi ex animo non poteſt, quippe huic humanarum rerum contemptioni conſonam, & æqualem vitam egit, ne cum divitiis honorum quoque inſignia abjiceret, haud vllâ re deterritus, quàm quòd ea ſibi ad exequenda Epiſcopalis officii munia adjumento fore putavit: quo vel maximè declaraſſe eſt viſus, non famæ, atque gloriæ ſervitum, ſed populi, quem curæ, atque fidei ſuæ traditum regendum ſuſcipiebat, commoda tantùm ab eo eſſe ſpectata. Atqui hujus Epiſcopalis officii, quod eſt longè omnium inter homines graviſſimum, atque maximum, adeò inde omnes partes implevit, non ſolùm ſanctitate morum, ac vitæ diſciplinâ, & ſacrorum cultu, quibus purè,

rè, caſtéque, & ſumma cum religione quotidie operabatur, ſed templis reſtituendis, ornandis, excolendis, novis ædificandis, & populorum corruptis moribus, pravíſque conſuetudinibus, quas temporum ſuperiorum perverſitas induxerat, & aluerat indulgentia Epiſcoporum, abolendis, & ad veterum inſtitutorum rationem, normámque revocandis, vt in civitate vaſta, & corruptelis referta, & diuturno peccandi vſu à priſca tum vivendi, tum ſacra colendi religione deſuefacta, non modò libidini, luxui, ingentibúſque ex omni genere vitiis, quibus præceps illa ferebatur, fræna injecerit, ſed tantos exemplo virtutis, & ſanctitatis ſuæ amores pietatis excitavit, vt nuſquam plures invenias ex omni ætate, ſexu, ordine, qui piis, & Chriſtianis officiis ſe, operámque ſuam devoverint; nuſquam templa frequentiori populo celebrentur, aut divinus cultus, aut ſacrarum ædium adminiſtratio majore religione, ſanctioribúſque ceremoniis habeantur, nuſquam denique Eccleſiaſtica diſciplina ſit intentior. Sed ne ſingula (quod longum eſſet) percenſeam, tantus vir cùm in ſuo perſequendo, atque explendo munere, tum in omni laude, & officio Chriſtianæ religionis colendo evaſit, ac tanto in iis ſtudio, cura, labore, diligentia, aſſiduitate, tantóque omnis gratiæ, invidiæ, offenſionis contemptu eſt verſatus, vt illorum virorum imaginem temporibus noſtris retulerit, quos propagatæ Chriſtianæ fidei gloria, & veræ virtutis, atque in-

nocentiæ opinio divino numine conteſtata in cæleſtium Concilium ſublatos conſecravit. Huic igitur dum ſub avunculo rerum potiretur, cum Commendono non plus benevolentiæ interceſſit, quàm quantum fama, atque opinio, quæ in civitate de illo erat, adjungere illi potuit; vſus, & familiaritas certè nulla, nam præterquamquòd Commendoni animus ambitioſam illam rationem per aſſentationem inſinuandi ſe in gratioſorum, & potentium amicitiam reſpuebat, iis, quas commemoravimus, legationibus obeundis, totum fermè tempus Pii Pontificatus ab Urbe, atque Italia abfuerat. Sed Borromeo inerat recti, honeſtíque amor, cujus laudem vel in eo colebat, mirabatúrque cum quo ſibi nullum neceſſitudinis jus eſſet: virtutis quippe ea vis eſt, vt ignotis quoque ſtudia, ac benevolentiam conciliet; Itaque apud eum ratio dignitatis, quàm ambitioſa in ſe obſervantia major ducebatur, & ſpectata arduis rebus, probatáque fides, atque conſilium Commendoni, quamvis abſentis, pluris erant, quàm multorum fucata ſtudia, à quibus quotidianis deducendi, ſalutandi, affectandíque officiis colebatur. Ad hunc Borromeum pro munere, cui præpoſitus ab avunculo erat, referebant omnes, quicumque aliquid publicæ rei gerendum accepiſſent. Ad eundem cùm litteræ quoque à Legatis, Præſidibúſque Provinciarum publicè mitterentur, ſummum huic rei ſtudium, curámque Commendonus eſt impartitus, vt quantum reli-

gionis in rebus verè, & ex fide præſcribendis, tantum in explicandis diligentiæ adhiberet, eo quidem magis accuratè, cogitatéque, quòd eo ſtudio teneri, delectarique magnopere Borromeum à ſuis erat certior factus. Genus orationis ſecutus eſt (vt id quoque hoc loco attingamus) quod rebus congrueret, grave, ac ſerium, ab omni fuco, pigmentiſque, & inani ornatu verborum longè abhorrens, quibus vſitatis, ac de medio ſumptis non exquiſitè delectis vtebatur : In ordine, & collatione rerum, & ſententiarum, vt nexæ inter ſe, aptæque aliæ ex aliis eſſent, elaboratior, quàm in ipſa expolienda, exornandáque oratione fuit. Nulla verò in iis prædicatio ſui, nulla operæ, aut induſtriæ venditatio, in quo ſæpe intemperanter, ac moleſtè jactare ſe quidam ſolent : quæ bene, atque vtiliter geſta mandatis reſponderent, ea ad Pontificis ipſius conſilium, gloriámque vt miniſter referebat, ſtudium in agendo, in renunciando verecundiam retinens, quod cæteris additum ejus laudibus fidei, integritatis, abſtinentiæ, religioniſque omnium ſermonibus commendabatur, incredibiliter Borromei animum in Commendonum accendit, qui pariter & in adminiſtrandis rebus, & in enarrandis prudentiam, atque ingenium ejus enitere prædicabat; nec id quidem præterire juvenis conſilium volumus, qui iis rebus, virtutibúſque incitatus, cùm ad eam voluntatem incubuiſſet, vt Commendonus Cardinalis crearetur,

ídque pro gratiâ, quâ apud avunculum pollebat, haud difficile fore ſibi exiſtimare poſſet, tamen ſive à quibuſdam magnæ potentiæ, atque auctoritatis viris Commendoni laudibus ſenſerat invideri, quos conatui ſuo adverſari nolebat, ſeu tantùm ei Reipublicæ ſpectata vtilitas ſit, nullâ ſibi propriâ quæſitâ gratiâ, cogitationem hanc ſuam tam altè compreſſit, vt animadverti à nemine potuerit, ac ne ad ipſum quidem Commendonum ſuſpicio, aut indicium ejus rei vllum permanare; cujus ne habita quidem vlla ratio fuerat in quotidiana beneficiorum largitione, cùm in tenui fortuna ægrè dignitatem ſuam tueretur; præmia, & beneficia ſæpè cupidis quibuſdam, atque ambitioſis auferentibus, qui omnibus occaſionibus, temporibúſque imminentes, omnia tendiculis circumdata egregii aucupes habent, nihil vt effugere avidas eorum manus poſſit. Quin Commendono tot itineribus, ſumptibúſque exhauſto non modò pecuniæ nullum ſupplementum eſt miſſum, ſed illa ipſa menſtrua penſio ducentorum aureorum, quæ in victum eſt Nunciis conſtituta, ſæpè dilata, interdum etiam nonniſi magnâ ſuorum diligentiâ à quæſtoribus exacta eſt: adeò nihil illi ad ſpem ejus honoris, quo mox eſt affectus, oſtendebatur. Sed eum haud dubiè occultâ vi divinum Numen provehebat: ſub illo enim Pontifice ad ampliſſimum gradum pervenit, qui nec ante Pontificatum vllis ſibi officiis propriè cultus, vnde jus aliquod, aut

aditum ad eam ſpem præſumendam habere poſ-ſet, nec in Pontificatu ipſo aliter illi, quàm abſens per miniſteria eſſet cognitus; ſcilicet, vt honor nec petenti, nec præſenti, neque ad eum vllis amicitiis, aut vllis ſuffragatoribus nitenti vltro delatus inſigniori gloriâ decoraretur, & dignitati habitum honorem, non gratiæ aut opibus tributum omnes faterentur. Pridie ejus diei, quo habita Cardinalium comitia ſunt, commendanti hunc Borromeo perquàm accuratè, illuſtriáque ejus merita in Rempublicam permulta memoranti, haud aliud reſpondiſſe Pontifex dicitur,
« Quàm tu verò macte virtute es fili, qui talium
« virorum dignitati, atque honori favens, ipſum
« te omni honore, ac dignitate digniſſimum præ-
« ſtas; ſtatímque aſſenſus deſcribi referríque in eorum juſſit numerum, quos ex ingenio ſuo delegerat cooptandos, & faſſus pudore affici ſe, qui alieno admonitu ad eum ornandum indiguiſſet: eo libentiùs ſibi ſuſcipi illum dixit, quòd cùm quoſdam minùs probatos ſibi invitus, coactúſque ſummis Regum precibus, ſtudiíſque eſſet renunciaturus, eo minùs apparitura indignitas foret, hujus velata tectáque dignitate. Nec vllius nomen majori Collegii totius approbatione eſt acceptum, aut pluribus laudibus ab optimo quoque Patrum cumulatum, quorum vna propè omnium vox, ſententiáque fuit non plus Commendonum ex eo honore accepiſſe decoris, quàm ex virtute ejus excellentibúſque animi, atque inge-

nii ornamentis ad ipſos, qui dediſſent, redundare. Unus omnino Patrum fuit (cujus nomini, quando jampridem fato eſt functus ſuo, parcere placet, dum aſtutiſſimum, & peſſimum genus obtrectandi bonis, eóſque ipſorum laudibus oppugnandi prodere non pigeat) is lividi animi vitio Commendoni honori acriter invidens, nec palàm auſus tantæ vniverſi ordinis conſenſioni, ſtudióque obviam ire, propiùs ad Pontificis ſolium accedens, (vt eſt callida ſui occultatrix ma-
» litia) Commendonum quidem, ait, habere eas
» ingenii, doctrinæ, integritatis laudes, vt nullus
» honor tantus ſit, qui habitus ei ante tempus vi-
» deri poſſit; ſed tamen graviſſimo tempore Rei-
» publicæ in tanta eorum inopia, qui ſpectatâ fi-
» de, atque induſtriâ mitti publicè extra Italiam
» quò, & ad quos poſceret vſus, poſſent, virum,
» & tractandi Regum animos, & exterarum rerum
» longè peritiſſimum flore ætatis, & robore vale-
» tudinis quantiſvis laboribus, aut negotiis parem
» præmaturo ſtudio honeſtandi egregia ejus meri-
» ta non revocandum à præclaro, & multis mor-
» talibus ſalutari induſtriæ, atque gloriæ curſu, ma-
» joréſque ex tam inſigni virtute, ac plenioresfru-
» ctus eſſe præcipiendos, & aliis interim remune-
» rato ornatóque præmiis honorem purpuræ, vt
» non negandum viro tali, ita Reipublicæ causâ
» nonnihil differendum eſſe videri. Ne lecturum
quidem tam impudens nocendi argumentum ſine riſu, ac ſtomacho arbitror quemquam. Pon-

tificem certè & ingenii hominis, & harum artium haud ignarum veterator non fefellit, qui eo per riſum ſine reſponſo dimiſſo de Commendoni Cardinalatu retulit adeò magnificis verbis, vt non ornatiorem modò ipſum ordinem ampliſſimum illius viri dignitate, & decoribus futurum, ſed munitiorem etiam, ac firmiorem tantæ virtutis fultum præſidio diceret: atque hac ille viâ, hoc maximè modo Cardinalis eſt factus IV. Idus Martii M. D. LXV. ætatis ſuæ altero & quadrageſimo. Ipſe apud Polonos ignarus fortunæ muneri ſuo intentus agebat: nihil minùs quàm honores, & purpuram meditans, qui debitam ſibi in neceſſarias impenſas menſtruam pecuniam vix atque ægrè exprimere eſſet ſolitus, ac ſæpè domeſticæ difficultatis curis, tædióque angeretur, jámque & rebus, & ſumptibus feſſus de reditu in Italiam cogitabat, oraverátque per litteras Borromeum, vt ſibi ſucceſſorem impetraret, & ſeceſſum ſibi, & Patavium, & otium ſpe, ac animo fingebat, & reditum in gratiam cum litteris, & ſtudiis ſuis, quorum conſuetudine aliquot jam annos publicis rebus, curíſque diſtentus perinvitus caruerat: flagrabátque otio, ac ſtudiis obſequendi deſiderio, & fortè ſermonem mecum ipſis de rebus inſtitutum jucundè (vt optata memorantur) habebat, cùm ei nunciatur adeſſe Viennâ à Zaccharia Delphino Epiſcopo Pharenſi miſſum cum litteris, qui feſtinans adire ad ipſum poſceret. Delphinus tum pari Nuncii munere apud Maximi-

lianum Cæſarem fungebatur, fuerátque iiſdem comitiis Cæſaris ipſius commendatione Cardinalis renunciatus. Introductus ille Commendoni genua amplexus Cardinalem eum ſalutat, litteráſque cum eâdem appellatione ipſi à Delphino tradit. In iis erat, tabellarium ad ſe ab Urbe magnâ celeritate veniſſe, qui ſe, & Commendonum in Cardinalium Collegium I V. Idus Martii fuiſſe cooptatos nunciarit, ídque illi Delphinus multis verbis honorificè, atque amicè, vt mos, gratulabatur. Commendonus lectâ epiſtolâ paulùm cogitabundus conſtitit: deinde lætari quidem ſe pro amicitia Delphini honorem magnopere dixit: cæterum de ſe, quando non ſolùm litteræ ſibi nullæ ab Urbe; ſed ne ſuſpicio quidem ejus rei antè allata vlla eſſet, efferri eam priuſquam tabellarii ſibi à Pontifice Maximo, aut Borromeo Cardinali venirent, nolle: nunciúmque comiter acceptum, & ſilere juſſum ad curandum corpus dimiſit, prorſus vultu eodem, ac nihil quod notari poſſet animo motus; quin me tam læti, tam improviſi, atque inopinati nuncii miraculo defixum, ac propè attonitum cernens primò irriſit, mox perfuſum voluptate, & gaudio juveniliter geſtientem corripuit, abiréque, & monere illum, qui venerat, vt planè rem tegeret ſilentio juſſit. Poſterâ die, ne ſi quid aliunde emanaſſet celare ipſum Regem videretur, ire me, ac nunciare illi juſſit omnia vt allata ſibi Viennâ eſſent, & vt tacitè haberet, donec ex Italia tabellarii

larii venirent, orare; adeò lætus audivit ea Rex, vt quamquam maximis Commendoni meritis multò antea debitum eum eſſe honorem intelligeret, lætari ſe tamen diceret delatum ei fuiſſe, vt potiſſimum in ſuo Regno acciperet. Supprimendi autem rem, ne efferretur Commendonus, vt erat ad omnia cautus, hanc habuit cauſam; quòd nec auctori Delphino ſatis fideret, quem ſæpè æmulatione, atque invidiâ obtrectaſſe ſibi compererat, nec erroris ſuſpicio abeſſet, aut rei, aut nominis, quando nullum indicium ad ſe talis rei perlatum antea foret. Quintus ab adventu Viennenſis Nuncii dies præterierat, méque ejus moræ ſollicitudine anxio vehementer, & propè jam ſpe dejecto, ipſe haud aliud, quàm ſuo conſilio ſilendæ rei lætabatur. Tandem adventu tabellariorum, & Fulvii Rogerii Bononienſis à Pontifice miſſi cum purpureo capitis indumento, primóque Cardinalatûs inſigni, quod biretum vocant, res pervulgatur, ad eúmque concurritur, cui à ſacris, quibus operatus erat, Pontificis Maximi, & Borromei litteræ redduntur, honorificentiſſimis in ſe ſcriptæ verbis; quas triſtitiæ propior, quàm gaudio legiſſe obſervantibus vultum ejus eſt viſus. Inde gratulantium ſtudiis benignè ſuſceptis, cùm ſe domum, atque in conclave recepiſſet, me quidem, qui ſolus cum eo remanſeram, & amplecti dexteram, & effundere gaudium, quod animo capere vix poteram, ardebam, ſeveritate, & conſtantia vultûs deterruit,

nec aliter ipſe ſtantem, tacitúmque eſt affatus,
» quàm, Nobis verò, inquit, optati Patavini otii
» ſpem præciſam vides, & jam agimur, vbi alieno
» arbitrio vivendum, & longè à portu danda ven-
» tis in altum vela ſunt. Deum precare, vt curſum
» tenere poſſimus, & fluctibus, tempeſtatibúſque
» ne obruamur. Tum Senatores duo à Rege miſſi
adfuere, qui Regem, ſi fratri ſuo is habitus honor
eſſet, non plus lætitiæ capturum fuiſſe, quàm ex
amplificatione illa dignitatis ejus cepiſſet, dixe-
runt. Secuti inde Epiſcopi, reliquíque Principes
gentis, etiam ex hæreticis plerique, nec ferme
quiſquam fuit ex omni nobilitate, quæ in illo
conventu frequentiſſima aderat, quin gratulatum
domum ejus veniret, tanta omnes ſtudia in il-
lum profitentes, vt plura nec à civibus quidem,
aut propinquis ſuis expectanda ei fuiſſe videren-
tur. Ipſe gratias quidem omnibus egit, ſed oris
» habitum minimè lætantis ferens, tranquillis quo-
» que, & quietis Eccleſiæ temporibus gravem, diffi-
» cilémque muneris ejus functionem eſſe aiebat, per-
» turbatis verò, ac turbidis, qualia tunc eſſent, longè
» graviſſimam: itaque Deum orandum, oneri feren-
» do impar ipſe ne eſſet. Atque in hanc ſententiam
gratulantium quoque litteris reſpondit; vt nihil
ab gaudio diſſolutum, nihil elatum, aut ab cæ-
tera gravitate ejus, modeſtiáque alienum in di-
ctis, factíſve ejus exiſteret, prorſúſque rem ita
acciperet, vt eam ſuâ vi, ac religione, non tan-
tùm ſpecie, ac ſplendore honoris metiri videre-

Digitized by Google

tur. Facta autem illi ſingularis gratulatio non ab Collegis ſuis modò ſummis viris, ſed ab omnibus Regulis, & Principibus Italiæ; & ab ipſo etiam Cæſare perhonorificè, amantérque ſcriptæ litteræ ſunt allatæ, qui quidem Cæſar non contentus eâ ſignificatione litterarum, vocato ad ſe Venetorum Legato, gratulari ſe civitati ejus dixit, ad quàm non parvæ pars laudis ex Commendoni Cardinalatu rediret, cui vni confeſſione omnium præter virtutem ad eum conſequendum honorem nihil ſuffragatum eſſet: quod cùm Legatus publicè ad Senatum ſcripſiſſet, magno ea res Commendono apud cives ſuos decori, ac dignitati fuit. Regis Poloniæ verba ipſa huc transferam excerpta ex ejus ad Pontificem Maximum epiſtola. In hoc, inquit, Joanne Franciſco Com- « mendono, quem nuper in ampliſſimum Ordinem « legiſti, incredibiliter ſum lætatus reſpondiſſe opi- « nioni, & cupiditati meæ judicium tuum: Nam « ego maximis ejus virtutibus addictus, fueram eum « tibi quàm diligentiſſimè commendaturus, & pro « ſummo beneficio à te petiturus, vti eum hoc ipſo « honore, qui mihi præſtantibus ejus meritis vi- « debatur deberi, rogatu quoque meo honeſtare « velles, ſperans tuâ fretus benignitate te hoc mi- « hi non negaturum, niſi huic voluntati, ac ſtudio « meo moderatio ipſius, & in recuſando perſeve- « rantia obſtitiſſet. Quo mihi jucundius accidit, ſa- « pientiam tuam ſimul & dignitati ejus, & deſi- « derio meo occurriſſe. Ego verò non tibi ſolùm, «

„ ſed ipſi Eccleſiæ, ac Reipublicæ gratulor, ad
„ quam non parum præſidii, atque ornamenti ex
„ viri tantis ingenii, atque animi bonis excellen-
„ tis, ac tot jam veræ virtutis experimentis ſpecta-
„ ti, ac cogniti honore videtur acceſſiſſe.

De diſceſſu ejus ex Polonia, & legatione ad Germanos.

CAPUT II.

SExto poſt Cardinalatum menſe juſſus à Pontifice Germanorum obire concilium; quod Auguſtæ apud Vindelicos à Cæſare indictum erat, è Polonia diſceſſit, Rege, ac Principibus gentis certatim officiis, atque honore abeuntem proſequentibus. Pragam (Bohemiæ caput eſt) advenienti obviam progreſſus Archiepiſcopus Pragenſium, Pium IV. Pontificem Maximum ad v. Idus Decembris diem ſuum obiiſſe nunciavit, & mox tabellarius ab Urbe magnâ celeritate miſſus à Carolo Borromeo, & Marco Altempſio Cardinalibus, Pontificis ſororum filiis cum litteris affuit, quibus magnopere illi à Commendono petebant, vt omnibus rebus poſthabitis, Romam ad comitia adcurreret. Cenſentibus omnibus eundum, protinúſque eâdem nocte iter cum paucis expeditis arripiendum; ipſe quidem vtrumque cupiviſſet, & intereſſe comitiis, & perſtudioſè

vocanti parere Borromeo : ſed & Germanos ex occaſione molituros adverſùs jura ſacrorum aliquid in eo conventu rebatur, & Cæſarem, niſi cuſtos ei aliquis, ac monitor eſſet appoſitus, haud ſatis per ſe impetum eorum propulſaturum exiſtimabat, & antea diſſimulationis, & negligentiæ in ea re ſuſpectum, & tum etiam obnoxium Germanis, quorum opem implorabat ad arcendam Turcarum vim, à quibus ſævo bello ab Ungaria petebatur. Deliberanti privatis rationibus, officióque Reſpublica antiquior, potiórque fuit; ſtatuitque non antè redire in Italiam, quàm Cæſarem conveniſſet, & privatim, quando Legati auctoritas Pontificis morte interciderat, eum & muneris ſui defendendæ religionis, & conſiliorum, quæ hæretici haberent, admonere. Triduum Pragæ agendi, colendíque cauſâ diem natalem Chriſti commoratur; inde profectus, ſuperatis Hirciniæ ſaltibus, quibus Bohemia omnis ambitur, & nivibus, quibus oppletæ, impeditæque per ſylvam viæ erant, agreſtium operâ amotis, in Germaniam ingreditur, Bavariámque petit, ſperans ibi occurſurum ſe Cæſari iter Viennâ Auguſtam ad conventum habenti; atque ita accidit, vt eò paulò ante Cæſarem veniret. Regnum in Bavaria tenebat Albertus, vir dignitate, opibúſque, & affinitate Cæſaris, cujus ſororem in matrimonio habebat, & Cæſareæ familiæ honore inter reliquos Germaniæ proceres eminens, & ſtudio avitæ pietatis, & fidei in

Romanam Eccleſiam, & Catholicam religionem longè eminentior. Cum hoc Commendonus inde ab ſuperiori legatione, quâ Germanorum gentem obivit, inſtitutam benevolentiam habebat, quam & coluerat abſens omnibus officiis, & Albertus ipſe huic amicitiæ plurimùm ſemper tribuerat, & tum novâ dignitate ob virtutem auctum ad ſe venientem quàm potuit comiter, atque ſplendidè hoſpitio accepit; ipſâ quoque opportunitate adventûs ejus lætatus, cùm domum ſuam initurus Cæſar adventaret. Cùm igitur Commendonus cum Alberto de Republica conſilia contuliſſet, & ab eo vehementer collaudaretur, quòd non ſtatim neglectâ, ac poſthabitâ religionis cauſâ, cupidè Romam ad comitia properaſſet, Cæſar advenit magnificentiſſimo hoſpitio ab Alberto acceptus, qui quidem equo diſcedens, cùm opperientem ſe in veſtibulo Regiæ Commendonum aſpexiſſet, vltrò ad amplectendum eum accurrens, & perquàm familiariter appellans, „ Tu verò, inquit, hîc frigido in cælo „ nobiſcum moraris, at Romæ interea magno æſtu „ comitia calent; apprehenſâque ejus dexterâ per gradus vnà in ædes, atque in cubiculum aſcendit, nec deſtitit eum, quamdiu ibi manſit, palàm magno in honore habere, cùm eodem tecto vterque, iiſdem quoque epulis, menſâque quotidie vtebantur, cui præter ipſum, & hoſpitem Albertum nemo adhibebatur: cùm vnà & vxor Cæſaris, & ſoror, & filiæ duæ nubiles ac-

cumberent, quarum paulò pòſt altera Philippo, altera Carolo Hiſpaniarum, & Galliæ Regibus nupſere. Peracto convivio, & amotis arbitris in conclave idem Cæſar, Commendonus, & Albertus ad colloquium ſecedebant, multáſque horas vnà quotidie erant, cùm multa de Polonicis rebus, de ſororis ſuæ cum Rege diſſidio quæreret Cæſar, déque eo quod ipſe debere ſe Commendono profitebatur, memoraret, cujus ſtudio, curâque effectum eſſet, ne quò impotenti cupiditate rapi videbatur, præceps iret. Multa quoque de Turcico inſtanti bello communicavit, rationémque cum eo iniit, quâ ſalvis fœderibus, quæ Regi Poloniæ eſſent cum Turca, aliquot ex ea gente turmæ equitum ad id bellum conduci poſſent. Antè omnia illum Commendonus de conſiliis hæreticorum, quæ compererat, docuit, & commodâ oratione muneris eum ſui admonuit, tantò tum intentiùs ſuſcipiendum avitæ religionis patrocinium, tuendáque ſacerdotum jura illi eſſe differens, quantò incommodiori tempore aggreſſuri ea adverſarii eſſent, cùm Pontificis Maximi morte, præſide ſuo, ac rectore Eccleſia, & Chriſtiana Reſpublica careret, atque in eo maximè Concilio, quod ipſe primum poſt adeptum Imperium haberet, dandum ſui ſpecimen, ac documentum, quantúmque in illo ſpei bonis eſſet ponendum, indicandum. Per hæc confirmato Cæſare, eóque non paſſurum ab ſe deſiderari officium ſuum prolixè

pollicente, quartâ poſt adventum ejus die, cùm eâ die Commendonus eſſet poſt convivium diſceſſurus, lavantibus manus, vt accumberent, celeritatis plenus tabellarius Cæſarem adiit, litteráſque à Coſmo Medice Florentinorum Duce reddidit, quibus Michaëlem Ghiſlerium Alexandrinum Cardinalem Pontificem Maximum ad VIII. Idus Januarias eſſe renunciatum, & Pium V. appellatum ſcribebatur. Cæſar lectâ epiſtolâ, quamquam ipſe & alium ex iis, quibus ſtudiosè favebat, & quamvis alium, quàm Alexandrinum fieri Pontificem maluiſſet, cujus acres ſpiritus in ſua dignitate tuenda, vindicandáque religionis majeſtate antea rumore, atque famâ acceptos, minimè opportunos conſiliis, & cogitatis ſuis exiſtimabat, quem quæſtionibus adverſus hæreticos præpoſitum, eas ſeverè, atque integrè exercuiſſe cognoverat; tamen diſſimulato animi ſenſu, Commendono creationem Pontificis læto vultu enunciat, litteráſque legendas tradit. Cùm diſcubuiſſent, ſermóque de novo Pontifice eſſet inſtitutus, Commendonus (ſenſerat enim ictum eo nuncio Cæſarem) à primordiis ejus vitæ exorſus, de maximis ejus ſanctitatis, atque innocentiæ laudibus, quibus nullo ipſius non ſolùm ambitu, ſed ne ſtudio quidem, per omnes honores ad ſummum rerum humanarum faſtigium provectus eſſet, ita copiosè, aptéque diſſeruit, vt omnes in admirationem, & venerationem ejus adduceret, omniúmque animos magnâ ejus ſpe, ac expectatione

tione repleret; quo facto ipſe ſtatim è convivio equos aſcendit, Romam magnis itineribus, vt Pii initiis adeſſet, contendens. Cæterùm vix tridui iter progreſſo ad Oenipontem Nuncius à novo Pontifice miſſus cum litteris occurrit Germanicam ei legationem decernentibus; nam Pius antequam è comitiorum conclavibus egrederetur, cùm omnia ſtrepitu, concurſatione, turbâque miſcerentur, nihil illo ſupremæ poteſtatis honore vllam in partem animo excuſſus, (tantùm illi inerat roboris) jam tum curam in Rempublicam intendit, litteráſque extemplo ad Commendonum dari juſſit, quibus oſtendit ſibi placere, vt Germanorum conventui intereſſet Legatus. Quinquaginta Cardinales ea comitia habuerunt, in quibus erant ſummæ dignitatis, & omnium virtutum excellentes viri, quorum nemo non eum honorem legationis, munúſque mandari ſibi cupiviſſet, ſingulorúmque tantum, ac tam recens in Pium extabat meritum; tamen conſenſu, & approbatione omnium ad Commendonum ea delata provincia eſt, tum opinione induſtriæ, prudentiæque, quæ ſumma de illo erat, tum quòd vnus maximum gentis ejus habere vſum exiſtimabatur. Reverſus igitur Auguſtam Commendonus, ibi cùm novæ legationis, Cardinalatûs quoque ſui inſignia, purpureum galerum à Pio miſſum de Othonis Truxii, qui idem Auguſtæ Epiſcopus erat, manibus ſolemnia inter ſacra de more ſuſcepit, Alberto Bavaro cum vxo-

re, ac liberis, multiſque prætereà principibus viris adſtantibus, qui honeſtandi Commendoni, & celebrandæ rei cauſâ convenerant. Indixerat eum conventum Maximilianus, cùm aliis de cauſis, tum maximè vt auxilia à Germanis impetraret adverſùs Solimanum Turcarum Regem, qui Ungarici Regni reliquias perſequens, & Auſtriæ ipſi jam, Viennæque magnopere imminens, ingentes peditum, atque equitum copias, quibus à Conſtantinopoli in Maximilianum ferretur, parabat; quo majus religioni periculum impendere ab ſolitis licentiæ jura pretio mercari videbatur. Præter id ingraveſcentibus multis Germaniæ morbis, vt remedio occurreretur, id erat coactum concilium; quorum tamen ea vis, ea deſperatio erat, vt ne remedia quidem ferre poſſe viderentur. Cùm publicè in eo conventu de religione agere propter nimias hæreticorum opes, & pertinaciam tutum non videretur, Commendonus domi ſuæ Catholicorum concionem habuit, miſſis, qui ſingulos Principes convocarent; nec illi gravatè paruere, quòd erat ejus apud Germanos magnum nomen, magna ab ſuperiori legatione integritatis, religionis, eloquentiæ fama. Primæ dignitatis in iis fuere Cardinales duo Otho Truxes, & Marcus Altempſius, alter Auguſtæ, alter Conſtantiæ Epiſcopus; & tres ſeptemvirali honore præfulgentes, quos ipſi Electores appellant, Moguntinorum, Colonienſium, & Trevirorum Archiepiſcopi; & præter hos ma-

gnæ nobilitatis, & potentiæ viri Albertus Bavarorum, & Gulielmus Clivenſium, & Henricus Brunſuicenſium Reguli, multíque præterea liberarum civitatum, & abſentium Epiſcoporum, ac Principum Legati. Ad hos orationem habuit, quâ primùm eos ad tutandam priſcæ religionis integritatem, propulſandóſque impios hæreticorum conatus magnopere eſt adhortatus. Id autem « fore iis haud difficile, ſi conſentientibus ſtudiis, « conſtantibúſque animis ſeſe adverſariis oppoſuiſ- « ſent, quos hactenus tam ſocordia, atque inertia « noſtra, & diſſociata conſilia, quàm vires eorum fir- « miores, validioréſque adverſùs nos feciſſent. « Hanc verò voluntatem, animorúmque conſenſio- « nem, & mutuam de ſalute, atque incolumitate « alterius curam cùm præſentibus rebus ſalutarem « fore: tum eſſe laudem Chriſtianorum hominum « propriam, & veram ſolidámque virtutum omnium « radicem, ac fontem ignotum cæteris gentibus, « nobis ab ipſo Chriſto Deo indito charitatis vo- « cabulo proditum, cujus vim nec veteres aſſecu- « tos eſſe humanæ ſapientiæ doctores, nec niſi ab « iis intelligi, qui eâdem in Deum fide, eodem « ſenſu, eodem ſtudio, atque mente conjuncti, ve- « luti corpus vnum vni præſenti capiti, parentis Ec- « cleſiæ Catholicæ gremio continerentur. Maxi- « mè autem ejus eſſe virtutis expertes hæreticorum « omnes factiones, qui nomen modò charitatis ſuis « immanibus flagitiis prætendentes, rem ipſam ex- « ploderent, rectè faciendi neceſſitate ſublatâ, & «

» ab illo capite, quod Vicarium ſuæ poteſtatis con-
» ſtituit inter homines Deus, ſeſe præcidentes,
» omnia ſocietatis, & mutuæ neceſſitudinis vincu-
» la refringerent, concordiam, pacémque illam
» abrumperent, quam terras relinquens, in cælum
» abiens Chriſtus tantopere nobis commendavit.
Cùm multa in hanc ſententiam, quare magno animo, communibúſque conſiliis obſiſtendum, atque obviam eundum audaciæ hæreticorum eſſet, & majeſtas religionis, & ſua ipſorum libertas, dignitáſque piè, fortitérque defendenda, dixiſſet, orationem ad Concilium Tridentinum
» flexit. In eo cùm ſacrorum, & fidei rationem
» egregiè explicatam, atque inſtitutam eſſe, tum
» morum, ac vitæ diſciplinam ad priſcæ ſanctita-
» tis conſuetudinem revocatam, acerrimúmque
» telum adverſariorum manibus ereptum, atque
» in ipſos per ſummam omnium flagitiorum, ac
» turpitudinum licentiam degentes retortum, pa-
» ritérque & impiè dicta in Deum, & improbè ja-
» ctatas in bonos obtrectationes repulſas, ac refuta-
» tas eſſe. Suſciperent ergo ſalutares leges, & quod
» ſanandæ maximè Germanorum genti tot per an-
» nos, tantis ſumptibus, tanto ab vltimis quoque
» terris Patrum, doctorúmque virorum concurſu
» habitum Concilium eſſet, ejus decretis Principes
» ipſi parerent, ex eorum jure rem Eccleſiaſticam
» regerent, ſanciréntque, conſenſum cum bonis
» oſtenderent; impios & hæreticos contumaciæ,
» ac diſcordiis ſuis relinquerent, donec aut tædio

diſſidendi, in nováſque, & contrarias quotidie «
ſectas tranſeundi reſipiſcerent, aut in illa pravi- «
tate perſeverantes juſtas pervicacis animi pœnas «
Deo penderent. Germani cùm paulò inter ſe con- «
ſultaſſent, Moguntinus Archiepiſcopus, qui di-
gnitate cæteros anteibat, de reliquorum ſenten-
tia gratias Pontifici Maximo, atque ipſi Com-
mendono egit, quòd de Germaniæ ſalute, déque
eorum rebus tantam curam gereret, eáſque ſtu-
dio, operâ, conſiliis juvaret: Quæ apud ipſos de «
animis, voluntatibúſque jungendis, item quæ de «
Concilii Tridentini legibus graviter, copioſéque «
diſſeruiſſet, ſcire vera eſſe, & ſe adnixuros, vt «
vulneribus ſuis ea maximè remedia adhiberent, «
quæ ipſe commemoraſſet. Scita Concilii accipe- «
re ipſos, ſanctéque omnes polliceri ejus ſe juſſis «
obtemperaturos in iis, quæ fidem, & ſacrorum «
cultum reſpicerent, ſine exceptione vlla, aut du- «
bitatione: in diſciplinæ ratione quædam eſſe ca- «
pita, quibus excipi cuperent; quod in tam de- «
pravatis hominum moribus, tantáque licentia, «
ac perturbatione Germaniæ nec vtile foret tum «
revocari, nec tutum; ad id pacatius, magíſque «
tranquillum eſſe tempus opperiendum. Quæ apud «
ipſum eo libentiùs profiterentur, quòd ſibi cum «
prudentiſſimo Germanicarum rerum eſſe ſermo- «
nem ſcirent, quo etiam ab eo peterent, vt ſuſce- «
ptum erga Germanos ſtudium retineret, poſtu- «
latíſque eorum publicis, privatíſque apud Pon- «
tificem Maximum auctoritate ſuâ, gratiâque ad- «

» eſſet, atque in præſentia, vt cœpiſſet, tegeret;
» tueretúrque; tantorum ejus in gentem ſuam of-
» ficiorum perpetuam apud Germanos manſuram
» eſſe memoriam. At hæretici in omnem ſemper occaſionem intenti more ſuo multa moliebantur: ante omnia Maximilianum ipſum magnis pollicitationibus ſollicitabant, vt tandem ſententiam proferret, palámque in partes tranſiret. Nam paucis antè annis hæreticorum partim ſpe, partim conſuetudine corruptus, alienati à Catholicæ pietatis fide animi haud ambigua ſigna dederat, qui & ſacris eorum interfuerat, & quemdam profligatæ doctrinæ magiſtrum domi aluerat, habuerátque in honore, & Viennæ in templis de divinis rebus concionantem frequenter audierat; nec niſi magno ſtudio, atque curâ Ferdinandi patris, imprimis pii, & religioſi hominis, denunciantis, eo abdicato, ad alium ſe filium natu minorem Imperium, atque nomen Cæſaris delaturum, à nefariæ opinionis profeſſione eſt revocatus. Poſt mortem inde patris aſſecutus Imperium ita vixit, vt dum ſpem ſui vtrique parti facere ſtudet, omnibus æquè ſuſpectus, neutrorum gratiam tenuerit. Tum quidem hæretici promiſſa exigentes vehementer vrgebant, vt jungeret ſe illis, & mentem aliquando nudaret, ac propterea extorquere ab eo conabantur, vt fœdera concordiæ, pacíſque anno M. D. LV. inter ipſos, & Catholicos Paſſavii conſtituta, violata ſæpè ab iis, tum penitus reſcinderentur: eo enim anno quemadmodum à

Ferdinando Cæſare ab ſimili periculo Turcici belli copiarum, ac pecuniæ indigo expreſſerant, vt quibus libuiſſet, ſacrorum ceremonias ex Auguſtana formula colere, atque habere jus eſſet; ita additum fœderi fuerat, vt qui à priſca ſacrorum ratione, & Catholicæ Eccleſiæ ſenſu deficerent, aut omnino diſſentirent, ii ne vectigalia quidem vlla, aut honores Eccleſiaſticos obtinerent, aut potiri poſſent. Id vt antiquaretur, ſummis ſtudiis hæretici contendebant; item illud, ne qui diſciplinæ eorum ſectatores Catholicorum imperio, ac ditioni ſubjecti eſſent, paterna bona venum exponere, & excedere patriâ, atque exulare cogerentur: cùm ne graviori pœnâ in eos animadverterent, ejuſdem pacis legibus cautum eſſet. Quibus hæretici ſtare jam ab inſita animis arrogantia, atque contumacia detrectabant, & impiè pariter, atque impudenter poſtulabant, vt poteſtas omnibus foret, quam quiſque probaret opinionem habendi, & pro ſua cuique religione Deum colendi, vel, ſi hæc non placerent, concilium (Nationale quod appellant) haberetur, ad quod coactum omne Germanicum nomen de vniverſo jure ſacrorum inter ſe conſtitueret. Harum rerum vtram tenuiſſent, amittenda Germania erat, & cuncta prædæ hæreticis futura, cuncta confuſo omni humano, ac divino jure peſſumitura videbantur. His conatibus, tantóque ad exitium, atque vltimum impietatis gradum ruentium hæreticorum furori vna oppoſita erat

Commendoni prudentia, atque induſtria; nec ipſe rei graviſſimæ defuit, aut ſui diſſimilis fuit, admirabili ſolertiâ indagando, inveſtigandóque omnia, & auctores cujuſque conſilii, fautoréſque, & quò eorum rationes, cogitatáque ſpectarent, vt ſi eorum cœtibus intereſſet, exploratum, cognitúmque habebat, & ſumma cum cura, atque ſtudio omnibus eorum machinamentis, nunc hortando, monendóque Catholicos, & adverſariorum dolos, fraudéſque enudando, nunc deterrendo, continendóque occurrebat: tantúmque oratione, atque auctoritate cùm apud alios, tum apud Cæſarem ipſum valuit, vt & Catholici nunquam ſe commodiore, aut cauſæ æquiore Maximiliano vſos eſſe prædicarent, & ille negaret vnquam antea firmiores, vehementiúſque inter ſe conſociatos Catholicos expertum eſſe. Ita hæreticorum ſpe, conſiliiſque fruſtratis, nullâ novâ re decretâ, conventum æquabiliter habitum dimiſit, impetratis quæ petierat ad arcendum Germaniæ finibus Turcam, auxiliis: & Pius Pontifex quinquaginta millia nummorum aureorum tribus penſionibus ſolvenda Maximiliano ejus belli cauſâ dono dedit, quam pecuniam Commendonus Auguſtam ad ſe miſſam ad concilii finem, eo dimiſſo, omnem ſimul, conſulto tamen priùs Pontifice, Cæſari repræſentavit.

De reditu ejus in Urbem.

CAPUT III.

GERMANIA Venetias Junio menſe venit, acceptus, cultúſque à civitate cùm publicè, tum privatim omnibus honoribus; nam & Princeps cum Collegio, magnáque Senatûs parte domum ad viſendum eum venit, & frequentiâ omnium ordinum, quamdiu Venetiis fuit, eſt celebratus. Quamquam haud dubiè nobilium plerique livore, atque invidiâ vrebantur, inſueti alibi, quàm apud Patricios decora illa aſpicere, & quidem Romæ æmulatione improbâ nitenti per virtutem adverſati fuerant. Reliquam inde æſtatem vitandis caloribus, atque animo ab aſſiduis curis, laboribúſque recreando, Patavini agri villas obiens egit. Ineunte autumno Romam vocatu Pontificis proficiſcitur: quo concurſum, atque officia amicorum falleret, Urbem noctu, nec expectatus ingredi cupivit: ſed vetuit Pius non decere ferens tot gentibus tanta cum fama ſapientiæ, atque innocentiæ peragratis, tam bene geſtâ Republicâ redeuntem, novo inſuper honore fulgentem, ſine ſolita celebritate, & obviàm itione Urbem inire. Itaque Senatu ad portam occurrente, maximè celebri comitatu in Vaticanum, atque inde ad Pium in Pontificio ſolio, vt mos, opperientem deducitur: magnáque fit illi ab omnibus gratu-

latio. Prædicabant vetuſtiſſimi, Romanæ aulæ neminem vnquam in eum Ordinem paribus, atque ipſe, itineribus perveniſſe; alios divitiis, alios claritate generis, alios gratiâ, & commendatione Regum, alios potentium ſtudiis provectos: vnum ſuâpte vi, ac virtute omnia adeptum, nullo aliunde præſidio, & quod mirabilius eſt viſum, nullâ cupidine, nullo ambitu, nihil petenti vltro omnia obveniſſe medio ætatis, & valetudinis flore: quæ læta maximè bonis erant, patefactum in eo virtuti aditum cernentibus. His ſermonibus quantâ ante eum meminerant neminem expectatione, atque opinione virtutis celebratus, Romam eſt ingreſſus. Et Pius egregius dignitatis fautor addidit hominum inclinationi magnum momentum, nihil, quo ſingularem animum, atque benevolentiam teſtari poſſet, omittens. Vetus eſt Pontificibus Maximis mos, vt quæque incidit res, cujus aut conſultatio, aut cura deleganda amicis ſit, delectis è Cardinalium numero quot, & quos placitum fuerit, negotium mandare; ii, vt res poſcit, ad eum, qui ordine inter illos antecedit, ad conſultandum conveniunt, atque hi cœtus ab re congregationes appellantur. Poſt Commendoni adventum, vt expectatus videretur, ſeptem Pius congregationes variis de rebus, vt viſum è publicæ rei vſu eſt, inſtituit, ſinguliſque Commendonum addidit: adeò vnum ad omnia ingenio validum duxit. Nec minùs frequenter arcanis conſiliis ſummis de re-

bus adhibuit. Ædes in Palatio laxas imprimis, & menſtruam pecuniæ penſionem in neceſſarios rerum vſus attribuit, donec peramplis quoque, ac ditibus ſacerdotiis adauxit. Et cùm cæteri ferè Patrum, niſi per Magiſtrum cubiculi antè conſtituto, ac dicto tempore, ad Pontificem non adirent, ne qui per ambitionem conclavibus, foribúſque aſſiſterent; (quod majeſtati eorum indecorum Pius rebatur) vnus eſt exemptus Commendonus, eíque haud ſecus, quàm Alexandrino Cardinali propinquo ſuo quoties, & quando vellet, nullo in ea re Cubiculariorum arbitrio, aditum ad ſe eſſe Pius juſſit. Itaque verſa continuò in eum omnis civitas, frequentari domum, obſervari egreſſus, deduci, coli, appeti, vt quiſque induſtriâ notus aditum ad amicitiam quærere, in ejus ſe fidem conferre; commendari, probari, teſtimoniis juvari ab vno maximè, vel ante omnes, qui litterarum, & doctrinæ laudem haberent, ad eum confluere, eum alumnum bonarum artium, veluti auctorem fortunæ, ac patronum adoptare. At ipſe tantis in ſe hominum ſtudiis, tam ſecundâ fortunæ aurâ nihil efferri, amicis fidem, omnibus modeſtiam præſtare, quos veris ingenii, aut animi laudibus probaſſet, iis vltro, atque enixè favere, adeò navatam operam non oſtentans, vt multi ſtudio, & commendatione ejus aucti, ornatíque ſint ignari per quem creviſſent. Nec ille ſuarum virtutum viſus conſtantiùs vllam amplecti, quàm rectè facto-

rum conſcientiam, non gloriam petere. Sic officiorum in amicos fructum in beneficentia, non in gratia ponebat, quorum cùm plerique hortarentur tempore vti, & quantùm ſe offerret potentiæ, capeſſere, firmare ſe opibus, devincire, fovere clientelas, & quamplurimos beneficiis amplecti; repulit conſilium, præterquam quòd moderatio moribus ejus magis congrueret, gnarus nihil tam fluxum, ac lubricum, nihil tam omnium obtrectationi, atque invidiæ propoſitum, quàm magnorum Principum gratiam non modeſtè, ac temperanter habitam, & qui modicè vtitur rebus, hunc fortunam in poteſtate habere, & incerta caſuum conſilio ſubjicere; ſin proſperis ferri te ſinas, ſæpè in adverſa, atque præcipitia rapiare. Hinc quantò Pii amor intenſior in dies, illuſtriórque, tantò ipſe parciùs vti, non, niſi res poſceret, ac plerúmque vocatus adire, ac publicis ferè de rebus munera, beneficiáque aliis pro cujuſque dignitate, ſibi, quod perpetuum illi fuit, nihil vnquam petere. Raro per Urbem; ſæpè curru tectus, hortos, aut in abditis locis templa inviſens, cœtus ſalutantium declinabat, aut domi ſtudiis tempus tranſigebat. Quoties aut in Senatum veniendum, aut ad Pontificia ſacra prodeundum eſſet, turbam deducentium præmaturo egreſſu antevertens plerúmque vitabat, modico, ac domeſtico comitatu contentus: & quod omnem ſuſpicionem cupiditatis, ambitioniſque extinxit, ſingulis annis per cauſam valetudinis, vi-

tandíque æſtate calores vrbanos, Urbe excedebat, magis non negante, quàm non ægrè ferente Pio, qui tamen cuncta illi in modeſtiam vertens, gratiorem vel ex eo habebat, quòd gratiam minimè affectaret; atque ille per hæc & premere invidiam, & occurrere ſatietati, quam plerúmque aſſiduitas affert, & gratiam deſiderio tueri, & redintegrare videbatur. Æmulationem cum Michaële Bonello Cardinali Alexandrino, quem Pius ob morum, atque ingenii indolem in ſummum Ordinem cooptaverat, non tam ipſius ſponte juvenis, quàm aliorum inſtinctu motam non lenivit ſolùm hac moderatione, & prudentiâ; ſed ita diſcuſſit, vt ſuis quoque in rebus Alexandrinus conſiliis ejus vteretur, ac præcipuum ſtudium erga illum præ ſe ferret, appeterétque illius auctoritate, ac teſtimonio laudem ſibi, & commendationem apud Pontificem tribui. Cæterùm Pius, ſi qua gravior res incidiſſet, ad abſentem quoque per epiſtolam referri, & ſententiam exquiri jubebat. Nec ſi cauſa publicæ legationis, quæ Cardinalis perſonam poſceret, incidiſſet, alterius operâ eſt vſus. Ter id munus, quod longè graviſſimum, honeſtiſſimúmque habetur, illi à Pio nunquam præſenti eſt mandatum.

Secunda legatio ejus ad Cæſarem.

CAPUT IV.

MAXIMILIANUS Cæſar, ſive animum Lutheranæ ſuperſtitionis labe infectus, eam ſectam occultis ſtudiis fovebat, ſive ſpe ingentis pecuniæ, quam ei Auſtriæ populi, vſurpato antea exemplo mercandi pretio à Regibus, quam mox Reges in ipſos exercerent, licentiam, pollicebantur, tribuere iis jus ex ritu Auguſtanæ formulæ ſacrorum ceremonias colendi ſtatuerat. Inceptis » impiis titulum honeſtum prætendebat: Lacera» ri opinionibus rem Chriſtianam, diríſque reli» gionibus convelli, infirmaríque priſcæ pietatis » fidem, eóque impunitatis ventum, vt novis er» roribus nullus finis, aut modus fieret, & præſtare, » datâ vnius veniâ, cæteros ſubmovere vi Regum, ac prohibere, quàm omnibus ſimul premi. Hæc vbi nunciata ſunt Pio, advocat Senatum, & quanta res moveretur edoctis Patribus, flectit ad Commendoni laudes, vnúmque maximis Reipublicæ negotiis fide, induſtriâ, vſu parem ediſſerens, omnium conſenſu Legatum deligit, ac primo quoque tempore tranſire in Germaniam, & pergere ad Cæſarem jubet, & ſe peſtilentibus conſiliis objicere, miſſo celebri tabellario, qui hæc ad eum perferret. Commendonus æſtatem apud Veronam egerat, & inſtante jam autumno, ex conſuetu-

dine reditum in Urbem parabat, cùm ei Senatuſ-conſultum, & mandata Pontificis redduntur. Paucos dies adſciſcendis comitibus, inſtruendóque itineri abſumpſit; inde acceptâ de manu Auguſtini Valerii Epiſcopi Veronenſis argenteâ cruce, quod eſt legationis inſigne, Veronâ proficiſcitur. Eâdem die ad Volarmiam duodecimo à Verona lapide feſtinus à Cæſare Nuncius cum litteris occurrit, quibus magnopere petebat ab eo Cæſar, ne longiùs progrederetur: miſſurum ſe ad Pontificem Maximum, qui oſtenderet, quàm non opportunum Reipublicæ hoc tempore Cardinalem Legatum ad ſe mitti: tantiſper opperiretur, dum de eo, quæ Pontificis voluntas eſſet, cognoſceret. Erant qui gerendum Cæſari morem, mandatúmque Pii Veronæ expectandum cenſerent: ſed Commendonus negavit ſibi mutare quidquam de Pontificis juſſis ad alterius, quàm Pontificis ipſius nutum licere, ac miſſo protinus Romam, qui à Pio ſciſcitaretur, quid ſe facere juberet, ipſe viam perrexit, moderans iter, vt qui miſſus eſſet, ad Oenipontem ſe aſſequeretur: oppidum in Rheticis Alpibus quatridui iter à Tridento, Italiæque finibus diſſitum; ita ſe mandatum munus non deſerturum, & Pontificis nihilominus integram de ſe deliberationem fore. Oeniponti apud Ferdinandum Cæſaris fratrem eſſe Archiepiſcopum Saliſburgenſem, & Albertum Ducem Bavariæ audierat; cum iis interea collocuturum, acturúmque maximè cum Alberto,

cujus auctoritatem nonnihil revereri Cæſar credebatur, vt eum ab inceptis Germaniæ peſtem allaturis revocare conaretur. Et dedere quidem illi ex Commendoni voluntate graves ad Maximilianum litteras, & Albertus id quoque incuſavit, quod Commendonus queſtus apud ſe fuerat, adeò præpoſteris vivi moribus, vt commodiùs plerique, ac meliùs conflari religiones à quovis machinatore putent, quàm ex Pontificis Maximi auctoritate conſtitui, qui ſacrorum cuſtos, interpréſque ab ipſo Deo hominibus ſit datus; & Turcarum, & Barbarorum Oratores accipi cum honore, Româ venientes Legatos, ampliſſimæ viros dignitatis gravatè, & repugnanter admitti. Sed Pius interea, cùm pariter Commendoni & firmum adverſùs gratiam animum, conſiliúmque non parendi Cæſaris litteris, neque iter inceptum intermittendi, & in ſe conſtans, atque immotum obſequium multis verbis palàm extuliſſet, factúmque id maximè ad voluntatem ſuam oſtendiſſet, ire porrò eum, & exequi juſſum imperavit. Qui inde ſtatim profectus, navigiis ad Halam conſcenſis Oeno flumine, Danubióque devectus, octavo die Viennam appulit, omnibus, quà tranſiret, perditam ſpem, & fruſtra fore quemvis conatum denunciantibus, progreſſum eſſe Maximilianum, vnde receptus ad pœnitentiam non eſſet; ſiquidem pactione pecuniæ, & promiſſis devinctâ fide nihil ſibi integri feciſſet.
» Poſtridie aditus Cæſar, qui prior non ideo optaſſe

ſe ait, ne Cardinalis Legatus ad ſe hoc tempo- "
re veniret, quòd eam legationem abnueret, "
quam ipſe ſibi honorificam fateretur; ſed ne ea "
in tanto Belgarum tumultu, motúque animo- "
rum, quibus immixti plerique Germaniæ populi "
eſſent, incommodam aliquam ſuſpicionem affer- "
ret, veritum: id quando Pontifici Maximo non "
probaſſet, lætari adveniſſe eum, apud quem ra- "
tionem conſilii ſui exponeret, quo adductus Au- "
ſtrios in ſacrorum ceremoniis Auguſtanæ formulæ "
ritu, atque jure vti paſſurus eſſet. Viſum id ſibi, "
vt in malis ſalubre imminentium remedium, "
quod pridem illæ ſibi Provinciæ vſurpaſſent juris, "
ac licentiæ vivendi, opinandi, ſtatuendi ex cu- "
juſque arbitrio de fide, & cultu ſacrorum, id "
eas permiſſu ſuo certis obſtrictum legibus habe- "
re, queîs ingruentibus quotidie novis errorum "
monſtris aditus aliquandò obſtrueretur. Etenim "
tantâ tam turbulentorum errorum, ac ſectarum "
multitudine elevari omnem auctoritatem religio- "
nis, omniáque divinarum rerum jura perverti. "
Delectam ex cunctis à ſe Lutheranæ familiæ ra- "
tionem, quòd ea minùs à Catholica pietate, "
propiúſque à vero abeſſe videretur: additurum ri- "
tus, cultúmque, & formam ceremoniarum ſum- "
ptam maximè à nobis: ſic finem impiæ libidini "
novas in ſingulos dies opiniones comminiſcen- "
di, diſpergendíque impoſiturum; & faciliùs ad "
ſanctitatem revocatum iri, ſi, ne longiùs à no- "
ſtro more recederent, proviſum foret: quippe "

» depulſis aliis peſtilentibus, ac mortiferis morbis,
» expeditam vnius haud vehementiſſimi curatio-
» nem futuram. Nec ſe tamen ad id conſilium, ni-
» ſi neceſſitate deſcendiſſe, quòd neque quam in-
» iret, aliam remedii viam inveniſſet, neque infinita
» illa licentia tolerari, ac ſuſtineri diutiùs jam poſſet.
» Verſari enim ſe aſſiduè in metu, ac periculo gra-
» vis alicujus ſeditionis, quæ inde haud dubiè im-
» penderet: nec novum id à ſe incipi, antè à Ca-
» rolo patruo, & Ferdinando patre, optimis Impe-
» ratoribus, ac Romanæ Eccleſiæ, & Catholicæ fi-
» dei reverentiſſimis factum; nec verò, quòd po-
» pulis illis ſemel conceſſum adimi non poſſet, id
» quemquam arbitrari eſſe, qui ſatius non duce-
» ret adſtrictum legibus, modóque, ac ſpecie ali-
» quâ religionis adhibitâ eos habere, quàm per
» ſummam impunitatem polluere, inquinare, com-
» mutare, confundere quotidie omnia, & Provin-
» ciam Auſtriæ portentorum omnium, ac ſcelerum
» ſedem, & receptaculum fieri, tantámque mate-
» riam diſcordiarum, tantum inteſtini belli ſemen
» incluſum ſinu fovere. Poſtremò teſtari Deum,
» non aliud ſibi propoſitum, quàm vt à ſuorum men-
» tibus ſuperſtitio depelleretur, omnéſque ad pri-
» ſcam avitæ pietatis, & Romanæ Eccleſiæ fidem
» redirent. Hæc ferè Cæſar. Commendonus id qui-
» dem laudare, quòd reducendos ad fidem Roma-
» næ Eccleſiæ popularium animos, mentéſque per-
» verſis erroribus exolvendas ſuſcepiſſet, ídque
» propoſitum conſilium ab ſe initium haberet, mo-

dò ne falſis remediis, contrariíſque inſiſteret, « quæ augerent, & foverent, non tollerent, aut « levarent morbum. Cæleſtium fidem nullam niſi « incorruptam, perfectámque eſſe, & pietatis ratio- « nem cultu, & ſanctitate conſtare, vt religioni re- « medium non aliter afferatur, quàm eam intemera- « tam in ſua integritate, nitoréque habendo; aut ſi « quid alieni moris, opinioníſque irrepſit, purgan- « do, abolendóque putare ejus ſit, qui nequaquam « res ſuâ vi, ac pondere metiatur. Dei certè juſſis « violandis, ac multitudinis ſemper imperitæ, & vbi « legum venerationem excuſſit, & à vero, rectóque « deflexit, peſſimo cuique parentis cupidinibus ob- « ſequendo, nihil aliud, quàm affinem te culpæ fe- « ras, & ſceleri eorum, furoríque alimenta ſubji- « cias; cujus rei non eſſe longè petenda exempla: « quid enim hoc malum parvis ortum initiis aluiſ- « ſe, & ex tam parvo, & vix animadvertendo igne « tantum, ac tam latè fuſum incendium feciſſe, « niſi quòd primò neglectum, deinde cùm occur- « ſum, atque obviàm itum oportuit, præbita ma- « teria eſt ab iis, qui populorum deſideria indul- « gentiâ lenienda, captandáque eſſe putaverunt? « Carolum, & Ferdinandum cum iis ipſis Luthe- « ranis de eadem Auguſtana formula certis pactio- « nibus concordiæ cauſâ tranſegiſſe ſpe, vt credibi- « le eſt, & ipſi ferebant, cohibendi, ſiſtendíque « flagrantium impetum, & quotidie naſcentium « novarum ſectarum contagionem avertendi: ſed « eventu triſti, & calamitoſo; quippe cùm omnes «

» omnium diſciplinarum, atque opinionum ſectæ
» in Auguſtanæ formulæ nomine, atque auctorita-
» te facilè deliteſcerent, cuncta ex eo depravata
» brevì, ut nulla gens totius Germaniæ integra, nul-
» lius diligentiâ prohiberi, ne illa paſſim graſſare-
» tur peſtis, potuerit. Atque hæc quidem ſic fieri,
» divino numine conſilia noſtra humanis imbuta
» cupiditatibus in pœnam nobis, remedia in per-
» niciem vertente. Neque hos ipſos Imperatores
» tamen cum iis pactionem ullam feciſſe, qui pro-
» priæ ditioni eorum ſubjicerentur, ſed cum va-
» lentiſſimis Regulis, populíſque, quorum conſen-
» tientium vim, atque arma etiam timuiſſe non ex
» vano videre poterat. At ejus quid ſimile habere
» conſilium, qui Auſtriis, uni non minimæ Ger-
» maniæ genti, & ejus privatim imperio ſubjectæ
» id ultro obtulerit? At enim excluſâ multiplicium
» ſectarum multitudine, faciliùs ſub unam Auguſta-
» næ formulæ diſciplinam coacti ad fidem inde Ca-
» tholicæ pietatis redigentur. Jam primùm om-
» nium ab illa regula divinitus nobis tradita non
» eſſe diſcedendum, quâ præcipitur, ne quid ma-
» li quorumvis bonorum ſpe faciamus; quam le-
» gem cùm ad omnia pertinere, tum maximè re-
» ligionem, & res ſacras complecti, quæ cæleſti
» vi, non humanâ ſapientiâ continentur: deinde
» quod ſemel inutile foret, atque adeò exitu fœ-
» dum, & pernicioſum in aliis expertus ſit, cur id
» iterum in ſe, ſuíſque periclitari velit? Verùm mit-
» tenda exempla, ubi efficacior ratio adſit. Qui,

inquit, hoc juris, ac licentiæ à te expetunt, ſi «
omnes Lutherani ſunt, & placita Auguſtanæ for- «
mulæ vltro complectantur, quid permiſſione iſtâ, «
& ſanctione eſt opus ad eos in illam ſententiam «
adducendos, aut cæterarum prohibenda, pellen- «
dáque hæreſum inventa, quæ nulla ſunt? Sin, quod «
ais, animos diverſæ, & aliis aliæ tetriores ſectæ «
perturbant, diſtrahúntque, tum tibi ea conſul- «
tatio prima occurrit, jubenti-ne ſacrorum leges «
dicto audientes futuri ſint, aut, ſi imperium de- «
trectent, ſuppetant-ne ad cogendum vires; nam «
ſi tantùm vel nervorum tibi, vel auctoritatis «
apud eos eſt, vt quò velis flectere, aut repugnan- «
tes vi ſubigere poſſis, haud dubium, quin tibi «
ex illis inteſtabilium opinionum, atque errorum «
tenebris eruti, ad veritatis lucem, id eſt, Catho- «
licæ Eccleſiæ revocandi ſint. Verùm ſi illi con- «
tumaciores ſint, quàm vt parere tibi velint, & «
plures, quàm vt tutum adhibere vim videatur; «
tum ne ſub vnius quidem Auguſtanæ formulæ jus «
redigere eos poſſis. Neque enim illi minus a- «
cerbè inter ſe, quàm nobiſcum diſſident. An «
Calvinianos, confidentiſſimum, ac pervicax ge- «
nus, qui nunc maximè obſoleſcente in dies Lu- «
theri auctoritate florent, tuméntque, adduces, vt «
alterius cujuſvis placita ſuis præferant? aut eos no- «
bis credis infeſtiores, quàm Lutheranis ipſis, aliiſ- «
que ab eorum ratione diſcrepantibus eſſe? Idem «
de Trinitariis, idem de reliquis licet judicare. «
Sed eſto, concedant omnes, conſentiántque Lu- «

» thero, quod nemo ſperet, qui hæreticorum inge-
» nia norit, & Auguſtanæ formulæ nomine cenſeri
» velit : quem tu ex eo capias fructum? Ut quid
» ægro, & pluribus morbis graviter affecto ad ſalu-
» tem profuerit alios depuliſſe morbos, ſi remediis
» eorum gliſcens reliqui vnius mortifera vis perin-
» de laborantem extinguat? Quemadmodum pro-
» fundo in pelago pereuntem ſi extrahas quidem
» ad ſummum, ſed mergi tamen, atque obrui aquis
» ſinas, nihilo magis vitæ ejus ſubvenias, quàm ſi
» abſorberi voraginibus, fluctibúſque patiare. Si tui
» hæretici, expertéſque Chriſtianæ pietatis ſunt, ex
» Eccleſiæ navi (quâ vnâ qui vehuntur, ſalutis tene-
» re curſum, atque intrare portum queunt) aut ex-
» ciderunt, aut ſe ejecerunt, nec magni refert,
» cujus ſectæ vndis involuantur, ſubmergantúrque.
» Nec tu aliter ſaluti eorum conſulas, quàm ſi er-
» rorum æſtibus ereptos in navim receperis; nam
» eos cæleſti irâ in vltionem ſceleris ſummis de re-
» bus diſcrepantes in concordiam, quæ non veri-
» tate nitatur, cogere nec vnquam aſſequare, nec
» tibi fas eſſe arbitreris. Quod enim manifeſtius vl-
» lum Dei numen, quàm à quo immiſſus in iſtos
» hic eſt diſſidii furor, vt propriis odiis, ſenten-
» tiíſque inter ſe digladientur, & conſpirati adver-
» ſùm nos de eo ipſi minimè conveniant, quo nos
» oppugnare contendunt? Æternam hanc hæreti-
» corum diſſenſionem Eccleſiæ pacem Auguſtinus
» ſummus ſapientiæ atque ſanctitatis auctor appel-
» lavit: & nos reducere eos in gratiam, concor-

diámque conemur, & Dei voluntatem, cujus illi «
vi, atque irâ agitantur, venire contra non verea- «
mur, & animis, rebúſque pugnantes, ipſi con- «
ſentientium ſpeciem induendo, vltro confirme- «
mus, & veluti armemus adverſùs nos, Eccleſiám- «
que, à qua deſciverunt, quam vnam impugnant, «
in quam omnes omnium eorum impetus ferun- «
tur? Quid ergo ſi à te, tuóque imperio defeciſ- «
ſent hi populi, & alii vi, atque ferro, alii aliâ viâ, «
omnes pariter te oppugnarent, tuæque vitæ, ac «
dominationi inſidiatum irent? Utrum tandem iis «
diſcordantibus inter ſe, nullo certo duce, cui pa- «
rerent, nullo ſigno, ad quod coirent, eóque minùs «
tibi validè incumbentibus, vltro impietatis du- «
cem, ac ſigniferum præbiturus ipſe eſſes, an con- «
ſcindi, collidíque, & confici ſuâ ipſos diſcordiâ «
paſſurus? Tu verò etiam ſponte conſentientes vt «
arte, atque conſilio disjungeres, diſſociaréſque, «
curam, operámque intenderes, nec quieſcere poſ- «
ſes, donec amotis ſeditionum auctoribus, multi- «
tudinem ſub leges redigeres: adeò noſtra nos ma- «
gis movent, & acres noſtri vltores; quæ in Deum «
patrantur, lentè, negligentérque accipimus. Pa- «
tere, quæſo Cæſar, me ſalutis tuæ imprimis, & tot «
circà gentium cauſâ nihil reticere eorum, quæ «
palàm homines loquuntur, & apertè, ac liberè «
apud ipſum te omnia effari. Ipſi hæretici hoc jus, «
hanc licentiam ex lege, atque ritu Auguſtanæ «
formulæ vivendi pretio emptam ſe habere, pró- «
que ea vigeſies centies mille aureorum nummûm «

» in tres proximos annos dare tibi pactos eſſe, ita
» non obſcurè ferunt; vt etiam, quâ ſunt inſolen-
» tiâ, tanquam exprobrantes jactent; nec te tuâ
» voluntate aut conſilio, ſed hujus tam grandis pe-
» cuniæ ſpe captum, illectúmque eſſe, auctores hu-
» jus corruptelæ, & accuſatores produnt: necdum
» vlla firmata privilegio tua promiſſa habent, &
» hos illuſores, & criminatores dignitatis tuæ mo-
» deſtè quicquam, aut obedienter acturos, & ab
» inſita arrogantia, atque contumacia diſceſſuros
» ſperas? Hos vt concilies tam pernicioſi exempli
» rem induces? cujus vel ſolam famam quantùm
» animorum motum in finitimis Germaniæ po-
» pulis feciſſe, facturámque in omnibus putas?
» quantum cupidis irritamentum, quantam bonis
» deſperationem allaturam, vt non corruptæ mo-
» dò, & aliquâ ejus mali contagione affectæ na-
» tiones accendi, irritaríque, ſed integræ quoque,
» atque intactæ ad cupiditatem novarum rerum con-
» citi, & ſollicitari vno hoc facto poſſe videantur?
» Quid quod non ſolùm non opportunum huic
» malo, adeóque contrarium, atque exitioſum re-
» medium initum abs te eſt; ſed hujuſmodi, quod
» alterius propè gravioris facinoris culpam ſuſti-
» neat, vſurpationem muneris, atque juris alieni?
» Neque enim, Cæſar, tibi, aut vlli Regum hæc da-
» ta poteſtas eſt ordinandi, diſponendíque, aut om-
» nino attingendi res ſacras, quarum jus, atque
» arbitrium, quantùm capere mortalitas poteſt,
» vnum penes eſſe Pontificem Maximum Deus juſ-
ſit:

ſit : aliorum nullæ, niſi parendi ſunt partes, & «
tuæ præterea, Regúmque cæterorum tuendi, de- «
fendendíque. Id nos non divinis modò litteris, «
monitíſque docti ſumus; ſed magnis, & quæ ter- «
rere omnes debeant exemplis, à Deo eſt affirma- «
tum. Proditum memoriæ eſt in ſacris libris, cùm «
plauſtro veheretur Arca Dei, & inquietatione «
boûm, qui trahebant, decuſſa pænè concide- «
ret, Ozam vnum è rectoribus currûs, quò caſum «
ejus averteret, manum Arcæ admoviſſe. Idque «
crimen, quia ille Sacerdos, & Levita non erat, «
& alieni muneris officium invaſerat, viſum eſt à «
Deo dignum, quod ille ſtatim morte lueret: adeò «
divinas res non egentes humanæ opis, nec attre- «
ctandas prophanis manibus, conſiliíſque eſſe te- «
ſtatum, ſancitúmque apud poſteros Deus voluit. «
Magnum hoc, & triſte abſtinendi ſe contactu ſa- «
crarum rerum, ac vitandæ cæleſtis iræ documen- «
tum; ſed haud minùs ſeverum illud, & propriè «
ad Reges pertinens. Sublatus ex humili loco ad «
Regni faſtigium à Deo fuerat Saül, ita partitis in- «
ter ipſum, & Samuelem muneribus, vt huic re- «
ligionis, & ſacrorum jura, illi Imperium, & belli, «
& pacis jus eſſent: imminente cum innumerabili- «
bus copiis Philiſtæo hoſte, indictum populis ſolen- «
ne ſacrificium, ſacrificiíque dies dictus fuerat, «
quo divino propitiando Numini certæ hoſtiæ, vt «
tum mos, immolarentur; neque enim religioſa «
gens ſumptura aliter arma, & prælium initura e- «
rat, niſi antè placato patriâ ceremoniâ Deo. Con- «

„ venerat juxtà omnium multitudo, quæ cùm diu „ expectaſſet, nec Samuel ad conſtitutum adeſſet, „ dilabi porrò domum, atque omnes abire cœpe- „ rant. Tum Saül ne tanto inſtante ab hoſte peri- „ culo, à ſuis desereretur, rem divinam ipſe pere- „ git, paratáſque victimas aris admovit, & ſacri- „ ficavit. Id ob piaculum, electo paulò antea ad „ Regnum, clariſque victoriis nobilitato, per eum- „ dem Samuelem denunciari illico juſſit Deus, Re- „ gnum ſe illi, liberiſque ejus ademptururm, aliám- „ que in domum tranſlaturum: nec multò pòſt vi- „ ctus prælio, occiſuſque, excidio domûs ſuæ cæle- „ ſtibus minis fidem affirmavit. Regnum ad Da- „ vid æmulum ejus eſt delatum, quem ipſe pulſum, „ abjectúmque, & fugâ ſe, ac latebris à vi, atque „ injuria ægrè tutantem ſæpè interficere conatus „ erat. Te oro, Cæſar, obteſtórque, vt hæc cæleſtia „ præſcripta, documentáque nobis erudiendis divi- „ nis tradita monumentis tecum repures, & ani- „ mum ab novis, præcipitibúſque conſiliis ad ſalu- „ briores cogitationes, ac tuâ majeſtate, tuo locò, „ tuâ familiâ, téque denique ipſo dignas recipias. Hoc genere orationum convincebatur quidem Cæ- ſar, vt quibus ſéque, rémque obtegeret, illi ver- ba non ſuppeterent: ſed contrà nummorum cu- pidine, & hæreticorum poſtulationibus recepta flagitantium, & præterea intimo, quanquam oc- cultâ, ingentíque ſimulatione involuto in Luthe- ranos ſtudio vehementer animo diſtrahebatur. Id haud ignotum Commendono eo impenſiùs cùm

ipſe inſtare vrgeréque; tum Legatos Regum, qui aderant, ſubmittere communem cauſam communibus agendam ſtudiis docens. Et Pius Pontifex, vt erat acer religionis vindex, & vbi ea ageretur, impatiens humanarum artium, litteras ad Commendonum dederat, quibus ſi cunctaretur Cæſar, neque inceptis deſiſteret, factâ re divinâ, & eo Evangelii capite recitato: Quicumque non receperint vos, neque audierint ſermones veſtros, exeuntes foras de domo, vel civitate, excutite pulverem de pedibus veſtris, & ipſe abſcedere Viennâ, atque inde Nuncium abducere, & Maximiliano renunciare amicitiam jubebatur. Nondum præciſa omnis Commendono ſpes erat, nec maturum ad tam abrupta conſilia tempus videbatur, ex queîs oriturum haud dubiè magnum, & periculoſum rerum motum proſpiciebat: ſed hæc Pii mandata diſſimulans ipſe, Maximiliano clam enunciari, deferríque per alios curavit, quo & gratiam, opinionémque temperati, & quantùm per mandati muneris fidem liceret, refugientis benevolentiam inter Cæſarem, & Pontificem abrumpere, & Cæſari ipſi curam injecit nihil temerè agendi, cernendíque rem ſibi cum Pontifice haud ſegni, obnoxióve, ſed Deo, cauſæque fidenti, & facilè contemnenti humanas rationes eſſe. Et labi jam pertinaciâ cœperat, cùm Commendonum omnia molientem, omnéſque vndique machinas ad expugnandum admoventem etiam caſus juvit. Adfertur nuncius

conjugem Philippi Regis Hiſpaniarum deceſſiſſe, nullâ virilis ſexûs prole relictâ. Confeſtim in Cæſaris Regia ortus differtur in omnes ſermo Annam majorem natu filiarum ejus Philippi matrimonio deſtinantium, avunculo neptem, nam Philippi ſorore genita puella erat: vnde jungi illi, ni Pontifex Maximus nuptiis annuiſſet, per leges non poterant; & Maximilianus, ac numeroſa filiorum ſoboles Hiſpanicis rebus incumbebat, latiſſimo regno cupidine, & ſpe imminens, ſi Philippus ſine liberis fato conceſſiſſet: eò & filios in Hiſpaniam educandos miſerat, & Hiſpanos omnes officiis, Regem obſequio demereri ſtudebat, & ad novam ſpem ex non opinato exortam ſibi filiam in Philippi matrimonio collocandi animum magnoperè erexerat. Arripuit occaſionem Commendonus, atque hinc Hiſpanos, quibus tum maximè grave bellum in Belgis perfidiâ, ac defectione hæreticorum, duce Aurangio excitatum erat, docebat quantùm ea Cæſaris in Lutheranos inclinatio, & permiſſi Auguſtanæ formulæ ritus addituri ponderis, momentíque hæreticorum rebus eſſent: hinc Cæſarem monebat non alienandum tali tempore à ſe, domóque ſua Philippi animum; quod fieri neceſſe eſſet, ſi, qui minimè deberet, adverſarios ejus, eoſdémque Catholicæ Eccleſiæ hoſtes fovere, confirmaréque indulgendo eorum furori, & pænè cauſam approbando videretur. Et nactus Viennæ Philippi Legatum, hominem Belgam, priva-

tim Aurangio, & factioni illi inimicum, eámque valeſcere auctu malarum opinionum intelligentem, perpulit denunciare Regis verbis Maximiliano, ne conſilia admitteret, quæ vim, atque opes Hiſpaniarum hoſtibus adjungerent; ne ſuum quidem Regem exiſtimaturum fraterno, & mutuo in ſe Maximilianum eſſe animo, rebúſque ſuis, quando ab eo proderetur, quem haberet propinquitate, ac ſanguine conjunctiſſimum, aliter conſulturum. Adjecit idem Legatus Commendoni inſtinctu, ſi Pontificis Maximi auctoritatem ea in re non quanti deberet, feciſſet, nunquam ab eo impetraturum, vt filiæ nuptias cum Rege approbaret, & quò fieri ritè poſſent, eos legibus ſolveret: quod ipſi haud paulò pluris, quàm popularium ſuorum pollicitationes, & quantæcumque pecuniæ conditionem eſſe debere. Hæc plus ponderis apud Maximilianum, quàm religio, atque ratio habebant. Itaque quem jus, quem fas, quem officium nequierat permovere, vt totum negotium omitteret, cùm maximè & hæretici vt in confecta re exultarent, & boni ſpem omnem abjeciſſent, vocato ad ſe Commendono, in auctoritate Pontificis Maximi eſſe ſe pronunciavit. Quod quidem Pio adeò accidit optatum, vt in Commendoni extollenda induſtria, memorandíſque apud Senatum laudibus precatus Deum eſſe dicatur, vt cùm ipſe naturæ conceſſiſſet, aut illum, aut illius ſimilem ſibi ſucceſſorem in Pontificatu daret: ad ipſum litteras

ſuâ manu amantiſſimè ſcriptas miſit, in quibus ſæpè filium appellans, gratias illi egit, virtutémque ejus quàm potuit amplis, atque honorificis verbis collaudavit.

De negotio illi dato ordinandi rem Eccleſiaſticam.

CAPUT V.

POST hæc Pius, qui tum maximè corruptis hominum moribus emendandis, collapſæque Chriſtianæ diſciplinæ non Romæ ſolùm, ſed per omnes Provincias ordinandæ animum, curámque intenderat, conandi in eo aliquid apud Germanos negotium Commendono dedit; apud quos omnia priſci moris inſtituta aut intermiſſa obſoleviſſe, aut polluta, perturbatáque hæreſum contagione, ac licentiâ eſſe didicerat. Sed ea maximè aſpera, ac difficilis res fore videbatur, cùm imbecillitate hominum malâ, ac diuturnâ conſuetudine depravatorum, arctáſque apud veteres vivendi leges laudantium magis, quàm re imitantium, tum Principum, atque potentium iniquitate, qui maledictis inceſſere licentiùs viventes, quàm corrigi malle videntur: ſeu potentiæ, ac dominationis munimenta popularem nequitiam eſſe putant: ſive humanis ingeniis par libido ineſt reprehendendi vitia, atque habendi; certè iidem illi turpes, & flagitio-

ſos homines vniverſos aſſiduè increpant, & ſingulos ſæpè pertinaciter tuentur. Horum erat Viennæ magnus numerus, ac multi in ipſius domum Cæſaris irrepſerant, fugitivi ex Italia plerique omnes; nam vt quoſque in ſacerdotum ſodalitiis, monaſteriíſque legum, inſtitutorúmque tæderet, aut ob vitæ probra judicii metus ageret, haud ferme aliò confugiebant, & ſuæ diſciplinæ deſertores aliorum quoque inquinabant mores, eo liberiùs in omnem ſe luxuriam, dedecúſque demittentes, quo plus licentiæ, atque impunitatis erant nacti, infamiâque, & ſordibus eorum etiam boni, atque integri aſpergebantur; erátque omnis propterea ſacerdotum ordo in odio, & contemptu omnium, neque tam tritum, ac populare quidquam, quàm invehi in eorum nomen. Cùm ea aboleri macula, & vſus priſcæ innocentiæ revocari, niſi civitate improborum illâ, ac perditorum hominum colluvie purgatâ, non poſſe videretur: incredibile memoratu eſt, quot ex omni genere reperti fautores eorum ſint. Ipſi ante omnes hæretici tuebantur, qui iidem maximè ſtrepere, obtrectare, inſultare turpitudini eorum, & nobis objectare conſueverant. Horum gratiâ, atque inſtinctu ipſe quoque Cæſar excuſando alios, aliis teſtimonium impartiendo omnes tegebat. Præterea & Vienna ipſa, & multæ civitates Epiſcopis carebant, aut ſi qua habebat, perinde officium eorum deſiderabat; quòd illi aulam, Maximilianúmque affectantes,

& ambitioni ſuæ, aut pecuniæ, aut certè longè aliis procurationibus intenti, negligebant ſacrorum curam. Id adeò malum pleriſque in Provinciis graſſatur, in quibus Epiſcoporum nominatio eſt Regibus tributa, conceſſúne dicam, an ſocordiâ Pontificum Maximorum. Nam antè, aut à Pontificibus dabantur, aut à ſacerdotum collegiis, vt quiſque innocentiâ, ac dignitate inter eos excelleret, juſtis ſuffragiis legebantur. Ita bonis quiſque artibus nitebatur, adeptíque honorem etiam munus implere, ac præſtare ſuum ſtudebant. Nunc longè alio ex genere hominum ſumuntur; ſæpè bello exercitis, veluti militare præmium, Epiſcopatus datur: ſæpè gratioſis, aut potentibus; interdum & fœminis adulantes Epiſcopi fieri merentur, quibus nullum doctrinæ, nullum pietatis ſtudium, nulla aut ſcientia, aut vſus earum rerum, quarum cauſâ is eſt in Chriſtiana Republica Magiſtratus Deo auctore inſtitutus. Atque ex hoc maximè fonte manaſſe illa peſtis ſatis creditur, quâ multa hodie Regna deformata hæreſibus, vaſtata civilibus bellis, & quædam etiam everſa, ac propè funditus exciſa eſſe cernimus: quippe Epiſcopis officii ſui aut ignaris, aut negligentibus, continuò & populorum mores prolabuntur, & laxatur Eccleſiaſtica diſciplina, & religionis cultus, quo ſtatus Rerumpublicarum continetur, omnis exolvitur, convellitur, deſtruitur. Hinc hæreſum, ac pravarum opinionum turba in Eccleſiæ clauſtra veluti incuſtodita,

dita, & patentia irrumpit, odio, ac diſcordiâ, & mox cædibus, ſeditionibus, armis cuncta permiſcet. Commendonus cùm hæc apud Cæſarem ſæpè diſſeruiſſet, Strigonienſibus Archiepiſcopus, & Viennenſibus, & aliquot Ungariæ civitatibus Epiſcopi vt darentur, obtinuit. Fugitivos, & maculoſos aulâ, atque vrbe ejicere multò operoſius fuit; aliquod tamen confidentiæ, & vitæ eorum frænum eſt inditum, & audacia nonnihil eo metu repreſſa. Templa inde, ſanctioráque delubra adiit; cultum, ritúmque ſacrorum, item ſacerdotes ipſos, & templorum miniſtros recognovit; vaſa, libros, veſtem, omne inſtrumentum, atque apparatum rei divinæ conficiendæ, rationem denique omnem habendi, adminiſtrandíque res ſacras inſpexit: in quibus quàm multa vitioſa fierent reprehendere, quàm emendare facilius fuit. Ipſe quidem in ſingulis fanis convocatos ſacerdotes aptâ oratione appellavit, quæque in rem eſſe viſa ſunt, monuit, multáque exemit, quædam etiam ſivit, atque ad veteris normæ, ritûſque formam ordinavit. Sed omnia, quia exactor inde eorum nemo extitit, neglectui fuere. Nam Maximilianus vnicum remedium eſſe ægræ, ac perturbatæ Reipublicæ emendationem morum, & priſcæ diſciplinæ reſtitutionem palàm verbis prædicabat; occultè nec corrigi, quæ pravè, ac perperam fierent, nec omnino mutari quicquam patiebatur: vt labi, & ruere Eccleſiaſticam rem velle ab non ignaris in-

genii, atque intimi animi ejus crederetur. Profectus Viennâ Commendonus diœceſes Paſſavienſem, & Salisburgenſem, per quas illi iter fuit, curâ, ac diligentiâ eâdem, fructu, ac opere pretio majore luſtravit, quòd in vtraque Epiſcopi probi, ac religioſi homines præerant, qui Commendoni ſtudio non ſolùm adverſati non ſunt, ſed etiam adjumento fuere; & Salisburgenſis quidem Archiepiſcopus etiam Concilium Provinciæ ſuæ, rem diu antè intermiſſam, illius inſtinctu, atque hortatu habuit, in quo multa ſalubriter decreta, & ſancita ſunt. Ad reliquos Germaniæ Epiſcopos litteras ex auctoritate Pontificis dedit, quibus ad vſum, cultúmque antiquæ diſciplinæ renovandum multis, atque accuratis verbis eos eſt adhortatus.

De fœdere per Pontificem adversùs Turcas icto, & opera in id à Commendono impenſa.

CAPUT VI.

Reversus inde Urbem ſub finem ſequentis anni, qui fuit M. D. LXIX. excepit bellum, quod Selimus Rex Turcarum libidine Cyprum inſulam ditioni ſuæ ſubjiciendi terrâ, maríque Venetis intulit. Cui propulſando bello Pontifex Pius haud ſecus, quàm ſi eo ipſe peti-

tus eſſet, animo, conatúque incubuit, non ſtudio erga Venetos, quibus ad id locorum ſubiratum fuiſſe conſtat, ſed amore Chriſtianæ rei, quam carpi in dies, atteríque impotentibus prævalidæ gentis armis cernens, ingenti dolore, curâque ſollicitabatur. Cúmque eâ tempeſtate Philippus, debilitatis domeſtico malo Gallis, vnus omnes Chriſtianos Reges longè opibus anteiret: quippe non vniverſæ modò Hiſpaniæ dominabatur; ſed omne Belgarum nomen, quod latè multas, ac bellicoſas gentes complectitur, in ditione habebat, & in Italia cùm Neapolitanum, tum Mediolanenſe Regnum, firmum vtrumque, atque opulentum, obtinebat, & maximè opportunæ parandis, alendíſque claſſibus Sicilia, Sardiniáque, & Baleares inſulæ imperio ejus parebant, & Corſica etiam, & Ligurici maris ora, civitáſque Genuenſium auctoritatem ejus ſequebatur: Africæ quoque injecerat manus, ædificato haud longè à ruinis antiquæ Carthaginis caſtello, cui ab freti faucibus, quibus impoſitum erat, Golettæ nomen fuit, magnóque munito opere, & Tunetum frequentem vrbem regionis ejus in fide habebat, & vicinos populos Siciliam, atque Hiſpaniam contra ſitos à maleficio continebat. Sed præter hæc, quæ commemoravimus Regna ditia, & viris, armíſque potentia, multò maximum Imperium vltra Oceanum in Occidente propagatum habebat, quod patrum noſtrorum memoriâ, Chriſtophori Columbi Liguris inge-

nium, & humano captu major audacia aperuit. Ejus Imperii terræ ignoratæ veteribus in tantam magnitudinem patere dicuntur, vt eis novi orbis nomen ſcriptores noſtri indiderint, ex quibus auri vis ingens ad Philippum per immenſa vaſtiſſimi maris ſpatia quotannis navibus advehebatur. Hunc igitur Regem tantis ſubnixum opibus vt ſibi, Venetíſque ad Turcicum bellum fœdere, ac ſocietate ante omnes adjungeret, Pius initio ſtatim eſt aggreſſus: nec ille magnopere abnuit; nam & Pontificis Maximi auctoritatem, quantùm Chriſtianum, & pium Regem decebat, reverebatur, & amplitudine ſuâ indignum, & ſibi invidioſum fore intelligebat, ſi tanto impendente Chriſtiano nomini de Barbaris periculo, ipſe Reipublicæ defuiſſet; & præterea Pium ſperabat facturum ſibi poteſtatem ex ditibus Hiſpaniæ ſacerdotiis pecuniam corrogandi: ita bellum gloriæ ſibi magis, quàm impendio vlli, aut ſumptui futurum. Quòd ſi Philippo vafra, & dominandi cupida Hiſpanorum ingenia reſpondiſſent, acri, atque huc maximè intento Pontifice, magnâ, nec dubiâ ſpe victoriæ geſturi cum Turcis id bellum fuiſſe videbantur: ſed illis non tam cordi erant, vt vincerentur, aut procul Venetorum cervicibus ſubmoverentur Turcæ, quàm vt id alerent, duceréntque bellum, cujus morâ, oneréque preſſi, attenuatíque Veneti ipſi opportuni ſibi Italiæ Regnum affectantibus fierent. Id cùm Venetos Patres non falleret, antea quoque ſub Carolo

Philippi patre Hiſpanorum artes, & ambitioſa, atque callida conſilia æquè difficili ſuæ Reipublicæ tempore experti, inviti, ac reluctantes adducebantur, vt ſe vllo fœdere cum Philippo alligarent, pacémque quamvis gravibus conditionibus redemptam Hiſpanorum ſocietati præferebant. Sed hæc ſeniorum mens erat. Juventus injuriâ, perfidiâque Barbarorum incitata decertare, ac dignitatem ſuam armis tueri præoptabat, fœderíque favebat, de quo Romæ apud Pium ab vtriſque Legatis agebatur; in quo Commendoni ſingularis induſtria, prudentiáque enituit, multíque difficiles nodi expediti per eum, explicatíque ſunt. Nam & Veneti Legatis ſuis imperaverant, vt omnia cum eo communicarent, illiúſque conſilio maximè vterentur: & Pius neminem magis intimis rebus adhibebat. Conſenſerant tandem Veneti, Hiſpaníque in certas fœderis leges, & ad eas ſanciendas ad Pium vtrique convenerant, cùm Regii Legati præſentem excipere annum cœpere, quo non ſatis ſibi ſupereſſe temporis ad paranda, præſtandáque, quæ ex pactæ ſocietatis conditionibus deberent, aiebant. Id verò adeò ſtomachum Venetis Patribus movit, vt à belli cogitationibus ad conſilia pacis protinus converterentur, ac per ſpeciem commutandi captivos Conſtantinopolim mitterent, qui cum Turcis de compoſitione ageret. Pio eâ re incredibiliter anxio, perturbatóque Commendonus auctor fuit Marcum Antonium Columnam Ve-

netias mittendi, qui & dux à Pontifice claſſis delectus fuerat, & vir erat non rei militaris peritior, quàm civilibus artibus, naturalíque facundiâ ad pertractandos animos hominum inſtructus. Ipſum verò Columnam à Pio ſtatim proficiſci juſſum monuit omni ope contenderet, vt de ſuis poſtulatis ad Senatum referretur, & belli, pacíſque deliberatio à decemvirûm collegio, paucíſque ſenibus mentionem omnem belli horrentibus abducta ad Senatûs cognitionem traduceretur: plus ibi ardoris, animorúmque ad rem armis decernendam, ineundúmque fœdus futurum. Nomina quoque Senatorum, per quos id conaretur, edidit, & Columna cùm Venetias veniſſet, Commendoni præceptis ita obtemperavit, vt re in Senatum deductâ tenuerit, vt abruptâ ſpe pacis, Veneti ſtrenuè bellum capeſſerent, ac fœdus ſummâ Pontificis, ac totius Italiæ lætitiâ feriretur. Unde nobilis illa navalis pugna, victoriáque eſt parta, quæ ſi quantùm gloriæ Chriſtiano nomini, tantundem fructûs, atque emolumenti attuliſſet, non adeò nunc immanem Barbarorum potentiam timere cogeremur. Quis hujus belli imperator eligeretur multùm, diúque eſt diſceptatum. Veneti Philippi gratiam reſpicientem, ex ejúſque pendentem fide ducem antea ádverſum rebus ſuis experti, vt Cardinalium aliquis claſſi præficeretur, poſtulabant magnâ ſpe, quia Pontifex Commendono vni ex omnibus Patribus plurimùm tribuere videretur, nullámque

rem eſſe tantam, quæ ejus ingenio, ac prudentiæ non rectè committeretur, prædicaret, fore vt eum potiſſimùm ſummæ rei præeſſe juberet; ita bellum è re publica, ſuáque adminiſtratum iri. Sed neque Hiſpani Venetum imperatorem facilè accipiebant: & Commendonus ipſe militare imperium planè aſpernabatur, Piúmque dubitantem, & deliberantem monebat, quàm ea procuratio, tractatióque armorum ab hominibus togatis, & ſacrorum miniſtris aliena, abhorrénſque eſſet. Ita res à Cardinalibus eſt rejecta, & ad Joannem Auſtrium Philippi fratrem, ſi præſens bello intereſſet, quod Hiſpani pollicebantur, imperium delatum.

De nova ejus ad Cæſarem, & Polonos legatione.

CAPUT VII.

COMMENDONO aliæ impoſitæ partes gerendæ Reipublicæ, vnde illi magnorum laborum, ſed magnæ item laudis materia eſt orta. Poſt junctum cum Philippo, & Venetis fœdus, cupiens Pius omnes in Barbaros concire, ac ſollicitare Reges, & ante alios Maximilianum Cæſarem, & Auguſtum Regem Poloniæ, qui finitimi Turcarum Imperio, maximè opportuni inferendis à terra armis, atque diſtinendo hoſti habe-

bantur, & Maximilianus à Turcis Ungariæ pulſus Regno imminere vindictæ, ſi daretur fortuna, videbatur, Legatum ad vtrumque Commendonum creavit. Ipſe ex ſuperiorum annorum inſtituto vitandi vrbanos calores, initio æſtatis diſceſſerat Româ, nec minùs quicquam, quàm nova itinera, novas legationes meditabatur. Et cùm Pius paucis antè diebus ſexdecim præſtantes viros in Senatum legiſſet, ſuperiorum Pontificum ſecutus morem haud aliis, quàm quos ipſe ampliſſimo honore affeciſſet, mandaturus tam claræ, tam appetitæ legationis munus credebatur. Sed Pio omnibus rebus antiquior Reipublicæ vſus, atque vtilitas ſemper fuit, & præterquam quòd Commendonum haud ſecus, quàm ſi ab ſe Cardinalis factus eſſet, in ſuis habebat, nec illi fidei, induſtriæ, prudentiæque laudibus quemquam anteferebat, ipſum notitiâ illarum gentium, Regúmque, ad quos mittebatur, facilè omnes antecellere intelligebat. Acceptâ itaque Pontificis Maximi voluntate, comitibus, rebúſque comparatis, Commendonus Veronâ, quò ad æſtatem agendam conceſſerat, tranſiit in Germaniam, ac Viennam ad Cæſarem contendit. Lætatus impensè moto à Turcis in Venetos bello Maximilianus fuerat, verſam aliò eam tempeſtatem cernens, quæ ne in ſe, ſuúmque Regnum ingrueret, vehementer timuerat. Et quemadmodum fœdus vt Veneti, & Pontifex cum Philippo jungerent, ſtudioſè operam dederat; ita abſtinere ſe armis, & quietem agere,

agere, bellúmque non tam ope, quàm ſpe ſui fovere, atque alere decretum habebat. Nam & ipſe imbelli corpore erat, & animus ejus ad magna diſcrimina fatiſcens calliditate, & conſiliis certare, quàm vi, ac ferro contendere promptior habebatur: & neque eæ vires regni ſui erant, quibus tam validum hoſtem aggrederetur, & Germanorum auxiliis precariis, nec vnquam in tempore coeuntibus parum fidebat; quæ gens nec creſcere Cæſarum opes creditur velle, & propulſando, quàm inferendo bello alacrior habetur. Cùm antè de fœdere Veneti eum appellaſſent, nunc induciarum, quæ ſibi cum Turca eſſent, vt dies elaberetur, expectandum ſibi, nunc vt eos ſpe lactaret, cupidum ſe belli ferens, petebat, vt quæ auxilia fœderati miſſuri ad ſe eſſent, ſi bellum ſuſciperet, promerent. Commendonus cùm ad ſic affectum veniſſet, adventûſque ſui expoſitâ cauſâ hortatus eum eſſet, ne occaſionem, quæ ei divinitus offerretur, tot graves injurias, tot incommoda, damnáque à Turcarum gente ſibi, familiæque ſuæ illata vlciſcendi perderet, aliáque quibus permoveri eum poſſe arbitratus eſt, facundè diſſeruiſſet, benignè quidem, & cum aſſenſu eſt auditus. Sed Maximilianus conſilio ſuo inſiſtens, varias proponere difficultates, atque eamdem induciarum cauſam prætendere, earum fidem jurejurando firmatam violare homini Chriſtiano nefas eſſe dicere. Poſtremò expectandum ſibi aiebat, quid Poloni, quid reliqui Chriſtiani Prin-

Mm

» cipes ſtatuerent. Id verò vt præpoſterum argue-
» re Commendonus, vt Cæſarem ducem ſe, at-
» que auctorem aliis Regibus adverſùs Chriſtianæ
» Reipublicæ hoſtes præbere, non eorum expecta-
» re conſilia debere, quippe & ejus maximè inter-
» eſſe retundi, ac reprimi Barbaros, & eumdem ti-
» tulo honores reliquos anteire; vt ſi ceſſaret eo
» tempore Pontifex Maximus, partes ipſius fuiſſent
» Chriſtianos populos litteris, legationibúſque ad
» bellum concitare. An Polonos ab ſe Pii verbis ap-
» pellatos non illico quæſituros, quid Cæſar animi,
» quid apparatûs habeat? Quibus ſi ſecuturum eum
» aliorum conſilia narret, jam nunc exiſtimari poſ-
» ſe, quam ab iis ſpem eſſet relaturus. Sed quid,
» inquit, inanes Polonorum, aliarúmve gentium
» ſpes, ſi ſegnis ipſe ſis, moliamur? Veneti ipſi, vbi
» verba dari ſibi, deſeríque à te accendente nuper
» eos ad arma, & non defuturum communi Rei-
» publicæ cauſæ pollicente ſenſerint, & Turcas ter-
» reſtri metu liberos, totâ mole virium in claſſes,
» ac navale bellum incumbere, magnitudini peri-
» culi ſuccumbent, territíque ſuis rebus pro tem-
» poris neceſſitate conſulent, & quibus poterunt
» conditionibus cum hoſte paciſcentur: nec majo-
» rem quiſquam proditæ Reipublicæ, & abrupti
» novi fœderis culpam, quàm idem tu ſuſtinebis.
» Nam quod præterea de induciarum fide prætexere
» libuit, id facillimè refellitur. Ac primùm quidem
» meminiſſe debes, ſæpè te queſtum apud me eſſe,
» & in omnibus Germanorum conciliis profeſſum,

nomen modò tibi induciarum cum Turcis eſſe, «
re continens bellum manere, cùm Barbari quot- «
annis non prædatum modò in tuos fines excur- «
rant, ſed juſtâ peditum, equitúmque manu ipſas «
quoque vrbes, ac præſidia invadant; plurimúm- «
que negotii te in iis arcendis habere. Deinde «
cùm illis nullum fidei jus ſanctum, cuncta com- «
modo, ac libidine ſuâ metiantur, quid attinet «
mentionem jurisjurandi toties ab hoſte violati, «
neglectíque objicere, niſi quòd bellum pro de- «
fendenda religione ſuſceptum ſit, ab eo jureju- «
rando religione deterreri te prædicare velis? His «
orationibus cùm ſe Cæſar vrgeri, ac è ſimulationum latebris erui in apertum ſentiret, & Commendonus inſuper denunciaret, ſe omnia vt reſponſa ſibi eſſent, Romam, Venetiáſque reſcripturum, verens id, quod futurum apparebat, ne Venetis ardor ad bellum reſtingueretur, animíque frangerentur, ſi eorum ſpem deſtituiſſet, ſpatium novæ deliberationi à Commendono poſtulavit, atque eò confugit, vt diceret futurum quidem ſe in Pontificis Maximi auctoritate, fœderíque acceſſurum; ſed cùm vnus maximè hoſtium injuriæ pateret, ne quávis antè in ſe ingrueret, quàm inſtructum bellum eſſet, cupere, vt priuſquam conſilia emanarent, promerent fœderati, quæ, quantáque ſibi auxilia miſſuri eſſent, vt ſciret quarum fiduciâ virium in eam aleam eſſet deſcenſurus. Atque hæc ita pollicebatur, ſperans antequam ſocii ex tam longinquis locis conſule-

rentur, exituram æſtatem, paríque arte ſequentem quoque annum ſe eluſurum. Commendonus id jam laudare, quòd occaſione vti, ſéque Reipublicæ accommodare ſtatuiſſet, nec dubitandum, quin æqua omnia à fœderatis eſſet impetraturus; ſed quæ cuperet, edere jam nunc ipſum debere, non vt à ſociis definiantur, expectare. Id verò facturum ſe Maximiliano negante, & in eo vtique perſtante, vt priores ſocii, quâ ſe ope adjuturi eſſent, ederent, At ſic quidem, inquit Commendonus, in eaſdem revolveris ſuſpiciones, quas nuper vitandas eſſe intellexiſti: quis non videat moram te, ac dilationem quærere, vt antè rerum gerendarum tempus elabatur, quàm quæ tibi ſocii eſſe tribuenda cenſuerint, cognoſci poſſit, quæ tu inde dum aut augeri, aut mutari contendes, res novis ſubinde dilationibus trahatur? Quin tu ſimpliciter promis, quid tribui tibi æquum cenſes, ſi veram ſpem tui facere Venetis, & eorum ad conſilia belli firmare animos vis? Etenim quæ cupias, quæque opus habeas, & vnus profectò optimè noſti, & ea verius eſt abs te judicari, quàm ſtatui ab aliis. Diu contendit Cæſar, nec omnino facilè ex illa conſilii arce ſe dejici eſt paſſus: ſed tandem victus Commendoni oratione ceſſit, ac viginti millia peditum, quatuor equitum, quorum pars dimidia Germanis conſtaret, à ſociis poſtulavit; hac ſe copiâ ſi juviſſent, in partem belli venturum, armáque Turcis ab Ungaria illaturum eſt pollicitus, aliâ viâ,

quando hæc non proceſſerat, promiſſa daturus. Hoc expugnato reſponſo, in quo adeò pugnans Maximilianus fuerat, vt extortum à Commendono magnopere & reliqui omnes, & imprimis Veneti Legati mirarentur, qui ſæpè cum eo iiſdem de rebus verba contulerant, cuncta, vt acta erant, ad Pium reſcripſit, miſſis celerrimis tabellariis, qui litteras perferrent. Et paulò pòſt læti de Chriſtianorum victoria allati nuncii vim Commendoni conatibus addidere. Nam Chriſtianæ claſſes cùm è Sicilia ſoluiſſent, provectæ in Græciam ad Echinadas inſulas ante fretum Corinthi obviam Turcarum claſſem habuere, congreſſæque nobilem de hoſtibus victoriam retulere, captis ad centum, & triginta longis navibus, ac nonaginta prælio abſumptis. His nunciatis poſtulavit à Cæſare Commendonus, vt ſupplicationes decernerentur, ſolennibúſque ſacris Deo grates redderentur, ſimul quò alacritas populis adverſùs Barbaros adderetur, juberet ignes, aliáque quibus publicum gaudium ſignificari ſolet, fieri. Id Cæſar, ne Turcis in ſuſpicionem veniret, ſi adverſis eorum rebus veluti inſultaſſe videretur, negavit; & tantùm rei divinæ, quam in ipſius Regiæ templo ejus victoriæ cauſâ ſolenni apparatu Commendonus ipſe fecit, cum vxore, & liberis interfuit. Pius eodem ferme tempore & victos Turcas ad Echinadas, & ex Commendoni litteris traductum in partes Maximilianum accepit: vtroque impenſè lætatus, cùm

Commendonum laudibus apud Patres extuliſſet, conſultis celeriter ſociis, renunciari Maximiliano juſſit, miſſuros ei auxilia, quæ poſtulaſſet. Sed non multò poſt diſceſſum, Commendoni refrixere promiſſa Cæſaris, & ſecuta mors Pii cuncta pervertit.

De cauſa magni Ducis Etruriæ per eum apud Cæſarem acta.

CAPUT VIII.

EA tempeſtate exortum diſſidii aliquid inter Pium, & Maximilianum erat ex appellatione magni Ducis Etruriæ, quam Pius Coſmo Medici Florentinorum Principi tribuerat, viro, in quo efferendo certaſſe fortuna cum induſtria videri poteſt. Is non privato ſolùm loco Florentiæ erat natus, ſed patrimonium tenue à patre acceperat, atque id ipſum parum conſtitutum, & propè ambigui juris, de quo certè lis ei à potente, & gratioſo adverſario gentili ſuo intendebatur, cùm ipſe adhuc puer amiſſo patre in tutela matris ageret. Pater fuit Joannes Medices inſignis ætatis ejus bellator, & inter claros duces audaciâ, & fortitudine, ac militaribus facinoribus habitus: mater Maria Salviata, Jacobi filia, Joannis Salviati Cardinalis ſoror, fœmina lectiſſima, & in tuendis filii fortunis pari diligentiâ, atque fide. Rem Florentinam Alexander Medices ha-

bebat Dux civitatis paulò antè armis ſubactæ à Clemente VII. Pontifice Maximo impoſitus. Huic juveni vel moderato, atque intento non facilis dominatio futura fuit in civitate ne libertatem quidem propter acria, atque indomita ingenia modicè ferente; luxurioſus, & incautus fraudi facilè patuit. Inſidiator (adeò nihil tutum alienæ libertatis oppreſſoribus eſt) ex ipſa familia Medicea, atque ex intima familiaritate ejus extitit Laurentinus Medices, qui Principi voluptatum diu miniſter, & ex eo apud improvidum ſummam fidem nactus, dum domi ſuæ ſpe dilectæ matronæ potiundi intempeſtâ nocte opperientem habet, ſomno oppreſſi jugulum gladio proſecuit, vno conſcio, atque adjutore ſervo, cui Scorunconculo fuit nomen, protinúſque metu, ac ſcelere territus, vrbe aufugit. Cædes Ducis antè ab amicis Mediceorum eſt cognita, quàm populus, aut ſuſpecti cives ſentirent. Itaque ſpatium firmandi præſidio, continendíque à ſeditione, ac tumultu civitatem fuit; nec aliud præſentium remedium eſt viſum, cùm nulli Alexandri liberi eſſent, quàm novum ex eadem familia Principem conſtituere, itúmque ad Coſmum eſt vixdum octavum ac decimum annum egreſſum, eúmque è villa fortè redeuntem, nec minùs quicquam cogitantem in Prætorium abreptum Principem creant. Nec adoleſcens ſegniter ſe occurrenti fortunæ tradidit. Ita accidit, vt quem Laurentinus paulò antè Alexandri gratiâ fretus

judicio, ac lite exagitabat, eum potiſſimum infandi facinoris vltorem habuerit; neque enim ei non antiquiſſimum fuit, pœnas à proditore expetere, qui cùm ſe fugâ Venetias recepiſſet, ibi ſubmiſſis à Coſmo percuſſoribus eſt interfectus. Par in invadendo, firmandóque inde ſibi dominatu Coſmi indoles fuit. Qui rem ad eum detulerant, quò proniores civium animos haberent, majórque ſpecies libertatis, ac Reipublicæ maneret in præſentia, ſublato Ducis nomine, cui odium dominationis inerat, eum non alio, quàm Principis vocabulo inſignem fecerunt. Atque ille id quoque modeſtiâ, & humanitate lenire ſtudebat. Et cùm nihil niſi de ſeniorum conſilio ageret, cunctáque ad Magiſtratûs curam, auctoritatémque rejiceret, mirè ſpem ſui, atque indolem probavit, tantúmque gratiæ apud omnes ordines inivit, vt bello mox ab exulibus magnæ viris potentiæ petitus, egregiâ populi voluntate, ac ſtudio adverſùs eos ſit vſus, quibus pari facilitate victis ſtatum civitatis pacavit. Tum paulatim exurgens, quotidiéque magis convaleſcens, cuncta ad ſe trahere, donec Ducis quoque aſſumpto nomine, omni abolito Reipublicæ jure, & vanis modò ſine re Magiſtratuum relictis nominibus, veram dominationem, imperiúmque occupavit. Ac Petro inde Strozio viro forti, & militiæ claro, quo iterum exules Gallorum armis fulti ad repetendam patriam duce vtebantur, acie ſuperato, atque Etruriâ pulſo, Senam opulentam

lentam vrbem domitam armis Imperio ſuo adjecit; atque ita duplicato propè Regno, longè reliquos Italiæ Principes dignitate, atque opibus anteire cœpit. Verùm vt nunquam præſentibus contentum humanum ingenium altiora vſque appetit, Coſmum ipſius jam Ducis nominis infra ſuas opes poſiti pigere cœperat, animúmque elatum ſecundarum rerum proventu vaſtâ cupiditate ad Regis appellationem adjecit: ſive vt quem honorem potentiâ impleſſe videri poterat, ejus quoque titulo inſigniretur: ſive vt vi, armíſque poſſeſſa jure quoque addito in poſterum magis firmaret. In hanc cogitationem omnibus ſtudiis ad demerendam Pii gratiam cùm animum intendiſſet, obſequio, ac religionis cultu, & àcribus adverſùs hæreticos quæſtionibus, quibus maximè rebus Pium ſenſerat capi, brevì eſt aſſecutus, vt ei eſſet chariſſimus, & mox vt magnus Etruriæ Dux, quod Regiæ dignitati proximum eſt viſum, appellaretur, ab eo obtinuit: ac Romam frequenti, ac pernobili comitatu adveniens, duorum Cardinalium occurſu à Pio honorifico hoſpitio acceptus, in ſolennibus inde ſacris de Pontificis ipſius manu inſignia novi honoris ſuſcepit. Maximilianus Cæſar eâ re minui dignitatis ſuæ jura, nec Pontifici Maximo licuiſſe eam appellationem Coſmo tribuere, qui in fide, ac ditione Cæſarum eſſet, neque omnino tales impartiri honorum titulos ad alium, quàm ad Cæſarem pertinere ferens, honorem ipſum

Coſmo abrogaverat, queſtúmque ea de re Legatos Romam ad Pontificem miſerat; qui cùm non impetraſſent, vt, quod magnopere poſtulaverant, in Senatu audirentur, privatim ab adſidentibus aliquot Patrum auditi, atque etiam redarguti coram fuerant. Cùm igitur & Coſmus liberi juris ſuum eſſe Regnum, nec ſe vllâ clientelâ Cæſari eſſe obſtrictum affirmans, nequaquam reſpectu ejus eâ appellatione abſtineret, & Pius non modò factum ſuum conſtanter tueretur, ſed Maximilianum id non licuiſſe ſibi auſum dicere ægrè ferret, res ad non leve diſſidium ſpectare videbatur, mandatúmque propterea Commendono fuerat, vt de hac componenda, ſedandáque controverſia, quæ agitata magnam flammam datura videbatur, curam ſuſciperet. Cùm igitur ad ſpem jungendæ contra Turcas ſocietatis Cæſarem, vt ſuprà oſtendimus, adduxiſſet, & fortè inter ſe quantæ fœderatorum, quantæ Italiæ Principum vires eſſent, expenderent, prior Maximilianus mentionem Coſmi intulit, eúmque vehementer accuſavit, quòd eum honorem ab alio, quàm ab ſe petiiſſet, penes quem vnum poteſtas tribuendi eſſet, neque defutura voluntas fuiſſet, ni Coſmum præceps ambitio impatientem moræ, & neceſſitudinis, & officii immemorem feciſſet. Se tamen memorem muneris, ac dignitatis ſuæ fore, neque paſſurum, vt imperante ſe, Cæſarum jus, & poteſtas minueretur: invitum quidem in vllam cum Ponti-

fice Maximo diſceptationem deſcendere ; ſed ipſum quoque credere probaturum, officii ſui partes ab ſe non deſeri. Præter hæc Philippum Regem Hiſpaniarum, & Principes Germaniæ, quos eadem cauſa attingeret, objiciebat. Commendonus vbi Cæſarem paulùm oratione demulſiſſet, & quàm alieno Reipublicæ, quàm ipſi, familiæque ipſius minimè apto tempore ea moveretur quæſtio, oſtendiſſet, culpam ab ipſo in conſultores avertens, totum de legatione Romam miſſa, querelâque expoſita factum reprehendit. Ac ſi querelas, inquit, ordiri volumus, vter « tandem juſtiùs de altero queratur ? Pius Coſmo, « & viro, & Principi ornatiſſimo, ac tibi ipſi a- « nimo, ac neceſſitudine conjuncto, qui domi « ſuæ nurum ſororem tuam habeat, merenti ap- « pellationem magni Ducis tribuit : tu tributam ab « illo abrogaſti, Legatóſque, qui hoc Pontifici Ma- « ximo negarent licuiſſe, Romam miſiſti. Liberi ju- « ris eſſe Coſmus, civitáſque Florentinorum, ac ſe « Cæſarum poteſtati pecuniâ exemiſſe dicitur, & « diploma remiſſi juris à Rodulpho auctore gentis « tuæ, atque hujus amplitudinis, quâ inter omnes « eminet familia veſtra, conditore oſtenditur ; « tui nuper Legati omnem Etruriam ditioni tuæ « ſubjiciebant, immemores prorſus magnam par- « tem ejus Provinciæ Pontificum Maximorum jure « contineri. Quantum hæc habent odiorum, ac « diſſidii irritamentum, ni Pius Reipublicæ neceſ- « ſitates inanibus contentionibus præverteret, & «

» te patrio animo complectens, patriâ quoque be-
» nignitate agendum tecum cenſeret? At tibi,
» aut adeò his, quos in conſilio habes, quî venit
» in mentem dicere, hoc Pio non licuiſſe? An du-
» bia Pontificum Maximorum poteſtas eſt, non
» Regum modò appellationes, ſed ipſa quoque
» Regna, atque Imperia tradendi, adimendíque,
» vt cujuſque meritum in rem Chriſtianam fuerit?
» Huic ipſi Etruriæ, quam tui vendicant tibi,
» nonne Clemens IV. Carolum Andegavenſem,
» Neapolis Regem, rectorem dedit? Nonne quoties
» vſus fuit, & viſum è Republica eſt, eam Ponti-
» fices Maximi ordinarunt? Caroli, atque Etruriæ
» mentionem feci, quia de illa agitur. Sed vt à
» longinquis ad propinqua, magiſque illuſtria e-
» xempla tranſeamus: in Ungaria neque obſcura,
» neque vetuſtiſſima res eſt, ortam de Regno con-
» tentionem inter Vinciſlaum Bohemum, & Dira-
» chinos Pontificem Maximum diremiſſe, qui
» cùm judicium ad ſe totum avocaſſet, & ſenten-
» tiam tulit, & valuit jus, quod Pontifex dedit.
» Opponebas nuper & Philippum Regem Hi-
» ſpaniæ, eúmque ſocium tibi cauſæ adjungebas;
» at ille Navarræ Regnum in Pyreneis ſaltibus con-
» junctum Hiſpaniæ tenet, non alio ſcilicet jure,
» quàm quod Julius II. Pontifex Maximus Joanni
» Alibreto, quia ſe cauſæ impugnantium Roma-
» nam Eccleſiam junxit, ademptum dedit. Quòd
» ſi Pontifici hoc licuiſſe neges, alterutrum ſequi
» neceſſe eſt, vt aut reddat Philippus Vandomiæ

familiæ Alibretorum hæredi nunc maximè repo- “
ſcenti Regnum, aut injuſtitiæ convincatur, qui “
contra Chriſtiani, & boni viri officium, ac re- “
ligionem, quod ſuum non ſit, per vim, atque “
injuriam occupatum poſſideat. Dies me deficiat, “
ſi memorare velim quoties, quibúſve in locis Ro- “
mani Pontifices ſupremæ poteſtatis jus ſuſcepe- “
runt; quoties ortas de Regno contentiones, li- “
téſque non auctoritate ſolùm compoſuerunt, “
ſed juriſdictione, ac judicio decreverunt. Verùm “
vt de his ipſis appellationibus, quarum ſcilicet “
tribuendarum facultate tui, ſi Deo placet, Pon- «
tifices Maximos privarunt, cognoſcamus: Al- «
phonſus ſextus Hiſpaniæ Rex Henricum Lotha- «
ringiæ Comitem, ob res præclarè adverſùs Mau- «
ros in Hiſpania geſtas generum aſcitum, & Lu- «
ſitaniæ parte donavit, quæ Portugallia dicitur. «
Hunc haud multò pòſt Henricum ob ſpectatam «
virtutem, & egregia in rem Chriſtianam meri- «
ta, Alexander III. Pontifex Maximus Regem «
appellavit; neque Alphonſus, quamquam æqua- «
tum dignitate ſibi generum ægrè ferret, adverſari «
eſt auſus, aut de Pontificis jure diſceptari, ambigí- «
que eſt paſſus. In Polonia verò, gente cùm am- «
plitudine Imperii, tum bellicæ laudis gloriâ im- «
primis nobili, vtriuſque rei, & adempti, & reddi- «
ti honoris exemplo Romanorum Pontificum jus «
nititur. Quo enim tempore maximè Cæſarum au- «
ctoritatem Poloni agnoſcerent, Boleſlaum Re- «
gem, quia Staniſlaum, Epiſcopum Cracovienſem, «

» virum innocentiæ, & ſanctitatis famâ clarum impiè occidiſſet, non ſolùm ipſum Regno, ſed Regnum quoque vetuſtâ appellatione Regis mulctarunt Romani Pontifices, in perpetuúmque eâ abſtinere juſſerunt; eorúmque imperio ita obtemperatum eſt, vt per ducentos inde & quadraginta annos, non aliter illi ſe, quàm Duces appellarint. Neque tum negligens aliquis, aut ſecors, aut plus æquo Romanæ Eccleſiæ deditus Germaniæ Imperio præſidebat, ſed vir acerrimus, Pontificibúſque Romanis longè infenſiſſimus Henricus IV. nec tamen aut ipſe, aut qui ipſi ſucceſſerunt eodem ingenio Cæſares, Pontifici Maximo id licuiſſe aut negarunt vnquam, aut factum infringere conati ſunt. Poſt tot inde annos, cùm priſci honoris deſiderium rediiſſet Polonis, meritíque egregiis pro Chriſtiana re facinoribus eſſent, vt eorum ratio haberetur, miſſâ in Galliam legatione, vbi tum ſedem Romani Pontifices habebant, impetrarunt à Joanne XXII. vt Dux eorum de integro Rex appellaretur. At quis tum quoque Romano Imperio potiebatur? Nempe Ludovicus Bavarus hoſtis, atque inſectator perennis Romanæ Eccleſiæ. Is tamen non invidit Polonis reſtitutionem Regii nominis, neque id ab ſe non petitum, aut traditum à Pontifice Maximo eſt queſtus. Neque, vt arbitror, aut Pio V. jus faciendi, quod Joannes, cæteríque Romani Pontifices jure fecerunt, eſt ademptum, adimíque ab vllo mortalium poteſt, aut tibi plus quicquam addi-

tum,quàm Henrici, quàm Bavari habuerunt, aut «
tua erga Pontifices Maximos fides, & cultus «
cum illorum odio, & contumacia conferri po- «
teſt. At in Germania, at in ipſa Auſtria tua «
nonne idem juris Pontifices Maximi exercuerunt? «
nec Rodulphus, nec Albertus, nec Fridericus «
Cæſares majores tui, qui quererentur, Romam, «
ſed qui gratias agerent, Legatos miſerunt. Ve- «
rùm vt omiſſis aliis, ipſam aliquando juris tui ra- «
dicem attingamus, Cæſaris, ac Imperatoris no- «
men, quo ſe tantùm Germania ſupra cæteras «
Chriſtianas nationes extollit, vnde tandem ac- «
cepiſtis? Quis Romanum Imperium, cujus Bi- «
zantium tranſlati majeſtas, ac vis omnis in O- «
rientem verterat, cùm ſuâ jam mole laborans, «
neglectas Occidentis Provincias vaſtandas Bar- «
baris reliquiſſet, diviſit primùm, deinde diviſi par- «
tes ad Germanos detulit? Nemo, vt arbitror, «
tam impudens veri inficiator, nemo tam aver- «
ſus à Romanæ Eccleſiæ dignitate fuerit, qui Ro- «
manorum Pontificum id beneficium eſſe neget. «
An ergo ademptam Græcis dimidiam Romani «
Imperii partem, vobis cum Cæſaris, atque Im- «
peratoris appellatione tradere Romanis Pontifi- «
cibus licuit, Reges, ac Duces appellare non li- «
cet? An quod tradere vobis potuere, ipſi non ha- «
bebant? Equidem in eam interdum ſententiam «
venio, vt ſuſpicer, ne qui tibi auctores tam no- «
vi, tam intempeſtivi conſilii ſunt, aliud quàm «
quod præferunt, & cupiant, & agitent animo, «

„ téque velint cum Pontifice Maximo alieniſſimo
„ tibi, & Reipublicæ tempore, committere. Ad hæc Maximiliano haud ſanè quidquam, quod magnopere reſponderet, ſuccurrebat. Id modò afferebat, quas ſibi partes Cæſaris nomen injungeret, ad eas tuendas, religione ſe, atque officio
„ cogi. Atqui, inquit Commendonus, qui jus Im-
„ perii tui tantopere defendendum eſſe tibi exiſti-
„ mas, idem certè concedere æquo animo Pontifici
„ Maximo debes, vt ipſe juris, ac muneris ſui ne-
„ gligens ne ſit, quod quale ſit, jam profectò in-
„ telligis. Poſtremò cùm Maximiliani animus eò ſcilicet ſpectaret, vt conceſſi honoris mercedem quamplurimùm à Coſmo pecuniæ exprimeret, eum finem hæc tum diſceptatio habuit, vt Cæſar velle ſe, ac cupere oſtenderet, vt Commendonus ipſe viam, rationémque exquireret, quâ ea res componi, ſalvâ Coſmo magni Ducis appellatione, poſſet. Hoc autem totum ne tum tranſigeretur negotium, Commendoni diſceſſus à Cæſare fecit, quem novi de Poloniæ Rege nuncii, & juſſa Pii abire protinus magnis itineribus in Poloniam coëgerunt. Sed non multò pòſt & Coſmus vitâ eſt functus, & Maximilianus idem honoris, quod Pius dederat, auctius etiam, cumulatiúſque Franciſco filio acceptâ pecuniâ tribuit.

De

De nova legatione, & profectione ejus in Poloniam.

CAPUT IX.

CAUSA properandi in Poloniam Commendono fuit, quòd & rumor in dies percrebreſcebat, & multorum afferebantur litteræ, Auguſtum Regem veteri ſuâ repudiandæ vxoris cupidine agitatum nova per hæreticos moliri conſilia, nobilem puellam inſigni formâ è ſororis gynæceo abductam ſepoſuiſſe, & per abſentiam vxoris liberiùs jam novo conjugio viam ſternere. Nam Regina, vt ſuprà demonſtratum à nobis eſt, cùm nullis precibus ſuis, ſuorúmque impetrare à viro potuiſſet, vt in domum, conjugalémque convictum reciperetur, pertæſa contumeliæ exceſſerat Regno, ſeque in Auſtriam ad Maximilianum, fratréſque contulerat, atque Lintzii in fraternæ ditionis oppido, cultu modico, & paulò ſupra privatæ vitæ modum agebat, cùm præſenti mœrore, ac ſollicitudine afflicta, tum anxia futuri, nec effrænatæ Regis cupiditatis, nec eorum quæ tum maximè moliretur, ignara. Cùm ſecundo Iſtro navigans Viennam deſcenderet Commendonus, Lintziúmque viſendi cauſâ Reginam appuliſſet; (eſt enim in ripa fluminis ſitum) illa multis cum lacrymis, precibúſque ſe ei, famam, ſalutémque ſuam commendaverat, quæ-

que de novis Regis adverſùm ſe machinationibus cognoverat, edocuerat. Quidam ſtudio aſſentandi, ſéque in Regis gratiam inſinuandi, ſopitam ſpem ejus exſuſcitaverant iterum, & cui rei vehementer Commendonus ſe ſemper objecerat, eò adduxerant, vt & litteras ad Pontificem Maximum tentandi cauſâ animum ejus daret, & litteras ſecuturi mox Legati fuerint, qui ſterilitatem Reginæ, inopiam liberorum, neceſſitates Regni, populorum ſtudia, precéſque afferentes, dirimi matrimonium poſtularent. Profectus igitur Commendonus ad v. Kal. Decemb. maximè ſævo anni tempore, ægrè ſuperatis nivibus, quæ in frigidiſſimis regionibus omnia tenebant, in Poloniam pervenit. Et quanquam multi Principum ex veteri amicitia affines illi teſtandæ benevolentiæ, atque officii cauſâ præſto fuerunt, à quibus pleraque de præſenti ſtatu rerum accepit; tamen antequam pergeret ad Regem, qui Varſoviæ in Regno erat, ſubſtitit apud Petricoviam, ſimul corporibus ſuo, ſuorúmque ex longinqui, maximéque incommodi itineris labore reficiendis; ſimul quò certiùs omnia exploraret, omniúmque gnarus in Regiam veniret. Interea qui ſalutem Regi, adventúmque ſuum nunciarem, multáque, quæ antè ſtatuenda, præparandáque erant, curarem, Varſoviam me antecedere juſſit. Omnibus demum ſatis exploratis, comparatíſque, ipſe aliquot poſt dies advenit omnibus honoribus, qui deberi ejus faſtigii viro videbantur,

acceptus, cultúſque cùm à Rege ipſo, tum à Principibus gentis. Et Rex quidem quamvis ex recenti morbo infirmus, & podagræ doloribus ægrè pedibus conſiſtens, tamen intranti Regiam ſcipione nixus per ſcalarum gradus occurrit, comitérque congreſſus, ei latere dextero honoris gratiâ ceſſit, atque inde quoties aut in Regia, aut in templo congreſſi ſunt, ſemper eum ſupra ſe collocavit. Jam antè ad primos adventantis ejus nuncios conſtituerat Rex cœptis de divortio conſiliis tantiſper, dum adeſſet Commendonus, abſiſtere, atque omnem rei mentionem opprimere, ſatius ratus, quia non diu moraturus in Regno credebatur, diſceſſum ejus opperiri, expertus antea quàm cum acri matrimonii propugnatore res ſibi futura eſſet. Et tum implicitus amore vulgaris ſcorti, faciliùs novarum nuptiarum dilationem erat toleraturus, & affectâ valetudine, in ægro, & vitiato corpore etiam cupiditates animi languidiùs commovebantur. Sed Commendonus rem in præcipiti cernens; quippe deſignatos Legatos, qui Romam mitterentur, Cæſarem ipſum, ne adverſaretur, lactatum ſpe oblatâ vnum è liberis ejus adoptandi, præparatos hæreticos, totam denique rem, vt vſus poſceret, inſtructam, compoſitámque eſſe, nihil ſibi ſtatuit diſſimulandum, ac tempore apto ingreſſus, quæ rumoribus differrentur, quæque ad ſe multi detuliſſent, Regi oſtendit, eadémque illa, quæ aliquot antè annis apud eum de matrimonii jure, ac ſanctitate diſſeruerat, re-

petiit, ac fruſtra adiri Pontificem, fruſtra vias, rationéſque exquiri in re, quæ humanâ ope expediri non poſſet, monuit; nec mortalium quemquam libentiùs, ſtudioſiúſque navaturum ei operam fuiſſe, niſi res eſſet hujuſmodi, quæ exitum habere nullum poſſet; & ipſum, licèt multas gentes, populóſque imperio ſuo contineret, meminiſſe tamen debere, ſe hominem eſſe, & Reges humanis fortaſſe legibus exſolui poſſe, at divinis juſſis perinde ac reliquos mortales teneri. Proindè liberaret animum ſuum, cogitationémque, cui par non eſſet, & quâ in nullam ſpem dies, noctéſque nequicquam cruciaretur, aliquando abjiceret. Ac Rex quidem ea negans vera eſſe, quæ de Legatis, déque adoptione circumferrentur, rumorem omnem ex ſuorum ait ſtudio ortum, à quibus ipſe aſſiduè ſollicitaretur, vt liberorum procreandorum curam ſuſciperet: iis ſe dare verba, eorúmque ſolari deſideria ſæpè cogi. Cæterùm ſibi in animo eſſe infelicitatem ſuam patientiâ vincere, quando ſolus eâ miſeriâ premeretur, quæ remedii expers eſſet. Apparebat neutrum his contentum fore, quæ dicebantur, ni rem haud dubiè in publicum malum erupturam diſcuſſiſſet tandem Deus, illis ipſis fortè diebus allato nuncio, Reginam mortem obiiſſe, quam curis, ac dolore feſſam, cujus vindex exiſteret nemo, repentinus morbus oppreſſit. Tum Rex atrata in veſte, maximéque pannoſa ingentem luctum præferens prodiit, & apud ipſum Com-

mendonum fœminæ probitatem, innocentiámque teſtatus, etiam fortunam ejus, quam ipſe feciſſet, profuſis lacrymis eſt miſeratus; quas tamen lacrymas nemo erat, qui veras putaret. Cui enim credibile videretur, quam nuper non contentus conjugali toro, domo, Regno exegiſſe, ipſo quoque matrimonio dejicere, vel vitæ ſuæ, Regníque diſcrimine moliebatur, ejus extinctæ deſiderio commoveri? At ipſe & nuncium mortis, & funeris diem non mœrore ſolùm, ac lugubri cultu, ſed propè muliebri fletu eſt proſecutus; & quod haud minùs mirere, nulla jam ampliùs tum ab ipſo, tum ab ſuis audita novarum nuptiarum mentio eſt, nulla procreandorum liberorum, nulla firmandi in familia Regnum, quæ antea alternis propè verbis jactabantur: ſive concubinæ, quam nuper in Regiam tranſtulerat, blanditiis delinitum, ejúſque amori deditum novi conjugii pœnitere cœperat: ſive hoc ineſt humano ingenio vitium, vt ad vetita impotenti impetu feratur, eadem adepta contemnat.

Actio cum Rege, & Polonis de fœdere.

CAPUT X.

De Turcico bello, déque jungendis adverſùs eam gentem armis egit vehementer cum Rege Commendonus, multáque quæ apta

rei viſa ſunt, accuratè apud eum diſſeruit. Sed res erat multis, ac propè inexplicabilibus involuta difficultatibus. Rex ipſe mulierculæ amori deditus, ſuis addictus voluptatibus, ingenio imbellis, & vacuo curis otio gaudens, animo, & corpore æger, minimè opportunus belli conſiliis erat: ita tamen loquebatur, vt Chriſtianorum conſenſui adverſùs Chriſtianæ pietatis hoſtes non defuturus videri vellet, & omnia ad concilium ſuorum, quod tum maximè Varſoviam cogebatur, rejiceret; ſiquidem pacis, ac belli jura legibus Polonorum ſunt penes id concilium. Polonis antiquum fœdus, ac pax cum Turcis manebat, eâque lætabantur, neque vt abrumperent, & cum prævalido hoſte in certamen deſcenderent, adduci ſe paſſuri vllâ ſpe, vllis promiſſis videbantur. Omnibus in ore erat Varnenſis clades, memoriámque ejus & vulgò horrebant, & vrgenti Commendono, ac ne vni reſides in communi cauſa adverſùs communem hoſtem eſſe vellent, hortanti ſæpè opponebant. Uladiſlaus Tagellonis filius ab Ungaris, Poloníſque pariter Rex expetitus vtrique genti imperitabat, & florebat eâ tempeſtate Ungarica res armis, viríſque; & Regni fines in Thraciam vſque extenderat. Et Turcæ latè parto in Aſia Imperio, multis clari victoriis, tum maximè Bizantio, Europæque imminebant, ac Amurates eorum Rex, ne pluribus ſimul bellis diſtineretur, & vt majori inde mole in Conſtantinopolitanum Cæſarem verum

hoſtem ſuum incumberet, pacem cum Uladiſlao compoſuerat. Sed Eugenius IV. Pontifex Maximus, veritus ne ſi gens bellicoſa, & imperii avida, & infenſa Chriſtiano nomini Conſtantinopolim oppreſſiſſet, par inde periculum non Græciæ ſolùm, finitimíſque Provinciis, ſed Italiæ quoque, & Chriſtianæ Reipublicæ vniverſæ crearetur, Cæſarinum Cardinalem ad Uladiſlaum miſit, quanti Ungariæ, Poloniæque intereſſet arceri Europâ Barbaros, illámque peſtem finibus Regnorum ſuorum ſummoveri monens, & hinc Conſtantinopolitano Cæſare magnis copiis Thraciæ clauſtra occupante, hinc Venetis, Genuenſibúſque mare claſſe tenentibus, poſſe nimirum jam in communem perniciem creſcens malum, antequam majora incrementa caperet, opprimi, niſi ipſe vano pacis nomine deceptus victoriam moraretur; perpulit juvenem, vt repudiatâ pace, quam paulò antè cum Amurate pepigerat, eum bello aggrederetur, infelici prorſus exitu. Nam apud Varnam collatis cum eo ſignis ita conflixit, vt victor quidem ab dextero cornu, in quo ipſe conſtiterat, Turcas in fugam averterit: ſed hoſtes victores alterius Chriſtianorum cornu ab tergo adorti Regem interfecerunt, ac magnam inde cædem noſtrorum, amiſſo Rege, effuſè fugientium ediderunt. Hujus memoriam cladis Poloni omnibus ſermonibus vſurpantes à pace, atque amicitia Turcarum ne diſcederent inter ſe cohortabantur, & præterea haud ineptè diſſere-

bant, brevem Venetorum, Hiſpanorúmque ſocietatem fore, quâ ſolutâ Polonis ſolis, & violatæ ſemel fidei reis, cum valentiſſimo Rege Aſiæ, & Europæ opibus ſubnixo dimicationem haud quaquam ſuarum virium ſubeundam. Commendonus quam in conſenſu gentis nullam habebat, aliquam tamen arte, atque induſtriâ ſpem ipſe effecerat: nam è Principibus, qui multi domum ejus (fuit enim ſemper ab illa gente mirè cultus) frequentabant, acerrimum quemque traxerat in ſententiam, alios ſpe adipiſcendi militares præfecturas, alios famæ, & propagandi nominis, alios prædarum cupidine illiciens, vt ſi res ad diſceptationem Senatûs deducta foret, haud negligenda factio belli auctorum futura fuerit. Quod erat conſilio comparatum, etiam caſus adjuvit. Valachiam finitimam Polonis gentem, & Turcarum vectigalem Bochdanus Alexandri filius traditam à patre habebat. Huic adoleſcenti Polona virgo inſigni formâ è Tarlorum familia nobili, atque opulenta apud Ruſſos nupſerat; ad quam deducendam, relicto Regno, Bochdanus in Ruſſiam tranſierat. Iratus Regulo, infenſúſque magnopere erat Chriſtophorus Sborovius Polonus, ferox juvenis, & genere, & opibus ſuis, ſuorúmque elatus; iræ cauſa erat, quòd in Valachiam ad ſpem ſororis nuptiarum à Bochdano accitus, inde ex juvenilibus cauſis orto inter eos diſſidio ſpretus, ac ludibrio habitus domum redierat. Is cognito Bochdani in Ruſſiam adventu, occul-

occultus in proxima loca cum delectis juvenibus conceſſerat, intentúſque inimicum obſervabat. Et Bochdanus trajecto Tyrâ flumine, quo Valachia à Ruſſia dividitur, nihil ſuſpicatus hoſtile, juvenili impetu, quò ſe inopinatum conjugi offerret, cum paucis celeri rhedâ prævectus antecesſerat ſuorum agmen; quâ re cognitâ Sborovius incautum juvenem inſidiis excepit, ac duobus vulneribus ſaucium in oppidum ſuæ ditionis abduxit. Id verò vbi in Valachiam eſt perlatum, gens ingenio ad omnem novæ ſpei auram mobili, nec vnquam fida Regibus ſuis, & Bochdanum paternæ ſævitiæ memoriâ peroſa, alium ſibi Principem legit, qui miſſis celeriter Bizantium Legatis, hinc criminando Bochdanum, quòd res novas cum Polonis, Chriſtianíſque moliretur, hinc pecuniâ, ac largitione, quæ omni jure potentior eſt, apud venales Barbarorum animos tenuit, ut rata eſſet voluntas Valachorum, atque ipſe in Regis fidem acciperetur, ad præſidiúmque Regni aliquot ei equitum turmæ mitterentur: perlatáque in Poloniam erat fama, acceptáque, vt cuncta in majus differt rumor, illum quò plus gratiæ apud Turcas iniret, animum ad eorum quoque ſuperſtitionem, ſacráque traduxiſſe, eorúmque ritu, ac ceremoniâ circumcidi ſe paſſum. Bochdanus, cùm Sborovii facinus, à quo ſe pecuniâ redimere coactus fuerat, in ſumma invidia eſſet, partim miſeratione tam indigni caſûs, partim Tarlorum gratiâ, ſtudiíſque adjutus,

Polonos ad conſilium reducendi ſe in Regnum concivit. Neque enim non ſuarum rerum intereſſe illi rebantur, Provinciâ finitimâ Ruſſiæ hominem ſuum potiùs, quàm Turcarum beneficium agnoſcentem potiri. Coactâ igitur manu, ac trajecto Tyrâ impetum in Valachiam fecerunt, & haud magno negotio novum expulſuri Principem erant, ni Rex Poloniæ, Senatúſque cùm Turcarum militum præſidium eſſe cum Valacho accepiſſent, in magnum conjecti metum, ne Turcicum inde bellum conflaretur, properè ſuos ab incepto revocarunt, eóſque vi, atque armis abſtinere, ac tantùm dare operam, vt reconciliarentur Bochdano popularium animi, illorúmque voluntate in Regnum rediret, juſſerunt. Sed ipſis quoque Turcis ea res ſuſpicionem incuſſerat Polonici belli, cujus concitatorem eſſe apud Regem Pontificis Maximi Legatum non ignorabant, & magnopere querebantur initium violandæ pacis à Polonis fieri. Convenerant interea frequentes Varſoviam ad concilium Poloni, nec aliud quominus Commendono Senatus daretur, quàm Regis morbus diſtinebat; nam Senatum adire, abſente Rege, dignitatis ſuæ Legato non videbatur. Cùm ingraveſceret in dies morbus, nec res diutiùs differenda videretur, decurſum eò eſt, vt delecta Senatûs pars ad audienda Legati verba domum ejus veniret. Venere Archiepiſcopus Gneſnenſis, Ordinis ejus Princeps, & Epiſcopi tres Cracovienſis, Plocenſis, & Preſmi-

lienſis, cum Palatinis ſex, & Caſtellanis octo, & Cancellario Regni, & Mareſciallo, (nomina hæc Magiſtratûs ſunt, quibus Polonorum Senatus conſtat) qui quàm potuit, honorificè, & comiter à Legato accepti cùm conſediſſent, pro omnibus Cancellarius eſt locutus: Regem, quia venire « ipſe in Senatum, ad quem de Pontificis Maximi « poſtulatis eſſet referendum, valetudine impeditus « non poſſet, legiſſe viros gentis ſuæ Principes, « qui ad eum ſuo, Senatûſque nomine adirent, « dictáque exciperent; petere, vt cum iis, in qui- « bus Senatûs inſtar eſſet, tanquam cum præſente « ſe de omnibus rebus loqui ne gravaretur. Com- « mendonus præfatus graviter ſe ægrè ferre Re- « gi minùs bene eſſe, eíque celerem morbi de- « pulſionem, ſalutémque ominatus, ſe quidem li- « bentiſſimè fuiſſe facturum dixit, vt Senatum per- « ſalutaret, atque alloqueretur vniverſum; ſed quan- « do id minùs commodum fuerit, in eorum viro- « rum dignitate, atque amplitudine, qui ad ſe « conveniſſent, Senatûs ſe, gentíſque totius maje- « ſtatem ſibi conſtituturum. Deum deinde teſta- « tus eſt, ſe quicquid conſilii, aut deliberatio- « nis iis afferret, eâ mente, animóque eſſe factu- « rum, vt ſi de ipſius patriæ ſuæ ſalute conſulere- « tur, fide, ac religione majori ſententiam non eſſet « dicturus; ita enim & meritos de ſe Polonos eſſe, & « ſuum perpetuum, ac ſingulare in eam gentem « ſtudium poſtulare. Hæc cùm dixiſſet, ſilentio fa- « cto, oculi, auréſque in eum omnium defixi, in-

» tentíque ſunt, & ille ita eſt orſus: Exarſit, viri
» Poloni, ingens nobiſcum & Turcarum gente bel-
» lum, & niſi Barbarorum artes, quibus ſinguli,
» disjunctíque appetimur, maturè intelligantur, pe-
» riculoſum Chriſtianæ Reipublicæ; neque enim
» illata Venetis arma, non æquè aliis indicta Chri-
» ſtianis populis eſſe exiſtimari debet, cùm illi
» haud Imperio, quàm ſacris, ac religionibus no-
» ſtris infeſtiores hoſtes ſint. Quod ſentiens Pius
» quintus Pontifex Maximus, cujus hæc eſt pro-
» pria cura, publicæ incolumitati, ſalutíque proſpi-
» cere, non ſolùm ipſe cum Philippo Rege Hiſpa-
» niæ, & cum Venetis fœdus percuſſit, ſed reli-
» quos quoque Reges, populóſque invitatum, ſol-
» licitatúmque in hujus ſocietatem fœderis miſit.
» Et vos imprimis, Poloni, glorioſi, ac pii belli ſo-
» cios expetit, cùm propterea quòd virtuti veſtræ plu-
» rimùm fidit, tum quia vos quantò propiorem,
» magíſque expoſitam hoſti terram incolitis, ma-
» júſque inde ſaluti, ac libertati veſtræ periculum
» imminere intelligitis, tantò promptiùs cum cæte-
» ris juncturos arma ſperat, quæ ſponte veſtrâ ob-
» jecta ſemper, atque infeſta Barbaris, ac ſævis na-
» tionibus pro Chriſtiano nomine habuiſtis. Non
» enim animum vobis, Poloni, profligandi bello
» Turcas, atque hanc peſtem lateri veſtro adhæren-
» tem extinguendi, non ſtudium propagandi fidem
» Chriſtianæ pietatis defuiſſe vnquam ſcimus; ſed
» tempus, ac fortunam expectatam, cùm Chri-
» ſtiani nominis Reges, populíque viribus, animíſ-

que conjunctis ad opprimendum tandem com- «
munem hoſtem conſurrexiſſent. Hæc nunc vo- «
bis optata occaſio offertur. Selimus ingenitâ ſtirpi, «
ac ſanguini ejus in Chriſtianos rabie, perfidiâque «
abruptâ pace, quam paulò antè ſanctiſſimo jure- «
jurando (ſi quid modò ſanctum Barbaris eſt) cum «
Venetis renovarat, Cyprum inſulam bello eſt ag- «
greſſus; ſperans ſcilicet Chriſtianos propriis vt «
antea diſtinctos odiis nihil ſe commoturos, ita ſi- «
bi facultatem Venetos aliorum auxiliis deſtitutos «
opprimendi futuram. Verùm adnitente Pontifi- «
ce Maximo, Philippus cujus opes per ſe ſuſtinen- «
do bello ſunt pares, arma ſecum, & cum Venetis «
conſociavit, Cæſar, Germaníque idem parant, «
Sebaſtianus Rex Luſitaniæ vltro ſe ſocium piæ «
militiæ offert, neque Galli, quamvis longè di- «
ſtent à Turcis, eorúmque fœdere attineantur, «
non magnam ſpem ſui faciunt. Ad hæc navali «
prælio attritæ hoſtium vires ſunt, & multi Præ- «
ciæ, ac Macedoniæ populi poſt victoriam Chri- «
ſtianæ claſſis ſuſtulere animos, & niſi nos ardori «
eorum defuerimus, rebellionem pollicentur; vt «
ſi hanc elabi è manibus occaſionem Chriſtiani «
patiamur, tum exiſtimare ſit iratum nobis Deum «
mentem eripuiſſe. At pax Polonis, atque amici- «
tia cum Turcis manet mutuo jurejurando firma- «
ta, à qua neutris ſalvâ religione diſcedere fas eſt. «
Quâ fide Turcæ amicitias colant, ſempérque co- «
luerint, docent domitarum ab ea gente Provin- «
ciarum annales, quas dolo, ac perfidiâ plures, «

» quàm armis ſubegiſſe ſatis conſtat: & ne vetera
» ſcrutemur, dicerem Venetos, quantùm Barbaro-
» rum fidei credendum ſit, documento nobis eſſe
» poſſe, niſi vos ipſi aliis eſſe poſſetis. Nec recen-
» ſebo nunc Bialugrodum, frequens ad oſtium
» Tyræ oppidum, vobis injuriâ, ac fraude Turca-
» rum ademptum, & duo item oppida in ipſa Po-
» dolia contra fœdus capta, ac permunita. Antiqua
» hæc ſunt; præſentia, ac nota pendamus. Supe-
» riori anno ante navalem pugnam, cauſati neſcio
» quam tributi (ſic enim ipſi in nominis veſtri con-
» tumeliam appellant) penſionem non ſolutam à
» vobis Scytharum Regi eſſe, Scythas ipſos in Polo-
» niam immiſerunt. Ipſi ſcitis, quam vaſtitatem
» fertiliſſimis Ruſſiæ, ac Poloniæ agris rapaciſſimæ
» feræ intulerint, quot captivorum millia in fœdam
» ſervitutem abduxerint. Idem facturi hoc quoque
» erant anno, niſi navalis victoria interceſſiſſet; nam
» quadraginta millia eorum in vlteriori ripa Bory-
» ſthenis conſediſſe, omnes nuper nuncii attulere,
» quos tranſitu fluminis, non hyemis expectatio, ſed
» novum Selimi imperium nihil poſt amiſſam claſ-
» ſem in Polonia irritandum ducentis prohibuit.
» Scythico bello dilato, quo turbari apertè fœdus vi-
» deri poterat, Valachiam occupare aggreſſi ſunt, vn-
» de legitimo Principe expulſo, nullius criminis,
» præterquam nimii in Polonos ſtudii, ac fidei reo,
» nequiſſimum ſervorum Tyranni, deſertorem Chri-
» ſtianæ pietatis, infelici Provinciæ dominum im-
» poſuere, Turcarum non profanos modò colentem

religionis ritus, ſed crudelitatem, avaritiam, li- «
bidinem exercentem, &, quod veſtra quanti in- «
terſit profectò vos intelligitis, illorum juſſis, nu- «
tibúſque ſervientem. Sigiſmundus pater, Rex om- «
nibus ſapientiæ laudibus clariſſimus, magnam ſem- «
per curam habuit, vt is Valachiæ imperaret, qui «
non modò Chriſtianarum partium, ſi quando «
hæc fortuna incidiſſet, futurus eſſet, ſed qui ſibi, «
atque huic Regno certis fœderis legibus obſtrin- «
geretur; & ſui fines à Turcarum finibus illâ interje- «
ctâ Provinciâ diſterminarentur. Hanc Valachiam «
qui obtinet, non addictus modò Turcis eſt, ſed «
prorſus inimicus, infenſúſque Polonico nomini; «
quippe quem non fugiat, Bochdanum æmulum «
ſuum præſidio veſtro fultum ad ſe oppugnandum «
nuper Tyram trajeciſſe, ac veſtris Nunciis, litte- «
ríſque nunc maximè Valachos in ſe ſollicitari. «
Hoc loco vtrumque vobis pendendum eſt, vio- «
laveríntne Turcæ pacem, qui contra fœderum «
pacta hominem circumciſum Valachiæ dominum «
fecerint, eíque militare præſidium, quo ſe, Re- «
gnúmque adverſùs vos tutaretur, miſerint: an vio- «
latæ culpam in vos rejecturi ſint, qui Bochdanum «
vi, atque armis reducere in Regnum conati eſtis: «
Labare certè jam pacem conſtat, cùm illi poſt re- «
ductas è Valachia veſtras copias, vltro in Ruſſiæ fi- «
nes incurrerint, captivos, prædas, incendia, aliá- «
que hoſtilia fecerint. Jam vobis edendum erit, pu- «
blicóne conſilio, an privatâ neceſſitudine Boch- «
dano exercitum ad recipiendam Valachiam tra- «

» dideritis: ſi publico decreto factum fateamini,
» turbata pax, everſúmque haud dubiè fœdus eſt;
» ſin à publica fraude omnem in privatas neceſſi-
» tudines culpam contuleritis, ne ipſi quidem Turcæ,
» cùm commodum fuerit, ſanctum id fœdus habi-
» turi ſunt, quod privatis turbaſſe noxæ non fuerit.
» At Nuncii poſt id factum à Selimo ad vos miſſi,
» litteræ ſolito etiam clementiùs ſcriptæ, atque om-
» nia pro priſtina amicitia facta ſunt. Id verò quam
» in partem interpretemini etiam atque etiam, Po-
» loni, conſiderate. Unde enim hæc repentè Bar-
» baris comitas? Quò tumidis, & ſuprà mortalita-
» tis modum efferre ſe ſuperbiâ, ac vaniloquentiâ
» ſolitis blanditiæ? Scilicet veſtrum hoc, non ſuum
» eſſe tempus norunt, verentur, ne eo vtamini,
» avertere à veſtra occaſione, & ficto amicitiæ no-
» mine ſopire vos volunt, & quos bello non au-
» dent, pace oppugnare ſtudent. Quò blandiùs
» agunt, quò magis ſui diſſimiles ſunt, eò majorem
» irarum molem pectoribus claudunt, ſuúmque tem-
» pus cauti opperiuntur, veſtrum vobis eripere ſtu-
» dent. Interea Regni veſtri clauſtra occupant; ne-
» que enim Valachiam per ſe peti ab illis exiſtima-
» re debetis, cujus Regulos multò antè ſtipendiarios
» habuerunt. Hunc in Poloniam gradum ſibi fa-
» ciunt, & ne quid auctoritatis in ea Provincia vos
» habeatis, præcavent. Hinc illa expulſio innoxii
» adoleſcentis, cui quid præter veſtram amicitiam
» objectum eſt? Nolite, Poloni, expectare, dum Co-
» thino occupato, munitóque, vos non ſolùm
Va-

Valachiæ ſpe excludant, ſed Camenitio timere «
aſſiduè cogant; ſi enim, quod vos non fugit, pro- «
ximis annis Alexandrum hujus Bochdani patrem «
ad recuperandam Povetiam ſollicitârunt, quid «
facturos putetis, cùm Valachiam ipſi in poteſta- «
te habebunt? Et quis prohibet, ſi vos deſides, & «
nihil commoventes viderint, quin Tranſſylvaniam «
quoque in eamdem ſervitutem trahant, ac Re- «
gnum inde veſtrum ita cingant, vt ſæviſſimos, «
& cupidiſſimos hoſtes aſſiduè in cervicibus ha- «
bere cogamini? Hæc cùm ita ſint, etſi bellum «
expetendum non eſt, ſapientiùs tamen facere vi- «
dentur, qui ejus impendentem neceſſitatem an- «
tè capiunt, ſuóque tempore vtuntur, quàm qui «
cunctando, ac prolatando ſuam occaſionem ho- «
ſtibus tradunt; prudentium enim eſt imminen- «
tia proſpicere, vt occurrant, impendénſque ma- «
lum remediis antevertant. Data vobis occaſio «
eſt, qualem majores veſtri ſæpè expetiverunt, eam «
ſi abire patiamini, (falſus vtinam vates ſim) valdè «
vereor, ne ſerò vos nimii quietis, atque otii ſtudii «
pœniteat, ſerò me vera monuiſſe prædicetis. Sigiſ- «
mundum quidem patrem vltimâ ſenectâ dicere «
ſolitum accepi, nihil ſe in vita magis optaſſe, «
quàm vt hunc diem videret, cùm conſentientes «
Chriſtiani Principes Turcas bello aggrederen- «
tur; tum profectò ſe omnibus hominibus teſta- «
tum fuiſſe facturum, voluntaténe, an neceſſitate «
Turcarum amicitiam coluiſſet: huic voto illam «
ab amantiſſimo ſuorum Rege ſubjectam fuiſſe «

» vocem, florentiſſimum quidem ſe, atque multis
» auctum rebus, ſed immanibus Turcarum opibus
» obnoxium, expoſitúmque Regnum filio tradi-
» turum. Nimirum inveteratæ prudentiæ ſenex in-
» tellexit, nunquam Polonos in ſtabili, ac tuta li-
» bertate futuros, dum gentem naturâ hoſtem,
» tempore modò non inimicam, tam infidam, tam
» validam, tam propinquam haberent, & verſu-
» ram aliquando in hoc Regnum Barbarorum tem-
» peſtatem, quam hactenus varii temporum, & cu-
» piditatum impetus aliò averterunt. Hoc peracuti
» ſenis vaticinium vel charitate optimi Regis, vel
» auctoritate ſapientiſſimi viri plurimùm apud vos
» ponderis habere debet, ad oblatam divinitus fa-
» cultatem frangendi nimias importuni Tyranni
» opes non omittendam. Nec duci vos, fallíque
» ſpecie falſâ ſocietatis patiendum, quâ tantiſper,
» dum aliis bellis diſtinentur, illigatos habere vos
» illi volunt. Sed vt idem ſæpiùs repetam, ſecum
» quiſque geri exiſtimare debet, quodcumque
» cum Chriſtianis à Turcis geritur bellum: & om-
» nibus quidem, & vobis imprimis ipſum commu-
» nis exitii periculum ſatis cauſæ eſſe videtur, cur
» arma in communem hoſtem ſumantur. At quid
» vos moretur, poſt partam eam victoriam, quâ
» pulſus poſſeſſione maris hoſtis, terreſtrium copia-
» rum robur maritimis oris, quantùm Græciæ,
» quantùm Aſiæ, atque Syriæ littora ambiunt, cu-
» ſtodiendis, præſidiiſque formandis diſſipaturus
» ſit? vt ſi quà claſſibus, quà terreſtribus exerciti-

bus ab Ungaria, Polonia, Dalmatia, Chriſtiani « aggrediantur, dubitare nemo poſſit, quin brevì « exacturi Europâ Barbaros ſimus. Sed proponite « tum vobis nullum eſſe inter Chriſtianos fœdus, « nullam adverſùs Turcas ſocietatem, neminem vos « ad eam invitare, & Regnum hoc à Turcis bello « peti, quod aliquando facturos apparet; vtrum « tantas eſſe Poloniæ vires putatis, quibus per ſe ſi- « ne aliorum ope ſuſtinere vim hoſtium poſſit? an « ſi ſoli relinqueremini, pares fore vos Turcis non « ſperatis? Si eæ vires veſtræ ſunt, vt veſtris co- « piis ſubire vos Turcicum bellum poſſe confidatis; « quem campum parandæ gloriæ majorem expe- « ctetis, quàm cùm à Chriſtiana Republica peri « culoſiſſimum bellum vi, ac virtute veſtrâ propul- « ſare poſſitis, & cum ſingulari fama Polonici no- « minis Imperii veſtri terminos longiſſimè profer- « re? Sin reſiſtere ipſi invadentibus toto conatu « belli vos Turcis non poſſe ſolos ſentitis; profe- « ctò ni tam vilis vobis veſtra libertas eſſet, vt in « voluntariam concedere ſervitutem nihil penſi ha- « bituri eſſetis, aliorum imploranda auxilia, & ſin- « guli adeundi, ac rogandi Reges, & ad ſocieta- « tem belli ciendi, inflammandíque forent, quos « ſi vobis Deus junctos inter ſe fœdere offerret, « certè pro ſumma id felicitate duceretis. At non « ſolùm juncti fœdere Principes, ſed clariſſimæ vi- « ctoriæ fructus vltro vobis offeruntur. (nam niſi « veſtro tempore ſuſcipiatis, alieno habituros ali- « quando vos cum Turcis bellum dubium non eſt) «

» At cujus victoriæ? Quâ hoſtes Imperio maris,
» quo Europæ Imperium contineri omnium ſæcu-
» lorum judicio conſtat, depulſi ſunt. Cujus ſi nos
» victoriæ ſegni cunctatione fructum corrumpimus,
» & hoſtem reficere maritimas vires, & amiſſam
» maris poſſeſſionem repetere ſinimus, haud pro-
» fectò ſcio, an non viciſſe ſatius fuerit. Nam ceſ-
» ſando brevì, & æquè validum, & multò quàm
» antea infeſtiorem habituri hoſtem ſumus; nec
» periculo propior quiſpiam eſt futurus, quàm qui
» maximè opportunus terreſtri bello fuerit. Et vos
» ſalutem veſtram præſenti paci ab infidelium ho-
» ſtium fide pendenti creditis? Equidem Deum
» precor, vt veſtra vos credulitas non fallat, ſed ex
» his, quæ geſta nunc in Valachia ſunt, magnope-
» rè vereor, ne aut opinione veſtrâ maturiùs tranſ-
» iſſe Tyram Turcas accipiatis, aut motum in eo-
» rum jam animis bellum tandiu non ſentiatis,
» donec tanquam ignis cuniculo admotus, paulatim
» ſerpens in magnum mox incendium, ruinámque
» erumpat. At multa vos à ſuſcipiendo tanti diſcri-
» minis bello deterrent. At primùm nulli magno
» negotio aggrediendo non multæ oboriuntur dif-
» ficultates, quas ipſum poſtea agendæ rei ſtudium
» tollit: deinde cùm incenſa ardet domus, & vr-
» gens conſtrepit flamma, nemo ſe vt ornet, vt
» comparet, moratur; ſed quiſque vel nudus, vel
» æger quantùm poteſt, ſe periculo proripit. Hoſtis
» in finibus eſt, intrat etiam, & populatur veſtros
» agros; ſive progrediatur longiùs, & facere vim

pergat, prohibendus; ſive inhibeat, & ſe Vala- «
chiâ contineat, timendus eò magis, quòd tan- «
quam aries, major ex ipſo receptu impetus infe- «
retur: vt veſtra nunc deliberatio eſſe videatur; «
non an verum bellum cum Turcis habeatis, ſed v- «
trum veſtro, an illorum tempore geratis; vtrum «
impendenti de libertate, ac ſalute veſtra certa- «
mini obviàm eatis, dum diſtractæ, comminutæ- «
que hoſtium vires haud dubiam victoriam polli- «
centur; an dulcedine præſentis otii capti, even- «
tum alieni periculi ſpectantes, ſine vllius gratia «
victoris præmium ſitis. Habendum aliquando eſt «
vobis, Poloni, bellum, neque differendo avertitis, «
ſed vt cum paratiore, ac validiore hoſte geratis, «
facitis. Quò magis miror eſſe, qui præſentem, et- «
ſi dubiam, nec diu duraturam pacem ita antefe- «
rant belli conſiliis, vt pro hac ipſa brevis, ac «
ſollicitì temporis vſura nihil cogitent, in quantam «
ſe curarum, ac diſcriminum molem conjiciant. «
An ergo bellum, bellíque curas ita, Poloni, hor- «
rebitis, vt ſalutem vos alienæ libidini obnoxiam «
ducere non ſentiatis, & ſi ſentitis, non ſervitu- «
te graviùs feratis? An verò libertatem veſtram «
vel morte vindicandam non putatis? An id agi- «
tis; vt dum ipſi præſenti pace fruamini, nihil pen- «
ſi habere credamini, ſi omnem belli tempeſtatem «
in liberos veſtros rejiciatis, quod ipſum tamen «
conſecuturi non videmini? An in privato pater «
quiſque familias, vt patrimonium filiis explica- «
tum, conſtitutúmque relinquat, & ne qualis, ne «

» qua controverſia eos turbet, tanto ſtudio, operé-
» que ſollicitus laboret? Senatus, qui patriam cu-
» ram omnium gerat, vt communium liberorum,
» ac poſterorum incolumitati, ſalutíque proſpicia-
» tur, ac tuta iis, atque integra libertas relinqua-
» tur, non æquè anxius curet? Sed eſto, nullum ſit
» à Turcis præſens periculum, quod eſt tamen ma-
» ximum, certam, exploratámque Poloni habeant,
» habiturique ſint pacem. Ipſa eſt Reſpublica ve-
» ſtra ita ad belli artes, ad militiæ ſtudia omnis
» inſtituta, vt iſto amore nimio pacis jam depravari
» incipiens, verendum magnoperè ſit, ne diutino
» otio penitus corrumpatur; vt enim validum, ac
» robuſtum corpus ſi in ignava, ac inerti quiete
» habeas, contabeſcit, gravéſque contrahit morbos:
» ita Reſpublicæ niſi in eadem diſciplina, iiſdém-
» que artibus retineantur, ad quarum vſum inſti-
» tutæ ſunt, tanquam humana corpora ægrotant,
» & luxu, & licentiâ corruptæ graves ſeditionum,
» ac diſcordiarum morbos contrahunt; cujus mali
» magna Poloniam concepiſſe ſemina, vos ipſi ſine
» mea commemoratione intelligitis. Horum om-
» nium medicinam belli, atque armorum ſtudium
» diuturnâ vobis diſciplinâ, ac propè naturâ inſi-
» tum præbebit. Hoc enim Poloni veſtrum eſt cur-
» riculum, hæc gloriæ materia, hæc exercitatio,
» his ſtudiis convaluiſtis, his robur, hoc tot Provin-
» ciarum in vnum Regnum, corpúſque ſubacta-
» rum aſſumpſiſtis. Scilicet majores veſtri à quibus
» parta hæc ſunt, non in compotatione, & convi-

viis, ſed in equis, in laboribus juventutem ha- «
buere. Non vter plus vini ſimul ebiberet, majo- «
ráque exhauriret pocula, ſed vter curſu alios an- «
teiret, vter arcu certiùs figeret, vter equis, ar- «
míſque præſtaret, certamen erat. Non denique «
domi per voluptates, ſed in caſtris per virtutes «
opes, honoréſque parabantur, nec aliam laudem, «
laudíſve præmium vllum norant, quàm militiæ mu- «
nera impigrè, fortitérque obire. His artibus ad «
dignitatem, ad hanc bellicæ virtutis famam ma- «
jores veſtri pervenere, quâ Polonicum nomen «
& finitimis nationibus terribile, & longinquis «
clarum, illuſtréque fecerunt. Verùm ſi ne hæc «
quidem revocandi priſcam diſciplinam, & Rem- «
publicam in quibus crevit, artibus retinendi ſa- «
tis juſta cauſa videtur, cur in publicam Chriſtia- «
næ fidei cauſam pro communi ſalute non de- «
ſcendatis? Tum illud cum animis veſtris reputate, «
veſtráne interſit vincere, aut vinci Chriſtianos. «
Nam ſi iis victis, ſubactíſque, ne vos quidem ſal- «
vos fore intelligitis, bellantes certè non ipſorum «
ſolùm, ſed veſtrâ etiam cauſâ juvare ope, auxi- «
lióque debetis, ne cadentibus illis, vnà veſtrum «
Regnum eodem caſu impulſum ruat. Si autem «
victores nos hujus belli futuros creditis, cur non «
multò libentiùs, promptiúſque eadem arma, «
eumdémque conatum ad victoriæ ſocietatem con- «
feratis; quem fulciendæ ruinæ adhibituri fuiſſe- «
tis? Proinde memores rerum à majoribus veſtris «
geſtarum, memores beneficiorum, quæ à Deo «

» accepiſtis, memores ſalutis, dignitatíſque veſtræ,
» hæc corporum, hæc animorum robora, tantam
» virorum, equorum, commeatuum copiam grati
» Deo ipſi reddite, Deum jubentem capeſſere pium
» bellum adverſùs Chriſtianæ pietatis hoſtes, vo-
» bíſque præclaram teſtandæ virtutis, propugnan-
» díque Imperii occaſionem aperientem audite. At
» ſi deſerere patriam, deſerere parentes nefas duci-
» mus, reputemus animo, quo nos ſcelere obliga-
» turi ſimus, ſi JESU CHRISTI cauſam neglexeri-
» mus, ſi ejus ſacra, cultum, numen oppugnanti-
» bus, feris, atque internecinis hoſtibus non ob-
» ſtiterimus. Ego quidem ipſum oro, atque obſe-
» cro JESUM CHRISTUM Deum, vt veſtras,
» Regíſque mentes in tantæ rei deliberatione ita
» regat, vt nihil, niſi quod cum ipſius Dei majeſtate,
» cum veſtra, veſtríque Regni amplificatione, ac de-
» nique cum Chriſtianæ Reipublicæ vtilitate conjun-
» ctum ſit, ſtatuatis, vt aliquando non infidam, &
» alieno arbitrio obnoxiam pacem habeatis, ſed
» libertate ſtabili, ſuíſque nixâ viribus & ipſi frua-
» mini, & poſteris veſtris tradatis. Oratio Legati
ipſis quoque qui Turcica arma, bellúmque horre-
bant, pudorem, dubitationémque injecerat, & ſi
res relata ad Senatum fuiſſet, rejici bellum ſine ma-
gnis contentionibus non poterat; adeò multi
quotidianis Commendoni ſermonibus imbuti
Chriſtianorum fœderi, ac ſocietati ſtudebant. Sed
Regis morbus in dies ad tabem, periculúmque
vergens omnium animos, ac ipſius quoque Com-
men-

mendoni curam ab aliis rebus in ſe avertit, quòd neque liberi Regi, neque ex Regia ſtirpe certus ſucceſſor, ſi fato Rex conceſſiſſet, vllus erat. Et eodem tempore Pii V. Pontificis Maximi mors ſanè importuna Reipublicæ interceſſerat. Et quanquam Romani Patres ſalubri feſtinatione Gregorium XIII. poſtridie quàm ſe conclavibus incluſerant, Pontificem Maximum renunciarunt; tamen contraxerat ea res, ſuſpenderátque novi Principis expectatione omnium animos, atque ipſorum quoque Venetorum ſpes, ardórque ad bellum morte Pii magnoperè reſederat. Sed Gregorius ſtatim certis tabellariis per diſpoſitos equos in Poloniam miſſis, Commendono ſcripſerat, vt & cauſam fœderis ne deſereret, & nunciato per eos dies Romam Auguſti morbo, ſi mori eum contingeret, vt ipſe novi Regis comitiis intereſſet, ac ſi Poloniâ jam deceſſiſſet, ejus rei cauſâ regrederetur, præceperat.

FINIS LIBRI TERTII.

ANTONII MARIÆ GRATIANI

DE VITA JOANNIS FRANCISCI COMMENDONI *CARDINALIS*

LIBER IV.

De Sigiſmundi Auguſti Regis vltimi Jagel lonia familiæ morte.

CAPUT PRIMUM.

AUGUSTUS captus formâ, (erat enim inſignis) illecebríſque aſcitæ nuper in Regiam pellicis, adeò ſe abutendum ipſi, matríque permiſerat, vt commoda, honores, publica, privatáque munera, niſi qui fidem

mulieribus obligaſſent, non acciperent, quorum aſſentatione ad ſpem vſque conjugii, Regiíque nominis animos extulerant. Et Rex adeò perditus amore, ac libidine erat, vt affectum, atque ægrum corpus vix trahens, nihil tamen quotidianis amplexibus temperaret, ſpretis domeſticorum, medicorúmque precibus, monitíſque vitæ ſuæ periculum inſtare ex tam aſſiduo veneris vſu denunciantium. Cùm ingraveſcente morbo ne tollere quidem lecto defeſſa membra jam poſſet, tamen raro, atque ægrè admiſſâ ſorore, cæteris omnibus excluſis, curam valetudinis, ſuíque iiſdem mulieribus commiſerat, quæ rejectis aliis conſiliis, ſagam anum veneficiis, cantionibúſque ſalutem promittentem curationi ejus adhibuerunt. Igitur deſtitutus medicorum ope, corpore luxuriâ exhauſto, confectóque, ac nugatoriis mulierum artibus nihil levatus Nonis Julii animam egit, nullis relictis, nec vnquam ſuſceptis liberis; ita cum eo Jagellonis virilis ſtirps omnis interiit, quæ ducentos propè annos Regnum in Polonia tenuerat. Jagello auctor generis Lithuanos imperio rexerat, quo tempore ipſi, quibus ſylveſtria animantia, ſerpentéſque, quos domi innoxios alebant, præ numinibus erant, Chriſtianorum inſtituta, ſacráque famâ magis, quàm opinione aut cultu acceperunt. Tantæ tum ſimplicitatis fuiſſe dicuntur, vt virgines ſuas ſimul ac pati virum poſſe viderentur, cupientibus inire exponerent, nec illibata vlla nupſiſſet, neque ipſum inde ma-

trimonium ſanctius haberent, cùm matronis honori amatorum multitudo eſſet. Poloni, mortuo Ludovico eorum Rege, ad vnicam filiam ejus, nomine Heduvigim paternum Regnum detulerant cum eo, vt virum quoque cui nuberet, dotaléque Regnum ferret, ipſi eligerent. Regnum, nuptiáſque Heduvigis Gulielmus Archidux Auſtriæ magnoperè appetivit, atque in hunc puellæ ipſius voluntas inclinavit ſpecie juvenem, & ætate florentem, cujus etiam accitu Cracoviam venit, nec abfuit ſuſpicio clam eos concubuiſſe. Sed Poloni, coacto redire domum Gulielmo, Heduvigis conjugio Jagellonem deſtinarunt, pacti vt Lithuania Poloniæ adjungeretur, idémque Rex vtriuſque gentis eſſet, & Jagello, & Lithuani omnes, inanium deorum abolito cultu, Chriſtiana ſacra, fidémque ſacrorum ſuſciperent. Ita Cracoviam deductus Jagello Poloniæ Rex conſtituitur. Ei duo filii fuere, Uladiſlaus, quem Turcico bello adverſâ ad Varnam pugnâ interfectum ſuprà attigimus, & Caſimirus, qui fratri occiſo in Regnum ſucceſſit. Hic egregiâ quindecim liberorum ſobole eſt auctus, quorum fœminis novem finitimis Germaniæ Principibus collocatis, multos populos affinitate, amicitiâque eſt complexus. Filiorum natu minor, Caſimirus nomine, actâ innocentiſſimâ vitâ, magnam moriens primâ juventâ ſanctitatis opinionem reliquit, quam etiam miraculis affirmatam Poloni tradidere. Federicus quoque alter filiorum ſacerdos factus, Archiepi

ſcopatui Gneſnenſi, & Cracovienſi Epiſcopatui præfuit, & ab Alexandro ſexto Pontifice Maximo honoris cauſâ in Cardinalium collegium eſt cooptatus. Uladiſlaum Bohemi primùm, deinde etiam Ungari vltro Regem adſciverunt. Huic filii duo fuere, Ludovicus, & Anna: Ludovicus, cui poſt mortem patris Ungariæ Regnum obtigerat, admodùm adoleſcens, temere cum Turcis congreſſus, fatali familiæ ſuæ caſu victus in fuga occubuit. Anna Ferdinando Auſtrio Cæſari nupſit, eúmque aviæ fœcunditatem æmulata quindecim liberorum parentem fecit. In Polonia poſt Caſimiri mortem, paternum Regnum Joannes Albertus maximus natu filiorum, & poſt eum Alexander frater ſuſcepit. Uterque liberis caruit. His vitâ functis Regnum Sigiſmundus obtinuit, qui in magna filiarum copia virilis ſtirpis vnicum filium reliquit hunc Sigiſmundum Auguſtum, cujus mortem ſuprà tradidimus, in quo genus, ac nomen Jagelloniæ familiæ defecit.

De perpetratis à Commendono pro Regis Catholici electione.

CAPUT II.

POLONI etſi Reges niſi ab ſe creatos non ferunt, nec hereditatis, aut naſcendi legi

Regnum, ſed ſibi acceptum ferri, ſuúmque beneficium facere, agnoſcíque volunt; tamen ſecuti aliarum gentium morem, rarò quemquam Regum ſuorum filiis prætulerunt, mansítque ferè in iiſdem familiis Regnum, quandiu è Regio ſanguine virilis ſtirps ſuperfuit. Et Reges ipſi, ne filiorum dignitas in dubio, ac diſcrimine eſſet, quicumque primus juſto matrimonio eis naſceretur, (nam pellicibus orti vix agnoſcuntur) eum vel infantem Regem, ſucceſſorémque ſibi deſignari haud magno negotio impetrabant, devinctis beneficio, comparatíſque nobilitatis Principibus, qui rem perficiendam ſuſciperent: ita plus gratia, & præſentis reſpectus Regis in comitiis, quàm libertas valebat. Extincto demum Auguſto, repetitam ex longo intervallo libertatem nemini jam vllâ verecundiâ, metúque obſtrictam avidè invaſerunt, quæ brevì, vt nulla tenere modum multitudo novit, in pravam, periculoſámque licentiam vertiſſet, ni ſeniores ſalubri moderatione præcipitem ſuſtinuiſſent. Nam vbi Rempublicam ſine imperio, ſine rectore eſſe, & ſilere leges, quarum exactor nemo exiſteret, ſenſere, primùm ſingulæ Provinciæ pro ſe quæque conſiliis habitis publicæ pacis ſervandæ leges ſanxerunt; deinde collatis in commune conſiliis nobilitas omnis in id datâ fide conſpiravit, vt pro hoſte patriæ haberetur, impune occideretur, quicumque per interregni tempus vim, injuriámque alteri intuliſſet. Et omnes quidem

fatebantur maximè ad eam rem vſui præſentem Commendoni auctoritatem, prudentiámque fuiſſe, quòd cùm illo plerique Principum liberiùs multò, quàm inter ſe conſilia, réſque omnes communicabant, atque ipſe paci maximè ſtudebat. Cujus rei vnum ipſo ſtatim initio interregni datum documentum fidem omnibus affirmaverit. Sborovii fratres Martini filii, qui tum genere, opibus, ætate, gratiâ, clientelis plurimùm in Republica pollere videbantur, ad primum extincti Regis nuncium Cracoviam armati convenerant eo animo, vt pulſo Firleio Palatino, quocum ſummas ſimultates gerebant, arcem, vrbémque in ſuam redigerent poteſtatem. Hi juvenes inde à paterna diſciplina pravis imbuti erroribus in Calviniana hæreſi omnes erant, præter Andream, qui medius ætate auctoritatem majoris natu inter eos ingenio, atque induſtriâ obtinebat, tribuebántque ei reliqui plurimùm. Hunc habebat Commendonus non ſolùm conſuetudine, atque vſu, ſed plurimis benevolentiæ officiis devinctum, ab vnóque maximè colebatur. Is ad Commendonum, quâ die Cracoviâ profectus fuerat, & acceptâ Regis morte apud Tegnitium decem inde millia paſſuum ſubſtiterat; intempeſtâ nocte venit, illíque ſuum, ac fratrum conſilium occupandi Cracoviæ arcem aperuit, ſperans Commendonum, quia Firleius Palatinus hæreticus, capútque hæreticorum erat, rem conſilio adjuturum. Sed Commendonus veritus ne ea res veluti ſi-

gnum omnia vi, atque armis agendi daret, & primus impetus ab egentibus, ac prædarum cupidis in templa, ſacerdotéſque fieret, cunctáque audacia, & temeritas, conſilio, ac ratione excluſis, haberet, & Regnum inde aut peſſimo cuique per malas artes pateret, aut lacerum plures occuparent, vehementer huic ſe conſilio objecit; & cùm Andreæ oſtendiſſet, quantam invidiæ flammam eorum familiæ conflaturi illo facinore eſſent, quantùm de multitudinis gratia amiſſuri eo tempore, quo non retinenda ſolùm, ſed ſummo conatu captanda, conciliandáque omnium ſtudia eſſent, quantam denique vim adverſariis ſuis addituri, juvenem de ſententia deductum eâdem nocte ad continendos in officio fratres ab ſe dimiſit. Jam inde ab ingraveſcenti Auguſti morbo, cùm timeri mors ejus cœpiſſet, Commendonum major jam futuri Regis, quàm ſocietatis Turcici belli cura inceſſerat, cujus & præciſam eo ſtatu rerum ſpem cernebat: & hæreticos, quorum neque in Senatu, neque ad multitudinem negligendæ opes erant, occultis coïtionibus multa ſenſerat contra Rempublicam moliri, & vt corporis ſui aliquem ad Regnum pertruderent, agitare. Ipſa enim capita conſiliorum enunciata illi ab conſciis fuerant, quorum erat primum, vt Rex non niſi hæreticus crearetur, aut certè qui omnibus liberam de divinis rebus ſentiendi, diſſerendíque, & quæ quiſque probaret, ſacra habendi facultatem permitteret: ac præterea, vt

quæ

quæ de Catholicis hæretici occupaſſent, ea repetendi jus nemini eſſet; vtque Miniſtris ſacrorum ſuorum templa toto Regno paterent, in quibus ſuo ritu rem divinam facere, ac de divinis rebus ad populum conciones habere liceret; aliáque item haud abſimili furore: atque in hæc eos conjuraſſe, & egregiè conſentientes eſſe didicerat. Quibus rebus eò magis movebatur, quò imparatiores ad omnia Catholicos eſſe intelligebat, qui quamquam & numero, & genere, & opibus, & cauſâ longè præſtarent, tamen ſomnus ad hæc eos quidam ac torpor invaſerat; & hæreticos plerique, quaſi nihil aliud agerent, quàm ſacerdotum potentiæ, quæ ferè in invidia eſt, adverſarentur, lentè ferebant, nec eos vt everſores Chriſtianæ pietatis, rerúmque publicarum turbatores oderant; quin mixti plerique hæreticorum factionibus, conſiliiſque, ſtudia quoque eorum in Republica aut ſequebantur, aut trahebant: quo fiebat, vt Catholicorum vis omnis magnopere hebeſceret. At Commendono vtrumque cordi erat, & vt Catholicus Rex, & vt pariter per Catholicos crearetur. Id vna aſſequendi ratio erat diſſipatos, ac nihil in medium conſulentes reconciliare, & jungere Catholicos; hæreticorum diſſidia alere: horum capita erant Joannes Firleius, & Petrus Sborovius, claris vterque familiis, vterque primos in Republica magiſtratus gerens. Sborovius Palatinus Sandamirienſis; Firleius ad Mareſchiallatum Regni (Præfecturæ id eſt nomen) Palati-

natum Cracovienſem quoque nuper adjecerat; eáque diſſidii origo inter eos erat. Nam Sborovius hunc ipſum Palatinatum ſub Regis mortem ſummis ſtudiis petens, cùm ſuffragatorem Firleium ſperaſſet, æmulum, competitorémque fuerat expertus; & Rex prætерito Sborovio, honorem ad Firleium concubinæ gratiâ commendatum detulerat; quæ res Sborovium ſuopte ingenio vehementem, ac concîtum, nec vnquam animi ſatis potentem ad hoſtiles iras, odiáque in Firleium accenderat; atque hæc ſimultas opportunè deduxerat hæreticorum vires, maximúmque ad Catholicum Regem creandum momentum attuliſſe ſatis conſtat. Et Commendonus eam è Republica eſſe palam ferens omni arte fovit, aluítque, ac Sborovium per Andream fratrem monuit, adverteret animum ad Firleii conſilia; in ejus domo occultos cœtus haberi; & haud dubiè illic coqui, ac per idoneos, & callidos homines (nec erat aliter) conciliari Regnum. Hoc metu injecto, Sborovius, quò inimicum omni ſpe dejiceret, apertè pro Catholico Rege creando Catholicis ſe junxit. Inter Catholicos qui honore, divitiis, auctoritate cæteris anteibant, Epiſcopi à Senatu ſe, publicíſque muneribus ad privatarum rerum curam receperant, clamoribus hæreticorum, audaciâque deterriti haud cum iis conſilia miſcuerant. Nam Franciſcus Craſinius Epiſcopus Cracovienſis, qui paulò antè mortuo Padnevio ſucceſſerat, ſe Firleio tradide-

rat; Petrus Miskonius Epiſcopus Plocenſis, magnæ vir prudentiæ, eloquentiæque, tædio (vt ferebat) turbarum, deſertâ Republicâ pecuniæ ſuæ incubabat; Ucangii Archiepiſcopi mores, ingeniúmque ſuprà tradidimus: reliqui Epiſcopi hos ferè ſequebantur, aut inopiâ, inopiæve ſimulatione domi attinebantur. Unus erat Staniſlaus Carnovius Epiſcopus Chiovienſis, qui neque adverſâ famâ in Republica verſabatur, & pro ſua fide manſurus in bonorum partibus, nec pecuniæ, nec labori parſurus, vt ſui ſpecimen tempore tam neceſſario daret, videbatur, atque in eo, & vſus Reipublicæ, & promptus, aptúſque tenendæ multitudini ſermo erat prorſus, vt bono publico futurus popularis videretur, niſi videri ipſe nimis cupiviſſet; ita enim ferri ſe interdum ſecundo favore vulgi patiebatur, vt à bonis etiam conſiliis abduceretur, modúmque non facilè teneret, animo nunc erecto, & confidenti, nunc fracto, ac demiſſo, vt flaret, reflarétque multitudinis aura; ſed famæ cujuſcumque dum magnæ avido, major tamen bonæ cupiditas inerat. Is ſponte ſuâ Commendonum reverebatur, vníque maximè probari actiones ſuas optabat, & Commendonus ita dexterè hominis ingenium tractavit, vt perſtudioſum ſui ſemper habuerit, ac ſæpè gloriæ æſtu abreptum continuerit. Erat & in Catholicorum Principibus clarum Alberti Laſchii nomen. Is paucis antè annis privato ſumptu, conſilióque comparato exercitu, tentatâ Valachiâ ex-

perientis, ac providi ducis famam tenuerat, & largè, profuſéque donando, maximè militares viros trahebat, ac ne in concionibus quidem, & in conciliis infacundus haud parvam nobilium juvenum gratiam collegerat; inter primos Regno deſtinatus, ſi repudiatis externis Regibus, proceres ſuos Poloni reſpexiſſent. Inter hunc, & Commendonum inde à prima legatione ejus inſtituta amicitia, vſu, & benevolentiâ in omnia familiaritatis jura pervenerat. Nam Laſchius & adventanti in Poloniam extra fines Regni occurrerat, & ſive in Regia, ſive in via præter cæteros omnibus eum officiis coluerat; nec in Republica quicquam, non conſulto priùs Commendono, cœpiſſet. Hunc & Chiovienſem Epiſcopum certis amicitiæ fœderibus ita conjunxit, vt vterque datis coram ipſo dexteris, fidem jurejurando obligarint, neminem, niſi quem alter quoque probaſſet, Regem accepturum, arbitriúmque Commendono detulerint, ſi ipſi de eo non conveniſſent. Addidere, vt conſilia de Rege omnia, & inter ſe vterque, & cum Commendono communicarent. Qui in magno inde negotio habuit quamplurimos Catholicorum, & ante omnes Andream Sborovium huic fœderi, cujus ipſe ſequeſter eſſet, adjungere; quo factum eſt, vt è Catholicis ad hæreticorum vim, audaciámque coërcendam duces non defuerint, & Regis non niſi Catholici creandi explicata, conſtitutáque conſilia eſſent, & Commendonus ipſe omnium non particeps ſolùm, ſed veluti rector, & moderator fieret;

De conſiliis ejus Regnum vni è Cæſaris filiis conciliandi.

CAPUT III.

ATQUE hæc ſic comparata, præmunitáque in Polonia Commendoni curâ, ac induſtriâ fuerant. At in Lithuania (pars hæc altera Regni eſt magis fœdere, ac legibus, quàm animis Poloniæ adjuncta) etiam certiora creandi Regis conſilia habebant. Duæ in ea gente familiæ longè cæteras opibus, ac dignitate tum anteibant; Radgivilla, & Cotchevicia, atque hæ (quod ferè fit) æmulatione potentiæ in Republica diſſidebant. Harum principes erant Nicolaus Chriſtophorus Radgivillus, & Joannes Cotchevicius: Nicolai hujus pater Catholicæ Eccleſiæ adeò infenſus, infeſtúſque fuerat, vt opes, quibus reliquos Regni Principes longè eſt ſupergreſſus, ad evertendam Chriſtianæ pietatis fidem omnes contulerit, háſque nuper conflatas de ſacrorum ratione opiniones non invexerit modò in Lithuaniam primus; ſed per omnes Poloniæ provincias vnus maximè diſperſerit. Filii huic quatuor fuere; natu majorem Nicolaum admodum adoleſcentem in Germaniam, vt in Calvini doctrina, quam ipſe maximè ſectabatur, inſtitueretur, miſit. Sed juvenis vbi ſapere per ſe aliquid cœpit, incon-

ſtantiâ ſentiendi hæreticorum offenſus, averterat à paternis erroribus animum, & confuſus opinionum varietate, magis tamen quid fugeret, quàm quid ſequeretur inveniebat. Nam Catholicæ diſciplinæ rudis planè, atque expers erat. Sic affectus, patre mortuo, cùm luſtrandi ſtudio cæteras nationes in Italiam, Romámque veniſſet, ac ſubjeciſſet oculis, quæ longè ſecùs tradita ab impietatis magiſtris acceperat, cùm aliorum proborum hominum, tum maximè Commendoni conſuetudine, ſermonibúſque commotus, adeò Catholicæ fidei placita mente amplexus eſt, vt in patriam reverſo nihil prius fuerit, quàm ſublatum à patre veræ pietatis cultum reſtituere; & ſuas ſacerdotibus res, honorémque, ejectis novitatis doctoribus, reddere; fratréſque inde ita imbuit bonis opinionibus, ita in priſcæ pietatis ſtudiis educavit, vt alter eorum, Georgius nomine, ſacerdos, & Epiſcopus Vilnenſis fuerit, & mox à Gregorio Pontifice Maximo, petente Stephano Rege, in Cardinalium numerum relatus: & primus Lithuanorum eum honorem in familiam, patriámque ſuam intulit filius, cujus pater ad conturbanda ſacrorum jura, divináſque ceremonias polluendas, praviſſimarum opinionum, atque hæreſum diſciplinam primus importarat; atque eum honorem ita geſſit, vt innocentiæ, probitatis, totiúſque ſacerdotalis vitæ ſpecimina egregia dederit. Cotchevicius eâdem hæreſis labe infectam primam juventam egerat, maturior

ætas ſaniorem attulerat mentem, & ab eodem Commendono penitus cum Eccleſia matre in gratiam fuerat reductus; quibus obſtrictus pietatis vinculis vterque ei, vt decuit, parentis cultum, atque obſervantiam exhibebat; inter ipſos nulla propria ſimultas, disjuncti magis familiæ, quàm ſuo diſſidio erant. Hos, in quorum manu ſita Lithuanica res eſſet, jungere amicitiâ, gratiâque Commendono in magno negotio fuit, aſſecutúſque eſt, vt etiam diligerent inter ſe, & ex eo cum Nicolao quoque patruo Vilnæ Palatino, à quo hoſtiliter diſſenſerat, in gratiam Cotchevicius rediret. Cùm hos igitur Commendonus haberet ſui perſtudioſos, ac nihil non tutò committi ab ſe eorum fidei intelligeret, ſæpè vivo adhuc Auguſto, ſed jam graviter decumbente, cum vtroque ſeparatim ab altero occultos ſermones de Catholico creando Rege, déque obviàm eundo hæreticorum conatibus, ſi Auguſtum morbus extinxiſſet, contulerat; & cùm quærendum externum Regem conveniret, quando neminem eſſe è popularibus appareret, cui ſe cæteri ſubjecturi eſſent, ſatis exploratis eorum ſenſibus, mentionem de Maximiliani Cæſaris filiis intulit, eos eſſe adoleſcentes longè nobiliſſimâ totius Europæ ſtirpe Regum, Cæſarúmque genitos, indolis probæ, atque eâ ætate quam facilè ad Poloniæ mores formaturi eſſent. Maximiliano enim egregia ſoboles ſex filiorum erat, quos Maria mater (Philippi hæc Regis ſoror erat) ſanctiſſimâ diſciplinâ inſtitue-

rat, permittente viro conjugi omnem educandorum filiorum curam, & charitate ejus, & Philippi reſpectu, cui ſuam ſuſpectam religionis fidem eſſe ſciebat. Primus Radgivillus, cujus familiæ vetus erat in Auſtrios ſtudium, nudavit animum, monuítque Commendonum eódem Cotchevicium perduci poſſe, vel auctoritate ejus, vel metu Moſcorum Principis, cum quo graves inimicitias gereret, & quem antea ab Auguſti orbitate ad Poloniæ res ſciret aſpirare. Cùm is quoque Commendono eſſet aſſenſus, via, ac ratio perficiendæ rei ineunda, ſtatuendáque erat. Dicitur dies, quâ omnes ſimul in colloquium venirent: & quia res premenda ſilentio erat, ne ſi ad Commendonum conveniſſent, productus, quod neceſſe videbatur, in multas horas ſine arbitris ſermo, ſuſpicionem præberet, proximam deligunt ſylvam, in quam Commendonus per dies æſtivos exire paucis comitatus animi cauſâ ſolebat. Eò vterque Princeps cum ſingulis ſervis à pedibus venit, & Commendonus ipſe, me vno aſſumpto comite, quem ſolum conſcium conſilii habebat, rhedâ vectus ad condictum tempus adfuit. Servis traditis equis, atque opperiri cum auriga juſſis, in maximè abditum ſylvæ locum eſt ſeceſſum, datâ, acceptâque fide, & à me quoque exacto jurejurando, poſtquàm diu collocuti omnia ſatis expendiſſent, tandem in hæc eſt ab omnibus conſenſum : vt Lithuani vnum è Cæſaris filiis, quem ipſe dediſſet, Magnum Ducem; ſic enim ſuum ipſi Regem appel-

pellant, Polonis non expectatis ſtatim crearent; procreato, ſi res poſceret, viginti quinque millia equitum in armis haberent; (nam rudes illæ gentes ad pedeſtrem militiam, tantùm equeſtri bello habiles ſunt) neque enim dubium habebant, quin Poloni Lithuanorum præjudicium ſecuti, quod antè in Sigiſmundo primo, aliíſque factum eſſet, eumdem Regem & ipſi acciperent. Cupiverunt Lithuani non creare ſolùm ſibi ſeparatim à Polonis Regem, ſed etiam habere, memorantes detrimenta, quæ paſſa eorum Reſpublica ab hoſtibus ſuis eſſet, ex quo ſe Polonis junxiſſent; próque eo vehementer contenderunt. Sed Commendonus, ſi hæ gentes in duo dividerentur Regna, neutrum ſatis firmum fore ratus, ac veritus præterea, ne mutuis inde ſe bellis attererent, tenuit, vt ejus rei arbitrium Cæſari permitteretur. Privatim illi ſibi nihil cautum voluerunt, publicè hæc poſtularunt: vt Lithuanis ſalvæ ſuæ leges inviolatæque manerent; Lithuaniæ magiſtratus, præfecturæ, publicáque alia munera nemini, niſi Lithuanis mandarentur, externi omnes excluderentur: quod agri paulò antè Auguſtus Lithuaniæ ademptum Polonici juris feciſſet, id Lithuanis reſtitueretur: Epiſcopos non Princeps daret, ſed Canonici priſco more repetito liberis ſuffragiis eligerent. Id juris ſuaſerat Commendonus adimi Regibus, expertus non optimos, & ſcientiâ divinarum rerum, & religione ſpectatos ab iis, ſed quos gratia, aut miniſteria aulæ com-

mendaſſent Epiſcopos dici ſolere; vnde eos non cuſtodes legum, errantiúmque Regum monitores, quod antea fuerant, ſed beneficio, ſpeíque obnoxios, plerumque Regum ipſorum nutibus, cupiditatibúſque, nihil diſcernentes æquæ an iniquæ eſſent, ſervire: ex quo maxima Eccleſiaſtica res damna, detrimentáque accepiſſet. Hæc omnia, ſicuti acta, ſtatutáque inter ipſos erant, rogatur Commendonus, vt in Italiam rediens ad Cæſarem, quem ex itinere conventurus erat, referret. Si Auguſtus mortem antè obiiſſet, quàm ille è Polonia decederet, tum me qui hæc eadem ad Cæſarem perferrem, Viennam ſtatim mitteret, ipſe omiſſâ profectione, futuri Regis comitia in Polonia opperiretur: ſive autem me, ſive Commendonum ire ad Cæſarem contingeret, ipſi ſtatim aut per eundem me, aut per litteras, quibus conventum erat, notis ſcriptas, ac certis hominibus, qui tutò perferrent, datas de Cæſaris voluntate edocerentur. Quò dictis fides fieret, vterque chirographo ſuo promiſſa firmaret; atque ita à colloquio eſt diſceſſum. Nec multò pòſt Auguſtus Varſoviâ Chniſinum ad fines Lithuaniæ deferri voluit, vbi aggravante morbo, vt ſuprà docuimus, vitâ exceſſit. Et Commendonus Varſoviâ profectus lento itinere, ipſum opperiens venerat Cracoviam, vbi illi præſto Andreas Sborovius, aliíque fuere amici, orantes ne imminente caſu Regis, Poloniam relinqueret, cùm illius maximus graviſſimo Reipublicæ tempore vſus eſſet futurus.

Commendonus aliquot moratus dies, ne diutiùs terere fruſtra tempus, ac mortem Auguſti captare videretur, Cracoviâ eſt profectus. Vix duarum horarum iter progreſſum nuncius exceſſum afferens Regis aſſequitur. Ergo apud Tegnitium, monaſterium (id eſt, decem millia paſſuum à Cracovia) ſubſtitit, & vt conſtitutum cum Lithuanis habebat, eâdem nocte me ad Cæſarem proficiſci juſſit. Profectus magnis itineribus, ſeptimâ die attigi Viennam, quò tamen mortui Regis fama, quâ nihil eſt in talibus rebus celerius, meum adventum anteceſſerat. Deductus ad Cæſarem, & cupidè ab eo, & perhumaniter acceptus, quæ acta, conſtitutáque cum Lithuanis erant, quóque modo, quâque ſolertiâ Commendonus & junxiſſet amicitiâ inter ſe, quos vetus æmulatio diductos haberet, & in eam ſententiam perduxiſſet, & quos præterea è Poloniæ proceribus in idem conſilium præparatos haberet, expoſui. Executúſque inde alia de ſtatu rerum, quæ factiones, quæ factionum capita, quò cujuſque ſpectare conſilia crederentur, qui certi competitores Regni, quibus cujuſque petitio niteretur, denique qui maximè Cæſari, quâque ratione conciliandi eſſenr, diſſerui. Addidi poſtremò Commendoni verbis conſilium, legationem quamprimùm quàm maximè ſplendidam mitteret, Legatos homines ſpectatos, nec niſi Catholicos deligeret; ad Catholicos enim, & per Catholicos rem motam dirigi, agíque oportere: Laſchium pollicentem operam,

miſſo ſtatim nuncio, litteríſque liberali oratione confirmaret; pecuniæ quoque aliquid ei, quâ ratione maximè militares viros cogere poſſet, ſubmitteret: aut ipſe Viennâ Uratiſlaviam (Sileſiæ hæc eſt vrbs imminens Poloniæ finibus) tranſiret, aut Erneſtum filium (huic enim Regnum petebatur) cum aliquot equitum turmis mitteret: ante omnia maturaret Cotchevicio, & Radgivillo mentem aperire; ſi enim hinc occuparent Lithuani Regem renunciare, hinc in Polonia Laſchius cum valida factione conſurgeret, & Cæſar ipſe, aut filius ex propinquo arma, opémque faventibus promptam oſtentarent, antè filium ejus Regem futurum, quàm alii commovere ſe, aut explicare ſua conſilia poſſent, & quod alterius Regni inſtar eſſet, de manu Catholicorum liberum, nullis novis pactionibus, nullâ novâ lege, contra quam hæretici molirentur, obſtrictum Regnum habiturum: ſed cuncta prævertenda celeritate eſſe, dum nova, nec ſatis cognita libertas, & turbatæ, & immaturæ res opportunam intento, audentíque occaſionem præberent, atque in eo verti totius conſilii ſummam credere Commendonum; ſi enim multitudini ſpatium trahendi ſub arbitrium ſuum Rempublicam daretur, difficiliora omnia fore, à Germanorum enim nomine, Auſtrióque vulgò mirum in modum abhorreri. Cæſar non attentè ſolùm, ſed avidè etiam omnia audivit, méque ad quintum Viennæ diem percontando quotidie, quærendóque de ſingulis de-

tinuit. Poſtremò cùm effuſè gratias Commendono egiſſet, miſſurum ſe dixit propediem in Poloniam Legatos, vt ille monuiſſet, iis de omnibus rebus mandata daturum, futuráque omnia cum eo communia, neque ſe ab ipſius conſiliis ſapientiæ, & fidei plenis diſceſſurum. Cum hoc dimiſſus reſponſo, non quà veneram, ſed longè diverſis itineribus mihi penetrandum in Poloniam, atque ad Commendonum fuit, quòd omnes jam in Regnum aditus certis militum ſtationibus vndique cuſtodiebantur. Hi non arcebant modò aditu exteros, ſed excutiebant etiam, ac ſcrutabantur omnia. Et mihi cavendum illud quoque erat, ne mea ad Cæſarem profectio vulgaretur, nequa inde incommoda de nobis ſuſpicio multitudinem, quæ tum ſola dominabatur, inceſſeret. Comparatis pecuniâ ducibus, maximè deviis, ac ſylveſtribus viis, itinere facto, in Siradienſem Palatinatum, quò ſe Commendonum recepiſſe acceperam, tutus, inobſervatúſque perveni.

De legatione ad eum ab hæreticis miſſa.

CAPUT IV.

REGIS mors edita in vulgus maximè omnium concivit hæreticos, quorum vis omnis in licentia, atque impunitate eſt. Hi ſilen-

tibus legibus, Magiſtratibúſque, priuſquam ſe Catholici excitarent, atque ad capeſſendam Rempublicam exurgerent, petulantiâ, atque audaciâ laſciviebant, nec vſquam plures, aut validiores, quàm circa Cracoviam erant: eam maximè partem vicinitas, & commercia corruperant Germanorum. Audito Regis caſu, partim à Firleio evocati, ne imparatus, ſi quam ſibi Sborovii fratres afferre vim tentarent, eſſet, partim à Sboroviis ipſis adducti, partim ſpontè ad conſultandum de communibus rebus frequentiſſimi Cracoviam concurrerant. Semper ii acrem conatibus ſuis adverſarium Commendonum experti fuerant, ac vti magnoperè lætabantur, ſub id potiſſimùm tempus, Regno eum, vt crediderant, abiiſſe; ita vbi auditâ Regis morte, reſtitiſſe, nec plus decem millibus paſſuum Cracoviâ abeſſe nunciatum eſt,
» vehementer perculſi, fremere, ac ſi eum intereſſe
» Regis comitiis paterentur, plus vnius externi ho-
» minis calliditatem valituram, quàm ſua ſuffragia
» inter ſe indignari. Neminem ignorare, quàm mul-
» torum ſtudia vnus complecteretur, fore inter E-
» quites, fore in Senatu, qui id ſenſuri, id pro
» ſententia dicturi eſſent, quod edocti ab eo,
» atque inſtructi fuerint. Finitum morte Regis jus
» legationis ejus, datúmque ad ea, quæ Pontificis
» nomine actum veniſſet, reſponſum; quid nunc
» moretur? quid ſe alienæ Reipublicæ privatus im-
» miſceat? Abeat Romam ad renunciandam legatio-
» nem ſuam, atque ibi ſuâ fulgeat purpurâ, & Re-

gibus ſe honore æquet, ac tandem Romanis fallaciis, præſtigiiſque Poloniam liberet. Hæc in concilio Equitum regionis ejus, quod primum poſt mortem Regis eſt habitum, more ſuo vociferantes, quamquam Firleius ipſe, cohibitâ illorum linguæ licentiâ, perhonorificâ Commendonum oratione ſit proſecutus; tamen tenuere, vt Legati ad eum decernerentur. Miſſi ex Equitum Ordine ſunt Dulſchius, & Oſſoſchius. Jam Commendonus diſceſſerat Tegnitio, pacatiora ab hæreticis loca, ac interiora Regni petiturus, vbi & conveniri ab amicis, & dimittere ipſe ſuos, quò vſus poſceret, commodiùs poſſet. Iter habentem eum quindecim millia paſſuum longè à Cracovia Legati ſunt adepti, præmonitum antè ab amicis de illorum adventu. Accedentes Commendonus comiter appellatos in eumdem currum, quo ipſe vehebatur, recepit, ac nihil intermittens iter dicere ad quid veniſſent juſſit. Summa eorum orationis fuit, morte Regis perturbatam eorum Rempublicam, occupatóſque omnes imminentium comitiorum eſſe curâ: nec Cardinali Legato colendo, habendóque pro illius dignitate vacare tum poſſe, nec ipſi in tam ſuſpectis rebus facile fore multorum vitare offenſiones, & in tanta rerum licentia haudquaquam tutò eum videri in Regno verſaturum, periculúmque eſſe, ne quid ex eo tumultûs exiſteret. Itaque à Senatoribus, Equitibúſque, qui Cracoviæ de Republica conveniſſent, miſſos ſe ad eum eſſe rogatum, vt ex-

» tra fines Regni aliquò ſe tantiſper reciperet, ne
» gravaretur, dum ipſi novum ſibi Regem creaſ-
» ſent. Id prætetquam quòd ei ita conduceret, &
» conſentaneum eſſet eximio ſtudio, ac voluntati,
» quâ gentem Polonam complecteretur, futurum
» publicè Polonis omnibus longè gratiſſimum. Satis mitem legationem, etiam ingenium haud diſpar Legatorum magis lenivit. Quibus Commendonus ſubridens, ac vultu læto, placatóque ita
» reſpondit: Et vera eſſe, quæ ipſi de præſtanti ſuo,
» ac ſingulari erga Polonorum gentem animo nar-
» raſſent, & ob id ſibi curam, quâ illi tam diffi-
» cili tempore afficerentur Reipublicæ, gratam ac-
» cidere, haud minùs quàm quòd vicem quoque
» ſuam timerent: verùm ſperare ſe non tutò ſo-
» lùm, ſed etiam cum dignitate in Polonia futu-
» rum, ac vtique præſtaturum, vt non modò tu-
» multûs nihil ſuâ cauſâ oriatur; verùm vt intelli-
» gant omnes, ſe vnum omnium maximè concor-
» diæ, atque pacis auctorem eſſe. Cæterùm quod ad
» poſtulatum eorum attineret, ſi ſecum ea de re
» Senatûs, atque Ordinum Regni nomine egiſſent,
» habiturum ſe quod reſponderet, cum vnius Pro-
» vinciæ conſilio ſeparatim ſibi negotii nihil eſſe.
Hoc illi rejecti reſponſo, & haud dubio pudore perfuſi humaniter, ac benignè habiti diſceſſerunt. Commendonus iter perrexit ſuum, ac paucis diebus Solioviam Siradienſis agri monaſterium, peropportunum tali tempore manſioni ſuæ locum ſe recepit, atque ibi à me Viennâ redeunte eſt inventus. *Quomo-*

Quomodo Cæſar petitionis ſuæ rationem omnem everterit.

CAPUT V.

MAXIMILIANVS, me cum eo, quod ſuprà memoravimus, reſponſo dimiſſo, longè aliam quàm oportuit, atque oſtenderat, petitionis viam eſt ingreſſus; ab iis primò in errorem inductus, quibus mos eſt omnia ad voluntatem Principis loqui, quíque grata, quàm vera afferre auribus malunt; tantùm enim ſpei aſſentatores fecerant, vt propè expectarit, vt priores ad ſe Poloni Legatos mitterent, Regémque ſibi ab eo dari poſtularent. Id adeò perſuaderi ſibi eſt paſſus, vt cùm ego adhortans eum ad rem accelerandam pleroſque dicerem alieni ab eo animi indicia dediſſe, & nomina etiam quorumdam ederem, ipſe ſimulare eos mihi reſponderit, quia rogari ab ſe, & cariùs æſtimatam operam ſuam venditare vellent. Deinde ſive tantas Catholicorum opes haudquaquam eſſe crederet, quibus niti petitionis ſuæ ſpem vellet, ſeu pronus in hæreticorum cauſam animus rebus eorum faveret, hos promiſſis pellicere, atque omni conatu adjungere ſibi conſtituit. Sed totum conſilium nihil æquè ac tarditas ejus, & procraſtinatio turbavit; naturâ enim cunctator

Vu

rem tantam, niſi prætentatis, exploratíſque omnibus, incipere non auſus, celeritatem, in qua perficiendi negotii vnica ſpes erat, ita omnem remiſit, vt & multos dies expectando novos è Polonia nuncios, qui certiora afferrent, movere quicquam diſtulerit, & morantibus iis, quia clauſa omnia, nec intrare fines, nec egredi vlli per cuſtodes licebat, certos ipſe homines de ſuis in omnes Provincias cum litteris, & mandatis ad primores cujuſque regionis tentatum, exploratúmque animos miſerit. Jam antè Cracoviæ in eodem concilio, à quo Legatos ad Commendonum miſſos oſtendimus, initium nudandi animos erat factum; auſus enim Joannes Miſcovius pro ſententia dicere, à Cæſare vicino, ac finitimo Principe, & Polonico nomini amico in tam dubiis rebus petendum conſilium eſſe, adeò averſis auribus auditus, adeò à tota concione increpitus fuerat, vt parum abfuerit, quin à concilio ejiceretur. At eorum, quos Cæſar ad explorandum miſerat, alii cùm in ſtationes militum cuſtodiendis finibus diſpoſitas incidiſſent, capti, ac proximis traditi Senatoribus ſunt; alii ab iis ipſis, ad quos adiverant, callidè caventibus, ne quid proprii conſilii cum externis habere crederentur, quod tum maximè invidioſum ad multitudinem erat, in concionem producti, dicere palam ad quid veniſſent ſunt coacti. Qui enim aut accepiſſe litteras, aut ſeparata colloquia cum illis habuiſſe dicebantur, ii in ma-

gna invidia, ac ſuſpicione erant, vt etiam Cæſaris fautores litteras proferre, ac nunciorum verba prodere neceſſe habuerint, ne omni inde apud multitudinem auctoritate dejecti jacerent. Et eodem tempore Monachus Ciſtercienſis, Cyrus nomine, qui multos annos apud Auguſtum Maximiliani Orator fuerat, cùm depoſito Monachi cultu in militari veſte, ne noſcitaretur, pleroſque Principum prehenſando circumiret, à Joanne Coſtea in Pruſſia comprehenſus in cuſtodiam eſt traditus, interceptæque cum eo litteræ, commentariáque publicè ſunt recitata, quibus & pecuniarum promiſſiones, & aliarum pactiones rerum continebantur. Hi omnibus Regni partibus deprehenſi nuncii, quaſi manifeſti corruptores, tantum invidiæ incendium in multitudinis animis adverſùs Cæſarem, Auſtriámque familiam excitarunt, vt gravi ſe ſuſpicione oneraſſet, quicumque ejus, filiorúmque mentionem feciſſet; ingentémque multitudinis gratiam Coſtea, aliíque traxerunt, qui nec accepiſſe litteras, & nuncios à ſecreto colloquio repuliſſe ferebantur. Iiſdem pænè neceſſitas imponebatur rem à Cæſare ſpreto ab ſe, læſóque avertendi. Toto per hæc errata perverſo, & corrupto ordine, atque conſilio rei, alienatíſque maximè multitudinis animis, mittendæ quoque legationi, dum præmiſſi redirent è Polonia nuncii, diuturnam moram interpoſuit; vt cùm in Regnum Legati ejus venêre, jam ſuum cuique ſtaret conſilium, initæ-

que & inter ſe, & cum exteris certæ de Rege pactiones, fœderáque à pleriſque eſſent. Legati fuere præſtantes ſanè viri, ac Regni Bohemiæ longè principes Gulielmus Roſembergius, & Perneſtenius, quibus magno, ac ſplendido comitum numero in Poloniam adventantibus, eadem ferè, quæ præmiſſis antea nunciis, fortuna occurrit: cognito enim illorum adventu, Petrus Sborovius Palatinus Sandomirienſis (is maximè averſus à Cæſare ſemper fuerat) ex auctoritate Senatûs obviàm ad fines fuit, ac primò eos conatus eſt aditu in Regnum arcere, petens vt dum gentis concilium, quod comitiorum causâ habituri eſſent, cogeretur, in Poloniam ne intrarent, quando ante illud tempus audiri ipſi publicè non poſſent. Inſtantibus tamen Legatis, vt Cæſaris mandata vtriſque Regnis vtilia ad Senatum, Ordinéſque afferentibus pateret in Poloniam aditus, ita Sborovius aſſenſus eſt, vt Sandomiriam deductos diſſimulatâ quidem, ſed diligenti cuſtodiâ habuerit, vt nec adire ad eos ſe inſcio quiſquam, nec ſuos ipſi aliò vſpiam dimittere, niſi aut conſulto, aut certè ſciente ſe poſſent. Id ægrè paſſi Legati, vbi Sborovium ſenſerunt infenſiorem Cæſaris rebus, quàm vt vllis promiſſis, conditionibúſque vinci poſſe ſperarent, eo fortè ad conventum, qui ejus Provinciæ Equitum habebatur, profecto, ipſi nemine conſulto, appellatóque, Sandomriâ ante lucem diſceſſerunt. Quod cùm nunciatum Sborovio, Equitibúſque, qui convenerant,

eſſet, miſſi properè ab iis, qui Legatos ab inſtituto itinere retraherent: ita vnius diei viam progreſſi, conſiſtere coacti, ac præſidio Equitum appoſito, datóque negotio, vt alioquin eis neceſſariarum rerum copia ſuppeteret, ac benignè in ſpeciem, atque hoſpitaliter haberentur, arctiùs etiam quàm antea cuſtodiri ſunt juſſi. Quæ res eos magnis difficultatibus affecit Cæſaris juſſa patrandi, cùm jam nec iis invidioſius, ſuſpectiúſque eſſet quidquam, & nemo ob id adire, aut alloqui eos auderet. Et quamquam ſummiſere clam aliquot è ſuis ad ſollicitandos maximè hæreticorum principes; tamen cùm dempto libero commercio nec cum Commendono congredi, nec colloqui cum præparatis antea amicis poſſent, quin omnis de Cæſare, filióque ſpes corrueret, ſuſtineri non potuit. At Radgivillus, & Cotchevicius, qui conventis cum Commendono ſtaturi, multa in id conſilium in Lithuania præſtruxerant, cognito Commendonum in Regno eſſe, ac me ſtatim profectum magnis itineribus Viennam contendiſſe, diu quid Cæſar ſtatueret, expectarunt, ac priùs moram ipſam pro re omiſſa acceperunt: pòſt vbi nuncios ejus pluribus locis interceptos, Cyrum captum, litteras publicè recitatas, Legatos pænè in cuſtodiam traditos, abalienatos omnium animos, & Cæſarem ipſum, & fautores ejus in ſumma invidia, maláque fama eſſe intellexere; nec tamen ſibi ab eo litteras, aut nuncios venire, & gravi ru-

Digitized by Google

more laborare rem, quòd vni antę omnes hæretici appellari, ambiríque dicerentur, vníque eorum, nomine Zaffragnetio, qui repudiato Senatorio loco, ab Senatu ad Equites tranſierat, magnæque ob id illius in eo Ordine opes erant, triginta nummûm aureorum millia oblata, remiſſáque ab eo dicebantur, penitus ab inito conſilio receſſerunt, & vt omnia ſibi quàm maximè integra eſſent, operam dederunt. In Polonia autem cùm idem de hæreticis percrebuiſſet, additum iis, quæ ſuprà attigimus, adeò Catholicorum animos à Cæſare avertit, vt Cujavienſis, & Laſchius, qui duces ſe præbituri Erneſtum dicentibus Regem erant, ſpretos ſe, poſthabitóſque querentes, mutatâ voluntate cum Sboroviis pro Henrico Galliæ Regis fratre ſocietatem conjunxerint. Itaque cùm ventum ad comitia eſt, & copia fuit Legatis, cum quibus vellent, colloquendi, ne ipſi quidem inficiabantur exiguâ ſtare ſpe, quod Cæſar pro non dubio aſſeverantibus, qui aſſentati cupidini ejus fuerant, crediderat. Ac tum demum ſenſerunt quàm peccatum ab eo fuiſſet, qui in re graviſſima adulantium ſomniis decipi ſe paſſus, non ex Commendoni ſententia omnium ſtudia, conſiliáque celeritate antevertiſſet. Tum ſerò & ipſi, & Cæſar, his cognitis, blandiri Catholicis, quos antea neglexerant, tum litteræ manu Cæſaris ſcriptæ veniebant, tum magnifica promiſſa ingerebantur, cùm facta in aliam partem inclinatio ſuſtineri ampliùs nequi-

ret. Ad hæc incommoda, etiam proditi ab ſuis dicuntur. Nam qui ab Germanorum Principibus iis, penes quos creandi Cæſares jus manet, Legati ſuffragatum Erneſti petitioni venerant, dehortando privatim quod publicè orabant, contrariis orationibus haud parum offeciſſe Cæſaris rationibus ſunt crediti. Legatos quoque ejus, vt gentis principes, magnus nobilium Bohemorum numerus ſecutus fuerat. Hi commercio linguæ, quæ eadem eſt vtrique genti, crebros cum Polonis ſermones miſcebant, vnáque convivia celebrantes, & largè vino, vt mos illis, indulgentes, invicem ſe amicè, ac familiariter colebant. Et Bohemi (credo, conſpecta ſpecies magnæ libertatis in Polonis, arbitriíque Regem ſibi deligendi, deſiderium vſurpati quondam ab ipſis quoque ejuſdem juris, irámque adempti refricabat) memorando priſtinam Bohemiæ dignitatem, ſpoliatóſque eâ ſe, & gravibus præterea tributis, vectigalibúſque premi querendo, aliáque, quæ ferè populi indignantur, incuſando, monebant Polonos, ne in idem jugum ipſi ſe vltro inducerent. Quæ à ſollicitis, ac ſuſpicioſis facilè credita, haud leve momentum ad deterrendos à Cæſare multorum animos habuiſſe putantur.

De competitoribus Regni.

CAPUT VI.

COMPETITORES erant Regni permulti claro omnes genere; neque enim ſæpè accidit, vt Imperium eâ amplitudine ſtet, nullo certo ſucceſſore alienæ ambitioni expoſitum, ceſſurum ei, quem multitudinis favor prætuliſſet, quæ ne norat quidem, aut viderat vnquam eos, de quibus tantum judicium factura, quibus ſummam de ſe poteſtatem traditura erat, ſolam famam, vel ex vano, levibúſque auditionibus hauſtam, vel callidè fictam, jactatámque ſecutura. Primus ſermone vulgi Moſcorum Princeps ferri eſt cœptus, cujus Regnum Polonis finitimum à Boryſthene, quo ferè à Lithuanis dirimitur, ad vſque vltimas Septentrionis plagas, ignotáſque gentes, & glaciale Oceanum latiſſimè patet, atque inde à finibus Sueciæ, & Firlandiæ ſinu per feras pleraſque, ac barbaras nationes ad Caſpium mare, Tanaímque flumen extenditur, Scytharum quoque populos aliquot proximis annis domitos continens. Hunc vota magis, quàm ſtudia hominum expetebant: ſicut enim conjunctas ſub vnius imperium Regis tot gentes, nationéſque habere magnificum Polonico nomini omnes rebantur; ita Regis ipſius ſævum, atque

que atrox ingenium, & impotenti dominatui, omnibúſque ſoluto legibus aſſuetum reformidabant. Quidam filium ejus reſpiciebant, dictúmque Sigiſmundi Regis memorabant, Polonis è Septentrione petendos Reges. Sed neque Moſcus ab inſita ſuperbia Legatos, qui peterent, miſit, & vtriuſque mentionem Cotchevicius, cujus ſuprà meminimus, privatis etiam odiis illis infenſus auctoritate ſuâ diſcuſſit. Proximus huic Rex Sueciæ fuit, qui quia ſororem Augusti in matrimonio, atque ex ea filios habebat, & peropportunè duo Regna adverſùs Moſcum communem hoſtem conjuncturus erat, haud vanâ ſpe in eam petitionem deſcendere videbatur; atque hunc jam inde à paterna defectione corruptum hæreſi hæretici ferè provehebant. Iidem ab eadem cauſa etiam Duci Pruſſiæ ſtudebant adoleſcenti, neque ætate ſatis ad id ferendum onus maturâ, & valetudine mentis ne ſuo quidem habendo, nedum alieno quærendo Regno habili. Sed neque puerum, neque ſtolidi ingenii Regem Firleius, compluréſque alii videbantur, dum in diſciplina contemnenti Catholicæ pietatis jura inſtitutum, & eorum beneficio obnoxium haberent. Quin hunc opportunum rationibus ſuis vel ob id maximè expetebant, quòd ei nomen modò Regium relicturi, regimen rerum ipſi habituri eſſent. Quanquam ſunt, qui Firleium ex Pruſſi ſpe tantùm pecuniæ aliquid captaſſe credunt, cujus & ipſe egens tali tempore erat, & ad patranda conſilia magnâ vi

opus eſſe ſentiebat. Gentilem quoque hujus Brundeburgium, qui ab oppido Anſpachio, cui dominatur, cognomen habet, hæreticorum quidam ſubjiciebant; alii item Auguſtum Saxonem, magnæ Regulum dignitatis, magnarúmque apud Germanos opum: ſed vtrumque multitudo abhorrens à Germanis, vt ferè finitimarum gentium diſcrepant animi, reſpuebat. Injecta quoque mentio eſt à quibuſdam Stephani Bathorii, qui paulò antè mortuo intra adoleſcentiam Joanne Tranſſylvaniæ Regulo, ad Provinciæ illius dominatum popularium ſtudiis fuerat evectus. Sed ille vix dum firmato domi principatu, novum foris quærere Regnum maturum rebus ſuis non ratus, petitione in præſentia abſtitit; atque hic eſt ille Stephanus, qui biennio pòſt hoc ipſum Regnum eſt adeptus, cui tantùm fortuna, quæ plerumque veræ virtutis eſt comes, indulſit, vt honeſto quidem inter ſuos genere, ſed fortunâ pertenui natum, & contemptum, modico amicitiæ gradu, quem apud Joannem Principem ipſe ſibi per induſtriam, atque bonas artes fecerat, nec vltra ſpes ſuas proferentem, quàm vt rem domeſticam ſub illo augeret, & partam gratiam, dignitatémque tueretur, ad patriæ priùs ſuæ, deinde ad Poloniæ Regnum extulerit. Joannes in fide Turcarum erat, beneficiariámque ab iis Tranſſylvaniam habebat, quorum fretus opibus etiam Ungariæ Regem ſe ferebat; vnde illi crebræ cum Maximiliano Cæſare contentiones erant, & vt raro bellis, ita mu-

tuis in fines excurſionibus, latrociniiſque, quibus Ungarorum gens gaudet, ſæpè ſe infeſtabant. Per has occaſiones, vt cuique mala mens, malæque domi ſpes incidiſſent, ab vtroque ad alterum frequenter transfugiebant; (& ſunt Ungari fide ad omnia temporis momenta mobili) ſed & Joannes ipſe, & Tranſſylvani omnes pravis religionibus, communi malo hujus ævi, infecti animos, à Catholicæ Eccleſiæ fide deſciverant. Stephano eximium geminæ laudis decus tribuitur, neutram, neque pietatis quam Deo, neque conſtantiæ quam Principi debebat, fidem fefelliſſe. Adjecerunt etiam Polonorum plerique animum ad Gulielmum Roſembergium, Bohemum Principem, Legatum Cæſaris. Hic Romano ſanguine, gente Urſinâ ortus, clarâ nobilitate apud Bohemos eminens, genus opibus, opes animo, ac virtute æquabat. Sed illi omni ſpe potior fides, quam Cæſari debebat, fuit, mentionémque ſui vllam in comitiis fieri vetuit. Verùm hos omnes longè & generis amplitudine, & Catholicæ pietatis laude, & præclaræ indolis famâ anteibant duo adoleſcentes, Erneſtus Cæſaris filius, & Henricus Regis Galliæ frater. Erneſtus, & opes patris non magnæ ſolùm, ſed propinquitate ipſâ maximè opportunæ Poloniæ res affectanti, & Catholicorum ſtudia antè, vt docuimus, à Commendono comparata, facilè vt cæteris præferretur, tenuiſſent, ni ceſſatum à Maximiliano primùm, deinde etiam turbatus ordo agendæ rei, & cuncta a-

liis ſuper aliis erratis corrupta, ſicuti demonſtratum à nobis eſt, fuiſſent. Henricus ad Regnum, quod ei ſummis omnium ordinum ſtudiis eſt delatum, pænè per jocum à paucis eſt accerſitus; affirmari certè poteſt nemini antè cognitum, viſúmve eorum, à quibus expetitus, creatúſque Rex fuit. Venerat fortè in Poloniam è Gallia pumilio quidam Polonus natione, ac natus etiam honeſtè, (Craſoſchio nomen fuit) qui adoleſcentulus rarâ parvitate in Galliam abductus, dono datus Reginæ, diu inter oblectamenta Regum fuerat: ſcitus ipſe, & ingenio ſolertior, callidiórque, quàm pro modo corporis, ita rem ſuam naviter egit, vt pecunioſus, & locuples paucis annis evaſerit. Senex factus reviſere patriam, ſuóſque agnoſcere, agnoſcíque cupiens, in Poloniam, vivo adhuc Auguſto, redierat, multáque, vt fit, de Regia Galliæ, de Regni opibus, de Rege, déque Henrico rum fortè Regis fratris exercitus adverſùs quotannis rebellantes hæreticos Galliæ ſecundâ bellicæ laudis famâ ductante magnificè omnibus conviviis, quibus ſæpè à proceribus adhibebatur, prædicabat: & mortuo demum Auguſto, cùm omnibus propè ſermonibus de futuro Rege quæreretur, palam vt Henricum ſibi Regem aſciſcerent, omnes ſollicitabat; donec Andreæ Sborovii inſtinctu ab aliquot nobilitatis principibus, qui conſilia cum Sboroviis ſociaverant, in Galliam eſt miſſus, & datis ad Regem, Henricúmque litteris, quibus operam pollicebantur, ire pro-

perè, eóſque ad mittendos Legatos, qui peterent Henrico Regnum, adhortari eſt juſſus. Tanta tum alienatio à Cæſaris domo fuit, vt quem in limine Regni, atque in oculis propè ſuis habebant, Regem Regibus natum, regiâ indole petentem, offerentémque ſe rejicerent; è Gallia longiſſimè diſſitum, ignotúmque vltro accerſerent. Nec homunculus defuit rei, nec Règes aut nuncium, aut nuncii auctores ſprevere. Illo igitur eâdem celeritate, quâ venerat, ad Polonos redire, & adfuturos in tempore Legatos renunciare juſſo, haud ſegniter Galli negotio inſtiterunt, æmulatione in Auſtrios incenſi, & magnoperè ad gloriam gentis ſuæ rati pertinere, ſi bellicoſiſſimæ nationes ab vltimis Europæ terminis Regem ſibi petitum in Galliam miſiſſent. Et Carolus Rex cùm fratris potentiam & infringere parum fraternum, parúmque tutum putaret, & ferre grave ſibi, Regnóque ſentiret, per ſpeciem honoris amoturus Henricum, Galliámque propè altero jam Rege exoneraturus videbatur. In Polonia ſerpebat quidem in dies magis per hominum ora Henrici mentio; ſed locorum, interjectarúmque terrarum longinquitas conſiſtere in illo magnoperè animos non ſinebat, & eum Erneſto potiùs objici, quàm veris ſtudiis expeti plerique credebant. At vbi adventare è Gallia Legatos, & mox ingreſſos fines, eſt auditum, & vulgata promiſſa, commodáque ſunt, quæ genti publicè, privatímque allaturum Henricum Legati, fautoréſ-

que eorum ſtudioſè diſperſerant; omnis illa animorum à Cæſare defectio vertit in favorem Henrici, & ipſi etiam Cotchevicius, Radgivillus, Laſchius, aliíque qui ſe initio Cæſari obtulerant, quà indignatione adverſus eum, quà præmiis, promiſsíſque ingentibus Gallorum illecti multitudini ſe junxerunt; adeóque inde inclinatio voluntatum omnis in Henricum incubuit, hinc ſtudio illius, quem ſummis laudibus efferri à Principibus ſuis audiebant, hinc alienatione à Cæſare; adeóque hic ardor animorum pariter omnes Senatores, Equites Catholicos, hæreticos traxit, vt ſi tum habita comitia forent, ne dubitandum quidem eſſet, quin ſine vlla aliorum mentione, vnus omnium ſuffragiis Henricus Rex fieret: tanto impetu multitudo, venti ingruentis inſtar, quò ſemel inclinavit, præceps fertur. Spatio, atque morâ (nam ipſum propè annum interregnum tenuit) ardor paulùm elanguit, & Gaſparis Colinii, multorúmque cum eo Ugonotorum in Gallia cædes etiam pleroſque hæreticorum ab Henrico avertit. Is enim Colinius cùm magnam Galliæ partem novâ religione, & Calvinianæ hæreſis peſtiferis erroribus oppleviſſet, cui pro diſciplina eſt legum, Magiſtratuúmque omnium reverentiam exuere, impia ſacrorum jura vi, atque armis vindicare, divina, humanáque libidini ſuæ ſubjicere, ita ſe ducem Novantibus inde res, & omnia ſævis ſeditionibus, bellíſque turbantibus præbuit, vt totâ civili ſanguine conſperſâ Galliâ, per fune-

ſtas patriæ, gentíſque ſuæ calamitates, pérque clades, & vulnera robuſtiſſimi ante illum Regni, ad eas pervenerit opes, quibus metu ſui Regem terreret: Regiam certè domum nemo vnquam acriùs oppugnavit, nemo exitio vltimo propiùs adduxit. Hunc ſive aliter mederi publicis malis, quàm eo ſublato Galliæ vexatore, non poſſe Regis mater putaverit, ſeu ipſum parantem fraude, atque inſidiis Regi, fratribúſque, ac matri ipſi necem afferre occuparit, opprimere captatum fictâ gratiæ reconciliatione, Lutetiámque cum factionis principibus pellectum magna cum omnis generis Ugonotorum cæde trucidari juſſit. Ea cædes Poloniæ hæreticos (nam Henrico id facinus imputabant, cujus eſſe inſigne in Colinium, ſectámque illam odium didicerant) ab eo vehementer alienavit, vt niſi leniſſet paulatim rem rumor, & Catholici pro Henrico conſtantiſſimè ſtetiſſent, peragi comitia ſine magno certamine nequiviſſent. Hæretici igitur deſerto Henrico, rem ad Regem Sueciæ trahere conati ſunt: ſed vbi conſentientibus Catholicis, & alium quàm Catholicum Regem ne auribus quidem admittentibus, non ſatis ad id opum in ſeſe eſſe ſenſerunt, aliâ viâ ſolvere conſenſionem Catholicorum, & ſtudia in Henricum reſcindere ſunt aggreſſi. Omnibus cœtibus, conſiliíſque monebant, hortabantúrque multitudinem, vt ſpretis alienigenis, & externis Regibus, è ſua potiſſimùm gente Rectorem Reipublicæ darent. Tot eſſe inter ipſos nobiliſſima-

» rum familiarum proceres, ſeu robore, ac digni-
» tate corporis, ſeu vi, atque præſentiâ animi cui-
» vis externo Regi pares, ſuæ certè Reipublicæ
» multò quàm illos peritiores. Deligerent ex his,
» qui vnà ſecum eâdem diſciplina, eodem more,
» iiſdem ſub legibus nutritus, altúſque creviſſet,
» qui hanc terram vt patriam, incolas ejus vt cives
» ſuos coleret, non qui Poloniæ Regnum acceſſio-
» nem modò ſuæ potentiæ exiſtimaret. Majores ſuos
» olim deſtitutos, vt nunc, Regum ſtirpe, cùm haud
» facilè propter multorum ambitionem in vnum
» Principem conſentirent, potiùs quàm imperium
» in ſe alienigenis crederent, ad Piaſtum illum non
» humilis modò, ſed etiam ſordidæ fortunæ homi-
» nem è caupona abſtractum, Regnum detuliſſe;
» nec ipſos illius, nec Rempublicam poſterorum
» ejus, in quibus ad multa ſæcula propagatum eſt
» Regnum, pœnituiſſe. Cur ipſi ſe vltro alieni ſan-
» guinis Regi ſubjicerent, petito ex iis gentibus,
» quibus virtute nunquam conceſſiſſent? cur ſuis
» alienos præferrent, & quorum cognitam, & bel-
» lo, pacéque ſpectatam induſtriam haberent, iis
» ignotos, & vanis tantùm rumoribus commenda-
» tos anteponerent? cur denique Polonicum no-
» men eâ ignominiâ notarent, idque judicium pro-
» pè in conſpectu orbis terrarum ferrent, neminem
» Polonum aptum Regno eſſe? Advenæ ergo Re-
» gi, ignaro legum, ignaro patrii moris, linguæ
» etiam patriæ experti, dedent ſe veluti pecora nu-
» tu, ac ſonitu regenda: quonam modo parituri ei,

&

& dicto audientes futuri ſint, quem ne intelli- “
gent quidem loquentem ? Quænam illi cura cu- “
ſtodiendarum legum eſſe poſſit, qui leges ipſas “
ignoret ? Et quid intelligerent cum peregrino “
Rege peregrina jura, peregrinos ritus, peregrina “
omnia accipienda eſſe, & patriam diſciplinam, “
majorúmque inſtituta, quibus ſtetiſſet, in eám- “
que amplitudinem creviſſet Reſpublica, oblivíſcen- “
da iis eſſe ? Hoc genere orationum hæretici diſtur- “
bare conſilia Catholicorum, aperire ſpei ſuæ aditum, & munire ſibi ad Regnum viam conabantur; & moviſſent haud dubiè multitudinem, niſi docta à Principibus fuiſſet, non poſſe Regem Polonici generis fieri, nullius enim ita eminere virtutem, fortunámve, cui alii ceſſuri ſubjecturíque ſe eſſent, neque poſſe in id deſcendi certamen ſine gravi, ac propè certo civilis belli periculo, neque civile bellum ſine peſte, ac pernicie Reipublicæ excitari. Quæ quidem de ea re diſſererent, magis verè dici, quàm factu facilia eſſe. Et eos quidem aliò ſpectare, quorum cogitatis non pacatâ, & concordi, ſed divulſâ, ac diſcrepante Republicâ opus eſſet. Et Archiepiſcopus Gneſnenſis apertiùs in eorum impotentem ambitionem, impudentiámque invectus, qui per hæc ſibi ad Regnum, atque ad vanas, quas affectarent, ſpes, munire viam conarentur: Quem, inquit, noſtro- “
rum putaris alteri ceſſurum ? aut ſi cederemus in “
præſentia, quam auctoritatem ad regendos tot “
populos habiturum novum creditis Regem in pri- “

» vata nuper fortuna conſpectum? Semel feliciter
» inſanitum ſic à majoribus noſtris, qui quò aliquem
» tandem finem diſcordiis ſuis invenirent, quem-
» dam ſibi Hultai (hæc vox Polonicè cauponem ſi-
» gnificat) Regem fecerunt. Non tali rectore Rei-
» publicæ tempora egent, ſed cui regio genere or-
» to, regio cultu, regiis artibus inſtituto, Regi ipſi
» parere nemo dedignetur. Sic agi de comitiis eſt
cœptum, in quibus non tam de Rege creando inter Principes, quàm per quos crearetur, certamen fuit, dum quiſque hanc facultatem ad ſuam potentiam trahere ſtudet, & auctor quiſque, & Princeps gratiæ apud novum eſſe vult Regem.

De impia hæreticorum fraude, quam confederationem ipſi appellarunt.

CAPUT VII.

UT quiſque ſciret quem in locum, quódque ad tempus ad creandum Regem conventuri eſſent, (nam ſuffragii jus vniverſa ex æquo Nobilitas toto fuſa regno, nullo cenſu, aut honoris diſcrimine habet) indicitur ad Kalen. Junii Varſaviam concilium, in quo conſultis ordinibus, ex omnium ſententia ea res ſtatueretur. Et adfuere frequentes Senatûs, Equitéſque. Diſceptatum de vtroque nonnihil eſt cum Lithuanis, qui, & tempus in Maium menſem rejiciebant, & locum Parzoviam, Lithuaniæ oppidum in fini-

bus Ruſſiæ ſitum deſtinabant: de tempore conceſſum iis eſt, vt non ante Kalend. Aprilis conveniretur; locum mutari non placuit, deſignatíque jacentes ante Varſaviam campi, quos ab vrbe interfluens Viſtula dirimit. Hic locus præterquam quòd in ipſo propè vmbilico eſt Regni, & inter Polonos, Lithuanóſque medius, Commendonus auctor amicis fuerat, vt potiſſimùm eligeretur, quòd in pleniſſima Catholicorum provincia eſſet; nuſquam enim Nobilitas ab hæreſum contagione, ac labe intactior, quàm in Maſovia erat. Quæ res vſu etiam quàm ſpecie vtilior evaſit. Maſovii enim propinquitate ipſâ invitati, frequentiſſimi comitiis interfuere, quippe quominùs omnes confluerent nemini domeſtica inopia impedimento fuit, cùm ex remotioribus Regni partibus, nonniſi quibus commoda domi res eſſet, venire per ſe facilè poſſent. Ita ipſo quoque numero ſuorum Catholicis animi addebantur, loco diéque habendis comitiis dictâ, aliíſque quæ præſens exigere tempus eſt viſum conſtitutis, diſceſſerant Varſaviâ domum quiſque ſuam, priuſquàm dimitteretur concilium, plerique Principum. At hæretici, quibus in exigua ſpe Regis creatio ex ſuo corpore eſſet, nec dubitarent, quin ſuperantibus Catholicis, arbitratu eorum ſibi accipiendus Rex eſſet, occultiſſima inter ſe conſilia habuerant, quonam modo ſibi, ſectíſque, ac rationibus ſuis caverent, vt ſi novus Rex patriis legibus, quas ſeve-

riſſimas adverſus deſertores Catholicæ pietatis Poloni habent, agere ſecum, & ſe pœnis, quæſtionibúſque, quas eædem leges jubent, ſubjicere vellet, ne poſſet. Et cùm hæ leges vt abrogarentur, poſtulare ipſis quoque impudens videretur, viam quâ furtim eòdem pervenirent, & legum vis ſine legum mentione eluderetur, callidè excogitatam inierunt. Primùm ipſo concilii initio, ne legationes exterorum vllæ eo tempore Varſaviam accederent, quarum interventus, ambitúſque conſultantibus de ſua Republica moræ, atque impedimento eſſet, ſuaſerunt, quando eas Aprili menſe ſub ipſum comitiorum tempus audire antè decretum fuiſſet; ídque ab omnibus eſt probatum, nemine ſubeſſe fraudem ſuſpicante: ſed illi eò ſcilicet ſpectarunt, ne Commendonus tum Varſaviæ adeſſet, quem occulta quoque eorum acutè odorari, ac remediis prævertere ſolitum ſcirent. Deinde abeuntibus aliis ipſi frequentiam Senatûs, & Catholicorum aptiorem doloſo conſilio arbitrati, dum à Magiſtratibus conventus dimitteretur, de induſtria pænè omnes reſtiterunt. Cùm ergo de publica pace cuſtodienda actum eſſet, decretúmque, vt publicè conſpiraretur, & omnes ſe chirographo ſuo, & jurejurando obligarent pro hoſte patriæ habituros quicumque alteri vim attuliſſet: hæretici ipſi fœderis hujus formulam conſcripſerunt, cæteris rebus ſanè tempori accommodatam, & magnam mutuæ charitatis, & benevolentiæ ſpeciem, &

egregium ſtudium concordibus animis Rempublicam adminiſtrandi præferentem. Sed vnum erat caput, quo illis in perpetuum cavebatur, & ne cui novam aſciviſſe religionem, ad nováſque doctrinæ, ac ſacrorum rationes animum traduxiſſe fraudi eſſet, ſciſcebatur, ſed cuique de divinis rebus ſentiendi, Deúmque quibus placeret ritibus, ceremoniíſque (dum purè, caſtéque) colendi jus, ac poteſtas eſſet. Atque hanc impietatem verbis adeò aptis occulerant, vt aliqui dulci pacis, & concordiæ nomine decepti priùs nomen ſuum decreto adſcripſerint, quàm dolum animadverterint. Cùm deprehenſa res eſſet, ægrè tamen Epiſcopis, qui in concilio aderant, poſtulantibus conceſſum eſt ſpatium ad decreti capita inſpicienda, tanto impetu, clamoréque hæretici, vt perſcriberetur, inſtiterunt: vociferabantur, denunciabántque, nunquam paſſuros comitia creando Regi haberi, niſi proſpectum foret ſibi, vt tutò in communi patria vivere liceret; identidem quærentes, an crederent ſe expectaturos, dum eâdem fraude, quâ nuper in Gallia Gaſpar Colinius, tótque cum eo præſtantes viri cæſi eſſent, circumvenirentur? Atque adeò exarſerunt, minas, arma, bellum abnuentibus intentantes, vt haud procul à vi, atque ſeditione res abfuerit. Epiſcopi magis ſe impelli ad rem nefarii exempli probandam non ſunt paſſi, quàm pro ſuo munere fortiter tam impia audentibus obſtiterunt, & veriti turbas, alii venire in Senatum

recuſarunt, alii Varſaviâ domum diſceſſerunt. Jacobus Ucangius Archiepiſcopus Gneſnenſis, & Ordinis ſui, & Senatûs princeps, de cujus ingenio, moribúſque ſuprà à nobis eſt memoratum, biduum dari ſibi ad deliberandum rogavit, faſſus ſibi nihil ſatis liquere, & variè diſtrahi, impellíque animum ſuum. Haud inviti hæretici morem Ucangio geſſere, ſatis ſperantes, quia is proni in eorum cauſam animi multa ſæpè ſigna dediſſet, metúque magis quàm ſponte à nudanda ſententia hactenus ſe abſtinuiſſet, nactum tempus fauturum poſtulatis ſuis, adjutorémque futurum. Catholici idem magnopere timebant; ſiquidem ipſam dubitationem in tali re, quid aliud, quàm manifeſtam defectionem eſſe? & cùm talium conſiliorum ex ſuperiori vita auctorem, ac ducem, non ſolùm approbatorem jure timere videbantur poſſe, & magnum erat periculum, ne ſi ille gratificatus hæreticis fuiſſet, grave aliquod, atque inſanabile vulnus Reſpublica acciperet. Aderam ego tum Varſaviæ à Commendono miſſus, vt quoniam venturus ipſe ad id concilium non eſſet, ad pleroſque Principum mandata ejus perferrem, & præſens quæ vt publicè ſtatuerentur, cognoſcerem, aut privatim de futuro Rege quæ agitarentur, explorarem; cùm ad cæteros Epiſcopos, Catholicóſque Senatores, cùm maximè ad Archiepiſcopum in tam ancipiti re adivi, ſimul excitans eos ad muneris ſui partes, ſimul quò ſcirent omnes, quod

quiſque aut dixiſſet, aut egiſſet, perſcripturum me omnia ad Commendonum eſſe, vt ſaltem aliquâ ejus verecundiâ continerentur. Ac Ucangius quidem mecum commodiſſimè eſt locutus. Cùm tertiâ inde die in Senatum ſerus, poſtremúſque omnium veniſſet, & alii aliter quid acturus quámque ſententiam dicturus eſſet, opinarentur, & hæretici ſpe omnes, & expectatione penderent, ipſe orationem habuit, nequaquam illius Ucangii, qui occaſiones novandi, turbandíque res captaſſet, qui Pontificibus Maximis obtrectaſſet, qui nationale concilium machinatus eſſet, qui Fritium hæreticum domi ſuæ in præcipuo honore habuiſſet, qui capita cum hæreticis ſæpè contuliſſet; ſed veræ pietatis, atque conſtantiæ pleniſſimam, qualis ab Staniſlao Cracovienſi Epiſcopo, qui mortem pro fide, ac religione oppetiit, ac in Divorum numerum ſanctitate, ac miraculis referri meruit, ſi viveret, expectanda fuiſſet. Adeò noſtræ mentes in manu ſitæ ſunt Dei, & vbi paulum à contagione humanarum cupiditatum ſevocatæ, ad ipſum ſe Deum ſtudio veri verterunt, nunquam non ejus ſanctiſſimo numine ad cognitionem ſui illuſtrantur. Deliberatum à ſe diu, multúmque eſſe dixit, vt « de re tanta maturum conſilium patriæ ſuæ afferret, ſacrificatum item ab eodem ſe, ac preces ad « Deum factas, ſacratas Virgines, ac ſingula ſacerdotum collegia ad id appellata, omni cibo præterquàm quo ſuſtentari tenue corpus ſuum potue- «

» rit temperatum, pecunias hujus rei cauſâ egenti-
» bus diſtributas, omnia denique piè ac religiosè
» peracta, quibus placari cæleſte numen, ab Deó-
» que impetrari poſſe ſperavit, vt quod facti opti-
» mum in tali re, quódque cum ſua, & patria ſalu-
» te conjunctum eſſet, ſibi divino prælato lumine
» demonſtraret. Poſtremò adhibitum amicorum fi-
» deliſſimum, ac prudentiſſimum quemque, nec
» denique aliud eo biduo pervolutum, agitatúm-
» que animo ab ſe eſſe. Tandem ita apud ſe ſtatuiſ-
» ſe ſalvâ fide, quam Deo homines debent, nemi-
» nem poſſe ei fœderi, decretóque aſſentiri, quo
» Dei majeſtas, ac numen graviſſimè violaretur.
» Quid enim aliud eſſe tantùm novarum, ac pra-
» varum religionum admittere, quàm totam fun-
» ditus evertere, ac tollere Chriſtianæ pietatis ra-
» tionem? divina, humanáque confundere, &
» Chriſti Dei cultum, vnicam ſalutis mortalium
» ſpem, opem, columen, ſine quo conſtare boni,
» rectíque ratio non poteſt, è vita auferre? An er-
» go ſi Mahometanus, atque adeò Epicureus, om-
» níſque religionis contemptor aliquis exiſtat, qua-
» les gigni ab tali impunitate neceſſe eſſet, ne hos
» quidem coërcere legibus liceat? iſtis quoque ſua
» ſentiendi licentia inulta maneat? An concipe-
» re animo tantum impietatis virus potuit quiſquam,
» iſta vt poſtulentur? Multa in hanc ſententiam
cùm dixiſſet, & quæſiſſet etiam ab iis, & quid
crederent ſtare Poloniæ Regnum, hâc permiſſâ,
& publico decreto ſancitâ licentiâ poſſe? & an
eam

eam perdendæ communi libertati, ac Reipublicæ penitus diſſolvendæ eſſe intelligerent? Teſtatus poſtremò eſt, ita hanc animo ſtare ſententiam, vt dexteram amputari potiùs ſibi eſſet paſſurus, quàm eam ad nomen ſuum huic decreto adſcribendum admoturus, nec ſolùm dexteram, ſed ſi res ferat caput ipſum gladiis non dubitanter objectūrum. Quid enim ſeni exactâ jam ætate, aut ſalutarius, aut glorioſius evenire poſſe quàm pro patria, pro fide ſua, pro ſacris, pro religione mortem occumbere? & vitam quæ naturæ propediem exolvenda eſſet, pro civium ſuorum ſalute, ac pro Dei cultu Deo ipſi repræſentare. Hæc dicens cùm hæreticorum clamoribus, minîſque inceſſeretur, adeò furori eorum violentiæque non ceſſit, vt in publicas tabulas referri decretum vetuerit, & quia per vim relaturi videbantur, ipſe ex ſua reliquorúmque Epiſcoporum, ac totius Eccleſiaſtici Ordinis, & Catholicorum omnium auctoritate id decretum contra Rempublicam paucorum conſpiratione, ac fraude conflatum eſſe edixit, edictúmque in publicas referri tabulas juſſit. Idem poſtea factum in ſingulis provinciarum conventibus ab Catholicis eſt; ita illa hæreticorum conjuratio nihil publicæ auctoritatis traxit. Ucangium cùm ego poſt dimiſſum Senatum domi conveniſſem, collaudarémque eum, & eximiam conſtantiæ, ac pietatis gloriam, quam ea die nomini ſuo peperiſſet, illi gratularer, faſſus agitatum opinionibus diu animum ſuum

tandem in commonſtrata ſibi divinitus veritate conquieviſſe, ab illa approbanda conſpiratione, viſis etiam, atque in ſomniis ſe deterritum fuiſſe affirmavit. Hæc hæreticorum conſpiratio, cui ipſi confederationis indidere nomen, incredibile dictu eſt, quantum diligentiæ, ſtudiíque à Commendono poſitum ſit, vt antiquaretur & confutaretur, & in quantam invidiam, execrationémque id factum apud omnes, ſcriptis etiam, & vulgatis ea de re alieno nomine libellis, vocaverit.

De adventu Commendoni Varſaviam, & conſilio illi in caſtris dato.

CAPUT VIII.

APPETENTE deinde vere Commendonus Varſaviam venire maturavit, & Epiſcopos, & aliquot Catholicorum Principes, vt idem facerent per litteras monuit, quo ſpatium communicandis conſiliis haberent, antequam advenirent alii, & æſtu comitiorum occuparentur animi. Cùm plerique in tempore adfuiſſent, omnes in domum ſuam coactos magnoperè hortatus eſt, vt animo, atque religione quantùm magnitudo rei, & abhorrens à Chriſtiano nomine ſcelus hæreticorum poſceret, ad reſiſtendum impiæ conjurationi ſe compararent. Acceperat enim hæreticos, niſi ei fœderi Catholici aſſentirentur, mori-

turos ſe potiùs quàm comitia haberi, & Catholicum Regem creari paſſuros, ferociter minari. Epiſcopi, cæterique pro ſe quiſque polliciti ſunt daturos operam, ne eorum officium in re maximè fidem Chriſtianæ pietatis attingente deſideraret. Convenit autem, vt totum negotium conſtanter quidem, ſed leniter, amantérque temporis cauſâ tractaretur, ne ſi in hæreticos ab ipſis pari impetu itum eſſet, ea contentio in periculoſam aliquam ſeditionem erumperet, comitiáque impediret; ſinendo eos incaſſum furere, quàm objiciendo ſe furentibus tutiùs conatus eliſuros. Privatis inde colloquiis ſingulorum, de futuro Rege ſenſus explorans, præter admodum paucos Henrici eſſe omnes intellexit. Atque ipſe jam antè ſicuti ſponte ſua, dum licuit, & integrum fuit, rem ad vnum è Maximiliani filiis trahere fuerat conatus, maximè è communi re vtriuſque gentis id eſſe exiſtimans, ita defectione ab eo, & inclinatione in Henricum perſpectâ contraxerat vela, intelligens ſibi ita moderandum eſſe, vt neque nimium pro Cæſare tendendo, adverſa ſtudia multitudinis incurreret, neque damnando Gallorum ſpes refragari favori in Henricum crederetur, cujus nomen non gloria ſolùm bellicæ virtutis ex victis ter juſta acie, profligatíſque magnis hæreticorum copiis commendabat, ſed Catholicæ religionis eximiæ laudes illi omnium conſenſu tribuebantur. Et Commendono vitanda omnis animi, vllis infecti partibus ſuſpicio erat, nec vltrà quàm, vt

Catholicus Rex crearetur, Pontificis Maximi communis Chriſtianorum Regum parentis Legato curæ eſſe videbatur debere, & repulſo Cæſare, ſi Henricus quoque ſpe dejiceretur, nullus qui fieri poſſet, Catholicus alius è petentibus erat. Igitur vbi labefactatam, convulſámque petitionem Maximiliani ſenſit, quà alienatione gentis ab eo, quà cunctatione, atque erratis ipſius, timens jam ne hæreticis inter Erneſti, Henricíque contentionem locus è ſuis aliquem intrudendi daretur, ſubſequi ſuo quoque ſtudio rem ad Henricum inclinatam ſtatuerat, eáque res Catholicis, qui jam ad Gallum flexerant animos, ac perinviti tamen Commendono non obſequebantur oppidò quàm grata fuerat, quos quidem ille dum de Cæſare non deſperaret, & temerè concitatis in Henricum ſtudiis haud ſatis fideret, retentare non deſtiterat. Cùm ergo quò multitudinis aura ferret, cò Principum ſtudia ſequerentur, nec qui inclinatos retineret, ampliùs eſſet, quin Henricum renunciaturi Regem eſſent, haud ſanè dubium videbatur. Venere & Cæſaris Legati Varſaviam frequenti jam conventu, ac poſterâ die ad Commendonum adiere, expoſitíſque quæ mandata à Cæſare habebant, quæque poſt adventum ſuum in Poloniam egiſſent, & maximè tarditate excuſatâ, petierunt ab eo, vt quorum antea comparaverat ſtudia, eos in fide Cæſaris retineret, & ſe ad reliqua conſilio, atque operâ juvaret. Commendonus neutrâ re ſe iis defutu-

rum pollicitus; vereri ſe tamen oſtendit, ne ſerus eſſet jam omnis conatus; ſiquidem & multitudo cuncta arbitrii ſui feciſſet, & Principes cum aliis alii de ſuis rebus tranſegiſſent, quos ſicuti ipſe quandiu licuit hortando, monendóque, & ſpem oſtentando variè ſuſtinuerat, ita certis pactorum vinculis, & inter ſe obſtrictos, & competitoribus obligatos, vix ſperandum videri à decreta, conſtitutáque ſententia eos revocari poſſe. Jam frequens vndique toto Regno Nobilitas armata, proceréſque magnis amicorum, clientúmque comitatibus convenerant, poſitíſque in campo antè habendis comitiis, delecto tabernaculis omnia caſtrorum ſimilia fecerant. Nec gladiis modò ſuccincti omnes vagabantur, ſed gregatim armati cum haſtis, ſclopis, ſagittis, aliíſque telis incedebant, & quidam præter armatorum præſidia, bombardarum quoque, ac bellicorum tormentorum apparatum, quo ſe communirent, adduxerant, ad bellum euntium magis, quàm ad comitia, civilémque conventum venientium more; prorſus vt ad invadendum alienum, non ad ſuum dandum Regnum veniſſe viderentur. Speciem certè præbuerunt, tanquam vi, atque armis, non ſententiis, ac ſuffragiis decreturi eventum illorum comitiorum eſſent. Nec ſanè quicquam mirabilius nobis viſum, quàm quòd inter inter tot armatorum agmina, in tanta omnium rerum impunitate, cùm nullum jus legum, nulla magiſtratuum auctoritas eſſet, non cædes vlla facta, non

ſtrictus gladius, non vlla vltra verborum certamen contentio, rixave ſævierit; adeò gens ſui ſanguinis abſtinens eſt, & civili diſſidio, quod armis decernendum ſit, abhorret. Ante omnia placuit legationes audiri, contendentibus hæreticis, vt inde protinus dato reſponſo extra fines Regni ſummoverentur, ne comitiorum libertati exterorum ambitus, & corruptelæ officerent. Alii, aut retinendos Varſaviæ omnes, aut ſi vtique abeſſe comitiis placeret, Legatos, qui ad petendum Regnum veniſſent, dimittendos in proximas vrbes, vbi hoſpitaliter, ac benignè habiti creationem novi Regis opperirentur, cenſebant. Atque hæc accepta ſententia eſt, quâ haud fefellit hæreticos Commendonum Varſaviæ retineri, itáque nominatim de eo retulerunt, negantes libera comitia fore, ſi vnus ille adfuiſſet, qui tametſi nemini peteret palam Regnum, neminem tamen ignorare plurimum momenti allaturum, quocumque favor ejus inclinaſſet, ac ne reliquis quidem Reipublicæ conſultationibus, præſentiam, auctoritatémque illius non magnum pondus, quâ intendiſſet addituram; & maximè Epiſcopos notantes, Gallinas ſuper inſtantem Aquilam formidantes appellabant, ejúſque reſpectu nec liberas ſententias dicere ſolitos, nec libera ſuffragia laturos criminabantur, ac in Senatu eorum interdum dicta refellentes, ea non domi concepta, ſed aliunde afflata, ac tales non apud ſe naſci, ſed ab Italia flare ventos, Commendonum deſi-

gnantes, dictitabant: ſed Catholicis decretum tuentibus nihil eſt immutatum. Ad VI. Id. Aprilis omnium primò Senatus Commendono eſt datus, deduxere eum domo, miſſi à Senatu tres Epiſcopi, ac totidem alterius ordinis Senatores, & multi præterea privati officii cauſâ principes Nobilitatis. Senatus iiſdem in caſtris vltra Viſtulam, quam ſublicio ponte junxerant, habebatur, tenſo ad id in media planitie regio ingenti tabernaculo, Commendonum è curru, quo vectus erat, deſcendentem, ante tentorium Palatinus Cracovienſis, & Cotchevicius accepere, alter Poloniæ, alter Lithuaniæ Mareſciallus; ſic enim ipſi eum magiſtratum, magnâ præditum poteſtate appellant. Ii, quod officium vni Regi præſtare conſueverunt, cum baculis Commendonum antecedentes, turbam ei ſummoverunt; cui intranti tabernaculum, conſurgens vniverſus Senatus obviàm eſt factus. Ipſe ad principem ſedendi locum deductus, claudentibus latera hinc Gneſnenſi Archiepiſcopo, hinc Cracovienſi Epiſcopo, conſedit; idem Senatus fecit, circumfuſâ nobilium multitudine, quantam capere locus poterat. Silentio facto litteras Pontificis Maximi Senatui reddidit, quibus recitatis, ipſe orationem eſt exorſus, in qua non ſolùm de Rege Catholicæ fidei cultore creando diſſeruit, ſed etiam de inita ab hæreticis adverſus eam fidem ſocietate, verba fecit, quàm ea à Chriſtiani animi ſenſu, ac religione abhorreret, oſtendens. Id verò adeò conſpirationis

auctores pupugit, ſummo ſilentio, attentíſque audiri animis eum cernentes, vt Palatinus Sandomirienſis contineri, quin dicentem interpellaret, non po-
» tuerit. Quo cum honore appellato, Tu verò, inquit,
» Legati officium tranſgreſſus, Conſiliarii, ac Sena-
» toris partes agere videris. Quæſumus te, vt Reipu-
» blicæ noſtræ, quæ vtilia, aptáque ſint judicare
» nos ſinas, neque tu curioſiùs te in noſtras res,
» quàm peregrinum decet, intrudas, ſed tantùm ſi
» qua à Pontifice mandata habes ea exequare. Sub eam vocem conſurrexere vniverſi Catholici Senatores, fremitúſque increpantium, & ſilere Palatinum jubentium, vndique eſt ortus, tantáque indignatio circumfuſæ Nobilitatis fuit, vt minæ, conviciáque jactarint in hæreticos, & proſilientes è ſedibus ſuis Cotchevicius, & Laſchius manum ad gladii capulum injecerint, ſecutúſque periculoſus aliquis tumultus foret, niſi, & ille conticuiſſet, & Commendonus rem minimè ad offenſam, injuriámque vertiſſet, ſed manu, vultúque æquè ac antea pacato, nec vllam in partem commoto conſidere, & conquieſcere omnibus juſſis converſus
„ ad Sandomirienſem, Neque ego, inquit ſubri-
„ dens, me ipſum, neque muneris mei officium,
„ quale ſit, ignoro, & idipſum quod tu mones, a-
„ go, vt Pontificis Maximi mandata exponam, ne-
„ que enim ille magis de Rege, quàm de vobis,
„ déque veſtra Republica, vt ſalva, florénſque ſit,
„ laborat, neque ego ex hoc loco tecum, aut ſigil-
„ latim cum illo, ſed vniverſè cum omnibus loquor:
quòd

quòd ſi ipſe Senator non ſum, ne tu quidem Se- "
natus. Perrexit inde quæ cœperat adeò non in- "
terrupto ordine orationis, vt ne verbum quidem vllum exciderit eorum, quæ dicturus erat, auditúſque eſt ſummo omnium ſilentio. Nos, quo res notior eſſet, ipſam orationem ejus ſubjiceremus, niſi ea exſcripta, editáque in vulgus, legere cupientibus pateret.

De comitiis habitis, & Henrico Rege creato.

CAPUT IX.

CUM hæc Commendonus peroraſſet, Senatûs Principes in medium tentorium coïvere, & pauca inter ſe collocuti, ad ſuum quiſque locum rediere. Tum conſurgens Archiepiſcopus Gneſnenſis Senatûs nomine Pontifici Maximo, & Commendono gratias egit, quòd Poloniæ ſalutis tantam curam gererent, daturúmque operam Senatum dixit, vt à conſiliis, monitíſque ejus paternæ benevolentiæ, atque officii plenis, ne diſcederet. Poſt hæc Commendonus diſceſſit, proſequente vſque ad currum vniverſo Senatu, præter illum ipſum Sandomirienſem interpellatorem, & paucos hæreticos. Qui quidem Sandomirienſis, & graviſſimis poſtea verbis eſt à Senatu objurgatus, & magnæ ea res invidiæ illi fuit.

Contrà Commendono moderatio animi ingentem gratiam apud omnes ordines conciliavit. Neque enim dubitabant, niſi ille rem tam lentè, leniterque accipiendo, ſedaſſet, eâ die turbari comitia, & cædis initium fieri, & magnam diſcordiarum flammam excitari potuiſſe. Quod periculum impotentiâ, ac temeritate Sandomirienſis contractum, vnam avertiſſe Commendoni gravitatem, & conſtantiam prædicabant. Poſterâ die auditi Cæſaris Legati, à duobus Senatoribus, Palatino Lublinenſi, & Caſtellano Gedanenſi deducti. Hi antea magnoperè contenderant, vt Petrus quoque Faſſardus Hiſpanus Philippi Regis Legatus, qui ad commendandum Erneſtum venerat, vnà in Senatum introduceretur, quòd & vnà veniſſet, & eadem mandata afferret, nec in ea re ſeparatim quicquam à Cæſare Philippus eſſet acturus: ſed impetrare nequiverunt contrà tendentibus Galliæ Regis Legatis, qui ſe loco præſtare, & Hiſpano præferri debere aiebant. Ita Faſſardus, ne conceſſiſſe Gallis videri poſſet, Senatu non convento domum diſceſſit, & poſt Cæſaris Legatos Galli introducti ſunt, ac deinceps aliæ ordine auditæ legationes. Datis ſingulis brevibus reſponſis, paucos poſt dies Senatuſconſultum afferri ad eos juſſerunt, quo omnes abire Varſaviâ, atque alibi comitiorum opperiri eventum jubebantur, editiſque vrbibus in quas cuique decedendum eſſet, Germani Lovitium, Galli Ploſiam profecti ſunt. Tum iterum hæretici à Sena-

tu poſtularunt, cum Commendono ageretur, vt extra Varſaviam aliquò & ipſe ſecederet, eóſque pateretur rem ſuam publicam ſine externis arbitris agere; nam neque comitiorum libertati cujuſquam debere auctoritatem officere, & alios Legatos inde ſummotos ſe minùs ægrè eſſe laturos, ſi ipſe quoque diſceſſiſſet: contradicentibus Catholicis. Cùm quotidie de ea re altercaretur, nec aliud æquè Senatum diſtineret, Commendonus ne quid cauſæ publicis diſſenſionibus ex ſe oriretur, Varſaviæ me relicto, ipſe Schernovitiam bidui inde itinere ſe recepit. Poſt diſceſſum ejus cupientibus omnibus, vt omiſſis aliis habendi comitia initium fieret; hæretici, vt priùs leges communi libertati firmandæ, ac minuendo regio imperio novæ ferrentur, veteres inſpicerentur, & ad Reipublicæ vſum, tempúſque corrigerentur, ſummâ ope nixi ſunt. Hac ſpecie publici juris ordinandi, abrogare, aut infirmare antiquas de hæreticis leges cupientes, & acceſſurum eorum licentiæ rebantur, quicquid detractum Regiæ poteſtati foret: Atque altiùs etiam cogitationem intendentes, ſi Regem ſuo jure diſpoliaſſent, exteros Principes putabant petitione abſtituros, ita ipſis ſpes ſuas proceſſuras. Huic conatui Catholici repugnabant: atque hæc plures dies contentio tenuit, hæreticis id quoque ſtudio agentibus, vt tempus fruſtrà tereretur, ſic aut diſſoluturos, quod præoptabant, ſine vllo effectu comitia ſperantes, aut Catholicorum frequentiam tæ-

dio diuturnæ moræ diminutam iri. Sed Maſovii, quorum numerus ingens ad comitia venerat, cœtu ſuorum coacto negotium dederunt vni è popularibus ſuis, nomine Coſſobutio, homini diſerto, atque induſtrio, hæreticos refutandi, & palam in concione, quæ fraus in eorum ficto libertatis ſtudio lateret, aperiendi. Quod ab eo copiosè, atque accuratè pro ſua fide, cùm eſſet factum: denunciavit inde Senatui, ni cæteris omiſſis rebus de Rege creando, cujus vnius rei gratiâ id coactum concilium eſſet, ageretur, Equites ſibi, ac Reipublicæ, quæ diutiùs carere rectore non poſſet, ſine Senatûs auctoritate conſulturos. Catholici Senatores, plerique Maſoviorum orationi favebant. Hæretici queſti omnia ſui arbitrii facere Maſovios, & Senatui etiam audere, quæ agenda, omittendáve eſſent præſcribere, ſerò locum comitiorum pro ſe non eſſe ſenſerunt. Extractis tamen hac contentione aliquot diebus, tandem clamoribus, miníſque multitudinis Regem poſcentis victus Senatus ad IV. Nonas Maii iri in ſuffragia juſſit. Id hoc maximè modo, atque ordine eſt factum. Conceſſere diverſi in ſuam quiſque tribum; (ipſi Palatinatus vocant) his ſingulis ferè Epiſcopi præſident; iidem de vnaquaque re, cujus deliberatio ſit, ad concilium referunt; iidem primi ſententiam dicunt, & ſuffragia non tabellis, aut fabis, ſed palam voce feruntur, & cuique facultas eſt ſuam ſententiam oratione exequi. Epiſcopi in ſua quiſ-

que tribu, antequam de Rege referrent, humí procubuere, & genibus nixi, quod & circumfuſa concio fecit, Deum adorarunt, & ſolemne illud carmen, quo divini numinis præſentia imploratur, cecinere: *Veni, creator Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Cœptæ inde ſententiæ dici, atque in omnibus ferè tribubus ab ſingulis Principibus, Erneſti cum magno verborum honore facta mentio eſt: quidam Sueciæ Regem: multi vnum è Poloniæ Principibus, quem Piaſtum appellabant: pars longè maxima Henricum Regem dixere. Ne ſingulorum Palatinatuum ſententias percenſeamus, quod longum, moleſtúmque legentibus eſſet, ſat fuerit apud Maſovios, quomodo acta res ſit; retuliſſe. Hîc comitia habebat Petrus Miſcovius Epiſcopus Plocenſis, vir gravis, & prudens, & dicendi imprimis peritus, qui cùm Erneſto maximè ſtuderet, eúmque nullo ſuo merito, ſed præjudicato quodam in Henricum ſtudio, à multitudine reſpui intelligeret, ſententiam ita dixit, vt Erneſtum deſcriberet, nomen reticeret. Ac primùm familiâ ortum oſtendit longè totius Europæ nobiliſſimâ, quæ cùm latiſſimè propagatum Imperium haberet, tum omnes propè Reges, ac Principes Chriſtianos affinitatibus, & clientelis complecteretur. Deinde, quæ ex ipſo commoda, vtilitatéſque, quas ex propinquis, & maximis ſuis, & familiæ opibus, res Polona captura eſſet, memoravit. Poſtremò ipſum juvenem omnibus regiis laudi-

bus cumulavit. Exigentibus inde clamore omni-
» bus, vt nomen ederet, Faciam, inquit, ſi hæc
» à vobis probari, & vos rebus, non nominibus
» addictos eſſe intellexero. Hinc de Gallis exorſus magniloquentiam Legatorum, & vanitatem promiſſorum irriſit, quæ tanta, atque ejus generis eſſe dixit, quæ ne ſi velint quidem Galli præſtare poſſint. Efflagitantibus inde omnibus, vt promeret tandem, quem tantopere oratione extuliſſet, Erneſtum, adeò averſis omnium auribus nominavit, vt vulgus Henricum nudum, & nihil eorum, quæ Legati polliciti eſſent, præſtantem, quàm quemvis alium aureos montes afferentem, malle ſe fremeret. Tum Volſcius vnus Senatorum, quæ dicta ab Epiſcopo erant, vehementer refutavit, & multis invidiosè in Auſtriam familiam conjectis, illam ipſam propinquitatem, opportunitatémque paternorum Regnorum, illas ipſas opes, & affinitates, quas Miſcovius in præſidio, atque ornamento Poloniæ ponebat, opprimendæ eorum libertati fore, ſi Erneſtum ſibi Regem imponi paterentur, diſſeruit. Henricum deinde laudibus ferens, non Regium ſolùm genus, ſed Regiam indolem, humanitatem, liberalitatem, bellicæ rei ſcientiam, victorias, decoráque bello parta magnificè percenſuit. Atque in hujus ſententiam adeò diſceſſum ab omnibus eſt, vt perſeverantem Epiſcopum in ſua, ad extremum etiam familiares, & domeſtici miniſtri deſererent. Tantùm præjudicata opinio ad mul-

titudinis animos impellendos valet, vt in Erneſto, quæ amplificando ornandóque Poloniæ Regno haud dubiè erant, patris, & familiæ opes, eas ad invidiam, ſuſpicionémque tyrannidis verterent; de Henrico etiam, quæ ab ipſis Galliæ Legatis jactata, quæque vanus diſtulerat rumor, credita pro veris omnia, penitúſque accepta ſint. Sic quæ allicere, ac pertrahere ad Erneſtum rem debuerant propinquitas, & mutua finitimorum Regnorum opportunitas, & ipſe adoleſcens viſus, cognitúſque multis, ea maximè avertêre; Henrico ipſum intervallum tot interjectarum provinciarum, quod maximè nociturum petitioni ſuæ ipſi crediderunt Galli, ſolum propè rem juvit. Regem enim longè ab domo petitum, nec vllis propriis, quas in promptu habiturus eſſet, opibus, & quæ de ipſius laudibus fautores diſperſerant, iis vim, fidémque longinquitas addidit, natura famæ, quæ fluminum inſtar quo longiùs à fontibus labuntur, & majores eundo vires colligunt, cuncta in majus ex longinquo affert. Etſi ex omnibus tribubus pars longè maxima Henricum Regem dixerat; tamen quia & Erneſtum quoſdam, quoſdam Sueciæ Regem, haud negligendum numerum Piaſtum poſtulaſſe conſtabat, quo in vnum ab omnibus conſentiretur, placuit de ſingulis iis ad Senatum referri. Cùm opinione plures Piaſto ſtudere compertum eſſet, neque is facilè refutari oratione videretur poſſe, hæc ad eum explodendum ratio à Catholicis eſt inita

Primò poſtulatum, vt nomen profiteretur, palámque peteret, quicumque idoneum ſe Regno putaret, quo de eo jus ſuffragii ferendi tribubus fieret. Audente profiteri nemine, etenim impudens videbatur eximium ſe, dignúmque judicare, cui dominatus in cæteros mandaretur: & hæreticis pudore impediri homines, nec auſurum id de ſe facere judicium quemquam, & ab ipſis deligendum, conſenſúque cogendum accipere Regnum è Principibus vnum dicentibus, reſponſum eſt, vt quando nemo de ſe profiteri auderet, ederent ipſi eorum nomina, quos maximè aptos Regno cenſerent. Cùm diu, ne quem nominarent, pugnaſſent, coacti tandem flagitantium conſenſu, primùm quidem quos minimè fieri volebant, Catholicorum aliquot nomina ediderunt: quibus abnuentibus omnibus, eorum
„ vnus; Ego verò, inquit, veſtra iſthæc in me ſtu-
„ dia vobis remitto, qui me haudquaquam vllâ re
„ ita excellere alios puto, vt præponi omnibus de-
„ beam, aut adeò velim, neque me quiſquam ei
„ oneri ſubjiciat, quod ferre cujuſquam privati hu-
„ meri non valent. Idem dum de ſe quiſque prædicaret, etiam quorum non ignota cupiditas, atque ambitio erat, pudore deterriti, abſtitere. Nam & in ludibrium adducta res eſt, aliis alios, & humillimi, & indigniſſimi cujuſque nomen per jocum, ac riſum ſubjicientibus. Ita Piaſtus Regno, hæretici ſuâ ſpe dejecti. Creati inde novem viri, qui de Henrico, & Erneſto, & Rege Sueciæ

ciæ in Senatu diſceptarent, terníque mandatam cujuſque cauſam agerent; Henrico Cujavienſis Epiſcopus, Sandomirienſis Palatinus, & Caſtellanus, Gedanenſis; Erneſto Epiſcopus Plocenſis, Palatinus Mariemburgenſis, & Caſtellanus Lublinenſis; Sueco, Cracovienſis, Ravenſis, & Podoliæ Palatini ſunt dati. Ab his repetita eadem, quæ in ſua quiſque dixerat tribu, & Epiſcopus Plocenſis graviſſimâ oratione, cùm lenire, ac trahere animos ad Erneſtum, cujus etiam depictam imaginem Senatui oſtendit, tum deterrere ab aliis eſt conatus. Sed potiùs ipſe laudem conſtantiæ, atque eloquentiæ tulit, quàm moverit quicquam, aut Senatum, aut Equitum multitudinem, quæ Senatum coronâ circumdederat; quin ſæpè fremitu aſpernantium orationem ejus eſt interpellatus. Hæreticos, & maximè Palatinum Cracovienſem Regem Sueciæ commendare conantes, interfatus Cochevicius adeò acribus verbis futilem ſpem illius eſt inſectatus, vt mentionem de eo ampliùs facere nemini opus fuerit: at Cujavienſis Epiſcopi pro Henrico dicentis oratio ſecundiſſimis auribus à multitudine accipiebatur; quæ identidem obſtrepens aliis huic mirificum ſilentium præſtabat, dictáque ejus non aſſenſu ſolùm, & approbatione, ſed clamoribus lætis, plauſúque proſequebatur. Atque adeò illi animis, ſtudiíſque favit, vt quoties reclamandum, plaudendúmve orantibus eſſet, ſignum ab eo acciperent, ſudariolúmque nunc fronti, nunc ori admoventi ob-

ſequerentur. Satis igitur perſpectâ multitudinis voluntate, conclamatum vndique eſt, vt redirent in ſuam quiſque tribum, vnámque inde ſententiam ad Senatum referrent; ſic principibus Nobilitatis pro Henrico adnitentibus, cùm in Senatum reditum eſſet ad IV. Id. Maii, Henricum omnes Regem dixerunt, præter Cracovienſem Palatinum, & aliquot hæreticorum Principes, qui ne aſſentiri cogerentur, Senatu egreſſi in ſua ſe tabernacula receperunt, accepturos eum Regem, quem Senatus conſenſu declaraſſet, denunciantes. Jus Regis renunciandi, more antiquitus tradito, eſt penes Archiepiſcopum Gneſnenſem, qui idem præſes eſt publici conſilii. Is quia nox diſceptantes oppreſſerat, non videri ſibi dixit Regem noctu renunciari debere, & rem in ſequentem diem diſtulit, qui dies, quia feſtus Pentecoſtes fuit, haberi Senatus non potuit. Atque hunc Archiepiſcopi errorem pænè magno malo Reſpublica luit. hæretici enim hoc nacti ſpatium coïverant, & conſilia diſturbandi comitia agitaverunt. Ac poſterâ die vocati in Senatum venire recuſarunt, privatúmque cœtum ſuorum apud Firleium, Palatinum Cracovienſem habuerunt. Hæc ſeceſſio in exitioſam ſeditionem, bellúmque erupiſſet, ſi hæreticis pares turbidis, infensíſque animis vires fuiſſent. Nam Catholici adeò illâ defectione ſunt irritati, vt non jam verbis certandum, ſed vi domandam contumaciam, ſubigendóſque omnes, Senatûs au-

ctoritati parere clamantes, Senatu ſe ad expedienda arma proripuerint: & Cotchevicius ænea tormenta produci, quorum haud negligendam copiam adduxerat, & ſuos capere arma, & conſcendere equos juſſerat. Idem Laſchius, idem alii Catholicorum Principes fecere, quibus alacer, & cupida pugnæ Maſoviorum egregia manus ſe conjunxit. Hi omnes medio in campo, inſtructis turmis, ac directâ acie paratam vim ſeparantibus à Senatu conſilia, & Regem conſenſu creatum abnuentibus, oſtentavere. Hæretici quoque armati campum tenebant; ſed neque numero, neque animis pares haud temerè arma, atque vim experturi videbantur. Seniores Principum, & Epiſcopi hinc Catholicos rogando, vt vi abſtinerent, hinc monendo hæreticos, ne conſilia ab aliis diſſociarent, rem præcipitem ſuſtinuerunt. Ad Catholicos, & maximè Laſchium, & Cotchevicium exorandos, apud quos ſumma Commendoni erat auctoritas, ego quoque ab Epiſcopis ſum adhibitus; vterque quietum expectare me exitum rei juſſit, non enim ad cædem illa eſſe ſumpta arma, ſed ad metum adverſariis injiciendum, quo incuſſo non dubitabant eos in poteſtate Senatûs futuros, neque eos ſpes fefellit. Hoc enim ſubacti metu hæretici, depoſitiſque vtrimque armis in concordiam reditum, & Senatu coacto, Henricus Rex ab Archiepiſcopo eſt renunciatus. Acciti poſt hoc Galliæ Regis Legati, atque in Senatum introducti, in leges Poloniæ

conceptis verbis deſignati Regis nomine jurarunt, quod factum circumfuſa multitudo plauſu proſecuta lætis clamoribus fauſta novo Regi precatur, Palatinus Cracovienſis inter tumultum, ſtrepitúmque confuſæ turbæ, quæ mixta Senatoribus tentorium impleverat, à Monluco Legatorum principe in id quoque jusjurandum exegit, nemini priſcæ religionis cultum deſeruiſſe fraudi, pœnæque futurum. Id cùm Archiepiſcopo renunciatum eſſet, rediens properè, eò vbi hæc agebantur edixit, Regem nullâ niſi quæ communi conſenſu lata eſſet, lege teneri. Deſignati inde viginti Legati, qui ad Regem è Gallia in Poloniam deducendum mitterentur; cujus legationis principes fuere Adamus Conarchius Epiſcopus Paſnavienſis, & Albertus Laſchius Palatinus Siradienſis, & Nicolaus Radgivillus Dux Elicienſis, qui diverſi omnes, quà cuique commodum fuit, Metim nobile oppidum Lotharingiæ convenere, atque inde vno agmine Lutetiam Pariſiorum petiere.

De diſceſſu Commendoni è Polonia, & de mora adventus Regis.

CAPUT X.

COMMENDONUS creato Rege non Catholico ſolùm, ſed propè in caſtris, atque armis, quæ ab ineunte ætate adverſus Catholicæ

pietatis hoſtes induerat educato, hæreticorum conatibus egregiè ſemper retuſis, rectè omnibus, & è Republica adminiſtratis legationis ſuæ munere ſumma cum fidei, religionis, prudentiæ gloria expleto, per litteras à Pontifice Maximo poſtulavit, vt ſibi decedere Poloniâ, atque redire in Italiam, Romámque liceret, quando adventum novi Regis expectare longum videretur futurum, qui neque itineri ſe per tot feroces, & infeſtas Germaniæ gentes committere, niſi conciliatis priùs, exploratíſque Regulorum animis, per quorum fines tranſiturus eſſet, neque è Gallia movere ſine magno molimine apparatúque rerum poſſet. Et Pontifex quamquam cupiviſſet, vt Commendonus Regi novum ineunti Regnum, operâ, conſilióque, cujus ille indigens videbatur, futurus adeſſet, & Galli ipſi id eum magnopere rogarent; tamen poſt diuturnam biennii ipſius in ea legatione moram, negare tam bene de Republica merito, tantis laboribus, ac tam inſigni opere perfuncto reditum, non eſt viſum. Datis igitur ad eum litteris, & ampliſſimis verbis fide, virtutéque ejus collaudatâ, quâ effectum eſſe aiebat, vt in tantis opibus, audaciáque hæreticorum Catholicum ſibi Regem gens imprimis nobilis delegiſſet, ei permiſit, vt ſuo arbitrio vteretur, ſive Romam redire, ſive expectare in Polonia adventum Regis, eúmque bonis, atque vtilibus conſiliis ad novum Regnum ſalubriter habendum imbuere mallet. Si decedendum ſibi ſtatuiſſet, tum me Pon-

tifex in Galliam ad Regem proficiſci, tum de omnibus rebus edocere, & cum ipſo in Poloniam redire, & initiis ejus præſtò adeſſe jubebat. Sed Commendono ſatius viſum morari me in Polonia, donec profectum è Gallia Regem allatum eſſet, vt turbidis adhuc rebus, nec hæreticis ſi occaſio daretur ſatis quieturis, eſſet interea in Regno, qui ex Pontificis Maximi auctoritate monere, ſi vſus poſceret, & excitare Epiſcopos, Catholicóſque poſſet, ne quid per negligentiam aliorum de jure ſacrorum, ac religione ſecùs conſuleretur. Decedentem è Polonia Commendonum, gentis Principes primùm retinere conati; deinde certatim omnibus officiis humanitatis, atque obſervantiæ abeuntem ſunt proſecuti, tantúmque ejus remanſit in ea gente nomen, tanta veneratio, vt nunc quoque memoria dictorum, factorúmque ejus colatur, vſurpetúrque ab iis. Et nuper poſt Stephani Regis mortem in edicto publicè propoſito rem auctoritate firmantes, ſolitum id à Commendono dici præfati ſunt. Eodem tempore Legati Polonorum Lutetiam venere, tantis ab vniverſa Gallia, Regibúſque accepti honoribus, quantum ad ſe redire gloriæ ex tam clara legatione, & legationis cauſa haud vanâ æſtimatione rebantur. Et præbuere Legati ſpectaculum non numero ſolùm ſuo, comitúmque, ſed ipſo etiam cultu, atque ornatu novo, inſuetóque Gallorum oculis; cùm enim ferarum pellibus, quas magno parant pretio, caput, corpúſque amicti erant,

tum auro, purpuráque ; & gemmis ipſi, equíque fulgebant. Reddunt inde Henrico Senatuſconſultum, quo ipſe ad accipiendum Poloniæ Regnum vocabatur, & jusjurandum ſuo more in patrias leges exigunt. Quo accepto fœdum inter Legatos certamen eſt ortum, in quibus erant hæretici aliquot primarii, homines à ſociis ad id ipſum miſſi, cùm hi permitti ſibi de Deo, ac de religionibus liberum ſentiendi arbitrium, atque in id jusjurandum jurari, quod Legati ejus in Polonia juraſſent, poſtularent; Catholici negarent aliis, quàm quæ publicè offeruntur legibus, Regem obligari debere, aut privatorum poſtulata eximere de publico jure quicquam poſſe. Cùm hæretici ſolito clamore, ac tumultu rem agerent, Rex ita iis morem geſſit, vt ſe cùm in Regnum veniſſet ſtaturum conſenſui, ac voluntati Senatûs de ea re diceret. Secundùm hæc Poloni epulis, feſtíſque ludis armorum, equorúmque, & nobilium fœminarum choreis, aliíſque Regiæ Galliæ voluptatibus culti, & ipſi lætabantur illo Regum, Reginarúmque more ſeſe liberali, ac benigno alloquio vſque in omnia familiaritatis jura cum ſuis pariter, & cum hoſpitibus miſcentium. Dona quoque Legatis regali munificentiâ ſingulis data, nec vllum in eos comitatis, & liberalitatis officium prætermiſſum. Agi inde de diſceſſu Regis cœptum, Catholicis Legatis monentibus præſenti Rege indigere Poloniam, réſque ibi ex recenti comitiorum, atque interregni jactatione

ad Regni cupiditatem ſollicitet? Cùm eum jam «
nunc haud obſcuris diſcordiæ, atque æmulatio- «
nis ſeminibus ab Ugonottis imbutum conſtet? «
Moverunt his ſermonibus animum juvenis, & jam ſegniùs iter inſtruebatur, morandíque ac differendi cauſæ quærebantur, jam Poloni ipſi ſenſerant refrixiſſe in Henrico ſtudium profectionis, ac propè ſordere ei Regnum, quod ſibi tantis viarum, rerúmque incommodis eſſet habendum. Sed cùm Regi fratri, matríque indignum, & indelebilem notam levitatis habiturum videretur, magno ſtudio petitum majori pænè delatum faſtidire Regnum, ac per mollitiem, atque deſidiam objicere, & gentis nobiliſſimæ ſpem, expectationémque fruſtrari, auctoritate ſuâ evicerunt, vt porrò itineri inſtaretur; quam quidem in rem immanis eſt pecunia inſumpta, gravíſque Galliæ Polonica hæc actio fuit. Cùm igitur ſtetiſſet profectionis conſilium, non tamen priùs è Pariſiis movit Henricus, quàm eum frater in ſuorum Conſilio Legatis Poloniæ, & matre, & proceribus coram, hæredem, ac ſucceſſorem Regni Galliæ, ſi prior ipſe ſine liberis deceſſiſſet, declaravit. Tum præmiſſis qui à Cæſare, ac Germaniæ Regulis fidem acciperent, tutum per eorum fines tranſitum fore, iter eſt ingreſſus. At in Polonia id modò nunciatum erat, veniſſe in Galliam Legatos, magnificentiſſiméque acceptos à Regibus eſſe. Expectatio inde adventûs ejus tenebat hominum animos; & res poſcebat, & ex re ſpes erat, Re-

gem nihil ſibi ad iter moræ facturum; nec quicquam diſceſſui ſuo præverſurum. Sic affectis, & jam intraſſe Germaniam eum, & multum viæ progreſſum credentibus, (nam quintus poſt eum renunciatum Regem menſis exceſſerat) miſſus è Lutetia nuncius litteras ab eo attulit, quibus Senatui de Regno ad ſe delato gratias agebat, erántque litteræ cæteræ quidem ad tempus aptè ſcriptæ, ſed nulla cum mentione diſceſſus ſui. Id verò tantum toto Regno animorum motum fecit, vt incertiorem tum Regem, quàm antequam crearetur, haberemus. Nam hæretici arreptâ occaſione ad quam ſemper intentiſſimi excubant, effictis etiam, atque ementitis litteris rumores incommodiſſimos diſperſerant. Nunc impediri Regem novis Galliæ motibus, nunc aſpernari Regnum, ad quod niſi immenſis ſumptibus, infeſtíſque itineribus pervenire non poſſet, nunc inopiâ pecuniæ laborare, eáque à populis Galliæ corrogandâ occupari, nec niſi inſequenti æſtate venturum. Et adhæc ipſum, moréſque ejus carpentes, nunc mollem, atque amoribus deditum, nunc ſævum, auctorémque omnium Galliæ ſeditionum diſtrahebant, ídque adeò licenter, vt in ſacris, cœtibúſque ſuis, palam hortarentur concionem, Deum precari, vt talem Poloniâ Regem averteret. Coïtiones quoque ab iis cœptæ fieri, & haud dubiè novis rebus ſtuderi: languebant ex his bonorum ſpes, & cùm rumoribus mora Regis fidem adſtrueret, nec hæreticos crederent auſuros ei

tam apertè maledicere, ac malè precari, nî non venturum exploratum haberent, multi etiam Catholicorum, vt impetu animi potiùs, quàm certâ ratione patrata ponè pœnitentia ſequitur, nova conſilia reſpiciebant: vt nobis magnum negotium fuerit penitus diffidentes quoſdam erigere, & continere, ne ex fama vaniſſimè orta, aut arte adverſariorum diſperſa, de ſumma Republica ſtatuerent: nec ſiſti potuiſſet res, niſi præmiſſi à Rege Joannes Sborovius vnus Legatorum Poloniæ, & Rambouilletus Gallus offuſas credulis animis ſuſpicionum nubes, adventu ſuo diſpuliſſent. Et Sborovio in Senatu non profectum modò Lutetiâ Regem, ſed de præſtantibus ejus animi, atque ingenii ornamentis multa prædicanti, eo plus fidei fuit, quòd erat ipſe inter capita hæreticorum longè acerrimus Chriſtianæ religionis hoſtis, etſi Andreæ fratris, de quo ſuprà à nobis mentio facta eſt, auctoritatem ſecutus, ſuffragatus Henrici Regno fuerat. Hi labantes ſpes Catholicorum in præſentia ſuſtinuerunt, hæreticorum cohibuerunt. Sed penitus hos repreſſit, & reliquos confirmavit adventus Cracoviam Joannis Cotchievicii, qui iiſdem primò rumoribus, nam in Lithuaniam quoque pervaſerant, deinde meis, atque Andreæ Sborovii, qui vnus omnium conſtantiſſimè pro Henrico ſtetit, communibus litteris excitus, quibus quàm ſuſtuliſſent adverſarii animos, quàm noſtri dimiſiſſent, certior fiebat, in Poloniam contenderat, & ex publica Lithuanorum auctorita-

te, ſuáque quæ haud minor quàm publica erat, auditum in Lithuania dixit eſſe novis rebus ſtudentes quoſdam infirmare, atque adeò, ſi poſſint, infringere creationem Regis conari, & non venturum eum in Poloniam multitudini perſuadere. Id neque ab ſe, neque à Lithuanis facilè creditum, quippe tam improbum civem eſſe quemquam exiſtimari non debere, ſed ſi qui eſſent, qui patriæ fideíque obliti talia moliri, atque ea ſemina diſcordiarum ac ſeditionum jacere auderent, quæ haud dubiè perdendæ Reipublicæ eſſent futura, hos ſibi, ac Lithuanis omnibus pro communis ſalutis proditoribus hoſtibúſque futuros. Regem illos ea gente, ſtirpéque ſibi delegiſſe, ea ipſum ſpecimina ſui dediſſe, vt ſperare optimum jure poſſent, & hoc de illo conſentientem famam polliceri, ſed qualemcumque Deus dediſſet, habendum, ferendúmque iis eſſe, neque imitandi barbarorum morem pari levitate deferentium Regna, atque auferentium. Hæc periculum, ex dilato Regis adventu Poloniæ imminens, avertêre, & vt quietè Rex expectaretur effecêre, quamquam Februarius menſis ſequentis anni, qui fuit M. D. LXXIV. antè pænè effluxit, quàm ille Poloniæ fines attigerit.

De quibuſdam quæ adventantem Regem auctor edocuit.

CAPUT XI.

EGo cùm egreſſum Galliâ tranſiſſe Rhenum certis nunciis allatum eſſet, profectus Cracoviâ, conventíſque ex itinere Archiepiſcopo Gneſnenſi, atque aliquot Catholicorum Principibus, & à ſingulis acceptis ad Regem mandatis, ad ſexcenta millia paſſuum obviàm progreſſus, in Saxonia illi occurri. Cum eo præter Poloniæ Legatos, quorum ſuæ quiſque privatim rei intendebat, nemo erat, qui Poloniæ rerum, ſed minimè qui hominum gnarus eſſet; nam è tribus Legatis, qui ad petendum Regnum venerant, Lillius per Ruſſiam, ac Valachiam perrexerat in Thraciam, vt Conſtantinopoli apud Regem Turcarum moraretur: Lanſachius cùm navim apud Gedanum conſcendiſſet, ſperans maturiùs per Balticum mare, ſi venti aſpiraſſent, in Galliam ſe perventurum, à Rege Daniæ retentus Copinagii fuerat: Monlucus (is princeps legationis fuit) tam multis in Polonia ſe ingentibus promiſſis obſtrinxerat, vt cùm omnes non eluſiſſet ſolùm reverſus in Galliam; ſed quò ſuâ vnius operâ, induſtriáque cariùs æſtimaretur à Regibus, omnium reliquorum ſtudia, meritá-

que malignè verbis elevaſſet, adeò in ſe Polonorum accenderat iras, vt Rex tutius, conſultiúſque eſſe ſtatuerit eum in Gallia relinquere: gratior ob id adventus meus Regi, híſque, qui Regi in conſilio erant, fuit; quippe ab experti odii, amoríſque, nec privatim vlli, aut parti, aut homini addicto, certa omnia, atque ex vero hauſta audituri aliquando videbantur, apud quos præſente, ac jubente Rege pleniſſimè, quantùm tenuitas noſtra tulit, de tota illius Reipublicæ forma, ſtatúſque diſſerui; &, quod juvenis ipſius auribus jucundum imprimis accidit, haudquaquam Regis vim, poteſtatémque tam mutilam, comminutámque eſſe oſtendi, quàm jactaretur à quibuſdam, neque idem in cohibendo, moderandóque Rege jus, ditionémque, quod in creando Polonorum eſſe; quin permiſſa Regi rerum omnium arbitria, omniúmque vitæ, ac necis poteſtatem. Ab omnibus enim tam civitatum, quàm provinciarum Magiſtratibus, Judicibúſque provocationem ad Regem eſſe, legúmque eumdem, & publici juris vnicum interpretem, & Senatum conſulere, non præſcribere Regi, neque ipſum ſtare, ſed vti Senatorum ſententiis, quò certius quid optimum factu ſit, ſtatuat. Decreta, conſultáque deliberari à Senatu, à Rege fieri. Hunc rectorem, moderatorémque Reipublicæ, illum monitorem eſſe. Denique Senatum teſtem vitæ, actorúmque Regis, non arbitrum eſſe, & ei non juſto imperio in ſuos, ſed

iniquâ dominatione, ac violentâ interdictum. Ad hæc neminem in Polonia honoris vllum titulum, quo à privato diſtingui poſſit, niſi beneficio Regis habere, ac ne copias quidem honoribus pares, neque enim illos, aut aliam, quàm Senatoris dignitatem noſſe, aut Senatorium munus facilè, niſi ex præfecturis, & Regiorum bonorum procuratione tueri, neque hæreditario jure hæc à patribus tranſmitti filiis, ſed vnico Regis munere dari. Igitur & legum arbitrium, & cum eo rem, famam, vitam omnium in Regis ſitam manu eſſe, & honorum, & commodorum nullam cuiquam, niſi in eo ſpem. Atque his frenis facilè Regem, quò velit, totam agere, continere, flectere, ac moderari Rempublicam. Publicam item pecuniam poteſtati ejus traditam, neque ad Senatum rationes, ſed ad Regem à Quæſtoribus referri: & Quæſtores, & Senatores ipſum legere. Ergo ſummam in magiſtratibus mandandis, Senatoribúſque legendis curam, cautionémque Regi adhibendam: ſuorum, id eſt, Catholicorum, qui maximè ſui eſſent, optimos quoſque provehendos, ornandóſque magno ſtudio, atque delectu, quo cæteri ad promerendam paribus artibus ejus gratiam excitarentur. Illud reſpuendum callidorum hominum conſilium, qui hæreticos ſuaderent leniendos, præmiiſque adjungendos ſibi: id enim in nullam partem fidele, aut tutum conſilium eſſe. Nam quod iis Rex tribuiſſet, dupliciter nociturum:

primò adverſarios ſuos potentiores facturum, & in ſeipſum confirmaturum; deinde perſuaſurum eis, ídque illos jactanter præſelaturos, ipſum in eos non ſponte, ſed metu liberalem, ac munificum eſſe; qui enim conſcii ſibi ſint animi alieni, infensíque, ne ipſum quidem aliter in ſe animatum exiſtimaturos. Atque hanc eſſe populorum de Rege opinionem, longè importuniſſimam, ſi beneficia metu, ac neceſſitate extorquenda, non fide, atque obſequio promerenda crediderint. Ad id illud quoque incommodum acceſſurum, quòd dum communes adverſarios indulgentiâ, ac honoribus pellicere ſtudebit, alienabit ſuos, qui debita ſibi navatæ operæ, atque fidei præmia deferri ad alios æquo animo laturi non eſſent. Contemnenda illi, deridendáque hæc terricula monentium, ſi Catholicos vnos complectatur, vnis maximè vtatur, periculum ab hæreticis ei fore: quod periculum? aut à quibus, aut quo duce? aut quibus viribus? quin ſi omnes intelligent, eum Rempublicam non niſi Catholicis commiſſurum, ipſi quoque hæretici Catholici fient, ac ſi ſe ipſe indicarit, & honores, præmiáque bonorum, & dicto audientium, non ſeditioſorum, & contumacium fore declaraverit, brevi hos ſpiritus, quos Auguſti negligentia priùs, deinde corrupta mens aluit, fractos, ſubmittentéſque ſe viſurum. Hîc vnus Gallorum: At tu,
» inquit, hoſtili eſſe animo Regem in omnes hære-
» ticos vis! eóſque tuâ ſententiâ exigis Regiâ, ac
totâ

totâ Republicâ expellis , quod niſi bello , & ar- «
mis fieri non videtur. poſſe ? Ego verò , inquam, «
nihil hoſtiliter cenſeo in eos conſulendum ; ne- «
que enim vi , atque armis eſt opus, vbi idem le- «
ge , atque diſciplinâ aſſequi poſſis ; ac ne abigi «
quidem Regiâ quemquam volo : hoc ſentio, hæ- «
reticos comiter à Rege eſſe habendos , atque ex- «
ploratâ ſpe non ſolùm gratiæ , ſed quæ gratiam «
ſequuntur, ſi pernicioſos errores, & ſectas , qui- «
bus Reſpublica ſcinditur, & infirmatur, abjece- «
rint ; ſin pertinaces eſſe , & in ſuſcepta pravita- «
te perſtare voluerint , tum jaceant, & hanc ſal- «
tem pœnam ferant , vt deſertæ Catholicæ pieta- «
tis culpam honori ſibi fore non ſperent : atque «
hoc leniſſimum , & maximè præſens hujus mali «
remedium eſſe, & in manu ſitum Regis. At cùm «
omnes magiſtratus, honoréſque melioribus, probatioribúſque mandandos , nec in Senatum , niſi ſpectatæ fidei viros legendos , tum ſummam curam , delectúmque in Epiſcopis Regi eſſe adhibendum, in quo pariter & populorum, & ipſius ageretur ſalus : hos enim Senatûs & dignitate , & auctoritate Principes eſſe : hos provincialium conventuum, & omnis publici conſilii præſides : hos ſacrorum , ac religionis Antiſtites : hos denique patres , paſtoréſque omnium eſſe , vt improbum Epiſcopum deſignare Rex non poſſit , (quando deligendi eos jus vſurpatione ſuperiorum Regum ad ipſum reciderit) quin ſe gravi crimine , noxâque Deo obſtringat : & malos

Epiſcopos graves ſæpè adverſarios experiturum : bonis ſemper obſequentibus, ſemper ſui, ac Reipublicæ ſtudioſis vſurum. Per hos in Senatu, per hos in provinciis omnia, quæ velit, quæque vtilia Reipublicæ ſint perfecturum : in ſumma, maximum ad omnia momentum ipſi in Epiſcopis fore, eóque plus curæ, ſtudiíque in iis cooptandis adhibendum eſſe. At cùm hoc ſtudioſè curandum, tum non negligendum illud eſſe. Ab ſingulis præfecturis, in quas eſt omne diviſum Poloniæ Regnum, Legatos ex equeſtri ordine ad publica concilia mitti ſolere, (terreſtres nuncios ipſorum linguâ appellari) & ab Equitibus (plebem enim ſervorum loco habitam in nullam Reipublicæ partem admittunt) cujuſque præfecturæ hujus rei cauſâ coactis creari vnum, aut plures, vt viſum mittentibus fuerit, & antea quidem hos ad id modò mitti ſolitos, vt conſulta Senatus acciperent ; & ad ſuos quiſque renunciaret, ne qua pars Regni, quæ publicè decreta eſſent, ignoraret. Sub Auguſto Rege tantam auctoritatem aſſumpſiſſe ſibi, vt cuncta pænè ſub arbitrium, ditionémque ſuam contraxerint, ſimillimíque evaſerint Tribunis plebis veteris Romanæ Reipublicæ, quorum poteſtas tegendis ab injuria potentiorum civibus inventa, turbandæ, vexandæque civitati plerumque fuit. Eamdem enim viam ingreſſos terreſtres nuncios, & præſcribere Senatui, quæ decernenda ſint, & decretis intercedere audere, & turbulenta inde conſi-

lia ſæpè prodire ; & inter hos plurimùm hæreticos audaciâ , ac ſeditioſis orationibus valere. Horum minuendam paulatim auctoritatem, cohibendámque licentiam Regi eſſe, ac in præſentia dandam operam, vt Catholici, & ſui, & Reipublicæ cupidi, non turbulenti, ac novarum rerum machinatores ad concilia mitterentur; quod vt fieret, excitandos, ac beneficiis invitandos Catholicos, ne id ipſi munus refugiant, nec vitandi causâ turbas, & contentiones cum hæreticis, domi ſe contineant, & publicos provinciarum conventus obire negligant; ſic enim fieri, vt Rempublicam à melioribus deſertam hæretici invadant, & ſapientium munera audaces præripiant. Quòd ſi ipſe Catholicos monuerit, ne ſe, operámque ſuam inerti, aut certè indecoro otii ſtudio ſubtrahant Reipublicæ, & navos inde, induſtrióſque honoribus, ac præmiis illexerit, brevì totam in Catholicorum manus rem Polonam venturam, brevì hunc novarum opinionum amorem reſtinctum iri, & omnes ſuâ ſponte obſoleſcentes hæreſes brevì interituras, cunctáque inde auctoritati, ac nutui ejus paritura. Sed enim ita ſecum ſtatuere eum debere talem Senatum habiturum, qualem ipſe fecerit, non legendo ſolùm eum, ſed exemplum ex moribus ſuis præbendo, neque Senatum ſolùm, ſed vniverſam Nobilitatem ad ipſius ſe ſimilitudinem, morémque formaturum; vnos enim ex omnibus gentibus maximè Regum ſuorum imitatores Polonos eſſe. Duarum igitur

rerum ſpecimina ſtatim in ipſo eluceant; primò pium ſe, metuentémque Dei, & in Catholicæ religionis cultu, diviníſque ceremoniis diligentem, obſervantémque præſtet, quâ vnâ re tantùm ad ſanandas, & ad Eccleſiæ auctoritatem revocandas hæreticorum mentes profecturum ſe ſperet, quantùm multi ſimul Doctores, & ſacrarum litterarum ſcientiâ, & dicendi facultate excellentes effecturi non eſſent: deinde bellicarum rerum ſtudiis deditum animum præferat: de his diſſerentes & libenter audiat, & vltro ſermones provocet, juventutem in militaribus exercitationibus aſſiduè habeat, decurrentes in equis, aliáque militiæ ſimulacra edentes, quibus gens ſuâpte naturâ dedita, vel ſub negligente talium rerum Rege exerceri eſt ſolita, & ſpectet libenter, & edoceat, in morémque patrium aliquid inſtituat, & ipſe talibus ludis, quod ejus & ferre, & poſtulare ætas videretur, ſæpè & interſit, & præſit. Mirum quantum hæ parvæ res, & gratiæ illi, & auctoritatis apud vniverſam gentem factūræ ſint; mirum quantum & in reſtituenda religione, & in revocanda militiæ diſciplina valituræ. Adjeci inde ex conſilio Commendoni, vt primo quoque tempore belli adverſum Moſcos æternos Polonorum hoſtes, & exercendæ, continendæque in militari diſciplina genti natos, gerendi cogitationem ſuſciperet: ad multa id aptum conſilium videri; primùm enim Imperia, & Regna nullam rem æquè tueri, ac Regum

ipſorum nomen, atque famam, maximè ſi bello parta fuerit. Deinde Regi novo longinquo, alienigenæ, genere, ætate, expectatione florenti, quæ res alia Regnum confirmet, niſi quæ peperit? Quam commendationem ſui præſentis appetat aliam, niſi per quam abſenti Regnum conciliatum ſit? Bellum initio Regni ſuſceptum non ad opinionem modò hominum glorioſum, ſed muniendis domi rebus propè neceſſarium à peritis præſentis rerum Status Poloniæ duci, vt ſi quies, & pax teneat, nulla ſatis efficacia remedia ſint, quibus ſanari, ac ſtabiliri Regnum poſſe videatur. ſi enim illæ gentes diutiùs in eo otio, luxúque, quo marceſcerent, relinquerentur, alterutrum ſequi neceſſe fore, vt aut inteſtino morbo contabeſcerent, aut externâ aliquâ vi conciderent. Bellum omnia hæc turbulenta conſilia, quibus creſcere ex commota, atque inquieta Republica, quidam volunt, concocturum, diſcuſſurúmque, idem erudita illa pocula, inter quæ de divinis rebus quærunt, diſſerunt, ſtatuunt, exhauſturum, ipſáſque hæreſum radices, quas otio natas, licentia, intemperantia, luxus, convivia aluere, diſciplinâ, atque bello excisás, funditúſque extirpatas iri. Id ſuam Reipublicæ formam, id priſtinam legum, Magiſtratuum, Regis reverentiam pravâ conſuetudine delapſam redditurum, id propagando imperio viam aperiturum; id verendam majeſtatem nominis ſui Polonis ſimul, ac finitimis Regibus populíſque facturum; id denique

expeti vulgò poſcíque ab omnibus, præter eoſdem illos quibus ſeditioſæ domi conciones, conciliáque honori, atque emolumento ſint. Huic communi ſtudio lætantium nactos ſe aliquando Regem, quo duce ſuperiorum annorum incommoda Auguſti ignaviâ accepta vlciſcantur; niſi
» reſpondiſſet Rex, verendum eſſe, vt ſatis gloriæ
» partum in Gallia foret; ſi enim ſe iis conciliorum
» fluctibus, quæ alia ex aliis naſcuntur, committat,
» ſi illis laqueis irretiri, ac circumveniri ſe patiatur;
» hæſurum implicatiorem, quàm vt facilè inde ſe
» vmquam expedire, atque extricare poſſit. Mate-
» riam autem belli, cauſámque nec defuturam, & de
» eventu, niſi res oſcitanter adminiſtrarentur, dubi-
» tandum non eſſe, quippe rem cum hoſte viris, armis,
» arte militiæ longè impari fore. Hoc poſtea conſilio vſus Stephanus Rex, qui Henrico ſucceſſit totâ Livoniâ expulſis Moſcis, pacatáque pernobili provinciâ, magnum nomen ſuum per omnem Europam fecit, atque homo novus, nec privatâ ſolum, ſed etiam tenui fortunâ ortus, Polonos ſeveriori imperio, quàm ſi natus Rex eorum eſſet, plures inde annos rexit. Lætus hæc diſſerentem audivit Henricus, ſed nihil libentiùs, quàm & Commendonum aggrediendi belli auctorem eſſe ſibi, & Regiam vim non vſque adeò conſtrictam hebetémque eſſe, vt inculcatum ei à quibuſdam fuiſſet. Percunctatio inde Regis, amicorúmque de ſingulis pænè Principibus fuit, in qua juvenis ſenſus enituit ſanè egregius, qualis quiſque eſ-

ſet, haud aliâ re magis, quàm religionis fide diſtinguentis, ac nihil priùs quàm Catholicus, an hæreticus quiſque eſſet, quærentis: & nos quidem cùm ingenium vniuſcujuſque moréſque, tum quæ inter ipſos conjunctiones, atque vnde vnitæ, quæ item ſimultates, quæ inimicitiæ, quibus ex cauſis; qui verum ſtudium Regi in comitiis præſtitiſſent, qui adverſati palàm fuiſſent, quorum probata fides, quorum ſuſpecta fraus eſſet, qui ſtatim admovendi rebus, qui ſpe alendi, qui denique cavendi, quíque amplectendi viderentur, abunde diſſeruimus. Atque hæc noſſe Regi adeò jucundum fuit, vt ſcripto comprehenſa tradi vtique ſibi voluerit; nec deſtitit inde, vt quidquid in deliberationem veniſſet, à nobis quid ſententiæ haberemus, exquirere.

De adventu Regis, ac de diademate illi impoſito, ac de fuga ejuſdem.

CAPUT XII.

TRIGESIMO inde die Cracoviam eſt ventum ad primos Regni fines Francofordium inter, & Mieſeriziam Cujavienſis Epiſcopus, & decem cum eo Principes à Senatu legati, advenientem accepere Regem frequenti, ac ſplendido comitatum agmine: multi enim Nobiles Poloni, alii privatim officium in Regem occupantes,

alii Legatos ſecuti, cum delectis quiſque equitum turmis aderant. Conſpecto Rege equitatus flexit ad dexteram, omnéſque collium clivos, quantùm patebat conſpectus, & erant ad quindecim millia equitum, extenſis longo ordine alis occupavere. In ſiniſtra Germani conſtitere, tria millia equitum erant, Regem honoris, ac præſidii cauſâ proſecuti, ac redituri domum perrexere, & ipſi intra ſuos fines aciem ſtruxere, oſtentaveréque Regi. Utroſque ſpectantibus nihil ſimile videbatur: Germanis graves equi, & in ſua terra nati, ac fere nigri, nigræ ocreæ, nigra veſtis, brevíſque, & vniuſmodi; ipſi item vultus nigri, & incultâ, ac promiſſâ barbâ truces: vnde eorum linguâ *Suarzreitri* dicuntur: arma quoque eadem omnibus, oblongus gladius, ac bini equorum ephippio pendentes ſclopi, & quidem præter hæc ferreum malleum eodem ephippio ſuſpenderant. Apud Polonos cuncta variabant, non equi, non cultus, non armatus idem, equis ipſis nec color, nec genus vnum, & quamquam equorum nulla feracior terra, tamen tanto eorum ſtudio gens tenetur, vt è Thracia, ex Italia adducti, ac magno comparati pretio multi viſerentur, quibus nobiliores Equites inſidebant, aut ſine ſeſſore in pompam loris ab agaſonibus ducebantur. Ornatus quoque multiplex, aliis patrius, aliis Ungaricus, aliis Scythicus, permultis Italicus, quibuſdam & Gallicus: tanta genti ineſt libido exteros imitandi: eadem in armis diſſimilitudo, his Scytharum

tharum pharetra, & arcus, & acinaces; illis Epirotica haſta, & longum, & in alæ modum ſcutum; alteri lorica, & galea; paucis graviora arma; vt enim variâ, ita levi omnes, & expeditâ ad curſum, agitationémque equorum armaturâ lætantur. Ne in corporis quidem cultu ſimiles erant; quidam capite tonſo, quidam raſo; capillati alii, brevis aliis coma; promiſſa his barba, illis præter ſuperius labrum penitus abraſa: cunctis ad eum ferè habitum ſeſe affingentibus, quem in ſuos quiſque fines attingentibus populis conſpexiſſent. Sed hæc ipſa varietas hanc in cærulea veſte turmam, illam in viridi, aliam in rubra, omnes variarum ferarum pellibus, & ſerico, & auro ſplendentes, totámque verſicolorem aciem procul ſpectantium oculos quâdam admiratione tenebat. Et Henricus illo aſpectu militarium virorum, atque illo omni in honorem ſui apparatu, & mixto tubarum cantu, ingentibus, lætíſque clamoribus, quibus latè cuncta perſonabant, venerantium, ac veluti amplectentium advenientem Regem ſuum, adeò eſt delectatus, vt tum demum Regem ſe ſibi viſum eſſe fateretur. Cujavienſis Epiſcopus, cæteríque Legati coronâ nobilium juvenum circumdati viſo Rege omnes equis deſcenderunt, & ipſe conſpectis iis propiùs accedens exilivit equo, ſummittentéſque ſe ad genua, patre Epiſcopo appellato, perhumaniter ſingulos eſt amplexus. Hîc habitis mutuæ gratulationis orationibus, datâque iis, qui adire volue-

runt, dexterâ, repetitis equis, ac Germanis cum donis domum dimiſſis, ire perrectum eſt, adeò lætis aſpectu, oratione, comitate novi Regis omnibus, vt ſecunda illi, fauſtáque non ſonu vocis, plauſúque magis, quàm animis, & votis precarentur. Inceſſit inde per confertas multitudine vias, offuſis vndique ex vrbibus, agríſque virorum, mulierúmque agminibus, paſsímque Nobilibus cum inſtructis equitum turmis occurrentibus, & Cracoviam ſub finem Februarii pervenit. Atque hîc biduo pòſt, nequicquam variâ arte rem impedientibus hæreticis, qui per ſpeciem muniendæ libertatis, novas ei imponere leges, & Regiam vim novis arctare, conſtringeréque vinculis cupiebant, diadema Regi ſolemni ritu ab Archiepiſcopo Gneſnenſi eſt traditum; neque enim verè Rex quiſquam, niſi illo accepto inſigni, legibus eorum habetur. Tum de præmiis pro cujuſque merito dandis, & quæ tum præfecturæ, aut loca in Senatu vacua morte Senatorum eſſent, ſupplendis, aliiſque publicis muneribus diſtribuendis agi eſt cœptum. Etenim eo biennio, quod propè ab exceſſu Auguſti ad adventum ejus interceſſerat, multi ſuo functi fato facultatis aliquantùm remunerandi, quibus maximè delati Regni gratiam habebat, reliquerunt. Et ille quidem largè, ac munificè omnia eſt dilargitus. Sed cùm hominum cupiditati, ac ſpei Reſpublica nihil ſufficeret, & quæ dari poterant longè petentium, & pro debitis poſcentium numerus ſupe-

taret, præter præſentis pecuniæ magnam vim, etiam de privatis ſuis vectigalibus Gallicis annua ſtipendia conſtituere permultis eſt coactus, vt hæreticorum quoque, & eorum, qui dignitati, ac Regno illius adverſati fuerant, plerique ab facili, & neminem liberalitatis ſuæ expertem dimittere cupiente multa abſtulerint. Nec tamen aſſequi vt cujuſquam expleret ſpem potuit, etiam qui magna acceperunt, majora deberi ſibi, vt de ſe quiſque amplè, ac prolixè judicat, prædicantibus. Audire tum fuit graves, acerbáſque voces querentium gratiam ſibi pro merito non redditam, & ſuis præmiis adverſarios ſuos inflatos cerni indignantium. Et qui modò manus ad cælum tendentes gratias Deo agebant, quòd creandi eum Regem mentem Polonis dediſſet, ipſúmque haud ſecus, quàm divinitus datum ſibi, ſtudiis, laudibúſque ferentes colebant, & gloriabantur nullâ privatim ſpe, ſed vnicâ Reipublicæ charitate juvenem florentem annis, vetuſtâ Regum ſtirpe, Regiis ipſum animis, ex longè gentium diſſita terra ad Regnum accerſiviſſe; tum veluti alii repentè homines facti, ſéque, ſuúmque infelix ſtudium, & data ſuffragia execrabantur: adeò rem publicam verbis jactamus, re fructui eſſe eam nobis omnes volumus. Sed vbi nihil ampliùs, quod donaret, ſuperfuit Regi, & eum provectum ſtudio bonitatis, ac beneficentiæ ſua quoque dilargitum, magnúmque alienum æs contractum conſtitit, damnatis querelis ſuis ad novam gratiam

per obſequia, & cultum Regis promerendam, & priores ſpes novis officiis tuendas pro ſe quiſque animum convertit. Jam Rex dimiſſo concilio, quod ad diadema ei imponendum frequentiſſimum Cracoviam convenerat, cum iis Senatoribus, qui huic conſilio maximè viſi ſunt idonei, de bello inferendo Moſcoviæ deliberabat, videbatúrque Regni ſui fundamenta bene, ac firmiter poſuiſſe, cùm repentè properi è Gallia nuncii alii ſuper alios attulere, Carolum Regem tabe conſumptum diem ſuum obiiſſe, & Alanſonium minorem fratrem, Rege Navarræ, hæreticíſque impulſoribus, res novas moliri, ægréque à matre coërceri, quæ cuſtodibus cum firmo præſidio militum appoſitis vtrumque apud ſe veluti captos aſſervaret: ſed rem maturum reditum ejus expoſcere, neque ſi cunctetur, aut impediatur, credi motum Galliæ ſuſtineri diu poſſe; matríſque omnes litteræ filium obteſtabantur, vt poſthabitis omnibus rebus, quâcumque ratione poſſet, celeriter ſe Poloniâ explicaret; ipſâ enim ſuſpicione non futurum in poteſtate ſua diſceſſum, magnopere ſpem, cupiditatémque incitari Ugonotorum, & vehementer ab iis fratrem ad capeſſendam fortunam, quæ offerretur, vacuum invadendi Regnum ſollicitari. Confuſus re ſubitâ Rex noctu cum paucis Gallis, quos fideliſſimos habebat, ſummotis aliis, quid facto opus ſit conſultat; & cùm pro nihilo jam Poloniæ Regnum duceret, nec diſceſſui, ac celeritati quid prævertendum

cenſeret, ex eorum ſententia nocturnæ fugæ conſilium cepit. Poſterâ die avertendæ ſuſpicioni adeuntes, ſolantéſque luctum ſuum Polonos benignè affatur, rediiſſe ad ſe jure hereditario Re- “
gnum Galliæ, eóque ſtatu res ibi eſſe, vt præſen- “
tem ſe magnopere deſiderent; ad eas conſti- “
tuendas currendum ſibi neceſſariò in Galliam “
eſſe: ſed ita meritos de ſe, ac de nomine “
ſuo Polonos eſſe, vt eos charitate æquare patriæ “
ſuæ deberet, nec minorem ſibi ejus, ad quod ac- “
citus, quàm in quo natus Rex eſſet, curam Re- “
gni habendam; eos ergo ſe, quæ ratio regendæ “
Reipublicæ, dum ipſe abſuerit, ſtatuenda ſit, “
conſulere. Qui eum creandi Regem auctores fue- “
rant, ſummáſque de eo ſpes ceperant, mœrentes, attonitíſque ſimiles ſtabant; cæteri pro cujuſque habitu animi ſententias variabant. Omnes reſpondêre, ſtatui de re tanta, niſi in concilio «
gentis nihil poſſe; dimittendos extemplò per «
Provincias, qui conventum Cracoviam indice- «
rent. Et Rex quidem ita fieri juſſit. Nocte inſe- «
quenti claudi Regia cubicula, ac manè admitti neminem; ſiqui adire velint, ægritudine, ac luctu feſſum Regem quietem capere reſpondere janitores Galli jubentur. Ipſe cum decem admodùm comitibus, quo noctis tempore altior omnes ſomnus habet, poſticâ Regiæ parte egreſſus præparatos equos conſcendit; & vbi exceſſere vrbe, quantùm ire equi poterant calcaribus ſubditis, rapiunt iter. Pernox luna erat, & fortè

puer in area Regiæ tranſeuntem agnoverat Regem, dominóque narraverat. Is primò dicta pueri eſt aſpernatus; ſed vbi iterare juſſo ſigna, quibus agnitum ſibi aiebat Regem, fides affirmanti fuit, metuens ne ipſe contra Rempublicam feciſſe argui poſſet, ſi rem tantam Senatores celaſſet, vel vanæ rei auctorem eſſe, quàm veram non indicaſſe tutius ratus, ſub lucem Tencinii comitem Principum vnum adiit. Ille domo egreſſus rem cum aliquot Senatoribus communicat: nulli quicquam credi, aut agi temerè placuit; Tencinium ipſum pergere in Regiam, & rem explorare jubent. (& erat forte ille cubiculo Regis præpoſitus, quamquam ei muneri exercendo nondum adhibitus) Orto jam ſole & ipſe Regiam intravit, & totam perſuaſit vrbem rumor conſciſſe fugam Regem, & concurſus in Regiam cœptus eſt fieri. Janitores excitati à Tencinio, quæ præcepta erant ſibi de claudendis foribus, ne quis quieſcentem turbaret Regem, edixere. Tum haud dubia res viſa, & Tencinius Regis cubiculum irrupit, nec aliud in eo, quàm binas ſuper menſa litteras, ad Senatum alteram, alteram ad Cujavienſem Epiſcopum ſcriptas invenit, quibus cauſam conſilii ſui Rex reddebat, negans aliter vtriuſque Regni rationibus conſuli potuiſſe. Tum re vulgatâ diſcurſus per vrbem, ac trepidatio ingens fuit, & pro ſe quiſque arreptis equis, fugientem perſequi Regem Poloni, vt retinerent, Galli, vt ſequerentur. Sed ille ſpatium nactus multùm

anteceſſerat viæ, nec eum antè adeptus eſt quiſquam, quàm extra Poloniæ fines in Sleſiam evaſiſſet; nam Cracovia paulò plus vnius diei itinere ab iis finibus abeſt. Polonos ſuppliciter vt maneret deprecantes redire Cracoviam, ac renunciare Senatui juſſit, ſe niſi ſummis patriæ neceſſitatibus ad id conſilium non deſcendiſſe, ſed brevì conſtitutis Galliæ rebus in Poloniam rediturum, ac benignè omnes appellatos, flentes pleroſque, ac ſuam fortunam incuſantes dimiſit. Poloni in priores revoluti difficultates, cùm ſtare diu Rempublicam eorum non poſſe ſine Rege ſentirent, legatione ad eum in Galliam miſſâ, renunciatâque, vbi reditum ejus deſperarunt, habitis iterum comitiis, ſed nequaquam concordiâ pari peractis, duos Reges crearunt. Pars maxima Senatûs litteris, legationibus, donis conciliata Maximilianum Cæſarem, Nobilitas reliqua Stephanum Bathoreum Tranſſylvaniæ Principem Regem dixit. Is cunctantem Cæſarem, & tantùm vanas ſpes ſui oſtentantem conſilio, ac celeritate antevertit, & Poloni eum vel modico popularium præſidio Poloniam ingreſſum, relicto Cæſare, quem nihil auſurum ſperabant, Regem omnes acceperunt. Henricus Gallis, quos Cracoviæ reliquerat, ſe ſubinde aſſequentibus, & ipſis quoque Regulis, quorum per agrum iter habebat, ſeſe officii cauſâ aſſociantibus, haud indecorum jam Regi agmen trahens, Viennam petebat adeò contento cur-

ſu, ſeu cura Galliæ vrgeret, ſeu ſpatium de ſe hoſtiliter quicquam conſulendi Germanis præripiens, vt ad Maximilianum ſimul & exceſſiſſe Poloniâ, & appropinquare Viennam eum allatum ſit. Lætè vtrumque Maximilianus audivit, ac auſos è ſuis quoſdam ſuadere, æmulum familiæ, Regníque comprehendendum, cuſtodiendúmque, nec antè dimittendum, quàm Poloniæ, Galliæque res arbitrio ſuo conſtituiſſet, non repulit modò violandi communem gentium fidem, & fœderum, & hoſpitii jura fallendi auctores, ſed acribus verbis caſtigatos etiam impudentiæ redarguit; abeunti in Galliam, Poloniámque relinquenti Henrico vel aureos pontes faciendos eſſe ferens. Itaque miſſis extemplò, qui Rodulphum, & Erneſtum majores natu filiorum ex Ungaria accirent, ipſe curru vectus (erat enim pedibus æger) obviàm Henrico proceſſit, eúmque tranſmittentem Danubium in citeriori ripa opperiens accepit tantâ comitate, vt contentio Regum alterius alterum præferre ſibi honore cupientium fuerit. Et Maximiliano quidem in obeundis omnibus humanitatis officiis mira inerat dexteritas, mira in omni ſermone comitas. Cultus ergo ſplendidè, ac liberaliter ab eo Henricus per Styriam, Carinthiámque in Forum-Julii, atque in Italiam magnis itineribus tranſcendit, nec antè de inſtituto curſu remiſit, quàm Venetias venit. Hîc, concurrentibus vndique ad eum Italiæ Regulis, legationibúſque, aliquot ſubſtitit dies,

dies, tantis à civitate omnis benignitatis, atque munificentiæ cultrice honoribus, tantíſque omnium ordinum ſtudiis acceptus, habitúſque, vt cùm nullum neque in ipſum venerationis, & obſequii, neque in comites ejus humanitatis, atque hoſpitii prætermitteretur genus, vnius humani, & comis amici, atque hoſpitis animum induiſſe vniverſa illa civitas videri potuerit; atque hinc profectus Henricus in Galliam eſt reverſus.

De eodem Commendono.

CAPUT XIII.

SED vt & ipſi aliquando revertamur, vnde nos Poloniæ res abſtulerunt, de Commendoni fide, ac ſapientia tanta apud hunc Regem opinio fuit, & fama, quæ de illo in Galliam pervaſerat, accepta, & Polonorum prædicatione confirmata, vt neque nomen ejus, niſi magno cum honore vſurparet vnquam, & omnia ſibi Regnum intranti, accipientíque è ſententia eveniſſe memorans, vnum exciperet Commendoni è Polonia diſceſſum; cujus ſtudio eò provectus eſt, vt Pontificem Maximum per litteras rogare, ac ſummis contendere precibus non dubitarit, vt nomine legationis eum ad ſe in Poloniam remitteret, cujus operam, & conſilium vniverſo regimini rerum adhiberet. Et mecum de eadem

re ſæpè agens, nomine Legatum, re participem, & moderatorem rerum omnium futurum apud ſe, & parentis majeſtatem, ſanctitatémque obtenturum aiebat, nec ſe in Republica quicquam, niſi ex conſilio, & auctoritate ejus acturum, nec alium, ſi proficiſcendum ſibi ad Moſcicum bellum, quod meditaretur, foret, regendo pro ſe Regno in Polonia relicturum. Atque hæc poſtulatio, & cogitatio de ſe Regis Commendono quidem, vt erat, honeſta, ac decora nomini ſuo eſt viſa: ſed ſicuti ab tam remoto Rege Regni, ac rerum moderatorem expeti amplum, ac magnificum videbatur; ita ad experiendum ancipitem, ac minimè optabilem rem eſſe ipſe aiebat, haud ignarus quantis ſe invidiæ æſtibus eſſet commiſſurus, ſi homo externus in alieno Regno tantum ſimul gratiæ, ac potentiæ onus ſubiiſſet. Itaque & ipſe apud Gregorium Pontificem rem variè diſtulit, & mors inde Caroli Regis, & reditus in Galliam Henrici penitus diſcuſſit. Atque hic finis Commendono per claras actiones, legationéſque ſplendendi fuit. Reliquum vitæ obſcurius otium, & dempta ingenio materia fecit. Et Gregorius Pontifex etſi advenientem palàm benignè, & honorâ oratione ſuſcepit; tamen & inferri ei ab Alexandro Farneſio Cardinali, homine potentiſſimo, litem eſt paſſus, cùm prohibere & poſſet, & videretur debere: & Maximiliano Cæſare querente eum in petitione Regni Poloniæ Henrico proniorem, quàm filio ſuo fuiſſe,

& in magnam ob id apud pleroſque factionis ejuſdem invidiam conjectum deſtituit; ſeu ſubire ipſe malam cum Maximiliano gratiam noluit; ſeu labefactato ejus animo ab iis, qui Commendoni dignitati invidentes, apud Gregorium artium regendæ Reipublicæ vt in novo principatu non peritiſſimum, illum quaſi correctorem, obtrectatorémque actorum ejus criminabantur. Sed vtramque ipſe injuriam magno animo tulit, & adverſarium, à quo petitus lite fuerat, conſtantiſſime ſuſtinuit: & quod vnum de Republica ei reſtabat Senatorium munus gravitate morum, prudentiæ laude, atque vſu maximarum rerum, & exterarum nationum notitiâ ita implebat, v nemo eum in civitate aut opinione virtutis, aut famâ vitæ perhoneſtâ, ac decorâ actâ anteiret; nullius ſententia, ſive in privatis Cardinalium cœtibus, cùm de mandatis à Pontifice rebus conſultaretur, ſive in Senatu gravior, liberiórque haberetur. Et quibus rebus diminuturos ſe quidam dignitatem ejus, validum ei adverſarium excitando, ſperarunt, iiſdem, quod ſæpè fit, auxerunt, clariſque, ac fidelibus amicitiis munierunt. Nam duo nobiliſſimi, & in Senatu longè cæteros claritudine, atque opibus ſuis, ſuorúmque eminentes viri, Aloyſius Eſtius Ferrarienſis, & Ferdinandus Medices Florentinus Cardinales, quorum fratres in ſua quiſque civitate Regnum obtinebant, æmulatione potentiæ à Farneſio diſſidentes, ita ſe junxerunt Commendono, vt de eo Pontifice

Maximo creando conſenſerint, adſtipulatoréſque conſilii ſui Alexandrum Sfortiam, & Flavium Urſinum, & Marcum Altempſium Cardinales, quorum magnæ erant in Senatu opes, haberent. Et Eſtius quidem, qui Regiâ liberalitate, ac Regio vitæ cultu, & blandis, & ad inſinuandum ſe in hominum animos compoſitis moribus maximè & civitatem omnem, & Patrum partem maximam devinctam ſibi officiis, beneficiíſque habebat, cùm ſponte ſuâ, & præcipuo erga Commendonum ſtudio, tum Henrici Galliæ Regis juſſu (erat enim Eſtius Gallicæ factionis Romæ princeps) in id conſilium penitus incubuerat. Et cùm ægrotare aliquando Gregorium, & inde periculoſè laborare emanaſſet, ita eodem circumeunte, & ſummâ ope adnitente Eſtio rem compoſuerant, vt ſi conceſſiſſet tum fato Gregorius, non dubitaretur, quin eum Pontificem Maximum renunciaturi fuerint. Sed & Gregorius convaluit, & Commendonum paucos poſt annos morbus oppreſſit, de quo antequam dicamus, pauca de quibuſdam moribus ejus diſſerere operæpretium fuerit.

De quibuſdam moribus ejus.

CAPUT XIV.

VITÆ, ac morum gravitatem à puero ſuſceptam, atque adeo inſitam ingenio ejus perpetuò retinuit: imbecillâ adhuc ætate neque cum æqualibus ludere, neque puerilia facere vnquam ſuſtinuit. Adultior non conviviis, non ſpectaculis, aut vllis juvenilibus ſtudiis deditus, majoribus natu, atque his probatioribus applicare ſeſe in more habuit. Vir & riſûs, & joci parcus, ſalibus, & aculeis promptior, maximè ironiis, quibus jucundè exagitare familiares, & interdum figere irritantes ſolebat; in quo vel intemperans interdum eſt viſus, dum parato, ac celeri ad reſpondendum ingenio parum moderatur, vt ſæpè multos acumine dictorum perſtrictos acriùs offenderit, ab ſéque alienaverit. Humanitatis, & manſuetudinis laudem magis meruit, quàm tulit: nam ſicuti inexpertis æquo plus gravis, ac ſeverus videbatur, ita tractantibus commodus, affabiliſque fuit, & in eo, ne quod humanitatis officium, quod vlli deberi videretur, prætermitteret, diligens, ac propè nimius. In ſacrorum diſciplina, atque inſtitutis Chriſtianæ religionis pietatem diligenter, ac ſtudioſè,non purè ſolùm, & caſtè coluit. Rem di-

vinam & frequenter, & ſumma cum religione, ac ceremonia faciebat, & à ſuis pro domeſtica diſciplina inviolatè exigebat, vt ſæpiùs per annum confeſſione delictorum, pœnitentiâque expiati divinam ſumerent hoſtiam, quam ipſe ſingulis ſuis manibus peracto ſacro porrigebat: iiſdem ægrotantibus ipſe afferebat; omnéſque ſumptus, omniáque Chriſtianæ charitatis officia præſtabat. Sed qui innocentiam morum, & totius vitæ ſanctitatem propè ſingularem per omnem ætatem præſtitit; quíque divinarum rerum ſtudiis deditos, piíſque, & religioſis juvenes inſtitutis peramanter amplecteretur, vſu, benevolentiâ, obſequio tueretur; nec vllam in hominum vita laudem honeſtati, ac pudori anteferret: idem reſpuebat oſtentatores quoſdam pietatis, qui ſpecie rei, quàm ipſâ re magis delectati, opinionem modò hominum, exiſtimationémque venantur, & videri, quàm eſſe pii, probíque malunt; & hoc artificio, ac ſimulatione religionis, ac modeſtiæ, cujus imaginem ore tantùm, atque habitu exprimere conantur, ad opes ſeſe, atque honores callidè ſæpè inſinuant, quibus in ipſis ita ſe gerunt, vt rei maximè augendæ intendant, ſumptibúſque, ac ſplendidiori cultui, non modeſtiâ, ſed cupiditate parcant, & ſordes animi, atque avaritiam falſis frugalitatis, & parſimoniæ vocabulis tegant; & plerumque tenaces, ac reſtricti moderatos ſe, ac paucis contentos ferri volunt. Hos ille & aſpernabatur, & arguebat, religio-

nis laudem non fictis pietatis ſtudiis, nec inani oſtentatione ſanctitatis, ſed mentem Deo puram, caſtam, piam præbendo, & externæ ceremoniæ, externo cultui, externis actibus habitum animi æquando haberi ferens. Voluptatum omnium vltra fidem abſtinentiſſimum ne malevoli quidem, & obtrectatores ejus negabant: vt id ipſum ei vitio verterent quidam, quòd ne conceſſis quidem oblectamentis, veluti ſenſibus alienatus, reficeret animum, continentiam, & meliorum ſtudia rerum ſtuporem, triſtitiámque appellantes. Nos quod diuturno, & domeſtico vſu perſpectum habemus, verè poſſumus de illo affirmare, ſive hoc naturæ fuerit paulò auſterioris, ſive pertinax ſtúdium ſuſcepti inſtituti perpetuò retinendi: remittentem quidem animum, hilaréque, & jucundè cum amicis, & familiaribus ſuis jocantem, agentémque perſæpè; ad vllum genus voluptatis, quod non modò turpitudinis, ſed vel mollitiæ, vel levitatis ſuſpicionem haberet, deſcendentem vidimus ſanè numquam; ne ad ea quidem, quæ conceſſu ejus capere ſuis liceret. Verùm qui non aucupio, non venatu vllo vmquam tempore fuerit delectatus, obequitare ſylvas, ſaltúſque, altiſſimos conſcendere montes, nullâ viarum aſperitate retardante, atque omnes vbique captare proſpectus ad faſtidium vſque comitantium ſolebat, à quibus laboris tædio ſæpè relictus, neque ferebat ægrè, & porrò pergebat nihilominus, quò luſtrandi cuncta ſtudium rapuiſſet. Gaude-

bat etiam, ſi quando agaſones ipſos, ac ſervos à pedibus ipſe anteiens fatigaſſet; atque huic generi voluptatis per omnem ætatem intemperanter indulſit. Naturâ ad iram pronus, ac ſi frænum laxaſſet, præceps fuit; ſed ejus laudum haud poſtrema hæc fuerit, quòd impetum animi efferveſcentis ita comprimere, ac domare aſſueverat, vt, quod paucis contigit, iram in poteſtate haberet. Inimicitias, ac ſimultates, quamvis laceſſitus, ac læſus, ſuſtinuit magis, quàm exercuit: collegas in publicis muneribus, legationibúſque clam invidentes, atque obtrectantes ſibi vltro laudibus apud Pontifices Maximos, ac teſtimoniis proſequebatur, eâque moderatione ſæpè communis induſtriæ gratiam ſolus tulit. Aſperior adverſantibus, pervicaciórque eſt habitus: nam contra voluntatem ejus acriùs tendendo vel ad iniqua pepuliſſes potiùs, quàm per vim ab invito, ac repugnante ne jus quidem extorqueres, ínque eo non ratio, non vtilitas, non auctoritas, non reſpectus cujuſquam valuiſſet; vnde parvas ob res, & quas ipſe alioquin floccifeciſſet, gravia certamina, & in quibus de ſummis rebus periclitaretur, aliquando ſubivit. Idem cedentibus adeo facilis, placabilíſque, vt vel vltro plurimùm de ſuo jure, ſi prece aggredereris, remitteret.

De

De conſtantia ejus adverſus potentiores.

CAPUT XV.

QUO tempore Germaniam Epiſcopus obiit, vt eam gentem ad Concilium exciret, diverſante eo apud Joachimum Brandeburgium, vnum è Germaniæ ſeptemviris, qui Cæſarem eligunt, magiſtri ſacrorum ex Lutheri diſciplina, in quam ipſe traductus ab iis Regulus erat, cœnantibus ex conſuetudine adſtabant, ſeu juſſi vt ſermones de divinis rebus ſererent, ſeu ſponte, ne quid Joachimi animum Commendoni oratio permoveret. Horum vnus, nomine Abdias, ex vſu aliquot jam dierum audacior factus (& eſt omne illud genus mirè confidens) effutierat temerè quædam de Romana Eccleſia, eámque adverſam ſemper, infenſámque Germanis fuiſſe, gravibúſque incommodis gentem affeciſſe memorabat. Tum enimverò Commendonus, quamquam in hæretici Principis domo, in hæreticorúmque poteſtate eſſet, tamen hominem ſeverè increpuit, nec petulantiam modò ejus caſtigando retudit; ſed multis repetitis ex annalium memoria beneficiis, quibus auctam, ornatámque Germaniam à Pontificibus Maximis oſtendit, poſtremò verſus ad Regulum ipſum, Quid multa, inquit, quòd « familia tua, ac tu ipſe ſeptemvirali iſto honore «

» inter cæteros Principes Germaniæ emineas, an
» alteri, quàm Romanæ Eccleſiæ referre acceptum
» debes? Commotus eâ oratione Joachimus, vt erat
vir perhumanus, ac mitis, conſurgens, ac detracto pileo caput aperiens, qui maximè venerantium mos eſt, Id quidem, inquit, ego & fateor,
» & præ me fero, manereque apud me, filios, poſt e-
» roſque meos memoriam hujus beneficii, hono-
» riſque familiæ noſtræ habiti ſempiternam cupio:
& converſus ad Lutheranum illum Germanicè,
» Hic te, inquit, egregiè, & ſanè jure, vt mihi
» quidem videtur, corripuit; nam hoſpites ne in-
» clementiori quidem verbo violare decet. Sed an
» vides animi vim nihil pro ſua ratione, ac pro di-
» gnitate Romanæ Eccleſiæ formidantis? quid pu-
» tas facturum, ſi dicere iſta Romæ auſus eſſes, qui
» ne in noſtro quidem Regno, domóque dici im-
» punè patiatur? Iter ad Maximilianum Cæſarem
Pii V. miſſu habens, Oenipontem cùm adveniſſet, Ferdinandus Cæſaris frater, cujus imperio qui Rhetias Alpes incolunt, populi parent, ſive occupatus hoſpitum aliorum adventu; nam aliqui tum fortè apud eum Reguli Germanorum erant, læta pro more gentis convivia celebrantes, ſive per incuriam, non obviàm itione, non hoſpitii, non denique vllius officii honore, quod & mos, & dignitas ejus poſtulabat, aut advenientem affecit, aut abeuntem eſt proſecutus. Poſt paucos inde menſes actâ, vt docuimus, legatione rediens Viennâ in Italiam, cùm flectere aliò, aut decli-

nare Oenipontem nequiret, quamquam Ferdinandum intellexerat correcturum, quæ priùs prætermiſerat; tamen ad oppidum manè ſummo, antequam luceſceret, cùm ſequenti die venturus putaretur, acceſſit, tranſgreſſúſque milliare vnum ad monaſterium quoddam divertit. Preſto fuere à Regulo miſſi, qui hoſpitaliter in Regiam invitarent, excuſaréntque inopinato adventu ejus factum, vt honor illi, qui deberetur, advenienti habitus non fuerit. Commendonus ſuo ſe vſurum hoſpitio reſpondit, & pranſum iter porrò perſecuturum, & gratias Ferdinando, & ſalutem ab ſe referre eos juſſit. Veritus Ferdinandus, ne & inofficioſus in Pontificem Maximum, & alienior à viro commendatione virtutum imprimis claro haberetur, & qui ſe ab elato animo cuivis Regum honore, atque amplitudine æquari vellet, ne agreſtis atque illiberalis notam ſubiret, ſi nullo cultum officio, ac ne viſum quidem virum talem abire pateretur; ipſe conſcenſis equis magno comitatu in monaſterium ad Commendonum venit, fuítque plures cum illo horas, atque humanitate animum permulcere eſt conatus. Tum demum certavit officiis cum eo Commendonus, ita vt & Ferdinandum prioris negligentiæ pœniteret, & vterque renovatâ gratiâ lætari videretur. Sed cùm dignitatis ſuæ retinens, tum verò vt eâ decederet, nullius aut gratiâ, aut metu adigi ſe patiebatur. Henrico Polonorum Rege creato, vt oſtendimus, & Erneſto præterito Maximiliani

Cæſaris filio, Commendoni adverſarii, & Maximiliani ipſius Legati, quo à ſe averterent, culpam omnem ejus repulſæ in Commendonum contulerunt, propenſiorem eum in Galliam fuiſſe, atque illi omnibus ſuis ſtudiis faviſſe criminantes, dictis eorum facilè exitu rei fidem aſtruente. Hæc Cæſar ſeu credidit, ſeu cauſam hanc erratis ſuis, ſuorúmque obtenderet, graviter, atque acerbè de Commendono, tamquam ab eo filius honore dejectus eſſet, querebatur: eóque iræ proceſſit, vt redituro è Polonia per Joannem Delphinum Epiſcopum Torcellanum, Pontificis apud ſe Nuncium denunciari juſſerit, non modò vt Viennam ex itinere non attingeret, vbi Regiam ipſe habebat, ſed Auſtriæ quoque finibus abſtineret. Et erant Commendono alia æquè commoda, nec longiora itinera, quibus in Italiam rediret, & qui cum illo erant, precibus eum hortabantur, vt per Bohemiam in Bavariam ad amiciſſimum ſui Regulum, & perhumaniter invitantem diverteret; Auſtriam omitteret vel benevolo Cæſare, Pontificum Legatis defectione à Chriſtianis ſacris ſatis infenſam. Sed ille neque dignitatis ſuæ eſſe Cæſari in eo parere, & culpæ, aut certè timoris confeſſionem habiturum aliò deflexum iter ferens, non Viennam modò recto itinere perrexit; ſed etiam triduum in ſuburbano monaſterio ſacrificii cauſâ, quod Kal. Novembris ſolemne incidit omnibus Divis, eſt immoratus, quò ad eum viſendum multi præſtantes viri, & omnes, qui Viennæ e-

rant, Regum Legati convenere. Et ipſe, ne quid ab ſe de priſtino inſtituto, aut animo commutatum videri poſſet, per eundem Delphinum interrogari Cæſarem juſſit, an ab ſe adiri, ac ſalutari vellet. Quo congreſſum declinante, ipſe incolumis inde, nullo aut dicto, aut facto violatus, nihil dignitate ſuâ indignum vnquam paſſus in Italiam tranſiit. Ab eadem legatione redeuntem Romam gravis cum potentiſſimo homine controverſia excepit, quam ipſe animo haud quaquam ab ſe diſcrepante & ſubiit, & geſſit. Abbatiam Veronæ vberrimi vectigalis vacuam fortè Andreæ Cornelii morte Commendono Pius V. tradiderat. Eam Alexander Farneſius Cardinalis ad ſe rediiſſe certo jure contendebat: ſed ſub Pio ſeveritatem judicii, quod ei de manifeſta fraude, quam confidentiam vocant, intendebatur, veritus, juratus ceſſerat cauſæ. Mortuo demum Pio, non tam jus, quod nullum erat, quàm dolorem, atque iram prioris judicii lite proſequebatur, Gregorio novo Pontifice permittente. Et Commendonus injuriam illam, & imparem cum homine tantis fortunis, copiiſque circumfluente contentionem à Gregorio, quem eſſe in adverſarium proniorem, ac ſibi minùs æquum ſenſerat, vt deprecaretur adduci non potuit, diligentiâ ſe, ac bonitate cauſæ adverſarii potentiam æquaturum ſperans; quin vehementer pro ſe litteras Regis Galliæ manu ea de re ad Pontificem ſcriptas reddi vetuit. Is erat Farneſius nepos Pauli III.

Pontificis Maximi, ſummi viri, & cui ſummæ laudes conſilii, & ſapientiæ deberentur, ſi eas publico bono habere, quàm in filii, nepocúmque augendis opibus peſſimo publico omnes impendere maluiſſet. Quo in ſtudio adeo nimius fuit, vt qui Reipublicæ præclarè geſtæ famam ferre potuerit, laceratæ, atque diſtractæ invidiâ graviſſimè laborarit. Nam Petrum Loyſium filium inde ante Cardinalatum concubinâ ſuſceptum, primò Camertibus dominum impoſuit invitis, & in priſtino jure, quo in fidem, ac ditionem Romanæ Eccleſiæ redierant, manere cupientibus. Eidem caſtrum, aliquótque præterea oppida haud longè ab vrbe ſita contribuit: poſtremò Placentiam quoque, & Parmam, valentiſſimas vrbes ſummâ virtute à Julio II. Pontifice Maximo Regibus, à quibus occupabantur, ereptas, & adverſus deſcendentes ab Alpibus barbaras nationes pro muro objectas tradidit: ínque ea re adeo Rempublicam ludibrio habuit, vt cùm pro iis Camerinum reddi ſibi voluiſſet, Senatuſconſultum fieri cum ea perſcriptione juſſerit, eam permutationem vtilem Reipublicæ videri. Quo in loco nos præterire nolumus Marini Grimani Cardinalis contumax quidem adverſus Pontificem, ac defectioni proximum, ſed vtile pro Republica fortè conſilium, ſi perductum ad effectum fuiſſet. Is tum iis vrbibus Legatus cum imperio præerat, atque adeo rem non probavit, vt juſſus eas Petro Loyſio tradere, nec ſtatim paru-

erit, & palàm juraverit, ſi prompta ſibi decem aureorum millia militibus ad oppidorum cuſtodiam ſcribendis fuiſſent, audientem ſe Pontificis dicto non futurum: ſed ſublato edita in turri cum geminis clavibus inſigni Romanæ Eccleſiæ vexillo, vrbes in poteſtate ſua, & futuri Pontificis habiturum. At Paulus ad eam denique magnitudinem extulit filium, vt nec Carolus V. nec Henricus II. ſummi Chriſtiani nominis Reges infra fortunæ ſuæ faſtigium duxerint ſocerum eum filiarum ſuarum videre. In Pontificis enim gratiam Octavio Petri Loyſii filio Margarita Caroli Cæſaris, Horatio Octavii fratri Diana Henrici Regis Galliæ filia, ſed neutra juſto matrimonio genita, nupſere; in quibus ornandis, Regióque cultu pro ſua, parentúmque amplitudine habendis Paulus ingentes pecunias effudit, atque eò inde ſpes, & cupiditates ſuas extulit, vt Mediolanenſium Imperium, de quo internecino bello inter Gallos, Cæſarémque certabatur, transferre in domum ſuam appetierit, déque eo tentare Cæſaris animum non ſit veritus, cum illo apud Cremonam congreſſus. At ſtatim Pontificatu inito, Alexandrum Petri Loyſii item filium, & Aſcanium Sfortiam Conſtantiâ ejuſdem Petri Loyſii ſorore ortum, ac paulò pòſt Ranutium quoque Alexandri fratrem, pueros omnes, quorum nemo XV. annum attigerat, Cardinales creavit, opulentíſque beneficiis, ac ſacerdotiis ornatos, ampliſſimis Romanæ Eccleſiæ muneribus præpo-

ſuit. Nam Alexandrum, in quem fuiſſe proclivior eſt viſus, Vicecancellarium, Aſcanium Camerarium, Ranutium Pœnitentiarium fecit; & maximè Alexandrum tantis adauxit, & cumulavit divitiis, tantis circumſepſit præſidiis, vt cùm neque honores niſi per eum impetrari ab ſe pateretur, ac ſacerdotiorum ditiſſimum quodque aut differret ad eum, aut in alios conferens eam adjungeret conditionem, vt iis fato perfunctis, qui ab ſe accepiſſent, ad Alexandrum inde ea redirent, vnus omnem propè civitatem beneficiis obſtrictam, latiſſiméque propagatas clientelas, amicitiáſque haberet, ac in eo ordine potentiorem hominem ætas noſtra non viderit. Cum hoc igitur controverſia, atque lis Commendono intercesſit, tenuítque vltra biennium; irritati enim animi vtrinque erant, quòd ſub Pio Farneſius cum Commendono congreſſus, non debere quemquam adeo præſentibus rebus, gratiæque confidere, quin cogitaret mutari cum Pontificibus tempora ſolere dixerat: Commendonus, & ita id quidem eſſe reſponderat, & optimè omnium ſciri ab his, qui aliquando propinqui Pontificis, & potiti rerum fuiſſent. Id Farneſii animum elatum, tumidúmque altè penetravit, eóque magis vrebatur, quòd appeti, ambiri, rogari ſuetus Commendonus ne ad colloquium quidem ea de re ſecum vnquam ſe demiſiſſet. Itaque Farneſius amico agenti cum eo, vt ne pergeret indecoro judicio ſéque, ac virum magnæ in civitate exiſtimatio-

mationis conflictare, reſponderat, Ita tractor ab illo, vt ſi ipſe Farneſius eſſet. Commendonus quoque cùm familiarium, & amicorum intimis conſiliis ſtimularetur, vt aliquem finem tam impari dimicationi imponeret, quod haud difficile eſſet futurum, ſi modò imperare ipſe ſibi poſſet, vt Farneſium comiter appellaret, túmque domi conventum prece, & commodâ oratione aggrederetur, ille moriturum ſe priùs, quàm id faceret, affirmavit; quippe nec à Pio illud ſe petiiſſe ſacerdotium, & vltro traditum nemini alteri acceptum laturum: ipſum Gregorium ſe Pontificem Maximum, qui eam ſibi injuriam patiendo fieri feciſſe dici poſſet, deprecari noluiſſe; ſupplicem Farneſio iturum? Judices aut per ſuos quæ in rem eſſent edocebat, aut per amicos, magnæ viros auctoritatis, officii admonebat, continebátque, vt cauſæ, non gratiæ eſſent. Ipſe eos aut blandiùs appellare, aut prehenſandi, & conciliandi cauſâ domi convenire numquam ſuſtinuit: quod Farneſius, tanti vir faſtigii, factitare curru circumvectus non eſt veritus; adeo elatos hominis ſpiritus ſibi ira, & cupiditas ſubmiſerant. At Commendonus hunc tenuit ſemper modum, vt neque dicto, factóve vllo adverſarium læderet, quòd & vitæ inſtitutis, & perſonâ illâ alienum duceret, vllas inimicitias, aut ſimultates exercere, & jus, atque cauſam adeo intento ſtudio, conſtantíque decreto defenderet ſuam, vt quantùm opibus adverſarius excelleret, tantùm ſupera-

ri induſtriâ videretur. Initium agendi de compoſitione tandem à Farneſio eſt ortum Commendoni perſeverantiâ feſſo, & diffidente jam etiam cauſæ, & maximè invidiâ commoto, quam inde excitatam ſibi inter Patres ſenſerat. Igitur interpretibus Alexandro Sfortia, & Nicolao Caëtano Cardinalibus, ex auctoritate Gregorii reconciliata inter eos concordia eſt, magnopere confirmata opinione, quæ de Commendoni animo excelſo, & adverſus aſpera obfirmato antea quoque erat.

De more ejus numquam ſe purgandi, de quo conſcius ſibi non eſſet.

CAPUT XVI.

SIQUEM alienatum à ſe ſuſpicione aliquâ, aut malevolorum artificio, non vllo ſuo merito comperiiſſet, ei vt errorem eximeret, aut ſe, de quo offenſum illum ſenſiſſet, purgaret numquam adduxiſſes. Paulo IV. Pontifici Maximo inter paucos è familiaribus carus, acceptúſque fuit prorſus, vt ferri in ſinu videretur. Initio ſcribendis epiſtolis aſcitus, mox ad Cæſarem, ad Italiæ Principes, ad Venetos miſſus; crebris Pauli teſtimoniis fides, induſtria, ſanctitas eſt juvenis celebrata, vt jam non dubitarent homines eum ad Cardinalatum vſque proferre. Itaque bello inter Pontificem, & Hiſpanos exorto, ad concitandos in ſocietatem armorum

Venetos mittitur. At qui ejus ſpei invidebant, facilè Carolo Carafæ perſuaſerant, vt juvenem acrem, & ſi Cardinalis fieret, nequaquam ei obnoxium futurum, & mágnâ Pauli gratiâ, ejúſque itineribus euntem vltrà creſcere ne pateretur; & ipſi jam Carolo inquinatiſſimè, ac perditè viventi ſuſpecti graves, atque integri Commendoni mores erant. Ab eo igitur inſimulatus apud Pontificem eſt, quaſi in Hiſpanorum cauſam inclinatione voluntatis propenderet. Reverſus Romam, cùm & quo mendacio offenſus, & alienatus ab ſe Paulus ſciret, & criminis ipſius facilis ei inficiatio, ac depulſio eſſet futura, nec clauſus, ſi niti voluiſſet, ad ſe purgandum aditus, & amici hortarentur adire Pontificis ipſius aures, pertinaciter abnuit innocentiæ fiduciâ, & conſcientiâ tutus, & Paulum obſeſſum à ſuis alienâ jam voluntate regi, agíque intelligens. Quo tempore in Polonia Nuncii Apoſtolici munere fungebatur, apud Auguſtum Regem magno in honore, ac dignatione fuit. Nam non aditus modò ad eum patuit quoties, & quo tempore voluit: ſed vltro ſæpè acceerſebatur, atque de omnibus privatis, ac publicis rebus cum eo Rex communicabat, & frequenti, & perquàm familiari conſuetudine ejus delectari, & conſilio, prudentiæque ejus tribuere plurimùm videbatur, multíque ſtudio, & commendatione illius ad honores, magnámque fortunam ſunt provecti. Arrepta hinc malevolis quibuſdam obtrectandi anſa,

& cùm Auguſtus repudiare vxorem flagrantiſſimè cuperet, conſiliáque illa agitaret, de quibus à nobis ſuprà commemoratum eſt, rumorem diſtulere, à Commendono Regis conatum adjuvari; eáque ſuſpicio ita eſt apud Reginam, Cæſarémque fratrem illorum obtrectatione, artificióque confirmata, vt Cæſar Andreæ Duclitio Epiſcopo Quinque-Eccleſienſi, & Cerzbachio Sleſio, claris viris, quos Legatos de ſororis rebus ad Auguſtum miſit, mandarit vt nullius rei, quæ ad Reginam pertineret, Commendonum participem haberent. Legati cum eo ſæpè congreſſi de aliis rebus ſatis pro conſuetudine, & more inter ſe Legatorum, de Regina, cujus de cauſa venerant, nullum vmquam verbum. Senſit Commendonus eâdem opinione imbutos, quam ei confeſſa de ſe Regina fuerat: & quamquam vnus jam tempeſtatem non ſuſtinuerat modò, ſed etiam excuſſerat, cùm Regis impetum remorando, cohibendóque, tum deterrendis iis, qui altores cupiditatis ejus putabantur; tamen neque Legatis ſe, neque per eos Cæſari purgare ſuſtinuit, nec omnino mentionem vllam Reginæ apud eos facere: donec Legati ipſi, per ſe compertâ re, ac perſpectâ, ad Commendonum venerunt, litteráſque ei Cæſaris manu ſcriptas reddiderunt, quibus fide, pietate, induſtriâque ejus collaudatâ, multis & honorificis verbis gratias ei agebat, teſtabatúrque quàm grata ſibi ejus in ſororem, ſéque, & Auſtriam omnem familiam officia fuiſſent, quamquam ſciret ea

magis ex religione, ac fide ſua, quàm gratiæ cauſa cujuſque ſuſcepiſſe. Exinde Legati nihil niſi de ſententia, & conſilio ejus egerunt. Ab vltima legatione Romam reverſo cùm idem Maximilianus Cæſar ei haud minùs gravi ex cauſa vehementiùs ſuccenſeret, quòd in petitione Regni Poloniæ, vt antè memoravimus, faviſſe Henrico Galliæ Regis fratri, filiúmque ſuum dejeciſſe inſimularetur, Gregorius Pontifex, qui tueri fidem Legati probatam, perſpectámque ſibi debuerat, deſtituit, & quantùm in ipſo fuit, à ſe rei invidiam in Commendonum derivavit. Eo non Maximilianus ſolùm, ſed Hiſpani etiam, & Philippus, cujus Romæ magnæ, ac propè nimiæ ſunt opes, offenſiores in eum eſſe videbantur: quod negligendum Commendono nemini amicorum videbatur, auctoréſque erant, vt Gregorium, quando tam ingratus in ſe fuiſſet, vlciſceretur, & vtrique Regi mandata, quæ ab ipſo accepiſſet, proderet. Nullius nec precibus, nec auctoritate vinci potuit vmquam, vt ſe vlli eorum, quod ei facile, explicatúmque futurum fuit, de Polonicis comitiis purgaret, non Regum ſe, ſed Pontificis Legatum fuiſſe ferens, ei quidem ſatis fidem probaſſe ſuam, cæteri quid opinarentur non ad ſe magnopere pertinere. Præterquàm quòd non debere ſe aiebat malo publico perſequi privatam injuriam, & Pontificem Maximum, quamquam ſibi parum æquum, cum Chriſtianis Regibus committere, quin ambitionis, aut cupiditatis opinio-

nem ſubiturum, ſiquos non læſerit, iis ſatisface-re, eorum affectare gratiam videretur: nec vllam excuſationem aliquâ culpæ ſuſpicione vacare, & culpam qui præſtant, excuſari non debere. Nec eum conſtantis, ac rectæ mentis fiducia fefellit; vterque enim Rex, vt veritatem ferè dies aperit, fide ejus perſpectâ, & litteras ad eum reconciliatæ gratiæ pignus poſtea dedit, & Rex Hiſpaniæ Apoſtoli Philippi in Phrygia pro fide erga Chriſtum Deum interfecti os brachii, ad templum, quod ei Divo ædificabat, ornandum, ſanctiúſque eâ reliquiâ corporis ejus reddendum, dono dari ſibi à Commendono poſtulavit. Eam ipſe è Germania ex æde Matthæi apud Treviros de ſacerdotum, qui fano præerant, voluntate detractam in Italiam cum aliis multis attulerat, & petenti Regi argenteâ incluſam thecâ in Hiſpaniam perlibenter miſit, à quo quidem ritè, atque caſtè ſuſcepta ſuo in templo repoſita eſt.

De abſtinentia ejus.

CAPUT XVII.

UT ſui minimè profuſus, ita alieni abſtinentiſſimus fuit. In frequentibus legationibus, quas, vti docuimus, pro Republica obivit, cùm veras innocentiæ, atque integritatis laudes externis nationibus, quas infatigabili curſu peragra-

vit, oſtendit, tum maximè abſtinentem in omni re non ſe ſolùm, ſed ſuos etiam præſtitit. Cùm ampla illi, latáque multarum rerum poteſtas, & major quàm pro more propter ſpectatam ejus fidem, & diligentiam ferè permitteretur, hujus vſus poteſtatis ita ab omni ſemper quæſtu abfuit, vt nullus à quoquam teruncius cujuſvis rei diploma auferente inſumptus vmquam ſit, ne pro ſcriptura quidem, atque opera. Ac ſi quando res cogere videbatur, ne neglectæ legis mulcta remitteretur, eam ipſe mulctam aut templis, aut egentibus eſſe jubebat. Siquem ſuorum accepiſſe quicquam ab vllo provincialium quamcumque ob rem comperiiſſet, ſtatim cum ignominia domo exigebat; nec minùs iis iraſcebatur, qui dediſſent: magnam verò ab eo gratiam inibat, qui delatum ad ſe donum rejeciſſet, ídque ipſe pro ſuis facultatibus remunerabat. Quâ diſciplinâ eſt conſecutus, vt & amarent eum ſui, & vererentur, & exiſtimationi ejus perinde, ac ſuæ ſtuderent. Cujus rei experimentum, fructúmque perjucundum aliquando cepit. Provinciâ decedens vſus in itinere hoſpitio eſt Archiepiſcopi cujuſdam, fortunæ viri ampliſſimæ, & copiis, & opibus magnis præditi, ſed qui ſenſerat ſe Commendono ſuſpectum, quòd parum ſincerâ fide Catholicæ religionis partes tueri, conjunctiùs, & amantiùs cum hæreticis vivere, quàm Archiepiſcopum deceret, diceretur. Eò impenſiùs huic tegendæ, aut abluendæ famæ, hoſpitem eum magni-

ficè, ac ſplendidè acceptum omnibus humanitatis, & comitatis officiis percoluit. Abeunti cùm non ſolùm ipſi argentea vaſa magni ponderis obtuliſſet cum pertinaci obteſtatione vt acciperet, ſed familiaribus quoque ejus ſingulis pro cujuſque fortuna munera eodem tempore dari juſſiſſet, nemo inventus eſt qui acciperet, ne coci quidem, aut vltimi miniſtrorum. Ea res Commendono oppidò perquàm grata accidit læto reſpondiſſe inſtitutis ſuis mores omnium ſuorum, nec ambitioſi hoſpitis largitioni cujuſquam cupiditatem patuiſſe. Atque hujus ipſe continentiæ permulta, & magna documenta dedit, & qui locupletare ſe nec injuſto, nec inſueto aliis compendio potuit, gloriam, quàm divitias ferre è publico miniſterio ſatius habuit. Ego ne, quod longum eſſet, ſingula enumerem, duo tantùm exempla ſubjiciam. Cùm in Germanica legatione, in quam Epiſcopus ad Concilium indicendum eſt miſſus, ad Joachimum Brandeburgenſium Regulum, vnum è ſeptemviris, qui ſuffragiis ſuis Cæſarem creant, & ipſum Lutheranâ doctrinâ, factionéque imbutum veniſſet, vt ſuprà docuimus, ſummóque apud eum in honore fuiſſet, diſcedentem ille regiâ munificentiâ proſequi cupivit. Nam equos eximios quatuor, varii vſûs argentea vaſa, atque in his ex argento item, ſed auro ſuperinducto pateras binas notabilis magnitudinis, ac ponderis, Germanico factas opere, quibus illi ſolemnibus potant dapibus, horologium

ſum-

ſummi artificii, quo magnopere Germanorum ingenia gaudent, excelluntque, adjecit, & aureos nummos quingentos, præfatus haud ignarum ſe quantis ſumptibus qui procul ab domo peregrinantur, hauriri neceſſe ſit. Ex his Commendonus nihil accepit, atque contendenti Regulo, & pudori ſibi ſua ſpreta munera fore querenti non ceſſit, profeſſus rem modò ab ſe remitti, gratiam rei perlibenter accipi. Cùm item è Polonia novo Cardinalatûs honore inſignis in Italiam proficiſceretur, Auguſtus Rex indecorum ſibi exiſtimans, ſi virum eâ dignitate è Regno ſuo decedere nullâ ſuâ liberalitate vſum pateretur, per Petrum Miſcovium Epiſcopum Plocenſium, vnum è Poloniæ proceribus, ac tum principem apud eum gratiæ locum obtinentem, diploma ad eum Regiis ſignis, atque chirographo conſignatum miſit, quo ei annuum vectigal duorum millium Ungaricorum duabus ſolvendum penſionibus conſtituebat. Quo quidem diplomate teſtabatur Rex id quod res erat, non ſibi ante eum diem ſtudium bene, ac largiter merendi de viro tali defuiſſe, ſed ipſum obſtitiſſe voluntati ſuæ omnia repudiando. Quod tum quoque contigit. Nam Commendonus, quamquam ei pro novæ dignitatis ſplendore pertenuis, atque anguſta res eſſet, tamen gratias ſimul, & diploma ad Auguſtum referre Miſcovium juſſit, pulchrè quidem mereri, ſed pulchrius contemni Regum dona exiſtimans. Sed Rex de eo litteras ad Pontificem Maximum de-

dit, nec deſtitit, donec Pontificis adactus imperio Commendonus munus Regium recepit. Ita factum, vt & liberalitas Regis, & Legati abſtinentia egregiè conſtiterit. Hæc, atque alia hujuſmodi multa abſtinentis, atque integri animi documenta eò majori admiratione accepta, celebratáque ſunt, quò nos antea graviùs & cupiditatis infamiâ apud exteras nationes premebamur. Nec parva in iis alienatarum gentium culpa reſidere creditur, qui ad eas in fide, atque in antiquæ ſanctitatis officiis continendas miſſi, ita ſe turpium quæſtuum, atque avaritiæ ſordibus contaminarunt, vt Romanum nomen in magna inde acerbitate, atque invidia externis gentibus poſuerint. Quæ maximè vnius virtute, atque abſtinentiâ deleta macula eſt.

De habitu corporis, & valetudine, & morte ejus.

CAPUT XVIII.

STATURA fuit juſtâ, erectâque, & minimè tardo inceſſu, facie decorâ, magnámque gravitatem, ac dignitatem præferente, colore ſubfuſco, ſed florido, & ferè rubentibus genis, barbâ, capillóque denſo, & admodùm nigro; nigris item oculis, vegetíſque, & acutâ, ac celeri acie; naſo paulò eminentiore, & qui ſubridenti ſpontè, vt notari poſſet, moveretur: aures item mo-

biles habuit, & parvas, dentes raros, & minutos, adeo vt vltimâ ætate ab inferiori gingiva vix extarent: reliquis membris teretibus, & validis fuit, & toto corpore optimè conſtituto, ac firmo. Vini, cibíque juxtà modici, ſed quem avidè, ac properè ſumeret, neque in eo vlla lenocinia quærebat, vulgari, ac parabili contentus; ſomni adeò potens, vt & ſtatim caperet cùm vellet, & quâcumque deſtinaſſet horâ abrumperet. Valetudine per omnem vitam eſt vſus proſperrimâ: quippe cùm omnes Europæ provincias duriſſimis ſæpè anni temporibus peragraſſet, omnes itinerum labores, omnia peregrinantium incommoda pertuliſſet, languentem de via, aut vllo labore fatigatum nemo vnquam vidit; ſed nec febrim vnquam ſenſit, nec vllo decubuit, aut omnino magnopere laboravit morbo, niſi quòd interdum animo linqui ad breve ſpatium ſoleret: quod tum ferè fiebat, cùm aut miſſum ſanguinem, aut recens aſpexiſſet vulnus, aut etiam cùm acrior cura animum ejus verſaret; ſed ſi vel paulùm modò quateretur ſopitus, vel frigidâ aſpergeretur, ſtatim excitabatur, nihilo priſtini vigoris deperdito: vnde neglectum ab ipſo, ac ne indicatum quidem medicis eſt malum; adeò in nulla ſuſpicione comitialis, aut omnino vllius gravioris morbi habuit. Ingraveſcente ætate vires ſumpſit, & cùm antè vix quinto aut ſexto quoque anno ſemel ſentiretur, jam frequentiùs, graviúſque infeſtabat, nec tamen lædere vlla ex parte,

aut infirmare priſtinum robur valetudinis videbatur. Sed inſidioſum virus in occulto gliſcens, animo quàm corpori infeſtiùs graſſari, atque ipſam ſenſim corrumpere, ac labefactare mentem, magis mirantibus ingenii, morum, naturæ, vitæque mutationem, quàm ſatis intelligentibus cauſam, qui ei in domeſtico vſu, ac familiaritate eramus. Quotidie moleſtior, iracundior, & ſui impotentior fieri; quocumque cupido impuliſſet, non ipſe ſe inhibere, non alii moderari poterant; ipſa excellentiſſimarum virtutum ornamenta, quarum gloriâ floruerat, elangueſcere, atque adeò in contrarium verti, & ingenii vis omnis hebetari in dies videbantur, & ex diligenti medicorum conſultatione adhibita remedia morbi vim, contumaciámque irritarunt; tanto enim impetu mox erupit, vt voce, ſpiritúque abrepto, diu pro mortuo jacuerit, nec igne, nec ferro adhibito excitari, revocaríque malo obruti ſenſus potuerint, donec ipſâ per ſe deſæviente, ac remittente peſte, revixere tandem, ac ſuus corpori vigor rediit. Mens exinde illi numquam ſatis conſtitit, maximè ea pars dilapſa eſt animi, quæ reliquarum cuſtos ingenii partium dicitur, vt vitiatâ, penitúſque extinctâ memoriâ, quâ antea ſummâ, & admirabili fuerat, & ſui, & aliorum oblivíſceretur. Quia ſolitudine maximè conturbari, afficíque videbatur, adhibiti aſſidui cuſtodes, qui cogitationibus defixum ſerendo ſermones variè detinerent. Et ipſe ſicuti ſuâ ſponte haud facilè ſilentium abrupiſſet, ita illatum ab

alio ſermonem arripiebat, protrahebátque ſpatiando, ac loquendo longiſſimè, eadem aſſiduè repetens; nec rem cœptam vnquam omiſiſſet, niſi novo injecto ſermone aliò de induſtria traductus fuiſſet, in eo ſemper inſiſtens quod noviſſimè ſubjectum eſſet, priorum penitus immemor: nec tamen ſeu narraret aliquid, ſeu diſſereret, ordinem non tenebat, ac ne ſolito quidem acumine oratio ejus carebat, ſententiis quoque, verbíſque apta, & cohærens, & ſi res poſtulaſſet, etiam ſalibus, jocíſque diſtincta, ſed iiſdem ſe ſemper revolvens. Atque in hac miſeria annum ferè tranſegit, miſerantibus, & lacrymas ægrè comprimentibus qui in colloquium ejus admittebantur, recordantibus gravitatis, ingenii, eloquentiæ, & variarum, & pulcherrimarum rerum notitiæ, quâ tenere hominum aures, & ſui admirationem facere erat ſolitus. Ne Romæ infelicitas ejus ſpectaculo eſſet, & quia curandi ſpem aliquam tamen fovebamus, & occulendæ rei ſtudebamus, lecticæ impoſitus Patavium eſt adductus. Ibi omnibus fruſtra adhibitis remediis, quintum poſt menſem novâ erumpente vi morbi extinctus eſt. Ad VIII. Kalendas Januarii, Natali die Chriſti, anno M. D. LXXXIV. ætatis ſuæ ſexageſimo, ſacris religiosè, ac piè, vt videbatur, cùm interfuiſſet, peractis iis capturus cibum conſedit, & repentè collapſis omnibus membris ſupinus cecidit. Strato illatus eum diem, & noctem inſequentem juxtà mentis, ac ſenſuum expers, atrocibus motibus, & colluctationibus vo-

lutatus, poſtridie ejus diei, eâdem fermè horâ, quâ corripuerat eum morbus, fœdè, miſerabilitérque oculis, atque ore diſtorto, ad vitæ finem pervenit, genere mortis, quale ipſe minimè optaverat. Mentione enim aliquando Julii Cæſaris ortâ lentum exitum damnantis, ſubitúmque, & inopinatum præferentis obitum, ipſe longè præſtare aiebat ſenſibus, ac mente integrâ decedere; magni ſcilicet æſtimans, animum priùs morti componere, & Deum ſibi per Chriſtianæ diſciplinæ ſacra, piaculáque propitiare: Auguſtini dictum ſæpè vſurpans, Neminem, quamvis nullius criminis, delictíque conſcium ſibi, committere debere, vt ſine dolore offenſi, aut certè non perinde, ac de humano genere mereretur, culti divini numinis è vita diſcederet. Elatus eſt nullo funeris honore, & in Capucinorum æde (nam vtrumque antè teſtamento ipſe ita mandaverat) vulgari ſepulcro eſt conditus.

FINIS LIBRI IV. ET VLTIMI.

LECTORI.

ORATIONIS habitæ à Commendono in comitiis de Rege Poloniæ eligendo, cujus auctor noſter meminit pag. 369. exemplar integrum nanciſci non potuimus: majorem tamen ac potiorem ejus partem ecce tibi producimus ex Andreæ Maximiliani Fredro hiſtoria geſtorum populi Poloni, ſub Henrico Valeſio pag. 43. 44. & ſeq. editionis Dantiſcanæ 1659. Sic autem habet.

INTROMISSUS *in plenum vtriuſque ordinis conſeſſum Legatus Pontificis, Joannes Franciſcus Commendoni Cardinalis. Hic ſalutatis ordinibus litteras ſecretas à Pontifice reddidit: tum ipſe eum in modum Latino ſermone locutus; cujus formalia ſuggero.*

QUÆ Pontifex Maximus in veſtra Regis eligendi deliberatione graviſſima atque maxima à Deo precatur, vt veſtræ mentes atque ſententiæ divino inſtinctæ Spiritu, ſalutem vobis, & huic Regno incolumitatem & dignitatem præſtent, eandem mandatorum meorum & legationis ſummam eſſe voluit. Nam quemadmodum ſua Sanctitas indictis Romæ ad omnia templa publicis ſupplicationibus, & ſuis, & populi precibus Deum placare non deſtitit, vt Regem vobis concedat, qualem & veſtræ, & vniverſæ reipublicæ Chriſtianæ tempora poſtulant; ita vos hortatur, vt in re tanta, quantâ major vobis nulla eſſe poteſt,

non tam quid in præſentia ipſi poſſitis, quàm quantùm momenti in eo ſit, quocumque judicia veſtra inclinarint, animo reputetis, atque hac poteſtate ſapienter vtamini. Eſt enim res hujuſmodi, vt in vnius decreti vi ſummum aut ſalutis aut exitii diſcrimen vertatur. Quæ intelligens Pontifex, ſicut ex litteris (quæ modò recitatæ ſunt) audiviſtis, haud minùs quàm Chriſtianæ reipublicæ parentem decet, ſollicitus de veſtra ſalute, comitiorum, conſiliorúmque veſtrorum exitum ſpectat. Verùm ego vellem, vt ex eo templo, vnde pias ad Deum preces pro vobis mittit, quâ pace, quâ tranquillitate interregnum hoc, vnà vos patriæ charitate, & legum reverentiâ conjungente, peregeritis, intueri poſſet: bonam profectò ſpem ex veſtra virtute perciperet. Eſt enim ſingularis exempli res in libero regno Rege diu caruiſſe, & ſilentibus Regis morte propè omnibus legibus, omnes tamen ex lege vixiſſe, & ſuam cuique voluntatem, ſuum cuique in patriam ſtudium pro lege fuiſſe, vt in tot nobilium, & maximè militarium hominum millibus nullus tumultus aut vis, nullæ ſeditionum turbæ extiterint, nullus omnino armorum ſonitus auditus ſit. Quod cùm vobis ipſis ſalutare, & præclaro poſteris veſtris exemplo fuerit, tum certè apud omnes nationes moderati animi admirationem habebit. Quam ego gloriam & vobis ex animo gratulor, & mihi ipſi meo quodam jure gaudeo, cui in his quæ de veſtris laudibus, & republica prædicare con-

conſuevi, tam illuſtre teſtimonium dediſtis. Quòd ſi quâ pietate, orbati Rege, pacem patriámque ſervaſtis, eandem hoc in loco, in dicendis ſententiis ferendíſque ſuffragiis retinueritis, ſi vnam animis Rempublicam complectemini, ſi nihil niſi ex veteri more & majorum inſtitutis, quibus hactenus Reſpublica ſtetit ac floruit, agi patiemini, equidem non modò ſpem, ſed lætitiam delecti concordiſſimè optimi Regis, jam animo percipio. Eam verò veſtræ Reipublicæ formam conſiderans, admirari ſoleo ſapientiam majorum veſtrorum, qui regni & libertatis modum ita temperarunt, vt inter ſupremam vnius poteſtatem, & diſſolutam multitudinis licentiam, tam firmam tuendarum legum & propagandi imperii rationem excogitarint. Hanc illi innumerabilem Equitum multitudinem ampliſſimo diffuſam regno, paribus viventem legibus, (& æquo inter ſe jure ita viventem, vt vna aliqua videatur eſſe ingens civitas, quæ multas & longè diſtantes provincias ſit complexa) haud alio imperio regi poſſe, quàm Regio intellexerunt. Cùm verò hoc quemadmodum eſt præſtantiſſimum, ita ſit periculoſum libertati, iidem vtrumque viderunt, & Rege Rempublicam indigere, & ne Rex gravis communi libertati foret, providendum duxerunt. Cùm magiſtratus in Republica inſtitui nullus poſſet, qui Regem poteſtate anteiret. Spiritualem ordinem aſſumpſerunt, eúmque in ſpecula libertatis, & præſidio Reipublicæ collocarunt, nullúmque ſi-

ne eo publicum conſilium eſſe voluerunt. Cùm enim Epiſcopi inſtituti in populis ſint, tanquam nuncii & interpretes Dei, ad eorum dignitatem per ſe maximam adjecere humanas opes honoréſque in Republica ampliſſimos, quibus communiti & Regem in officio haberent, parentúmque majeſtatem apud eum obtinerent, atque inde cuſtodes ac vindices libertatis exiſterent: quod ſæpè factum eſſe rerum veſtrarum ſcriptores memoriæ prodiderunt, vt efferentem ſe Regum licentiam, ſaluberrima Epiſcoporum admonitio coërcuerit. Quamobrem cùm ita Reſpublica ſit conſtituta, vt fundamenta libertatis, in religionis & Eccleſiæ ordinis dignitate collocaverit, nemo, vt arbitror, dubitat, quin neceſſarium ſit ad ſtatum Reipublicæ conſervandum, vt Regem avitæ, & Catholicæ pietatis cultorem habeatis, ne ſi ſpreta fuerit, aut etiam ejecta Eccleſiaſtica auctoritas, tanquam evulſis iis radicibus, quibus primùm fixa & confirmata eſt, veſtra libertas evertatur ac concidat. Cujus rei exempla vtinam nulla haberetis, quæ nimis multa vobis ad cavendum horum temporum pravitas præbuit. Sed profectò videmus in quibus provinciis par tuendæ libertatis ratio inſtituta erat, in iis, ſublatis per eorum dominatum (qui à Catholica religione deſciverant) Epiſcopis, non ſolùm libertatem oppreſſam, ſed & nobilitatem extinctam eſſe, & omnia ſub vnius arbitrium voluntatémque redacta. Id ne vobis accidat, veſtræ imprimis prudentiæ, veſtræ

in patriam pietatis eſt providere. Ut Regnum hoc nobiliſſimum, quod ſemper propugnaculum habitum eſt Chriſtianæ Reipublicæ, iiſdem rationibus conſervetis, quibus initium ſtabilitum eſſe intelligitis: Id enim, id, fortiſſimi Equites, eſt firmamentum veſtræ libertatis, quod qui comminutum & labefactatum cupiunt, eodem tempore concuti totum, & diſſolvi Rempublicam volunt. Multa vos quidem & magna à Deo beneficia habetis, qui Regnum veſtrum à Baltico mari ad Euxinum, ab Odra flumine per immenſa regionum ſpatia Boriſthenem vltra propagatum, tantis rerum opportunitatibus auxit; ſed pulcherrimum illud eſt, quod eligendi Regis facultatem vobis tribuerit, vt Regem habeatis, non eum quem ſors ex certa hæreditatis lege dederit, ſed quem vos ipſi dignum (à quo regamini) judicaveritis, quo profectò in rebus humanis nihil videtur eſſe præſtantius. At non hoc ſolum munus dignitatis & amplitudinis plenum vobis elargitus eſt Deus, ſed munus ipſum novo, & nobiliore munere cumulavit, cùm id non humanis viribus aut opibus, (quanquam ne his quidem, vos non abundè inſtructos eſſe voluit) ſed bonorum omnium maximo & potentiſſimo, Catholicâ religione fundavit. In qua vtinam omnes conſentientes eſſetis, neque hæc novitas & varietas opinionum, quibus ſcinditur Chriſtiana Reſpublica, in Poloniam vmquam pervaſiſſet, & in hanc gentem, quæ ſuis juncta & conſentiens legibus, præſidio eſſe Chri-

ſtiano nomini poteſt, hoc malum invectum eſſet, Quo ægrotare veſtram Rempublicam & ipſi ſenſiſtis, qui proximo Warſavienſi conventu ei mederi cupiviſtis, &c.

Hîc de vna religione longùm admodum diſſeruit & facundè, quàm felix Reſpublica futura, ſi vera ei contingat religio: quàm infirma & ad caſum properans, ſi adulterata & varia. Longum foret recitare totam Legati orationem, quam prolixiùs perorabat, ſolum ſubjiciam epilogum.

Decernite ergo nunc concordibus vocibus Regem eum qui maximè Reipublicæ vtilis ſit futurus, qui veſtro beneficio ad veſtram ſalutem vtatur, qui cùm à vobis creatus & tamquam genitus Rex fuerit, evadat ipſe patriæ & veſtrûm omnium pater, amator Reipublicæ, conſervator legum, idem erga Deum pius, fortis adverſus hoſtes, in gubernandis, gerendíſque rebus peritiam, in jure dicundo juſtitiam diligentiámque adhibeat, in domeſtica conſuetudine humanitatem, in omni publica actione dignitatem majeſtatémque retineat, nec ipſe voluptatibus occupetur, nec juventutem langueſcere otio patiatur, ſed exemplo & præmiis, bellicæ diſciplinæ laudem excitet. Sit regia domus tamquam templum pudoris, modeſtiæ, religionis, vt liberi veſtri quos in regis miniſterium traditis, ex ea velut ſcholâ virtutum, digni parentum honoribus evadant. Haud ego ſum neſcius, Regem his præditum ornamentis, oratione effingi faciliùs quàm inveniri; verùm ne-

que nobis defuturus eſt quærentibus, & vt talem habeatis, multum in vobis ipſis poſitum eſt, non ſolùm deligendo illum, ſed etiam inſtituendo. Quem enim non optimum Regem efficiatis, ſi quot eſtis Senatores, tot monitores Regum eſſe volueritis? Si Regis ſalutem quàm gratiam maluèritis? Si publica commoda privatis vtilitatibus antetuleritis? Si denique hoc propoſitum habebitis, diligentiſſiméque operam dabitis, vt & vos ex legis præſcripto Regis imperio obedientes ſitis, & Rex ita obſequio vtatur veſtro, vt ſe liberis & volentibus imperare intelligat? hoc enim modo & res Polona augebitur, & libertas veſtra conſervabitur, nec dominatu offenſa, nec corrupta licentiâ, quæ plerumque falſo libertatis nomine exitioſam ſervitutem concipit, ac parit. Ad hunc ſtatum rerum veſtrarum tuendum communiendúmque, vos Pontifex hortatur, atque ad eam rem mihi mandavit, vt & in præſentia vobis, & paulò pòſt, ſimul vobis, ſimul Regi veſtro ſummum paterni animi ſtudium pollicear, ac deferam, vt omnia vos quæ non ſolùm conſervando, ſed etiam augendo aut ornando huic regno ſint, haud aliter ab ſe quàm ab optimo Patre poſtulare atque expectare velit: Tum ſicuti vobiſcum egit de Rege (réque veſtra) eligendo, vobíſque auctor fuit, nihil à majorum conſuetudine & rationibus diſcedendi; ita Regem quem elegeritis verbis ſuis admonere me voluit, vt memor à vobis accepti regni, parem vobis gratiam referre ſtudeat, nihíl-

que ſibi aut ad fidem præclarius, aut ad charitatem optatius, aut ad ſtabilitatem firmius, aut ad nominis ſui commendationem amplius ducat, quàm vt hanc Rempublicam, hoc libertatis jus, ſartum tectúmque retineat, ac defendat. Me verò ipſum commodis atque vtilitatibus veſtris, quantum operâ atque ſtudio meo effici poſſit, diligenter ſua Sanctitas inſervire juſſit, in quo quidem ſi quantum voluntatis atque animi, tantundem facultatis eſſet de vobis merendi, etſi pietati & amori ergà vos meo numquam ſatisfacturus eſſem, vobis certè ipſis ſatisfacerem. Hæc ſunt de regno, de vobis, de novo Rege ſanctiſſimi Domini noſtri mandata, hæc vota Parentis Reipublicæ, hæc vt conſequi poſſitis ſuis ille vos precibus Deo commendat, id maximè orans, vt actionem hanc in qua veſtrûm omnium ſalus vertitur, ſuo Sancto Spiritu regat, vt his comitiis, eum Regem conſentientibus ſtudiis renuncietis, ſub quo florentiſſimi beatiſſimíque vivatis.

SUMMA PRIVILEGII.

CAUTUM *eſt auctoritate Regis, ne quis in regno ipſius, aliiſve locis ejus ditioni ſubjectis, intra ſeptem annos proximos librum qui inſcribitur*: Antonii Mariæ Gratiani à Burgo S. Sepulchri Epiſcopi Amerini, de vitâ Joannis Franciſci Commendoni, libri quatuor: *præter Sebaſtianum Mabre-Cramoiſy, Regis Typographum, imprimat aut divendat. Qui secùs fecerit, multâ indictâ, prout ampliùs in diplomate Regio continetur, coërcebitur. Datum Pariſiis, die 24. Februarii 1669. Sic ſignatum, De mandato Regis,* DE SEIGNEROLLE.

Digitized by Google